

Управління культури, з питань релігії
та національностей Волинської обласної державної адміністрації
Ковельська районна рада
Ковельська райдержадміністрація
Старовижівська територіальна громада
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідів Волині при Волинському національному університеті
імені Лесі Українки
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Волинський краєзнавчий музей
Державний архів Волинської області

«Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України і Волині»

*Науковий збірник
Випуск 70*

**Матеріали LXX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої
конференції, присвяченої 30-річчю проголошення Незалежності України,
500-річчю від першої писемної згадки с.Чевель та 150-й річниці церкви
Різдва Пресвятої Богородиці с.Чевель.
29 жовтня 2021 року**

**Луцьк – Стара Виживка
2021**

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3(4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33
М 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 70. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, Луцьк-Стара Виживка. Упоряд.: Г. Бондаренко, В. Недзельський, А. Силук, С. Чибирак. Луцьк, 2021. – 222 с.

У збірнику вміщено статті та повідомлення про Старовижівщину, її природу, історію від найдавніших часів, культуру, етнографію, населені пункти, історичні постаті тощо.

Розраховано на широке коло краєзнавців, дослідників, науковців, музейних, архівних і бібліотечних працівників.

Оргкомітет конференції

Бондаренко Геннадій – голова ВООНСКУ, кандидат історичних наук, професор, голова оргкомітету

Важатко Оксана – директор Волинського краєзнавчого музею

Гулько Геннадій – заступник голови Волинської обласної ради ветеранів, Заслужений працівник культури

Дем'янюк Олександр – заступник голови ВООНСКУ, проректор ВІППО, доктор історичних наук, професор

Камінський Василь – Старовижівський селищний голова

Карасюк Сергій – директор Державного архіву Волинської області

Недзельський Вячеслав – член НСКУ

Силук Анатолій – заступник голови ВООНСКУ, Заслужений працівник культури

Суцук Оксана – голова Волинської організації УТОПІК, кандидат історичних наук

Чибирак Світлана – відповідальний секретар ВООНСКУ, кандидат історичних наук, доцент

Чубара Ольга – начальник управління культури, з питань релігії та національностей Волинської облдержадміністрації

Матеріали надруковані в авторській редакції

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ

**Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
присвяченої 500-й річниці від першої писемної згадки про село Чевель
та 30-й річниці Незалежності України**

21 червня 2021 року виповнилось 500 років від дня першої писемної згадки про село Чевель. Такі села, із багаторічною історією та унікальними традиціями, – основа України, в якій закладено національну самобутність та ідентичність. З задоволенням, отримавши запрошення від активних жителів села, разом з представниками депутатського корпусу Волині відвідав Чевель і розділив свято з мешканцями. Водночас оглянули стан місцевого ФАПу, школу, обговорили можливості для створення дитсадка, якого, на жаль, у селі досі немає. Облаштування дитячого навчального закладу в приміщенні школи могло б вирішити цю проблему.

Також ознайомилися із результатами ремонту дороги, дуже важливої для села Чевель та інших прилеглих сіл. Щиро радію з того, що дорогу вдалося відремонтувати, ця подія стане новим важливим етапом у розвитку місцевих громад.

З нагоди свята вручив громаді села пам'ятний гравертон із побажаннями миру, достатку і добра кожній родині. Також нагородив відзнаками Вячеслава Недзельського за популяризацію традицій, активну участь у громадському житті та створення символіки села Чевель та Анатолія Бондара за активну співпрацю з громадою села Чевель.

Оглянули й історичну виставку «Село Чевель – від давніх часів до сьогодення», організовану в приміщенні Чевельської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів. Наразі у школі навчаються 45 дітей.

До слова, село Чевель вперше в історії згадується в 1521 році. Одна із версій походження назви села – від слова щавель. Інша – від назви колишньої річки. На жаль, кількість населення села зменшилась. Якщо у 1988 році було зафіксовано 755 мешканців, то зараз їх – 496. Тому не дивно, що на честь ювілею чимало побажань стосувалися саме збільшення громади, адже від цього залежить і поява дитсадка, розвиток школи та й в цілому перспективи самобутнього села Чевель.

Бажаю учасникам конференції плідної роботи, спрямованої на збереження автентичності волинського Полісся, популяризації цього мальовничого краю, що сприятиме залученню інвестицій, розвитку «зеленого туризму», розбудові громад Старовижівщини.

З повагою

Голова Волинської обласної ради

Григорій НЕДОПАД

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ

**Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 30-й річниці
проголошення незалежності України,
500-й річниці від першої писемної згадки про село Чевель
та 150-й річниці церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Чевель.**

Невід'ємною частиною новоутвореного Ковельського району є Старовижівщина, з її багатотисячолітньою і неповторною історією.

12 червня 2020 року Уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня Волинської області. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів № 708-р, визначено адміністративні центри та затверджено території 53 територіальних громад регіону. У Старовижівському районі адміністративними центрами територіальних громад стали: с.Дубечне (із територіями Дубечненської, Глухівської, Кримненської, Любохнівської територіальних громад); с. Сереховичі (Сереховичівська, Синівська, Соколищенська, Солов'ївська територіальні громади); с. Смідин (Смідинська, Зачернецька (Любомльського району), Руднянська, Журавлинська територіальні громади), смт Стара Виживка (Старовижівська, Галинівільська, Мизівська, Нововижівська, Старогутівська, Поліська, Седлищенська територіальні громади). Ще дві територіальні громади (Буцинська, Секунська) увійшли до території Дубівської територіальної громади Ковельського району з адміністративним центром с. Дубове.

17 липня 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів». Згідно з документом, тепер в області 4 райони (Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Ковельський, Луцький). Старі 16 районів парламент ліквідував. До складу Ковельського району увійшли 23 територіальні громади: Ковельська, Любомльська міські (2), Голобська, Люблинецька, Головинська, Заболоттівська, Ратнівська, Старовижівська, Луківська, Турійська, Шацька селищні (9), Велицька, Дубівська, Колодяжненська, Поворська, Вишнівська, Рівненська, Велимченська, Забродівська, Самарівська, Дубечненська, Сереховичівська, Смідинська сільські (12). Кількість населених пунктів – 383, у тому числі: міст – 2, селищ – 9, сіл – 372. Раніше територія району входила до складу Ковельського, Любомльського, Ратнівського, Старовижівського, Турійського, Шацького районів, ліквідованих цією ж постановою. Площа району – 7 647,9 км², що становить 38 % території області. Район – надпотужний, із значним економічним, соціально-культурним і духовним потенціалом.

Державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів територіальних громад і передбачає децентралізацію влади – тобто передачу від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності.

Проводячи традиційно цей захід, переконані, що активізація краєзнавчої роботи сприятиме збереженню та примноженню національної культурної спадщини, духовних скарбів краю.

Сподіваємося, що плідна робота конференції і перебування на Старовижівщині її учасників, залишать тільки позитивні враження і дадуть поштовх до подальших краєзнавчих досліджень.

Усім учасникам конференції бажаємо цікавих доповідей і дискусій, під час яких обов'язково народиться істина!

З повагою

Голова Ковельської районної державної
адміністрації

Ольга ЧЕРЕН

Голова Ковельської районної ради

В'ячеслав ШВОРАК

Шановні учасники Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції “Минуле і сучасне Волині та Полісся: Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині”

Від імені депутатського корпусу та виконавчого апарату селищної ради щиро вітаю Вас на теренах Старовижівщини!

Старовижівська територіальна громада – це спільнота працьовитих, доброзичливих та гостинних людей, громада можливостей і бажань іти вперед, розвиватись, впроваджувати нові ініціативи, зокрема ті, які спрямовані на її розвиток.

Старовижівська ТГ утворена внаслідок об'єднання Старовижівської селищної, Нововижівської, Седлищенської, Поліської, Мизівської, Галиновільської та Старогутівської сільських рад. Нині загальна кількість населених пунктів складає 17.

Чисельність населення становить 11,3 тис. осіб, з яких 5,3 тис. чоловік (47% від загальної чисельності громади) мешкають у селищі Стара Виживка, 6 тис. осіб – у сільській місцевості. Займає територію в 328,89 км², або 1,65 % території області. Адміністративним центром громади є селище міського типу Стара Виживка.

Громада в основному має сільськогосподарський напрямок розвитку і спеціалізується переважно на вирощуванні зернових, бобових і технічних культур та тваринництві. Загальна площа земель становить 32402 тис. га. Господарською діяльністю займаються господарства різної форми власності. Найбільшими сільськогосподарськими виробниками громади є ФГ «Веремчук», ФГ «Олко», ФГ «Ханко», ТзОВ «Голден Бері», ДП «Агрофірма «Луга Нова» та ін.

Найбільшим промисловим підприємством на території селищної ради є ДП "Старовижівське ЛГ", ТзОВ "Старовижівське паливо-торф" та ін.

Освітні потреби населення задовольняють 9 закладів загальної середньої освіти (в т.ч. 1 опорний ліцей з філією, 3 ліцеї і 5 гімназій), 1 комунальний заклад позашкільної освіти «Старовижівський центр дитячої та юнацької творчості», 1 комунальний заклад «Старовижівський інклюзивно-ресурсний центр», 1 професійний ліцей та 8 закладів дошкільної освіти.

Медичне обслуговування населення здійснюється КНП «Старовижівська багатoproфільна лікарня» Старовижівської селищної ради, КНП «Старовижівський центр первинної медичної допомоги» Старовижівської селищної ради, в складі якого Старовижівська, Мизівська амбулаторії загальної практики сімейної медицини та відповідні пункти тимчасового базування.

Для забезпечення культурно-освітніх потреб жителів громади функціонують дитяча музична школа, Старовижівський краєзнавчий музей та «Центр культури та дозвілля» Старовижівської селищної ради, в структурі якого працюють 8 сільських клубних установ, Старовижівська публічна бібліотека з мережею - 6 сільських філій.

З метою сприяння у розв'язанні проблемних питань і надання соціальних послуг громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які проживають на території громади, створено та діє КЗ «Центр надання соціальних послуг Старовижівської селищної ради».

Задля наближення роботи органів місцевого самоврядування до європейських стандартів, налагодженню діалогу з громадянами, забезпечення сприятливих умов для реалізації фізичними та юридичними особами їх конституційних прав, свобод та законних інтересів здійснює свою діяльність Центр надання адміністративних послуг, надаючи більше 100 найбільш затребуваних адміністративних послуг.

Шановні учасники Всеукраїнської історико-краєзнавчої, наукової конференції, присвяченої 30-й річниці проголошення незалежності України, 500-й річниці від першої писемної згадки про село Чевель та 150-й річниці церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Чевель!

Дослідження і вивчення історії та культури краю є запорукою патріотичного виховання, збереження історичної пам'яті та історичного досвіду для наступних поколінь. Тільки шануючи минуле, ми зможемо побудувати гідне майбутнє для наших дітей, для України. Бажаю усім міцного здоров'я, творчого натхнення, а Старовижівській громаді та старовижівчанам процвітання у прийдешні роки!

Старовижівський селищний голова

Василь КАМІНСЬКИЙ

РОЗДІЛ І. ЧЕВЕЛЮ – 500

Валентина Сливка (Бондар) (м.Брест)

РІДНОМУ ЧЕВЕЛЮ З НАГОДИ 500-РІЧЧЯ ПРИСВЯЧУЮ СЛОВО

Валентина Сливка (Бондар). Народилася 24 липня 1980 року в с.Чевель Волинської області в сім'ї робітників Миколи Семеновича та Ольги Іванівни.

З відзнакою закінчила Чевельську школу. Навчалась в Старовижівському ПТУ-26, яке закінчила з червоним дипломом за професією - кухар. В1998 році вийшла заміж і виїхала до м.Брест де проживає по цей час.

«Що стосується поезії... З дитинства мене більше цікавили книжки, ніж іграшки. Як тільки навчилася читати почала відвідувати сільську бібліотеку. Завжди брала участь районному конкурсі читців. І постійно з перемогою. В 12 років написала перший вірш “Натхнення”. Я навіть не можу пояснити. Я ніколи не докладаю зусиль, щоб написати вірш. Досить піймати якусь думку і слова самі римуються...”

Коли я дім свій рідний залишала

Коли я дім свій рідний залишала.
Матуся мені згорточок дала,
Сказала, щоб його не відкривала,
Поки на душу туга не зайшла.
В житті не завжди все буває гладко.
Життя мов вишиванки полотно.
Не однотонне - різними нитками
Хрест на хрест вишите у кожного воно.
У скрутний час дарунок я відкрила
В своїх руках рушник тримала я.
Червоні маки -я їх так любила!
В думках додому повернулась я
Згадала теплі мамині я руки,
Що пестили мене завжди,

Коли дізналась рідна про розлуку
На добру долю вишила рушник.
Своїми ніжними і добрими руками.
Червоне й чорне сплетене в одно.
Дивлюсь на маки - згадую я Маму
І відчуваю рук її тепло...

Дивне кохання

Закохались День і Ніч.
Дуже дивно - певна річ.
Бо ж зустрітися не можуть.
І ніхто не допоможе.
День гукає: зачекай.
Ніч сміється: доганяй!
- я затриматись не можу.
- я раніше прийти теж.
Бути разом дуже хочуть.
Їх кохання нема меж.
Отака в них доля дивна.
В чім, хто зна їхня провина.
Будем вірити, що з часом,
День і Ніч ще будуть разом .

Волошки

Ти пам'ятаєшті волошки – сині квіти?
Вони мов вогники у жовтій житі.
Хоч не червоним кольором, а синім
Цвіли для нас з тобою в теплім літі.
Прийшла пора скошили жовте жито
І разом з ним зав'яли наші квіти.
Тебе нема і я одна сумую.
А осінь, мов на зло мені, жартує.
То сипоне дощем в моє віконце.
То листям тихо упаде під ноги.
Остудить вітром, чи зігріє сонцем.
Додасть душі і смутку, і тривоги.
Не можу я забути квіти.
Волошки сині, як у тебе очі.
Кольору неба, чистої води
Минуло літо, так напевно треба.
Зав'яли квіти – розлучились ми.
(2013 р.)

Могила на чужині

Могила невідомого солдата
Серед беріз і квітів лісових.
З букетами ідуть туди дівчата.
Бо він своє життя віддав за них.
Щемить душа, як бачиш ту могилу
Бо згадується у ту мить війна.
"Не йди!"- Так мати жалібно просила,
Але спинити сина не змогла. Пішов.
Додому вже не повернувся. За
перемогу там віддав життя.
Він до землі чужої пригорнувся.
І слав гірке матусі каяття.
Що вже її ніколи не побачить
І хоч вмирав не на своїй землі.
До неї пригорнувся і заплакав

Пекучі сльози горя ці були
Помер солдат в годину Перемоги.
Фашистська куля вразила його.
Заснув солдат, віддавши душу Богу.
Далеко від поселення свого.....
(1995 р.)

Молитва

Молитва щира
Перед іконою щодня молюсь
І Господа Всевишнього благаю.
Завжди і скрізь зі мною будь
І Він мені в житті допомагає -
Творити неземні чудеса
Бог може, коли віриш щиро.
Як поєднались небо і земля. Так
ми і Бог - одне єдине ціле.
(2013 р.)

Племінниці Лесі

Веселеє, маленькеє дівчатко.
Всміхається, як в хату зайде татко.
Зовевін свою доню Лисенятком,
А інколи вредливим голуб'ятком.
А в неї й оченята сірі-сірі.
І чубчик є маленький, ледь-бо білий
Вона вже вимовля словечка щирі,
Як пташечка, що прилетіла з вирію.
Вже дівчинці у грудні буде рік.
Погодьтеся, це солідний вік.
Бо Леська робить перші кроки до дня народження,
до року!

Сліпий музикант Сліпий

музикант на вулиці грав
Гітару свою до грудей притискав.
А пальці упевнено струни торкали.
Для кого він грає
Очі не знали.
Слухали люди,
Крізь сльози шептали.
--"тримайсь, музиканте, на зло печалі.
Жаліли майстра, щосвіту не бачить.
Разом з тими струнами сам гірко плаче.
На них відбивав він акорди чіткі.
І квіти йому дарували жінки.
Гітара ревнивотислась до нього.
Незрячість зробила "старцем" молодого ...
(1994 р.)

Лелека

Я знову іду зустрічати лелеку.
Новини мені принесе з дому він.
Сьогодні вертається він із далека.
Назад на чужбину із рідних країв.
Прошу щовесни я,
Мій друже лелеко,
До мого ти дому зроби свій політ.
Мій любий лелеко,

Моїй ти родині
Від мене великий передай привіт.
Я б мати хотіла
Як у лелеки крила,
Тоді не просила б,
Сама полетіла б
Хоч з висі побачити рідний свій дім.
Мені часто сниться
Жито колоситься
І вода в криниці
Чиста, як сльоза.
Якби мала крила
Я би полетіла
Трішечки побути
Там де я росла.
Тут я мушу жити,
Бо так склалась доля.
Так на жаль буває
Їй підвласні ми.
І тепер прошу я
Кожен раз лелеку.
Вісточку із дому
Принеси мені.

Світлана Міліщук (с.Чевель)

ЧЕВЕЛЬ ВІДСВЯТКУВАВ 500-РІЧЧЯ!

21 червня Чевель відзначив 500-річний ювілей від своєї першої писемної згадки. Урочисті заходи, що відбулися у центрі села, розпочав аматорський фольклорний колектив "Берегиня" виконанням пісні-гімну "Я люблю тебе, рідне село". Чарівні ведучі свята Богдан Пірожок та Наталія Шилюк ознайомили з історією села від початку заснування до сьогодення, розповіли про людей, які її творили.

З вітальним словом до усіх присутніх звернувся селищний голова Василь Камінський, який побажав подальшого розвитку Чевелю, втілення хороших задумів у життя, що стануть яскравою сторінкою у його літописі. Із прекрасною подією громаду також поздоровили голова Волинської обласної ради Григорій Недопад, заступник голови Ковельської районної ради Андрій Броїло, керівник апарату Ковельської райдержадміністрації Степан Топольський.

У цей день відзначили людей, які власним прикладом показують, як потрібно вболівати за наймиліший серцю куточок, де народився і виріс, роблять усе можливе, аби він процвітав. За це нагороди отримали депутати селищної ради Олександр Карпук та Дмитро Назарук, староста Микола Куцик, директор чевельської школи Олександр Добиш, завідувачка клубу Валентина Сопронюк, а також вихідці села Віктор Смолярчук, Анатолій Бондар, В'ячеслав Недзельський, котрим і нині небайдужа його доля, тому переймаються його проблемами і всіляко сприяють їх вирішенню. За вагомий внесок у розвиток села відзначили начальника відділу комунального майна Волинської обласної ради Михайла Імберовського.

Пошанували й місцевих учасників ООС та афганців, яким дякували за патріотизм і мужність.

Подарунки як наймолодше подружжя отримали Віктор та Ірина Савчуки, найстарший житель і ветеран — Катерина Пишняк, найстарший житель — Парасковія Ризюк, наймолодший — Владислав Сацик, багатодітна мама — Марія Осік, подружня пара, яка прожила разом понад 60 років, — Іван та Марія Яворські. За найдобріше серце відзначили Степана Бондара, Марію Кисельову та Михайла Сачанюка, які безкорисливо роблять хороші справи для громади.

Своїми піснеспівами присутнім додав настроя виступ гуртів "Жайвір" і "Зоряниця". Дивували талантами художні колективи закладів культури Старовижівської громади, які взяли участь у фестивалі "Мелодії та барви Старовижівщини".

Жителі та гості мали змогу відвідати виставку "Село Чевель — від давніх часів до сьогодення", організовану в приміщенні місцевої школи, і, переглянувши документальні матеріали, світлини, глибше ознайомитися з півтисячолітньою історією населеного пункту.

Шквал емоцій вирував під час святкової лотереї та дискотеки, а дітвора насолоджувалася розвагами на новому ігровому майданчику та атракціонах.

Спонсорами ювілейного свята стали Старовиживівська селищна рада, Людмила Шовкова, Микола Кобак, Володимир Мешкенас, Валентина, Ольга та Олександр Маркевичі, Віктор Шава, Михайло Сачанюк, салон "Людмила", ТОВ "Голден бері", Павло Івчик, Олександр Карпук.

Вячеслав Недзельський (смі Стару Вижівку)

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПІСНІ-ГІМНУ С. ЧЕВЕЛЬ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ДНЯ СЕЛА

Поліському сільському голові
О.П.Карпуку
члена Волинської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України
НЕДЗЕЛЬСЬКОГО
Вячеслава Івановича

КЛОПОТАННЯ

Про пісню-гімн с.Чевель

Шановний Олександрі Петровичу!

Керуючись Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”, з метою подальшого відродження історії та культури, народних звичаїв та традицій с.Чевель, прошу винести на розгляд та затвердження сесії Поліської сільської ради пісню-гімн про с.Чевель на слова Гея Василя Степановича – письменника, заслуженого діяча мистецтв України, музику Огородніка Олександра Володимировича – композитора, народного артиста України, “Я люблю тебе рідне село”.

Урочиста, похвальна пісня-гімн “Я люблю тебе рідне село” відображає та прославляє історичні, культурні та інші місцеві особливості і традиції с.Чевель.

Історична довідка про пісню-гімн, слова та ноти пісні “Я люблю тебе рідне село”, та Проект рішення додаються.

З повагою

Член Волинської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України

В.І.Недзельський

09 жовтня 2018 року

**Історична
довідка про пісню-гімн села Чевель
Старовижівського району Волинської області**

22 червня 2006 року на запрошення вихідця із села Чевель Вячеслава Недзельського та в зв'язку з підготовкою виступу на святі села Чевель заслуженого народного ансамблю пісні і танцю України “Колос”, у селі побували заслужений працівник культури України, народний артист України, диригент, композитор, художній керівник ансамблю “Колос” Олександр Огороднік та поет, письменник заслужений діяч мистецтв України Василь Гей. Олександр Володимирович та Василь Степанович зустрічались із жителями села, спілкувались про його історію та сьогодення, директор школи Олександр Добиш ознайомив із загальноосвітньою школою І-ІІ ст. с.Чевель, побували у храмі Різдва Пресвятої Богородиці, відвідали на кладовищі села Братську могилу радянських воїнів, які загинули в роки Другої світової війни, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, побували на озері Святому. Як підсумок, їх творче відрядження завершилось написанням пісні-гімну про с.Чевель “Я люблю тебе, рідне село”, яка вперше прозвучала у виконанні ансамблю “Колос” 21 вересня 2006 року, на святі села з нагоди 485-річниці від першої писемної згадки про с.Чевель і 135-ї річниці побудови в селі церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

2 квітня 2009 року на Студії звукозапису Павла ЗАВАДИ (м.Луцьк) під керівництвом Олександра Огородніка ансамбль “Колос” здійснив студійний запис пісні про с.Чевель “Я люблю тебе, рідне село” та випущено студійний диск пісні.

Фінансову благодійну підтримку для студійного запису пісні надали вихідці села Чевель: Вячеслав Недзельський, Віктор Смолярчук, Анатолій Бондар.

21 вересня 2021 року пісні-гімну про село Чевель виповнюється п'ятнадцять років з часу її створення та першого виконання.

“Я ЛЮБЛЮ ТЕБЕ, РІДНЕ СЕЛО”

Ідея В.І.Недзельського

Слова В.С.Гея

Музика О.В.Огородніка

На Волині село між гаїв зацвіло,
В білий світ задивилося вікнами,
Над хатами його п'ять віків пропливло,
Пронеслось журавлиними криками.

ПРИСПІВ:

Ой, село моє рідне,
Ти - сумне і погідне,
Ти - ласкаве родинне тепло,
Ти - життя мого сила,
Ти - коріння і крила,
Я люблю тебе, рідне село.

Зветься Чевель село, його сиве чоло
Сяє нині привітно і молодю,
Під лелечим крилом всім негодам на зло
Його доля виспіває колосом.

ПРИСПІВ:

Як життя молоде, біля школи росте
П'ять беріз, виграваяючи вітами.
Рідний Чевель цвіте, де озерце Святе
Тихо плещеться хвилями світлими.

ПРИСПІВ:

З давнини у селі є святий оберіг –
Храму Божого саяво і таїнство.
Рідний Чевелю мій, я з далеких доріг,
Як на сповідь, до тебе вертаюся

Помірно і урочисто

М - М - - М

М - М М... 1. На Во -

ли - ні се - ло між га - їв за - цві - ло, в бі - лий

світ за - ди - ви - ло - ся вік - на - ми. Над ха - та - ми йо - го

п'ять ві - ків про - плив - ло, про - нес - лись жу - рав - ли - ни - ми кри - ка -

Приспів

ми. Ой се - ло мо - є рід - не, ти сум - не і по - гід -

Ой се - ло...

не, ти лас - ка - ве ро - дин - не теп - ло, Ой се - ло ти лас - ка - ве, ро - дин - не теп - ло,

теп - ло. Ти жит - тя мо - го си - ла, ти ко - теп - ло.

рін - ня і кри - ла, я люб - лю те - бе,

Ой се - ло

рід - не се - ло.

A...

A...

Між куплетами

A...

Закінчення

Заслужений народний ансамбль пісні і танцю України “Колос” під керівництвом художнього керівника, народного артиста України Олександра Огородніка вперше на святі села дарує жителям с.Чевель пісню-гімн про село Чевель на слова В.Гея, музику О.Огородніка
“Я люблю тебе рідне село” (21 вересня 2006 року)

**ПОЛІСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

сьоме скликання

РІШЕННЯ

від 16.10.2018 №23/4
с.Поліське

Про пісню-гімн с.Чевель

Відповідно до статей 22, 26 Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні”, сесією сільської ради було розглянуто запропонований проект пісні-гімну про с.Чевель на слова Гея Василя Степановича, письменника, заслуженого діяча мистецтв України, музику Огородніка Олександра Володимировича, композитора, народного артиста України, “Я люблю тебе рідне село”, та враховуючи клопотання члена Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України Недзельського В.І., сесія сільської ради зазначає, що урочиста, похвальна пісня пісня-гімн “Я люблю тебе рідне село” відображає та прославляє історичні, культурні та інші місцеві особливості і традиції с.Чевель.

Виходячи із вищевикладеного сесія сільської ради **В И Р І Ш И Л А:**

1. Затвердити пісню-гімн с.Чевель на слова Гея В.С., музику Огородніка О.В.“Я люблю тебе рідне село”.
2. Виконавчому комітетові Поліської сільської ради розробити порядок використання пісні-гімну с.Чевель “Я люблю тебе рідне село” та винести на розгляд сесії сільської ради для затвердження.
3. Контроль за виконанням цього рішення покласти на сільського голову.

Сільський голова

О.П.Карпук

Поліському сільському голові
О.П.Карпуку
члена Волинської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України
НЕДЗЕЛЬСЬКОГО
Вячеслава Івановича

КЛОПОТАННЯ

Про зміну дати
відзначення Дня с.Чевель

Шановний Олександр Петровичу!

В зв'язку із вивченими новими архівними історичними документами про село Чевель, з метою подальшого відродження історії та культури, народних звичаїв та традицій с.Чевель, численними усними зверненнями громади села Чевель щодо перенесення дати відзначення Дня села, прошу внести зміни у рішення Поліської сільської ради від 23 липня 2000 року №13/2 "Про встановлення перших писемних згадок та Дня села населених пунктів сільської ради" та винести на розгляд та затвердження сесії Поліської сільської ради нової дати відзначення Дня села Чевель, зокрема:

- із 21 вересня на День Святої Трійці, у честь першого Свято-Троїцького храму села Чевель, який був побудований у 1847 році.

Проект рішення додається.

З повагою

Член Волинської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України

В.І.Недзельський

09 жовтня 2018 року

ПОЛІСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

РІШЕННЯ

від 23.07.2000 року №13/2
с.Поліське

Про встановлення перших писемних згадок та Дня села населених пунктів сільської ради

Відповідно до ст.26, п.37 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", підтверджуючих документів Волинського краєзнавчого товариства Всеукраїнської Спілки Краєзнавців від 20.04.2000 року щодо найдавніших писемних згадок про села Чевель, Поліське, Брунетівка сесія сільської ради вирішила:

1. Вважати перші писемні згадки про населені пункти сільської ради: с.Чевель - 19 жовтня 1521 року, с.Поліське - 23 травня 1542 року, с.Брунетівка - 1829 рік.
2. Встановити Днем села наступні дати: для с.Чевель - 21 вересня, для сіл Поліське та Брунетівка - 24 травня.
3. Рекомендувати керівникам підвідомчих установ, організацій, підприємств, які знаходяться на території сільської ради, робочий день, що співпадає із Днем села, переносити для відпрацювання на інший день.
4. Виконкому сільської ради при підготовці та проведенні заходів присвячених Дню села утворити організаційний комітет.
5. Контроль за виконанням даного рішення покласти на сільського голову.

Сільський голова

А.Бринчук

**ПОЛІСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА
СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**сьоме скликання
РІШЕННЯ**

від 16.10.2018 № 23/5
с.Поліське

**Про внесення змін до рішення сільської ради
від 23.07.2000 №13/2 “Про встановлення
перших писемних згадок та Дня села
населених пунктів сільської ради”**

Відповідно до статей 25, 26 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, враховуючи клопотання члена Волинського обласної організації Національної спілки краєзнавців України В.І.Недзельського від 17 грудня 2018 року “Про зміну дати відзначення Дня с.Чевель”, сесія сільської ради

В И Р І Ш И Л А:

1. У пункті 2 рішення Поліської сільської ради від 23 липня 2000 року №13/2 “Про встановлення перших писемних згадок та Дня села населених пунктів сільської ради”:

- 1) слова “для с.Чевель – 21 вересня” замінити словами “для с.Чевель – День Святої Трійці.
2. Контроль за виконанням цього рішення покласти на сільського голову.

Сільський голова

О.П.Карпук

Василь Гей (Луцьк)

КОРІННЯ І КРИЛА НАТХНЕННЯ

21 вересня 2021 року виповнюється 15 років з часу створення пісні-гімну про с.Чевель “Я люблю тебе, рідне село” та 10 років пісні про Старовижівщину “Моя поліська батьківщина”, яку створили відомі Волинські митці, народний артист України, композитор, директор-художній керівник заслуженого народного ансамблю пісні і танцю України “Колос” Олександр Огороднік та письменник, заслужений діяч мистецтв України Василь Гей. Нажаль 12 березня 2016 року В.С.Гей та 26 жовтня 2020 року О.В.Огороднік відійшли у вічність. Пропонуємо читачам лист-спогад Василя Степановича Гея “Коріння і крила натхнення” про створення цих двох творів, які були написані у 2014 році.

“Дві пісні про сучасне Полісся Олександра Огородника і Василя Гея народилися там, “Де Виживка – річка і врода кринична дарують нам силу і світло життя”.

До Чевеля покликали нас не тільки чари поліського літа, його чорнично-бруснична врода і прагнення вдихнути повітря, насиченого медовим запахом живиці. Запросив нас побувати в селі, відпочити на озері Святому відомий волинський краєзнавець, уродженець Чевеля В’ячеслав Недзельський. Запросив не просто як шанувальник поезії і пісні – він як кажуть, загорівся ідеєю створити про колиску свого життя і роду пісні. І запропонував спробувати реалізувати цю ідею Олександрові Огороднику та мені.

І от ми в теплих обіймах старовижівського Полісся. Ми – народний артист України, директор-художній керівник знаменитого ансамблю пісні і танцю “Колос” Олександр Огородник, директор обласного театру ляльок, заслужений діяч мистецтв України Данило Поштарук і я. Давно чи недавно це було? За часом – доволі давненько – у червні 2006-го. За враженнями – ніби вчора. Бо й дата гостропам’ятна – 22 червня і світло вражень не тьмяніє донині. Після знайомства з сільською школою, де на подвір’ї нас привітали таємничим шепотом гілля п’ять білокорих беріз, із мовчазним осередком предківської пам’яті – кладовищем та святим храмом Різдва Пресвятої Богородиці В’ячеслав Іванович, його дружина Ліна Федорівна і голова села Поліське Петро Тищук запросили нас побувати на березі озера Святого. Одне з десяти волинських Святих озер Чевельське за площею чи не найменше, але

вражає особливим затишшям та природним оздобленням. Називаючи озера Святими, наші земляки-полісяни так, вочевидь, утверджували свою віру в божественну силу Природи. Воднораз ці назви були своєрідними оберегами від свавілля та недбалства людини стосовно довкілля, середовища буття.

Це було справжнє причастя до чистоти і краси рідного Волинського краю. Таємнича розмова озерної хвилі з піщаним та зелено травним берегом, спокійна лебедина пара на плесі вдалині, полум'я багаття і юшка з карасиками, омачка і пироги з квасолею (незабутня їжа дитинства!) – все, абсолютно все просвітлювало настрій, зігрівало душу, бриніло в ній відчуттям народження слова. І невдовзі воно лягло на папір

Як життя молоде, біля школи росте
П'ять беріз, виграваючи вітами.
Рідний Чевель цвіте, де озерце Святе
Тихо плещеться хвилями світлими.
З давнини у селі є святий оберіг –
Храму Божого сяйво і таїнство.
Рідний Чевелю мій, я з далеких доріг,
Як на сповідь, до тебе вертаюся.

Пишучи ці рядки начебто на замовлення, але зі щирим чуттям любові до рідного краю своєї долі, я думав, безумовно, і про своє село Заболоття, що в Любомльському – сусідньому зі Старовижівським – районі.

Ліричні рядки про Чевель сподобались моєму побратимові по творчості – композиторові Олександрові Огороднику, тож невзабарі він окрилив їх мелодією і 21 вересня того ж 2006-го року пісня про Чевель «Я люблю тебе рідне село» озвучив хор ансамблю «Колос». Озвучив на святі з нагоди 485-ї річниці першої згадки про Чевель і 135-ї річниці спорудження в селі церкви Різдва Пресвятої Богородиці.

Натхнення створення другої пісні – «Моя поліська батьківщина» - також був В'ячеслав Недзельський – людина активної енергії і дії, дослідник історії рідного краю. Спершу народився приспів. Ним стали слова, які на прохання пана В'ячеслава написались для пам'ятника, який постав у Старій Вижви до 500-річчя селища.

Летять літа над краєм журавлино
У славі предків, сяєві надій.
Моя поліська земле-батьківщино,
В віках рости, цвіти і молодій.

А згодом додалася конкретика слова, зафіксована у назвах старовижівських сіл Вижва, Воля, Рокита, Кримне, які руками людей багатьох поколінь посіяли свою долю між тихих дібров. Посіяли з вірою в ясну погоду рідного Полісся, з надією на мир і добро в рідному домі, в рідній Україні.

Подарувавши цим словам ліричну мелодію, Олександр Огородник першим, разом зі своїм «Колосом», і озвучив пісню, яка увійшла до репертуару хору «Надвечір'я», яким керує наш добрий друг В'ячеслав Недзельський. Саме з його, так би мовити, легкої руки народилися і слова, і мелодії про його рідне село, про природне й духовне коріння кожного з нас, про те, що дарує нам натхнення для життя, для творчості, для любові.”

Любов Коць (Луцьк)

ЦЕРКВА СЕЛА ЧЕВЕЛЬ У ДЖЕРЕЛЬНІЙ БАЗІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Чевель на Волині. До початку Другої Світової війни село входило до складу Седлищанської гміни Ковельського повіту. Як урочище «Чевель» згадується в описі с. Старої Вижви грамоти Кн. Мих. Сангушко від 19 жовтня 1521 року. Теодорович М.І. у виданні «Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волынской епархіи. Том V. Ковельскій уездъ» (Почаїв, 1903) зазначає, що в цьому селі є церква в ім'я святої і Животворящої Трійці побудована у 1871 році на кошти прихожан. Храм дерев'яний на кам'яному фундаменті критий залізом і пофарбований. Приміщення цієї церкви було перенесено з с. Стара Вижва в 1870 році і згадується в грамоті кн. В.Сангушка від 19 жовтня 1521 року. Храм однокупольний. Антимінс освячений Волинським Архієпископом в 1850 році. Царські ворота різні, позолочені. «Утварью» церква забезпечена, а богослужбовою літературою «скудна». При церкві є побудований прихожанами будинок. Землі немає. Є школа грамоти. 830 прихожан. Як зазначає Теодорович М.І., при опису цієї церкви він, крім документів, які цитував, використав церковний літопис

складений в 1893 році приходським священником Н.Левіцкім, який зберігався в Житомирському «древнехранилищ» а також у клірових відомостях за 1896 рік. [1, 69]

У сховищах Державного архіву Волинської області знаходиться па постійному держаному зберіганні фонд Ф.35 «Волинська духовна консисторія». У фонді більше чотирьох тисяч справ за 1703-1946, 1949 роки. Серед цього масиву є близько 400-сот клірових відомостей церков Володимир-Волинського, Ковельського, Луцького повітів за 1796-1844, 1846-1911 роки, та реєстраційні картки парафій та церков Володимирського, Горохівського, Дубенського, Здолбунівського, Ковельського, Костопольського, Кременецького, Любомльського, Луцького, Ровенського повітів в кількості 20 справ за 1925-1939 роки. [2, 47-49]

Більше 100 років с. Чевель було приписним селом до парафії Свято-Преображенської церкви, на той час, села Стара Вижва.

У документах Волинської духовної консисторії за 1925-1939 роки є відомості, що парафія заснована у 1549 році. [3, 159-159зв.]

У клірових відомостях церкви Преображення Господнього с. Стара Вижва Ковельського повіту за 1797 рік зазначено, що церква ця невідомо коли і невідомо ким побудована, дерев'яна, з такою ж окремо побудованою дзвіницею. До богослужінь придатна. До складу парафії, крім села Стара Вижва, входили села Чевель та Бродки. У с. Чевель було 49 дворів, в яких проживало 279 осіб (з них 145 чоловіки та 134 жінки). Настоятелем церкви був священник Афанасій Іосифович Недбальський віком 36 років. Рукоположений Уніатським Єпископом Владімирським Симеоном Млоцким у 1786 році 19 квітня. [5, 14.]

У 1798 році в селі Чевель було 54 двори, в яких проживали 285 осіб (з них 150 чоловіки, 135 жінки), у 1800 році – 54 двори, в яких проживала 301 особа (з них 155 чоловіки, 146 жінки), у 1841 році – 72 двори, в яких проживала 543 особи (з них 288 чоловіки, 255 жінки). [6, 56; 7, 31; 8, 64зв.]

В клірових відомостях за 1848-1850 роки зазначено, що будівля церкви Преображення Господнього ветха, у 1846-1847 роках була ремонтувана. Приписних та домових церков немає.

В с. Чевель у 1948 році було 78 $\frac{1}{4}$ дворів, в яких проживала 591 особа (з них 313 чоловіки, 278 жінки), у 1949 році – 81 $\frac{3}{4}$ дворів, в яких проживало 617 осіб (з них 327 чоловіки, 290 жінки), у 1950 році – 83 $\frac{1}{4}$ дворів, в яких проживало 694 осіб (з них 393 чоловіки, 301 жінки). [9, 14,16; 10, 14,16зв.; 11, 14, 16зв.;]

У клірових відомостях церкви Преображення Господнього с. Стара Вижва Ковельського повіту за 1851 рік зазначено, що будівля церкви Преображення Господнього ветха, а у 1846 році була ремонтувана. Домових церков немає. Але є приписна церква - церква свято-Троїцька, яка знаходилася в с. Чевель. В документі зазначено, що побудована вона у 1847 році на кошти прихожан. Будівля храму дерев'яна, міцна, дзвіниці немає. Престіл один в ім'я Пресвятої Трійці. Обслуговує священник Свято-Преображенської церкви Левицький Миколай Ємельянович, віком 34 роки. Уродженець с. Гривятки Ковельського повіту Волинської губернії. У 1840 році закінчив курс семінарії. 22 вересня 1842 року висвячений Архієпископом Никанором в сан диякона. 20 червня висвячений в сан священника села Вижва у Свято-Преображенську церкву. За грошову пожертву на армію йому оголошено «высочайшую благодарность». Землі при церкві немає. В 1951 році нараховувалося 83 $\frac{1}{4}$ дворів, в яких проживало 627 осіб (з них 333 чоловіки, 294 жінки). [12, 15-16зв.; 20, 83зв.]

У клірових відомостях церкви Преображення Господнього с. Стара Вижва Ковельського повіту за 1853, 1857-1859, 1860 роки зазначено, що будівля церкви Преображення Господнього невідомо коли побудована, ветха. У 1853 році «Государственным инспектором Волынской палаты Государственного имущества» складений акт на побудову нової церкви. Домових церков немає. Приписна свято-Троїцька церква, яка знаходилася в с. Чевель. В документі зазначено, що побудована вона у 1847 році на кошти прихожан. Будівля храму дерев'яна, маломістка, не міцна, дзвіниця побудована окремо. Престіл один в ім'я Пресвятої Трійці. Обслуговує священник Свято-Преображенської церкви Левицький Миколай Ємельянович. Землі при церкві немає.

В 1953 році в с. Чевель був 81 двір, в яких проживало 599 осіб (з них 324 чоловіки, 275 жінки), в 1957 році - 75 дворів, в яких проживало 575 осіб (з них 300 чоловіки, 275 жінки), в 1958 році - 74 $\frac{3}{4}$ двора, в яких проживало 576 осіб (з них 298 чоловіки, 278 жінки), в 1958 році - 74 $\frac{3}{4}$ двора, в яких проживало 576 осіб (з них 298 чоловіки, 278 жінки), в 1959 році - 63 $\frac{2}{4}$ двора, в яких проживало 525 осіб (з них 254 чоловіки, 271 жінки), в 1960 році - 75 дворів, в яких проживало 591 особа (з них 300 чоловіки, 291 жінки). [13, 16-17; 14, 1719зв.; 15, 16-18зв.; 16, 14-16зв.; 17, 32-34зв.]

У клірових відомостях церкви Преображення Господнього с. Стара Вижва Ковельського повіту за 1867-1869 роки зазначено, що у 1864 році побудована нова дерев'яна на кам'яному фундаменті церква. Дзвіниця є окремо побудована ветха. Домових церков немає. Приписна свято-Троїцька церква, яка знаходилася в с. Чевель. В документі зазначено, що побудована вона у 1847 році на кошти прихожан. Будівля храму дерев'яна, маломістка, не міцна, дзвіниця побудована окремо. Престіл один

в ім'я Пресвятої Трійці. Є приходські книги, які прошнуровані і засвідчені печаткою Волинської духовної консисторії в 1851 році. Обслуговує священник Свято-Преображенської церкви Левицький Миколай Ємельянович. Землі при церкві немає.

В 1867 році в с. Чевель нараховувалося 80 3/4 дворів, в яких проживало 627 осіб (з них 322 чоловіки, 305 жінки), у 1868 році – 83 1/4 дворів, в яких проживало 657 осіб (з них 333 чоловіки, 318 жінки), у 1869 році – 82 двори, в яких проживало 644 особи (з них 328 чоловіки, 316 жінки). [18, 51-53зв.; 19, 77-79зв.; 20, 82-84зв.]

У клірових відомостях церкви Преображення Господнього с. Стара Вижва Ковельського повіту за 1871-1873, 1876, 1890, 1899-1900, 1904-1905, 1910-1911 роки зазначено, що церква побудована у 1869 році, дерев'яна на кам'яному фундаменті. Всередині і зовні пофарбована масляними фарбами. Є окремо побудована дзвіниця. Домових церков немає. Приписна свято-Троїцька церква, яка знаходилася в с. Чевель. В документі зазначено, що побудована вона у 1871 році на кошти прихожан. Будівля храму дерев'яна на кам'яному фундаменті, накрита залізом, пофарбована. Є окремо побудована дзвіниця, ветха. Престіл один в ім'я Пресвятої Трійці. Є побудований прихожанами церковний будинок. Землі немає. Є приходські книги, які прошнуровані і засвідчені печаткою Волинської духовної консисторії в 1851, 1854, 1890, 1899 роках.

В 1871 році в селі Чевель нараховувалося 85 1/4 дворів, в яких проживало 686 осіб (з них 341 чоловіки, 345 жінки), у 1872 році – 90 3/4 дворів, в яких проживало 705 осіб (з них 363 чоловіки, 342 жінки), у 1873 році – 85 1/4 двори, в яких проживало 666 осіб (з них 341 чоловіки, 325 жінки), у 1876 році – 91 1/4 двори, в яких проживало 694 особи (з них 367 чоловіки, 327 жінки), у 1890 році – 91 1/4 двори, в яких проживало 694 особи (з них 367 чоловіки, 327 жінки), у 1899 році проживала 521 особа (з них 413 чоловіки, 108 жінки), у 1900 році – 115 дворів, в яких проживало 792 особи (з них 460 чоловіки, 332 жінки), у 1904 році проживало 875 осіб (з них 456 чоловіки, 419 жінки), у 1905 році проживало 1117 осіб (з них 579 чоловіки, 538 жінки), [21, 78-80зв.; 22, 86-88зв.; 23, 80-82зв.; 24, 72-74зв.; 25, 41-44зв.; 26, 62-65зв.; 27, 59-62зв.; 28, 61-64зв.; 29, 57-60зв.; 31, 57-60зв.; 32, 190-197]

З 1847 по 1904 рік обслуговував священник Свято-Преображенської церкви Левицький Миколай Ємельянович. З січня 1905 року на парафію призначений священник – Феодосій Федорович Мусієвич [29, 58зв.] З січня 1907 року – священник Посольський Єпіфаній Нікандрович. [27, 187зв.]

В документах за 1899-1905, 1908 роки є відомості про існування в селі Чевель школи грамоти. На школу відпускали 50 рублів. З училищної ради відпускали 70 рублів. У 1899 році навчалося 13 хлопчиків, у 1900 році навчалося 36 учнів, з них 35 хлопчиків і 1 дівчинка. У 1904 році в школі навчалося 44 хлопчики, у 1905 році – 56 дітей, з них 50 хлопчиків, 6 дівчаток, а у 1908 році – 50 дітей, з них 48 хлопчиків, 2 дівчинки [26, 62зв.; 27, 60; 28, 62; 29, 58; 30, 77зв.]

В документах за 1910-1911 роки є відомості про діяльність Старовижівської народної 2-класної школи, яка, як однокласна школа була відкрита у 1905 році, а в 1908 році реорганізована у 2-класну.

У 1910 році в с. Чевель проживало 1307 осіб (з них 663 чоловіки, 644 жінки), у 1911 році нараховувалося 166 будинків, в яких проживало 1300 осіб (з них 665 чоловіки, 635 жінки), [31, 186зв., 191; 32, 197]

В документах архіву за 1930-ті роки зазначено, що церква Рідва Пресвятої Богородиці с. Чевель Ковельського повіту в 1930 році була відремонтована [4, 37.]

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Волинської області. Теодорович М.І. Историко-статистическое описание церквей и приходовъ Волынской епархіи. Том V. Ковельскій уездъ. –Почаевъ.-1903.-с.559.
2. Державний архів Волинської області. Анотований реєстр описів. Фонди до 1939 р. Луцьк: Надситр'я, 2008. С. 328.
3. Державний архів Волинської області, Ф-35, Волинська духовна консисторія, оп. 11, спр. 19.
4. Там само, спр.7.
5. Державний архів Волинської області, Ф-35, Волинська духовна консисторія, оп. 5, спр.89.
6. Там само, спр.90.
7. Там само, спр.92.
8. Там само, спр.128.
9. Там само, спр.129.
10. Там само, спр.133.
11. Там само, спр.143.
12. Там само, спр.144.
13. Там само, спр.149.
14. Там само, спр.171.
15. Там само, спр.177.

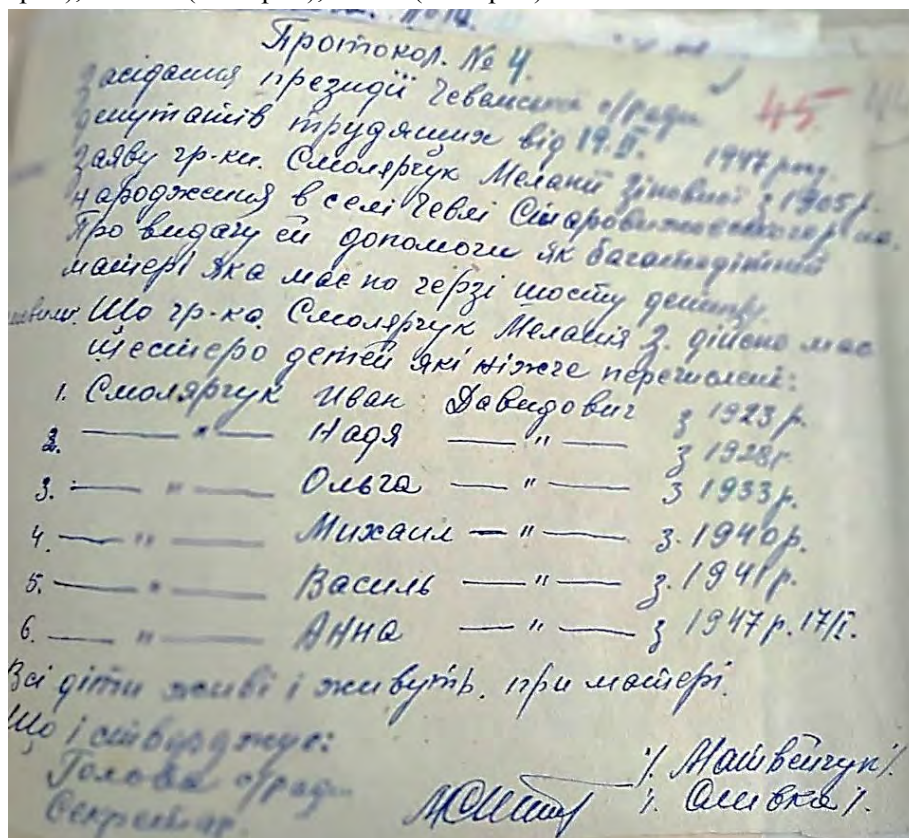
16. Там само, спр.183.
17. Там само, спр.188.
18. Там само, спр.207.
19. Там само, спр.208.
20. там само, спр.209.
21. Там само, спр.211.
22. Там само, спр.212.
23. Там само, спр.213.
24. Там само, спр.214.
25. Там само, спр.229.
26. Там само, спр.238.
27. Там само, спр.239.
28. Там само, спр.243.
29. там само, спр.244.
30. Там само, спр.247.
31. Там само, спр.249.
32. Там само, спр.250.

Валентина Беценко (Смолярчук) (сміт Стара Вижівка)

ТАК І НЕ СКУШТУВАВ СВЯЧЕНОЇ ПАСКИ...

(З історії сім'ї Давида Смолярчука)

Життєвий шлях мого діда Давида Микитовича Смолярчука можна назвати типовим для покоління чевельців, народжених на початку двадцятого століття. Дитячі роки, навчання в церковно-приходській школі, евакуація до росії в Першу світову війну, повернення додому. Далі одруження, народження трьох дітей (Івана 1923 р.н.), Надії (1928 р.н.), Ольги (1933 р.н.), щоденна сільська робота, ведення натурального господарства на неродючій землі. Потім померла дружина і Давид лишився вдівцем з трьома малолітніми дітьми. Невдовзі Давид запропонував стати дружиною простій маленькій сільській дівчині Мелашці з сусіднього села Текляї. Меланія Зіновіївна прийняла чужих дітей як своїх і турбувалась щоб вони не відчували себе ушербними. Від нового шлюбу народилось ще трійко дітей: Михайло (1940 р.н.), Василь (1941 р.н.), Ганна (1947 р.н.).

Земля була основним джерелом, з якого кормились сім'ї поліщуків. Дітей було багато і землі не вистачало, то ж рідний брат Давида Матвійовича як і багато волинян перебрались до Америки. Устрій буржуазної Польщі та Друга Світова війна не особливо вплинули на розмірене життя Давида Смолярчука, Після приходу Червоної Армії на Волинь у липні 1944 року він за віком уже не підлягав призову.

Але й мирне життя на Західній Україні в перші повоєнні роки було далеко не спокійним. «Другі совєти» почали встановлювати свій устрій на зайнятих територіях і до цієї роботи залучати всіх більш-менш грамотних селян. То ж і Давид Микитович був покликаний встановлювати радянську владу в Чевелі, був активістом, головою сільгоспкомісії, а нетривалий час у 1946 році навіть головував у сільраді. Після того, як в другій половині 1946-го передав справи в сільраді своєму майбутньому сватові Матвійчуку Микиті Єрофєєвичу – Смолярчука Давида призначили на небезпечну посаду фінансового агента. В його обов'язки входили збір податків та грошей за державні позики.

Як розповідає дочка Надія Смолярчук «післявоєнні роки були не прості. Банди вночі ходили по хатах, забирали, що заманеться. Так, як у батька постійно були гроші, зібрані з податків добре про це знали і «бандери». Вони час від часу здійснювали напад на оселю Смолярчука (знаходилась на «старому селі», неподалік від хати Кисельових) з метою пограбування. Жінок і дітей бандити як правило не вбивали, але часто, будучи постійно п'яними били. Тому Давид був змушений ночувати у хліві, льосі, стужках сіна чи соломи».

Одного разу, коли він переховувався у Ляховому (сусідовому) сні «бандери» намагаючись його розшукати, штрикали багнетами по копиці. Від такого постійного переслідування чоловік втопився і переживав за сім'ю, де виховувалось п'ятеро дітей (старший Іван в цей час перебував на службі в армії). І просто кинути посаду фінагента він не міг, бо це б розцінювалось як саботаж, а тоді пряма дорога всій сім'ї до Сибіру. Те ж світило і у випадку втрати державних грошей. Кому розкажеш, що забрали бандити?. А тут, «знайомі з лісу» шепнули, що Давидові будуть виносити смертний вирок.

І Давид Микитович, довго не роздумуючи, прийняв рішення «завербуватись», тобто виїхати разом з сім'єю, на постійне місце проживання на Херсонщину, де на той час вже перебувало багато земляків, в тому числі і рідний брат Пилип. До нього у 1948 році, продавши свою хату в селі Моті (так по сільському звали ту жінку) та отримавши «підйомні» і попрямували Смолярчуки.

В Херсонській області Давид Смолярчук влаштувався на роботу, пішли працювати і дві старші дочки Надія та Ольга, підпрацьовував і Михайло, переправляючи через Дніпро сіно, а Мелашка з меншими дітьми гляділа дому. Заробітки були непогані, та й заощадження ще залишились, то ж у 1953-му році побудували свою хату. Та пожити в ній господарю судилося недовго. Раптово і тяжко захворів і швидко згас. Як згадували діти, Надія та Михайло, на перший день Пасхи вони ходили до церкви освячувати паску та яйця, назад не йшли, а бігли так хотіли щоб батько скуштував свяченого. Та коли дійшли додому то тато був уже мертвий, а родина його оплакувала.

Після смерті батька всім стало сутужно на чужині, тягнуло додому на рідне Полісся. Почали збирати гроші, щоб повернутись. Старша дочка Надія збирала каміння і здавала на скупний пункт. Вже назбирали чималу суму грошей, та їх вкрали злодії. Почали накопичувати заново і таки вдалось повернутись до Чевеля. Своєї хати не було, але в селі стояло немало хат-пусток, то ж старший син Іван, який на той час уже був головою місцевого колгоспу «Перемога» посприяв, щоб в одній з хатинок поселилась сім'я. Меланія Зіновіївна до смерті у 1970 році доглядала внуків.

Ольга, ще на Херсонщині познайомилась з хлопцем, який представлявся Сашею, хоча справжнє його ім'я було Августин, а прізвище Ерл, (до речі внучатий племінник письменниці Ольги Кобилянської) вийшла за нього заміж, і разом приїхали до Чевеля. Народили двох хлопчиків Андрія і Валеру, хата була тісна, маленька, всім не вистачало місця. Ольга Давидівна і Августин Францович «завербувались» на роботу в Дніпропетровськ. Невдовзі там вона завагітніла третьою дитиною, то ж повернулись до Чевеля. Під час пологів, народивши сина Толика померла. Ніхто з дітей Ольги на сьогодні на Старовижівщині не проживає. Андрій Ерл мав золоті руки, неперевершено мурував печі та грубки. Валерій десь пропав. Молодший, Анатолій, після строкової служби в армії лишився у Сибірі.

Іван Давидович Смолярчук у п'ятдесяті роки 20 століття був відомою в Чевелі людиною. Обирався головою сільської ради, бригадиром і головою місцевого колгоспу. Одружився в Чевелі на першій директорці повоєнної школи – Вірі Олексіївні Власовій, що приїхала вчителювати зі Східної України. Після ліквідації колгоспу в Чевелі у 1958-му році декілька десятиліть був головою колгоспу в селі Синове. При його керівництві була збудована щосейна дорога від траси Ковель-Брест, до Синового, яку люди тоді називали Смолярчуковою. Дружина вчителювала. Син – Віктор після інституту виїхав на роботу в Херсонщину. Дочка Тамара (Артемук), пішла шляхом мами. Після інституту, разом з чоловіком Федором вчителювали в Синовому.

Надія Давидівна у 1957-му році перебралась до Бреста. До самої пенсії пропрацювала на залізниці, отримала квартиру. Мала хлопця, який кинув її, взявши що та завагітніла. Надії вистачило

сили духу пережити зраду, народити та одній виростити доньку Валентину. Сьогодні Надія, на пенсії, має 93 роки, проживає в Бресті.

Михайло і Василь Давидовичі проживали в Чевелі.

Михайло одружився на дочці вбитого голови сільради Микити Матвійчука Ганці. Ганна була обіковцем у колгоспі, Михайло довгий час працював на залізниці в Бресті, потім в кологоспібходовим. Народили п'ятеро дітей. Галина проживає в Дубечному на Підварках, працює в Дубечненській школі техпрацівником. В Дубечному з сім'єю мешкає і Іван, заступник директора Дубечненського керамічного заводу. Я, Валентина, живу в Старій Виживці, працюю майстром у місцевому ліцеї. Віктор, живе у Луцьку, тривалий час працював на керівних посадах в Ощадбанку, фінансовому управлінні. Зараз очолює фонд кредитування жителів села «Власний дім». Є помічником депутатів обласної ради. Разом з депутатом Михайлом Імберовським сприяли в будівництві дороги, облаштуванні інфраструктури Чевеля. Наймолодша Катерина проживає в батьківській хаті в рідному селі.

Четверо дітей було і у Василя. Зараз в Чевелі проживає Сергій Смолярчук. Галина мешкає в Чернівцях.

Наймолодша дочка Давида Микитовича Смолярчука – Ганна вийшла заміж в село Мильськ Рожищенського району. На початку сімдесятих її сім'я виїхала в Прморський край. З часом будь який зв'язок з ними втрапився.

Всі діти Давида Микитовича Смолярчука, незважаючи, на різницю у віці та різних матерів завжди жили дружно між собою і допомагали одне одному. На жаль на сьогодні з усіх його дітей, невісток і зятів живою лишається лише дочка Надія.

Але внуки, правнуки та праправнуки пам'ятають про цього непересічного чоловіка і продовжують його рід. А людина живе доти, доки про неї пам'ятають.

Наталія Легка (сміт Стара Виживка)

ТРАГЕДІЯ РОДИНИ ПАНЧЕНКІВ – ТРАГЕДІЯ ВКРАЇНИ

Пишняк (дів. Панченко) Катерина Онисимівна, с. Дубовичі, Сумська обл, мешкає в с. Чевель Старовиживського району. У Чевельській школі Катерина Онисимівна почувається, як у рідному домі. Не дивно, бо майже чотири десятиріччя поспіль щоранку переступала вона її поріг – викладала тут рідну і мову й літературу. Двадцять один рік була завучем – а це не проста ноша.

– Як приїхала в серпні сорок дев'ятого на Волинь, так і поріднилась з поліщуками, – поправляє на голові скромну хустину, поринаючи у давній відгомін часу. – Коли згадую свої рідні Дубовичі, що на Сумщині, в уяві постають барвисті, знані в усьому світі кралевецькі рушники і скатертини, голі та босі повоєнні студенти Глухівського учительського інституту і такі ж самі його викладачі, мої бідні тато й мама.

Усе життя Катерини Пишняк – то шкільні дзвоники, допитливі оченята хлопчиків та дівчаток. Недарма жінка каже, що якби померла та воскресла, то все одно б обрала педагогічний фах, бо понад усе любила і любить дітей. І так їй з ними було легко та затишно, бо усі ті Миколки, Чіпки, Катерини, про котрих розказувала на уроках, зустрічалися їй у житті.

– Окрім української, я читала ще російську мову і літературу та Конституцію СРСР, – говорить вчителька.

– Нині на залуженому відпочинку. Пережиті літа спати не дають і з четвертої години ранку мандрую стежками минулого. Ось спробувала думки і спогади викласти на папері – показує списаний каліграфічним учительським почерком простий зошит – Нехай мене не буде, – дітям залишиться. А в старості пам'ять оновлюється, світлішає, пригадуєш давнє легко, без запинки. І той далекий тридцять другий...

„Я під кладкою, сестра – навпроти» Катрусі тоді було лише сім. Родина Онисима Панченка мешкала у хатині під солом'яною стріхою, з маленькими віконечками, широкими довгими дерев'яними лавами та таким же ліжком. І належала вона не батькам, а далекому татовому родичу – дідові, котрий чомусь з-поміж трьох дівчаток вподобав маленьку Катрусю.

За відсутності дружини брав її на руки і, гуцаючи, співав української жартівливої пісні. Як тільки баба заходила в хату, опускав дівчинку додолу та поспішав до роботи. І хоч було в діда дві корови, кобила, трохи землі, але не розкошували.

Згодом розпочалась у селі колективізація. Викликали Онисима в контору, мовляв, так і так, пиши заяву в колгосп і діда агітуй.

– Дід як дід, а баба як почула про таку справу, ззялася: не піду, – розповідає Катерина Онисимівна. – Раз так, батькові заяву повернули ще й пригрозили – поїдеш знаєш куди. А нам вже не раз доводилося спостерігати, як односельців відправляли в Сибір. Батько, роботящий, молодий, розумний, вирішив втікати в Донбас, куди у пошуках ліпшої долі подалося чимало дубовичан. Дочекався ночі – і гайда у світ. Натомість влада, довідавшись про це, вирішила поквитатися з його сім'єю. Матір примусили бути в селі десятичкою, тобто скликати при потребі у сільраду людей. Село велике, з тисячу дворів, шість-сім довжелезних вулиць. О сьомій мусиш бути на роботі і так до вечора оббігати Дубовичі з одного краю в інший. А вдома трійко малих: найстаршій – сім, середульшій – чотири роки, а найменша ще й не ходить.

– Повернеться з роботи, а я де граюсь, там і засну. Бувало, на вулиці під кладочкою, сестра Паша – на протилежному боці, малу хтось з односельчан в хату забере, – з сумом у голосі згадує жінка. – А на ранок все спочатку

„Викидали з хати діда, матір і нас, малих”

„На землі не будеш багатий, а будеш горбатий” – кажуть старі люди. Так і Панченки. Працюють з ранку до ночі, а за душею – ні гроша. Приходить час платити податки. Де взяти кошти?

– От і викидали з хати діда, матір і нас, малих, – продовжує Катерина Пишняк.

– Куди іти? Через дорогу жила бабуса по матері. У неї – семеро дитячих ротів: шестеро своїх і сьомий, племінник. Дід ходив у Росію на розпилювання деревини – заробляв, щоб купити хоч трохи землі. І в тій хаті – теж без копійки. Врешті-решт дали нам житло. Хата виявилась більшою, просторішою. Ми, малі, раді та веселі – скільки місця! Де було нам знати, що її господарів вивезли в Сибір і що живемо на чужих сльозах.

Та й радість та дитяча швидко затьмарились, бо по оселях почали ходити комсомольці – допомагали владі збирати податки. Одного разу побачила їх на своєму подвір'ї Катина баба. Кинулась до скриньки, де лежала одна-єдина троячка, затиснула її дівчинці в кулак і наказала мовчати. Мати тільки руками розвела, звертаючись до комсомолки Соні, мовляв, грошей у нас немає.

– А в мене є! – Катруся розігнула пальчики. Мати вхопила гроші – нумо втікати. Соня – за нею. Наздогнала і давай відбирати з рук троячку...

Моя мама померла на дев'яносто четвертому році від народження, але навіть перед смертю жалілася на Соню за вивихнутий палець. Уже після війни представники радянської влади здерли з нашої хати „залізо” і покрили ним Соньчину хату, господиня якої трудилась на той час в колгоспі свинаркою.

Не сама біда ходить, десять за собою водить. Онисима Панченка рік не було в селі, коли єдиного в сім'ї чоловіка і годувальника, Катрусиного нерідного діда, кобила позбавила життя. А сталося це так: віз дід дрова на продаж у Глухів (за 25 км від свого села), пожалів худобину – не сідав на воза, йшов поруч, накинув віжки собі на плечі. Кобила чогось злякалася і понеслася, тягнучи за собою старого чоловіка.

Лише день прожив після цього дід, від якого залишився лише пошматований обрубок тіла. Якось Катруся прокинулась від нічного шепоту в хаті. Глянь – на лаві молодий красивий чоловік сидить. Придивилась – а то батько. Відгукнувся на мамині сльози, яка дала йому знати, що з трьома дітьми не виживе. Родина вирішиладіждати якоїсь ночі і втікати в Донбас, а найстаршій дочці наказали нікому не говорити про приїзд батька, а то НКВС забере.

– Та де я не похвалюся, це ж мій батько! Наступного дня і виказала своїм товаришам, – говорить Катерина Пишняк. – Тому від'їзд довелося не відкладати вдовгий кошик.

У Донбасі.

Батьки найняли візника, посадили нас, старчень, на гарбу, дитячу ораву прикрили подушкою. Налякані-перелякані свистком паровоза, добралися ми в Єнакієво, де батько „вибив” у німця-колоніста, котрий будував там металургійний комбінат, місце в бараці.

То рядом, то одіялом, то дошками відгороджувалися сім'ї одна від одної. На одній-єдиній плиті – в кого чугунець, в іншого – каструлька. Хто перший дохопить – виїсть страву, іншим може й не вистачити. А ще по 400 грамів хліба тому, хто працює, і лише по 200 – кожному іншому сім'янині.

Батьки працювали на цегельному заводі. Згодом знайшли в селі Роздоловці хату, у якій усі колишні господарі помирали з голоду. А знаходилась вона неподалік цвинтаря.

– Мама розмочить шматочок хліба в кружечці, щоб я погодувала найменшеньку, Вірочку, – ледве стримує сльози Катерина Онисимівна. – Я Його поки розжую, то, Вірі в ложечці вже не залишається нічого. А якось одного разу пропала наша сестра Паша. Думали, що її з'їли. Шукали довго, але знайшли. Від Вірочки лише оченята залишилися, була такою худенькою. „Хоч би її Господь вже прибрав”, – казала мати, дивлячись на непомірно велику голову дитини на тоненькій шийці та такий же живіт. Вона все просила водички: „Катю, питки”. Одного разу, коли мама хворіла на тиф, батько, повернувшись додому з роботи, застав закаменіле тільки найменшої дочки. Збив ящик, підвезли його

до матері в лікарню і потягнули на кладовище. А через місяць-два Вірину могилу годі було й шукати, стільки нових захоронень з'явилося на цвинтарі.

Рятували молочай та кісточки минулорічних вишень.

Цвіла соняшникова трава на віники і той цвіт був рятівним для голодуючих. А ще молочай, кісточки з вишень, які люди збирали з людських екскрементів. Розбивали їх молоточком і їли. Хіба не жах? Хіба не за це діти складали рапорт товаришеві Постишеву, співали пісень вождю усіх народів товаришу Сталіну?

– А ще з шахти „Красний Октябрь” вивозили сліпих, вироблених коней, – згадує колишня вчителька, – на яких вже м'яса не було, лише шкура та кісті.

Роздирали їх на шматки і варили баланду. Рятували кропива, розсіл з минулорічних огірків, який віддавали приїжджим місцеві. Спочатку батько їв по мисочці кропиви, а потім – по чугуну і перетворився на опухлу ходячу статую. А скільки радості було від вбитої чи зловленої на сільце ворони! У школі – та ж баланда, іноді трошки хліба.

А ще учні ходили виливати водою на полі ховрахів. Не менше відра її потрібно було, щоб вигнати шкідника з нори, а потім ще його зловити. І Катруся щиро вірила, що голод – через тих самих ховрахів – які з'їли, весь урожай зернових, та ненавиділа їх.

А що робилось на її рідній Сумщині! Працьовитий рідний дідусь, взявши з собою дев'ятирічного хлопця, пішов старцювати, щоб прогодувати ще шістьох дітей. Усіх врятував. Але був виснажений ні стільки, що до рідної хати не повернувся. Дістався до сусіднього хутора, де його нагодували суніями з молоком, і з-за столу вже більше не встав. Малий поводитир сидів біля діда доти, поки не приїхали забирати покійника.

Дорога в тридцять п'ять зимових днів.

У далекому тридцять сьомому батько не спав ні вдень, ні вночі. Бо не знав, по кого і коли приїде „чорний ворон”. За залишений на батьківщині шматок землі та корову його приписали до селян середняків. Про це боялися вдома навіть говорити вголос.

А на цвинтар продовжували привозити померлих з голоду, іноді голих дітей.

Тих, живих, безпритульних, які опинялись на вулиці, виловлювали аферисти і пускали на холодець. А тут ще довелося місяць сидіти без хліба, бо бандити відібрали у матері хлібні картонки. Виручав батьків брат, який привозив лушпиння з картоплі, сухарі, що залишались, бо жив трохи багатше.

– Я коли в нього „погостювала”, то плакала. не хотіла повертатися додому, – говорить Катерина Онисимівна. – Так само й Паша з дитбудинку. А в лютому 1942 року сім'я Панченків повернулася на Сумщину. Добирались додому пішки довгих тридцять п'ять днів. А там ні двору, ні тину. Оселились у свинячій кухні на фермі, через що Катя інституті стидалася зняти рукавички, бо усі руки були поїджені коростою. У десятому класі, в післявоєнний голод, збирали на полі минулорічну картоплю. Вкинуть її на піч, розпариться – і такий сморід стоїть, що страшно нюхати, не те що їсти. Потім потовчуть, перемішають із зелом – коржі спечуть. Хліб випікали із віджатого жому. До нього глечик кислого молока – і увесь студентський провіант...

Тамара Куц (Резюк) (сміт Стара Виживка)

РІДНІ НЕ ВПІЗНАЛИ ПІСЛЯ 8 РОКІВ РОЗЛУКИ

Наш двір знаходиться на вулиці Пісочанській, як їхати на Поліське, зліва на повороті за Хоньковою лужею. В Чевелі з нашої сім'ї зараз ніхто не живе, проте батьківська (як кажуть в селі Кулинина) хата зусиллями брата Володі капітально відремонтована. То ж є куди приїхати, доглянути могили рідних, Обробити невеличкий город і в затишку оселі піддатись спогадам дитинства.

В ті уже далекі часи, як правило взимку, коли було менше домашньої роботи, попоравши худобу родина і сусіди збирались на «вечори», де обговорювали і поточні новини, але як правило згадували події свого життя. В мого покійного батька, Резюка Дениса Пилиповича, 1925 року народження доля була нелегкою. Коли хлопчику виповнилось лише дев'ять місяців, у нього померла мама. Батько невдовзі одружився вдруге і повністю присвятив себе іншій сім'ї, а Дениска віддали на виховання до діда Тимофія і баби Хвистини, які й стали йому справжніми батьками. Особливо теплі спогади лишились про Тимофія, що заботився хлопцем, вчив його всім премудростям сільського життя.

Юність Дениса припала на лихоліття Другої світової війни. У 16 років хлопця силою вивезли на роботу до Німеччини у пруське місто Шецин (тепер знаходиться в Республіці Польща). Там він лихвою розділив долю інших оstarбайтерів. Потрапив на німецький завод. Голод був нестерпний,

давали бак якоїсь баланди і все. Іноді, щоб вижити рвали і варили траву. Думав, що не виживе. Невдовзі перевели на роботу до бауера, то стало трішки легше. Хоч і тяжкою була робота, але їсти було більше. То ж молодий організм справився. В кінці війни Червона Армія звільнила Прусію від нацистів і остарбайтери стали вільними. Правда більшості з них належало пройти ще радянські фільтраційні табори. Та Денис цієї долі unikнув, так як він уже досяг призовного віку, а з документами все було в порядку, то хлопця забрали на дійсну строкову службу до Збройних Сил.

Служив п'ять років, коли після демобілізації повернувся до Чевеля, то названі батьки не признали Дениса і виганяли з хати як чужого. Адже всього дома він не був цілих вісім років.

Але до мирного життя все ж приступити відразу не вийшло. Як, людину, що мала військовий досвід Дениса Резюка залучили до «стрибків» (воєнізовані формування МГБ, створені з місцевого населення для захисту радянської влади та господарства й боротьби проти бандформувань). Друга половина сорокових-початок п'ятдесятих років двадцятого століття, це фактично громадянська війна у Західній Україні. Місцеві жителі опинились, хто в «червоній партизанці», хто в «бандерівцях», а хто і просто в бандитах. Прості мешканці потерпали від усіх «людей зі зброєю». Як розказував Денис Пилипович, бандити творили відверті безчинства: грабували населення, гвалтували й по зв'язаному катували молодих дівчат. Страшні були часи...

Довелось попрацювати Денису Резюку і в місцевому колгоспі і навіть один час завідував клубом, організовував комсомольську ланку в селі.

Одружився, в сім'ї народилось троє дітей: Вітя, Володя і Тамара. На колгоспі трудовні сильно не розживешся, то ж Денис Пилипович, як і багато чевлюків влаштувався на роботу в місто Брест. На роботу їздили дизель-поїздом Ковель-Брест, який курсував через кожні дві-три години, проїзд 1 рубль 20 копійок (місячний квиток вдвічі дешевше, а робітникам що працювали на залізниці взагалі безкоштовно). Робота позмінна, то ж вистачало часу і на господарку у селі. Таке було життя.

Віктор Смолярчук (Луцьк)

ЗАГИНУЛИ В БОЯХ ПІД ЧЕВЕЛЕМ

Лихоліття двох світових воєн двадцятого століття не оминуло стороною і здавалось би відносно далеке від державних кордонів село Чевель. В роки Першої світової в селі «квартирували» австрійські війська, серед яких переважали жовніри польського походження.

У Першу світову війну перед наближенням фронту багато мешканців села були евакуйовано в глибину Російської імперії, де й перебували до 1921-го року.

В селі на постої перебували бійці уланського полку, серед яких польський художник, фотограф Станіслав Яновським. Саме завдяки його світлинам, які нині перебувають у Краківському народному музеї ми маємо деяку уяву про життя і побут селян у 1915-16 роках.

Через швидке просування нацистських військ на Схід бойові дії на теренах Старовижівщини маже не велись. А от коли німецькі війська та їх союзники відступали під натиском Червоної Армії то фронт у цій місцевості зупинився на довгих чотири місяці.

В березні-квітні 1944 року відбувалась Поліська операція, яка здійснювалася силами Другого Білоруського фронту із головним завданням розбиття німецьких сил навколо Ковеля. Після перекидання в напрямку Ковеля значних додаткових сил, 23 березня німецькі частини почали завдавати контрударів з метою деблокувати оточений міський гарнізон. Після десяти днів напружених боїв з істотними втратами підрозділи 47-ї та 70-ї армій відтіснені, Ковельський гарнізон деблокований. За дорученням вищого радянського командування під Ковель прибуває Костянтин Рокоссовський. Він висловлює думку про недоцільність дальших наступальних дій. До 5 квітня німецько-радянська лінія фронту застигла східніше міст Ковель та Ратне.

З матеріалів 70-ї армії, розміщених на сайті «Пам'ять народу» впливає, що Чевель знаходився на самій лінії фронту, яка проходила по річках Вижівці та Прип'яті. Правий берег з селами Чевель, Стара Вижва, Глухи утримували німецькі війська. У Чевелі розміщався батальйон піхоти 105 мінометів та 50 танків. З обох боків проводились розвідувальні вилазки, захоплювались «язики» щоб зібрати оперативні дані про противника.

Навколо села були вириті окопи для оборони. Деякі з них збереглись до нашого часу.

18 липня 1944 року розпочалась Люблінсько-Брестська наступальна операція і радянські війська перейшли в наступ. Перед початком наступу проводилась арtpідготовка і декілька снарядів розірвалось прямо посеред села.

У перший же день на напрямку головного удару оборона німецьких військ була прорвана, і 20 липня з'єднання 1-го ешелону вийшли на широкому фронті до р. Західний Буг, форсували її з ходу і вступили на територію Польщі. Успіху лівого крила Першого Білоруського фронту сприяв наступ, що був розпочатий 13 липня військами 1-го Українського фронту. 22 липня в прорив була введена 2-га танкова армія, яка 24 липня звільнила Люблін і 25 липня вийшла до Вісли в р-ні Дембліна.

В боях за Чевель 20 червня 1944 року загинув молодший сержант Долбишев Федір Павлович та 19 липня 1944 року рядовий Євдокимов Олександр Юхимович, уродженець села Спаське Медвєнського району Курської області. Воїни спочатку були поховані на кладовищі в Чевелі, а 6 листопада 1955 року перепоховані на цивільному кладовищі в Старій Виживці.

Після того як регулярні радянські війська пішли далі на Захід на території Волинської області відновились радянські адміністративні органи та Седлищанський район. Для боротьби з націоналістичним підпіллям, а також з різного роду бандитами, охорони залізниці, адміністративних та складських приміщень у районі дислокувався 37-й механізований полк 24-ї стрілкової дивізії НКВС.

За якихось обставин, які потребують з'ясування в архівах біля Чевеля 2 жовтня 1944-го року загинули:

- Рядовий Цимбал Василь Іванович, 1926 року народження, Київська область, Жмеринський район с. Жуковці, призваний на службу 22.03.1944 року;

- Рядовий Пономорьов Федір Никонівч 1926 року народження, Вінницька область, Смілянський район с. Березняки, призваний на службу 10.05.1944 року;

- Сержант Пачурін Микола Іванович, народився в Горьковській області Російської РСР, Сосновський район, с. Єлізаровка. Призваний на службу 25.08.1937 року Балхашським РВК Казахської РСР;

- Рядовий Криштоф Микола Ємельянович, 1926 року народження, Вінницька область, Копайгородський район, с. Шевченкове. Призваний на службу 25.04.1944 року;

- Рядовий Мельник Трохим Купріянович, 1926 року народження, Київська область, Тальнівський район, с. Глибичек. Призваний на службу 26.04.1944 року;

- Рядовий Федьківський Іван Григорович, 1926 року народження, Київська область, Маньківський район, с. Молодечно. Призваний на службу 25.04.1944 року;

- Гвардії молодший сержант Хачатурян Давид Спрокопович, 1913 року народження, Вірменська РСР Нор-Баязетський район, с. Пашакенд. Призваний на службу 23.06.1941 року;

- Єфрейтор Родіонов Василь Іванович, 1926 року народження, Калінінська область РСФСР, Горіцький р-н, п/в Печтави с. Новосьолово. Призваний на службу 06.11.1943 року;

- Єфрейтор Горюнов Василь Іванович, 1926 року народження, Калінінська область РСФСР, Горіцький р-н, с. Лосєво. Призваний на службу 06.11.1943 року.

Початкове місце поховання: лісова поляна за 2 км. від с. Чевель. 6 листопада 1955 року всі загиблі перепоховані на цивільному кладовищі в Старій Виживці.

Додатки

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к директиве Министерства обороны СССР
1959 года № _____
СССР
страна _____
номер карточки _____

1. Место и дата захоронения
УССР, Волинская область, Старовижевский район, пгт. Старая Выжевка/6.11.1955г./

2. Вид захоронения
Братская могила на территории гражданского кладбища.

3. Размеры захоронения и его состояние
5,5 x 40 метров, ограждена деревянным забором, состояние - удовлетворительное

4. Краткое описание памятника (надгробия) на захоронении
В 1958 году установлены надгробные бетонные блоки 1,5 x 2 м., 1,2 x 1,5 м., два бетонных обелиска высотой 3 м. и четыре обелиска высотой 2 метра.

5. Количество захороненных:

Всего		В том числе:	
		известных	неизвестных
896 человек, из них:			
военнослужащих 893		893	-
партизан 3		3	-

6. Персональные сведения о захороненных

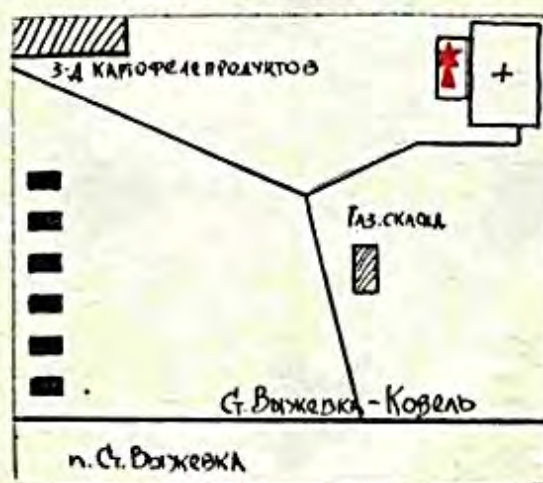
№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя, отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке кладбища	Откуда перезахоронен
1						
2						
3						

7. Кто шефствует над захоронением Средняя школа пгт. Старая Выжевка, Старовыжевского района, Волинской области

8. Фотоснимок захоронения

9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР

Старовыжевский райвоенком
майор В. Лави В. Левченко

Председатель исполкома Старовыжевского
поселкового Совета И. Залевский

20. августа 1991 г.

И. З. Залевский

СПИСОК

воинов Советской Армии и партизан, павших в боях
с немецко-фашистскими захватчиками в годы Великой
Отечественной войны 1941-1945 гг. захороненных в братской
могиле пгт. Старая Выжевка Старовыжевского района
Волынской области.

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя, отчество	год рожд.	дата гибели или смерти	место захоронения на кладбище, участке клад- бища	откуда пере- захоронен
1	2	3	4	5	6	7
1.	Рядовой	АВРАМОВ Владимир Константинович	1922	30.03.1944г.	Братское кладбище пгт. Старая Выжевка	с. Новая Выжва
2.	рядовой	АВРАМЦЕВ Иван Семенович		19.07.1944г.	"	с. Журавлиное
3.	рядовой	АВАЛЯН Азат Тигранович	1925	6.01.1944г.	"	с. Хотивель
4.	рядовой	АВДЕЕВ Петр Иванович		31.05.1944г.	"	с. Хотивель
5.	ст. сержант	АВЕРИН Евграф Владимирович	1910	8.07.1944г.	"	с. Борзовая
6.	рядовой	АГАЕВ Бейрам		24.06.1944г.	"	"
7.	рядовой	АДЫШЕВ Павел Семенович		1.04.1944г.	"	с. Полесское
8.	рядовой	АЗАТЯН Аргиак Осипович	1903	1.04.1944г.	"	с. Секунь
9.	рядовой	АЗО				
10.	рядовой	АКИМОВ Александр Георгиевич		22.06.1944г.	"	с. Седлище
11.	лейтенант	АНОПИН ШАГЕН Андраникович	1920	13.04.1944г.	"	с. Сыново
12.	рядовой	АКСЕНОВ Захар Иванович		10.04.1944г.	"	с. Борзовая
13.	капитан	АЛЕКСАНДРОВ В.А.				
14.	рядовой	АЛЕКСЕЕНКО Андрей Прокофьев.	1911	4.04.1944г.	"	с. Журавлины
15.	рядовой	АЛИБЕНОВ Алим		1.04.1944г.	"	с. Полесское
16.	рядовой	АМИЛОВ Павел Алексеевич	1924	8.04.1944г.	"	с. Сыново
1	2	3	4	5	6	7
202.	рядовой	ДОБРЫНИН Иван Алексеевич	1925	31.03.1944г.	Братское кладбище пгт. Старая Выжевка	с. Новая Выжва
203.	мл. сержант	ДОЛЫШЕВ Федор Павлович		20.06.1944г.	"	с. Чевель
204.	ст. лейтенант	ДОЛГАНОВ Анатолий Васильевич	1909	27.03.1944г.	"	с. Секунь
205.	старшина	ДОЛИНИН Захар Игнатьевич		15.07.1944г.	"	с. Седлище
206.	мл. сержант	ДОНИЦОВ Василий Петрович		30.03.1944г.	"	с. Журавлиное
207.	рядовой	ДОРОЖКИН Александр Емельянович		2.04.1944г.	"	с. Секунь
208.	рядовой	ДОРОЖКО Иван Семенович	1917	12.06.1944г.	"	с. Журавлиное
209.	рядовой	ДОРОХИН Николай Матвеевич		30.04.1944г.	"	"
210.	рядовой	ДОРОШЕНКО Михаил Анисимович	1905	15.07.1944г.	"	с. Журавлиное
211.	рядовой	ДОРОШЕНКО Иван Матвеевич	1924	4.04.1944г.	"	пгт. Ст. Выжевка
212.	рядовой	ДОРОШЕНКО Иван Никитович	1911	30.03.1944г.	"	"
213.	сержант	ДРАЧКО Моний Петрович	1924	22.07.1944г.	"	с. Седлище
214.	ст. лейтенант	ДРОЗДОВ Александр Алексеевич		5.03.1944г.	"	с. Мизово
215.	лейтенант	ДУБЕНКО Александр Леонтьевич	1906	4.04.1944г.	"	с. Мельники
216.	рядовой	ДУВНОВ Василий Яковлевич		1.04.1944г.	"	с. Полесское
217.	рядовой	ДУГАЙ Феодосий Иванович				с. Журавлиное
218.	рядовой	ДУДИН Федор Тимофеевич		1.04.1944г.	"	с. Полесское
219.	мл. сержант	ДУКИНОВ Михаил Степанович		28.03.1944г.	"	с. Глухи
220.	рядовой	ДУЛЯ Григорий Иванович		2.04.1944г.	"	с. Рудка
221.	рядовой	ДУСМАТОВ Ульмасбай	1924	1.04.1944г.	"	с. Полесское
222.	лейтенант	ДЫМШАКОВ Георгий Николаевич		4.04.1944г.	"	с. Н. Выжва
223.	мл. сержант	ДЫЧКОВ Павел Семенович		9.07.1944г.	"	с. Мизово
1	2	3	4	5	6	7
224.	рядовой	ЕВДОКИМОВ Александр Ефимович		19.07.1944г.	Братское кладбище пгт. Старая Выжевка	с. Чевель
225.	сержант	ЕГОРОВ Леонид Осипович		1.04.1944г.	"	с. Полесское
226.	ст. сержант	ЕЖОВ Алексей Иванович		31.03.1944г.	"	с. Н. Выжва
227.	сержант	ЕЛИСТРАТОВ Александр Александрович		12.04.1944г.	"	с. Брунетовка
228.	рядовой	ЕЛЮСОВ Аразмет	1924	8.04.1944г.	"	с. Мизово
229.	рядовой	ЕНИКЕЕВ Абдул-Кадар		10.09.1944г.	"	с. Лисники
230.	рядовой	ЕРЕМИН Лаврентий Иванович		29.05.1944г.	"	"
231.	рядовой	ЕРЮЛАЕВ Александр Михеевич		8.07.1944г.	"	с. Борзовая
232.	рядовой	ЕРОФЕЕВ Сергей Васильевич		13.07.1944г.	"	с. Журавлиное
233.	рядовой	ЕСАУЛЕНКО Егор Тихонович	1901	2.04.1944г.	"	с. Рудня
234.	ефрейтор	ЕШИЛОВ Михаил Иванович		22.05.1944г.	"	с. Смоляры
235.	мл. сержант	ЕФРЕМОВ Василий Александрович		5.04.1944г.	"	с. Седлище

ОРГАНИ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ЧЕВЕЛІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

З приходом на територію Західної України у 1939 році радянської влади, функції її органів у селах почали виконувати селянські комітети. Згідно постанови Волинського облвиконкому від 25.01.40 р. "Про затвердження сільських Рад по Волинській області", на зміну комітетам були створені сільські Ради депутатів трудящих та їх виконавчі комітети, як виборчі органи, в т.ч. Черевельська сільська Рада депутатів трудящих, с Черевель Седлищенського району.

Ймовірно, через те, що грамотних місцевих спеціалістів у той час було мало і сталась ця технічна помилка, через яку Чевель в офіційних документах на деякий час став Черевлем. Такі випадки були непоодинокі. Але уже в документах Державного архіву Волинської області відразу після Другої Світової війни ми бачимо правильну назву – село Чевель Седлищенського (з 07.06.46 р. - Старовижівського району).

Чевельська сільська рада функціонувала з 1940 по 1959 роки. Тимчасово припиняла свою діяльність під час нацистської окупації села, яка, за офіційними документами тривала з 29.06.41 р. по 18.03.44 року. Хоча документи воєнних архівів (зокрема журнал бойових дій 70-ї армії) свідчать, що у березні – липні 1944 року Чевель опинився на лінії фронту. Село займала армія Вермахту, а сусіднє Пісочно 70-армія Червоної Армії.

Станом на 25 січня 1940 року в Чевелі налічувалось 112 дворів, проживало 1409 жителів. Сільська рада мала 2073 гектари землі. Фотокопія з Державного архіву Волинської області. Довідково: у 1888 році проживало 772 людини; у 1906 - 1162 людини; 1921 році - 970 людей (негативний вплив Першої світової війни).

Згідно адміністративно-територіального поділу області станом на 01.09.46 року Чевельська сільська рада депутатів трудящих входила до Старовижівського району. Сільській раді підпорядковувались село Чевель та хутір Осова. Рішенням облвиконкому від 22.01.59 р. №50 Чевельську та Пісочненську сільради об'єднано в одну Пісочненську сільську раду з центром у с.Пісочно (тепер Поліське).

На жаль не вдалось виявити склад сільської ради до війни, зате в Державному архіві Волинської області зберігаються протоколи зборів селян, засідань сільської ради та правління місцевого колгоспу «Перемога» за повоєнний час.

Місцевого самоврядування в централізованій тоталітарній країні, якою був Радянський Союз фактично не існувало, діяла вертикаль суворого підпорядкування рад нижчого рівня вищому. Так Чевельська сільська рада підпорядковувалась Старовижівській районній раді та її виконкому. Але все ж слід відмітити, що повноваження сільської ради по упорядкуванню повсякденного життя села були досить широкими і більшість складу сільської ради складали місцеві жителі.

Одним з перших документів, з якого дізнаємось про діяльність місцевої влади, є протокол зборів жителів від 22 листопада 1945 року про вибори голови сільради. На зборах були присутні 20 чоловік демобілізованих і інвалідів. Збори постановили вибрати головою сільради села Чевель Матвейчука Панаса Алексєєвича, 1915 року народження, «єдинолічника», «демобілізованого з Красної Армії» (так в оригіналі). І відразу призначили його відповідальним за поставки та податки (м'ясопоставки, молокопоставки, шерсть, зернопоставки, сільгоспподаток, воєнний податок та холостяцький податок). Поставки та грошові збори були основними завданнями сільради, і звичайно ж ідеологічна складова. Так у вересні 1945 року відбулись збори селян, на яких заслухавши доповідь про капітуляцію Японії селяни Чевеля одногосно постановили всі поставки та грошові платежі сплатити достроково. Одночасно за два тижні провести і сівбу.

За наступний рік голови сільрад змінювались декілька разів. І ось 14 серпня 1946 року на посаді голови сільради Смолярчука Давида Микитовича замінив Матвійчук Микита Єрофєєвич (до речі один мій дід по батькові, інший по матері). Микита Матвійчук декілька років керував сільрадою і був вбитий на одному з хуторів біля Чевеля. А Смолярчук Давид був активістом, фінансовим агентом і на початку п'ятдесятих, рятуючись від погроз банд, яких тоді було чимало змушений був з сім'єю виїхати у Херсонську область, де і помер.

Заступником голови сільради у 1946 році. вибрано Куцика Івана Костянтиновича, який невдовзі очолює новостворений колгосп «Перемога».

Сільрада займалась в основному збиранням податків, організацією посівних та збором урожаїв, а також соціально-побутовими питаннями селян.

Оскільки в роки Другої Світової війни біля Чевеля проходила лінія фронту сапери у 1946 році проводили перевірку території на предмет знаходження боєприпасів. Біля хутора Княжна було знайдено та знешкоджено міну.

В господарствах села було багато не лише корів, а й коней. У 1946 році, на зборах села, за пропозицією голови сільради Смолярчука Давида Микитовича постановили поставити пастухів за випасом коней. За випас кожного робочого коня давали по 5 кілограмів зерна, а неробочого – 10 кілограмів. Також найняти двох польових: Гупіка Йосипа Васильовича і Гайдю Федора Максимовича доглядати за сіножатями і збіжжям. За роботу платили 2 кілограмами зерна від кожної хати. Всіх шкідників направляти до народного суду.

Займалась сільрада і описом та конфіскацією майна жителів, яких виселяли до Сибіру. З опису майна 1946 року можемо мати уяву, якими тоді були сільські садиби. В громадян Заблоцького Остапа Сидоровича та Ральської Мотруни Остапівни майно складалось з: хати, клуні, хліва, хлівчика, корови, коня, діжки, двох скринь, п'яти бочок, жорон, ступи, дев'яти коп жита в снопах, дев'яти фур сіна, шістдесяти чотирьох кілограм проса та ячменю.

З протоколу зборів селян Чевеля від 1947 року, якщо опустити пропагандистські гасла щодо соціалістичного змагання та звернення українського народу до Сталіна (доповідь голови земгромади Куцика Олександра та виступа директора школи Власової Віри Олексіївни) ми можемо взнати, які культури вирощували в селі і яка була їх врожайність. Отже врожайність з гектару: жита – 8,5 центнерів, ячменю – 7 центнерів, вівса – 8,5 центнерів, проса – 8 центнерів, гречки – 6 центнерів, волокна льону і коноплі – 2 центнери, картоплі – 120 центнерів. Заодно вирішили достроково виконати зобов'язання по здачі державі сільськогосподарських продуктів, організувати в селі колгосп, своєчасно підготувати школу до навчального року, завезти паливо до школи, відремонтувати дороги та містки і викликати на соціалістичне змагання селян Пісочна.

Задіяні були до громадського життя і жінки. Були створені жіноча рада на чолі з Гайдою Євдокією Пилипівною, снітарно-побутова комісія (голова Баран Феодора Микитівна), культпросвітницька комісія (голова Бондар Онися Петрівна), фінансова комісія (голова Резюк Марія Григорівна). Також обрано 20 делегаток в жіночу раду Староивжівщини.

В перші роки після Другої світової війни багатодітним сім'ям надавали допомогу з сільського бюджету. З протоколу президії Чевельської сільради отримав дані про сім'ю мого батька. Сам же сільський бюджет складався з таких податків: - подорожний податок з населення; - подорожний податок з колгоспників; - сільськогосподарський податок; - податок на холостяків та малосімейних.

Для будівництва райцентру Стара Вижва у 1947 році кожна сільська рада виділяла робітників для виконання різного роду робіт. Так Чевельська сільська рада направила робочих для виробки цегли, пильщиків та теслярів (плотників). За невихід на лісозаготовки для будівництва райцентру на дванадцятьох жителів села виконком наклав штраф у розмірі 50 карбованців.

Питання пожежної безпеки завжди були актуальними для села, хати в якому були дерев'яні, а більшість стріх солом'яні. В пожежах горіли як окремі будівлі так і цілі сільські кутки. Відомо про велику пожежу в селі у 1916 році. Були й підпали. Так, з акту сільради від 3 вересня 1946 року слідує, що «малоумний» Бутмерчук Сергій Романович підпалив свій будинок. Через пожежу згорів будинок, клуня, збіжжя, сіно та солома. В цій пожежі згоріла також садиба Бутмерчук Оксені Мойсейівної та Бутмерчук Федори Самійлівної.

У 1947 році була створена пожежна дружина під керівництвом Осііка Михайла Миколайовича. Дбали і за гігієну, тож зборами села від 2 травня 1947 року вирішено побудувати лазню. При цьому термін визначався дуже стислий – менше місяця. При цьому виконання робіт поклали під особисту відповідальність громадян Цалюка Степана Івановича і Пишкіна Дмитра Борисовича.

Типовим для початку п'ятдесятих років 20 століття за соціальним походженням, освітою є склад сільських рад. Чевельська сільська рада 1953 року складалась з 12 депутатів. З них неповну вищу освіту мав лише директор школи Корнійчук Віталій Антонович, 10 класів – завідувач бібліотекою Лугвищик Галина Петрівна, 7 класів - голова сільради Бабич Костянтин Мартинович, секретар сільради Загребельний Іван Єгорович та Чередніченко Володимир Григорович, 6 класів – голова колгоспу Смолярчук Іван Давидович, 5 класів – податковий агент Супрунюк Василь Йонович. До складу сільради входили також колгоспник колгоспу «Перемога» Матвійчук Денис Єрофесевич, працівник промкомбінату – Яворський Ярон Пилипович, колгоспні бригадири Ризюк Ілля Степанович, Петричук Іван Павлович, та друга жінка в складі сільради – колгоспниця Романчук Марія Юхимівна.

Цікавою є особистість Івана Павловича Петричука. Протягом декількох десятиліть у шістдесяті – вісімдесяті роки він був беззмінним листоношею, який розносив газети, листи та пенсії і ми діти часто грались в «петручика». Але мало хто знає, що в п'ятдесяті Іван Павлович був депутатом сільради, навіть виконував обов'язки голови, колгоспним бригадиром. Записаний за походженням як білорус, проживав на тій території, яка після війни відійшла до ПНР і частина рідні залишилась там.

Загребельний Іван Єгорович – чоловік вчительки Пишняк Катерини Онисіївни, був секретарем сільської ради, за його неpubлічними розповідями – брав участь в УПА. Іван Загребельний

був одним з небагатьох освічених спеціалістів і один час йому виконком сільради не дозволив звільнитись з роботи за заявою по стану здоров'я (інвалід 2-ї групи).

Як свідчать протоколи Чевельської сільської ради, переселення людей після Другої світової війни з хуторів у села проводилось примусово. При цьому, зі слів голови сільради Костянтина Бабища існував план по такому переселенню. А плани при Радянській владі зобов'язані були виконувати всі.

У 1954 році це переселення уже закінчувалось. Відповідно до протоколу сільської ради від 23 березня 1954 року переселенню у першому кварталі підлягали садиби Юхима Ворожчука і Лукаша Осійка. При цьому рішенням сільради виділялась спеціальна бригада для перенесення будівель, а власників лише повідомляли про це. Про те, не всі бажали переселятись у село і це рішення не було виконано. Тому у 1955 році знову прийнято рішення про переселення з хутора цих сімей і сімей Антона Сікорського, Василя Карпука, Петра Карпука, Бондар Сивети, Смолярчука Миколи, Шамайди Антоніни. До речі це рішення владі теж не вдалось виконати. Заодно вирішили і Заблоцького переселити з колгоспного двору, щоб не заважав колгоспному будівництву.

На одному з засідань сільської ради обговорювали роботу медпункту (завідуюча медпунктом Надія Хільчук родом з Полтавщини, медпункт відкрито у 1946 році). Окремих депутатів не задовільняла робота медпункту в частині відсутності розпорядку дня, графіку прийому, бездіяльності акушерки. Завідуючий медпунктом також зроблено зауваження через те, що вона не читає лекцій.

З завклубом в Чевелі щось не дуже везло. Так на початку п'ятдесятих завклубом був Каган Юхим Федорович. Але щось не дуже хотів працювати, за що і звільнили. У 1954 році в Чевелі завклубом був Жолинський, а завбібліотекою Лугвіщик Галина Петрівна. Через те, що в клубі був лише один гурток: драматичний, яким поставлено лише 3 п'єси та 1 концерт і мало виготовлено наглядної агітації сільською радою, завбібліотекою "поставлено на вид" і зобов'язано разом з завклубом організувати співочий, літературний та фізкультурний. Під час весняної посівної компанії кожен день випускати "бойовий листок". В бібліотеці налічувалось 105 читачів. Проведено 4 читацькі конференції. Слід зазначити, що станом на 1957 рік у селі нараховувалось 28 неписьменних жителів. У 1958-му році було вирішено знести приміщення сільської ради й побудувати клуб (на тому місці він розташований до тепер). Для цього вирішено «зрізати на клуб 2 сокори на хуторі Осова, три сокори на межі колгоспного двору і садиби Гайди В.М., одну рашпу коло школи..... Просить райраду виділити гроші і матеріали на будівництво клубу... Сільраду перенести на часну квартиру Маркусь Є.Г.».

Склад депутатів Чевельської сільської ради 1955 року дещо відрізняється від попереднього. Обрано 15 депутатів. На той час в районах уже склався так званий «актив» з постійних перевірених «кадрів», яких перекидали з однієї ланки роботи на іншу. Так і в Чевелі головою сільради призначили Гергешу Степана Івановича (члена КПРС, освіта 4 класи), який до того працював головою колгоспу в Седлищах. Депутати, обрані з дотриманням тогочасних вимог: є як чоловіки, так і жінки, керівний склад, колгоспники і середня ланка.

Переважають колгоспники, серед яких зав.ферми Ризюк Ілля Степанович, бригадир 2-ї бригади Бутмерчук Микола Демидович (по вуличному Шух), ланкова овочівницької ланки Осійка Пріська Архипівна, колгоспники Смолярчук Василь Іванович, Савчук Микола Панасович, Карпук Василь Давидович, обліковець Махонюк Ольга Григорівна (виїхала в Нововолинськ). Є серед депутатів і представники місцевої інтелігенції: Супрунюк Василь Йонович (завідуючий магазином, раніше був податковим агентом), Лугвіщик Галина Петрівна (завідуюча хати - читальні) та Михайленко Марія Яківна (учителька школи, яка правда того року виїхала у Стару Вижву).

Останній склад Чевельської сільської ради оновився у 1957 році і не сильно відрізнявся від попереднього. Смолярчук Іван Давидович, після об'єднання колгоспів з голови став бригадиром, але встиг уже закінчити місцеву семирічку. До складу сільради увійшов директор школи Шатило Станіслав Миколайович, нова завмедпунктом Ніколенко Ніна Олександрівна, а також Бобров Юхим Семенович, який у шістдесяті роки буде завідувачем магазину.

З 1935 року жінкам – колгоспницям надавалась відпустка по вагітності та пологах терміном 60 календарних днів (30 днів до пологів і 30 після пологів), а сім'ї були багатодітними, то ж у 1957-му році вирішили побудувати дитячі яслі. Крім того приділялась увага благоустрою та дотримання належного санітарного стану, для цього на кожному колодязі мали бути накриття, був збудований спортивний майданчик, обгороджено кладовище, відремонтовані містки. Біля кожної хати господарі мали засіяти квіти і висадити дерева.

У 1958 році за невідвідування учнями школи батьків штрафували. Штраф становив 100 тогочасних карбованців.

У 1948 році організовано колгосп „Перемога” с. Чевель і фактична влада в селі перейшла до голови та правління колгоспу. Під час організації колгоспу у селян насильно забирали землю, худобу, реманент. Жителів з хуторів було переселено до села, а заможних було вивезено в Сибір, їхнє майно забрали в колгосп. З «дядьківських» хат збудовано адміністративні та господарські будівлі, зокрема в центрі села

була контора (пізніше шкільна їдальня) та пошта (зараз в цій будівлі знаходиться магазин-бар, інша (контора, прийом молока, шкільна майстерня) в дев'яностих повернута колишнім власникам і розібрана.

З протоколів правління колгоспу «Перемога» дізнаємось як «добровільно» проводилась колективізація. Читаємо «виступ Сачанюка Йони, який має на 10 плугів заліза і на 2 вози обіддя і все це залізо здає в колгосп на усуспільнення.....

Слухали председателя колхоза Куцика О.П. в кого і які клуні будемо будемо розбирати. Намітили в колгоспників Цалюк Марії, Мойсіюк Мікити, Гайди Філіпа, Слівки Гната, Дудар Арсеня, Слівки Ольги... Забрати весь інвентар від колгоспників і позабирати лошадей».

Відчувається любов селян до домашніх тварин за їх назвами: корови "Ласточка", "Квітка", "Лебідка", "Берізка", "Лялька"; баран-плідник "Прутік", кобилки "Чайка", "Акулка", "Зорка", "Ласточка", а от коники - "Карась".... бугай-плідник "Мазун". Цікаво, що за доглядом племінного бика був особисто закріплений завфермою Хоміч Федір.

В перші повосенні роки селяни, особливо ті, що не вступили до колгоспу були обкладені великими податками-зобов'язаннями, які були встановлені на м'ясо, яйця, молоко, сільськогосподарський податок, бездітних. На початку п'ятдесятих податками обкладалось кожне фруктове дерево і селяни змушені були вирізати свої приватні сади. Паспорти селянам не видавали і для того щоб влаштуватись на роботу навіть в Старовижівський промкомбінат необхідний був дозвіл-довідка сільської ради.

Протокол, який підтверджує, що колгоспна система у повосенні роки була свого роду кріпацтвом. За невихід на роботу карали штрафами, виключали з колгоспу, передавали справи до суду і забирали землю. "Бутмерчук Степан Семенович, сам працює на залізній дорозі, жінка в колгоспі не працює і не працювала, а всіма колгоспними благами користується"....."Господарство громадянина Минько Никифор Федоровича самовільно покинуту роботу в колгоспі і за самозахват колгоспних земель оформити діло в суд, правлінню колгоспу пред'явити йому іск, на взяті їм 6 трудоднів жито, ячмінь і картошку. Відрізати огорож а матеріали за самозахват передати в суд". Якщо хтось з селян влаштовувався на роботу до міста, то йому обрізали городи, лишаючи дві-три сотки.

Організація праці в колгоспі була примітивною та неефективною, більшість робіт виконували вручну. До кожного косаря приставляли по дві жінки з граблями. Не зважаючи на те, що в колгоспі було багато худоби на всіх селян був накладений оброк по здачі молока, м'яса, яєць. Не вистачало навіть гною і у 1957 році правління колгоспу вирішило, що кожне господарство в селі повинно здати колгоспу по 12 підвод гною. За кожну підводу нараховувався один трудодень.

С П И С О К			
сільських, селищних і міських рад Волинської області.			
По Седлищівському району:			
Назва районів	Назва населен. пункту	Кільк. дворів	Кільк. насел.
Седлищівська сільрада	с. Седлище "Черемшанка"	321 100	1021 468
	РАЗОМ:	421	2359
Будинська сільрада	с. Будинь	444	2074
Ворозівська сільрада	с. Ворозова с. Мелники	134 31	477 169
	РАЗОМ:	165	2692
1. Черемельська сільрада	с. Черемель	112	1409
2. Писоченська сільрада	с. Писочно	176	803
3. Бронатівська сільрада	с. Бронатівка	121	654
4. Рудківська сільрада	с. Рудка с. Хотитель	61 47	305 269
	РАЗОМ:	108	564
5. Нов.Витавська сільрада	с. Нова Витавка	502	2195
6. Мизовська сільрада	с. Мизово	654	3126
7. Секунська сільрада	с. Секунь	316	1506
8. Ст.Витавська сільрада	с. Ст. Витавка с. Пролки	315 66	1471 304
	РАЗОМ:	381	1065
9. Замзанська сільрада	с. Замзани	4920	2701
10. Татинська сільрада	с. Татинь	434	2135
11. Синьовська сільрада	с. Синьово	344	2135
12. Милецька сільрада	с. Милець с. Лядомилівка	47 103	125 472
	РАЗОМ:		

Все ж життя брало своє і колгоспники Чевеля окультурювали колгосп, з'являлись нові пісні та обряди. Навіть портрети вождів шанобливо обрамляли вишитими рушниками. У 1955 році делегати колгоспу брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві.

Рішенням облвиконкому від 22.01.1959 №50 Чевельську і Пісочненську сільські ради об'єднано в одну Пісочненську сільську раду з центром у с. Пісочно (тепер Поліське). Місцевий колгосп «Перемога» приєднано до колгоспу «Правда» з центральною садибою в с. Пісочно. Голова колгоспу Смолярчук Іван Давидович переведений на посаду бригадира, а за декілька років його переведуть в Синове, де він декілька років очолюватиме місцевий колгосп «17 вересня». В Чевелі ще залишались адміністративні приміщення, колгоспний двір, худоба та реманент, але керівництво вже здійснювалось з Поліського. Це було штучне об'єднання, адже до центральної садиби відстань становить 8 кілометрів бездоріжжя, ще й до того села розділені річкою, через яку був перекинутий дерев'яний аварійний місток. Бетонний міст був збудований лише в кінці сімдесятих років, а щебенева дорога висипана лише у вісімдесяті. Що ж до руху громадського транспорту, то він від Чевеля до Поліського за всі десятиліття так і не був організований.

До к. 33 інтегрує

СПИСОК

Чевельської

сільської Ради

Становицького району Волинської

області УРСР

депутатів

депутатів трудящих

Порядковий номер виборчих округів	Прізвище, ім'я та по батькові	Коли обраний депутатом (рік, місяць і число)	Яку роботу виконує як депутат сільської Ради	Стать	Рік народження	Національність	Освіта	Партійність	Соціальний стан	Де працює та яку роботу виконує	Примітка (у випадку вибуття депутата, зазначити причину і дату вибуття)
1	Герасим Степан Іванович	3-III-55		чол	1928	україн	4 кл.	член КПРС		Голова сільради	
2	Смолярчук Іван Давидович	2-III-55		чол	1923	україн	6 кл.	член КПРС		Голова колгоспу	
3	Бетончук Іван Іванович	-II-		чол	1925	україн	4 кл.	Безпартійний		Бригадир I бригади	
4	Заредельний Іван Іванович	-II-		чол	1924	україн	4 кл.	-II-		Секретар сільради	
5	Смородняк Василь Іванович	-II-		чол	1925	україн	4 кл.	-II-		Зав. школи	
6	Радчук Іван Степанович	-II-		чол	1921	україн	5 кл.	член КПРС		Зав. школи	
7	Бутимчук Микола Давидович	-II-		чол	1919	україн	4 кл.	Безпартійний		Бригадир II бригади	
8	Михайлик Галина Дмитрівна	-II-		жін	1933	україн	10 кл.	Безпартійний		Зав. школи	
9	Олійник Євдокія Архипівна	-II-		жін	1914	україн	2 кл.	член КПРС		Лектор бібліотеки	
10	Матвійчук Реніа Євдокіївна	-II-		жін	1908	україн	5 кл.	Безпартійний		Колгоспниця	
11	Михайленко Марія Іванівна	-II-		жін	1925	україн	4 кл.	-II-		Учителька	1955 в. см. Вижівка
12	Смолярчук Василь Іванович	-II-		чол	1917	україн	4 кл.	-II-		Колгоспник	
13	Савчук Микола Іванович	-II-		чол	1924	україн	4 кл.	-II-		Колгоспник	
14	Масонник Ольга Євдокіївна	-II-		жін	1935	україн	4 кл.	-II-		Учителька	1955 в. см. Вижівка
15	Карчук Василь Давидович	-II-		чол	1908	україн	4 кл.	Безпартійний		Колгоспник	

СПИСОК депутатів сільської Ради Чевельської			
Порядковий номер виборчих округів	Прізвище, ім'я та по батькові	Код обрання депутатом (рік, місяць і число)	Яку роботу виконує як депутат сільської Ради
1	Герасим Степан Іванович	3-III-57	Голова сільради
2	Смолярчук Іван Давидович	3-III-57	Заступник Голови сільради
3	Заредельний Іван Іванович	3-III-57	Секретар сільради
4	Матвійчук Реніа Євдокіївна	3-III-57	Член виконкому
5	Олійник Євдокія Архипівна	3-III-57	Член комісії по благоустрою
6	Михайленко Марія Іванівна	3-III-57	Секретар комісії по благоустрою
7	Михайлик Галина Дмитрівна	3-III-57	Секретар виконкому
8	Савчук Микола Іванович	3-III-57	Голова сільськогосподарської комісії
9	Савчук Іван Степанович	3-III-57	Голова комісії по благоустрою
10	Бобров Юхим Семенович	3-III-57	Член виконкому
11	Карчук Василь Давидович	3-III-57	Секретар виконкому
12	Савчук Микола Іванович	3-III-57	Член сільської комісії
13	Смородняк Василь Іванович	3-III-57	Голова виконкому

СПИСОК депутатів трудящих Становицького району Волинської області УРСР						
Стать	Рік народження	Національність	Освіта	Партійність	Соціальний стан	Де працює та яку роботу виконує
чол	1928	україн	4 класи	член КПРС	сільськогосподарський	Голова сільради
-II-	1923	-II-	7 класів	член КПРС	Колгоспник	Бригадир колгоспу
-II-	1924	-II-	4 класи	Безпартійний	Безпартійний	Секретар сільради
-II-	1913	-II-	6 класи	член КПРС	сільськогосподарський	Директор школи
-II-	1908	-II-	4 класи	Безпартійний	Колгоспник	Колгоспник
жін	1914	україн	3 класи	член КПРС	Колгоспниця	Лектор к-ти правди
жін	1933	україн	10 класів	Безпартійний	сільськогосподарський	Зав. школи
жін	1932	україн	Середня	Безпартійний	сільськогосподарський	Зав. школи
чол	1925	україн	3 класи	Безпартійний	Колгоспник	Лектор бібліотеки
чол	1926	україн	6 класів	Безпартійний	Колгоспник	Колгоспник
чол	1918	україн	3 класи	Безпартійний	сільськогосподарський	Бригадир
чол	1909	україн	3 класи	Безпартійний	Колгоспник	Колгоспник
чол	1924	україн	5 класів	Безпартійний	Колгоспник	Колгоспник
чол	1925	україн	4 класи	Безпартійний	Колгоспник	Зав. школи

ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ

Прізвище - це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені. Своє прізвище людина одержує після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам. (1).

Із здобуттям Україною незалежності українська нація почала відроджувати свою історію, культуру, звичаї, традиції, обряди...

Не менш важливим у цьому напрямку має бути дослідження історії свого роду, походження власного прізвища людини. Адже часом людина проживши життя так і не знає, чому вона носить саме таке прізвище, звідки воно має таку назву, коли і як це прізвище стало саме таким, яка історія його походження, його вік.

Кожен громадянин повинен цікавитися своїм прізвищем, оберігати його від перекручень. Бувають непоодинокі випадки коли прізвище в однієї людини в різних документах записано по різному, виправити цю помилку можливо лише через певні інстанції, маючи для цього вагомі аргументи (документи, свідків). Автору цієї статті особисто доводилось двічі в суді підтверджувати правильність первинного запису прізвища **Недзельський** тільки через те, що в одних документах запис було зроблено **Недзельський** а в інших **Нідзельський**. Так, що до запису в будь-який документ свого повного тричленного найменування (ім'я, по батькові, прізвища) кожна людина має ставитися дуже уважно, з любов'ю і почуттям власної гідності.

Досліджуючи прізвища жителів рідного с.Чевель автор ставив за мету виявити які побутують прізвища в даному населеному пункті, яких найбільше, яких найменше прізвищ, які прізвища були станом на 1 січня 2021 року. В порівняльній таблиці можна побачити які найчисельніші родини в селі. Встановлено, що за чисельністю прізвищ та кількістю їх носіїв в селі Чевель станом на 1 січня 2021 року проживає (zareestrovano) 543 жителі.

Також перелік вказаних прізвищ являє собою багатий предмет для різних історичних, філологічних, етнографічних досліджень, роздумів та висновків.

№	Прізвища жителів с.Чевель (станом на 01.01.2021)	Кількість осіб, які носять дане прізвище (станом на 01.01.2021)
1	Андріюк	2
2	Бутмерчук	8
3	Бринчук	4
4	Бондар	13
5	Бромук	4
7	Беняшевський	1
8	Вегерич	2
9	Ворожчук	13
11	Ворожко	1
12	Гайда	1
14	Гупік	9
16	Добиш	3
17	Ерл	4
18	Євдокимова	5
20	Гученко	5
21	Жарик	2
22	Жук	7
26	Карпук	24
27	Куцик	25
28	Кичан	2
29	Коржан	9
32	Кисельова	4
33	Круглій	2
34	Краснов	6

№	Прізвища жителів с.Чевель (станом на 01.01.2021)	Кількість осіб, які носять дане прізвище (станом на 01.01.2021)
35	Коваль	1
36	Ковальчук	6
37	Кляцький	2
40	Курбаналієв	3
41	Лавринюк	1
42	Левчук	3
47	Матвійчук	21
48	Махонюк	12
49	Мамчур	5
50	Мазурик	1
53	Миронюк	5
54	Міліщук	8
55	Микитюк	1
56	Мандзюк	1
57	Маркевич	6
58	Недзельський	18
59	Назарук	6
61	Осік	12
63	Оліферук	9
64	Оліферович	2
66	Пожиток	2
67	Петричук	2
69	Пишняк	1
71	Ризюк	5

№	Прізвища жителів с.Чевель (станом на 01.01.2021)	Кількість осіб, які носять дане прізвище (станом на 01.01.2021)
72	Резюк	7
73	Романчук	3
74	Созонюк	7
75	Смолярчук	19
76	Спірова	2
77	Сачанюк	4
78	Сливка	37
79	Савчук	31
80	Селих	1
81	Сопронюк	6
83	Сторожук	2
84	Трохимчук	9
87	Туранюк	1
88	Філончук	6
89	Хлопук	8
90	Хільчук	1
91	Цалюк	5
92	Шамайда	12
93	Шмаль	6
94	Шуляр	3
98	Яворський	5
99	Ярошевич	4
100	Янчук	5
101	Беценко	2
102	Гураль	1
103	Янко	6
104	Башук	1

№	Прізвища жителів с.Чевель (станом на 01.01.2021)	Кількість осіб, які носять дане прізвище (станом на 01.01.2021)
105	Ляшук	1
106	Абдієва	4
107	Хомик	1
108	Кузіна	1
109	Суц	5
110	Гаврилук	5
111	Артемук	3
112	Саранюк	3
113	Кравченко	1
114	Парфенюк	1
115	Яцина	1
116	Муж	1
117	Нікітюк	1
118	Пертак	4
119	Міндер	1
120	Голубенко	2
121	Сацик	4
122	Шилюк	3
123	Скоклюк	4
124	Ващук	1
125	Голянчук	2
126	Підгірська	3
127	Волох	2
128	Лугвіщик	3
129	Ярмолюк	1
130	Дубук	1
131	Вашенко	1

Використані джерела:

1. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. К.: Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті. 1988. 240 с.
2. Реєстр Війська Запорозького після Зборівського договору з королем польським Яном Казиміром складений 1649 року, жовтня 16 дня й виданий по достеменному виданню О.М.Бодянським // МСП "Козаки", Київ. 1994.
3. Погосподарські книги с.Чевель Старовижівської селищної ради за 2021 рік.

Додаток

Народжуваність та смертність за віком у селі Чевель за 2020 рік Міграція жителів с. Чевель у 2020 році

Зареєструвалось (прибуло на проживання, зареєструвалось) у с.Чевель у 2020 році – **18 осіб**.
Вибуло (знялось з реєстрації) у с.Чевель у 2020 році – **23 особи**.

Статистична звітність виконавчого комітету Старовижівської селищної ради Ковельського району Волинської області за 2020 рік.

№ п	Назва селищної (сільської) ради Старовижівська селищна рада	Назва населеного пункту с. Чевель	2020 РІК						
			НАРОДИЛОСЬ			ПОМЕРЛО			
			Всього	Хлопчиків	Дівчаток	Всього	Чоловіків (вік померлих)		Жінок (вік померлих)
			5	2	3	14	9	57, 30, 42, 61, 37, 35, 58, 30, 35	5 49, 37, 35, 37, 28

НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЖИТЕЛЯМ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ

Однією із найважливіших суспільних цінностей і головним об'єктом конституційно-правових відносин є права і свободи людини та громадянина, які захищаються законом. Конституцією України передбачено, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно.

Правова допомога на теперішній час відіграє важливу роль у формуванні правової держави, розвитку соціально-активного та захищеного громадянського суспільства.

Право на безоплатну правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу.

Слід зазначити, що при реалізації права на безоплатну правову допомогу не допускається застосування привілеїв чи обмежень до осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

П'ять років тому, 1 вересня 2016 року, у всіх регіонах України розпочали свою діяльність бюро правової допомоги, які є відділами місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Бути максимально близькими до людей та надавати їм якісну правову допомогу – такою була головна мета створення бюро. Одним з таких бюро є Старовижівське бюро правової допомоги.

Діяльність установи спрямована на декілька цілей:

- підвищення правової грамотності мешканців сільської місцевості та малих міст;
- сприяння досудовому врегулюванню цивільних та адміністративних спорів і зменшення навантаження на судову систему;
- зменшення ризику обмеження доступу до права і правосуддя для найбільш соціально вразливих суспільних верств;
- зменшення домашнього насильства, дискримінації та попередження злочинності, насамперед, серед неповнолітніх;
- посилення правової спроможності та правових можливостей територіальних громад.

У фокусі бюро правової допомоги – надання безоплатної первинної правової допомоги та забезпечення доступу до правосуддя вразливих категорій осіб у цивільних та адміністративних справах.

Безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Нині діяльність Старовижівського бюро правової допомоги поширюється на територію Старовижівської, Дубечненської, Смідинської та Сереховичівської територіальних громад.

Жителі села Чевель, що входить до складу Старовижівської територіальної громади, активно користуються послугами, які надаються фахівцями Старовижівського бюро правової допомоги. Відтак, жителям громади регулярно надається первинна правова допомога, що включає в себе надання правової інформації, надання консультацій і роз'яснень з правових питань, складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру), надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення - власників земельних ділянок, надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Користується попитом у громадян і вторинна правова допомога, що включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру. Однак слід наголосити, що право на безоплатну вторинну правову допомогу мають окремі категорії осіб, а саме:

1) особи, які перебувають під юрисдикцією України, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, розрахованого та затвердженого відповідно до закону для осіб, які належать до основних соціальних і демографічних груп населення, а також особи

з інвалідністю, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб;

2) діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту;

3) внутрішньо переміщені особи;

4) громадяни України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб;

5) громадяни України - власники земельних ділянок, які проживають у сільській місцевості;

6) особи, до яких застосовано адміністративне затримання;

7) особи, до яких застосовано адміністративний арешт;

8) особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими;

9) особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

10) особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі;

11) особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», з моменту подання особою заяви про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту в Україні, до прийняття остаточного рішення за заявою, а також іноземці та особи без громадянства, затримані з метою ідентифікації та забезпечення примусового видворення, з моменту затримання;

12) особи, які звернулися із заявою про визнання особою без громадянства, з дня подання особою заяви про визнання особою без громадянства до прийняття остаточного рішення за заявою, а також під час отримання дозволу на імміграцію, оформлення посвідки на тимчасове чи постійне проживання;

13) ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові заслуги перед Батьківщиною, особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань;

14) особи, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу особи, на яку поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», до моменту прийняття рішення про надання такого статусу;

15) особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, протягом розгляду справи в суді;

16) особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, протягом розгляду справи в суді;

17) особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією;

18) особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі;

19) викривачі у зв'язку з повідомленням ними інформації про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення.

Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають також громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасником яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

Основними питаннями, з якими найчастіше звертаються до Старовижівського бюро правової допомоги жителі села Чевель, є прийняття та оформлення спадщини, призначення та перерахунок пенсії, розірвання шлюбу, стягнення аліментів на утримання неповнолітньої дитини, призначення та виплата допомоги малозабезпеченим сім'ям, призначення та надання субсидій. У зв'язку із змінами у законодавстві, що регулює земельні відносини, та відкриттям ринку землі значно зросла потреба людей у правовій інформації у сфері земельного права. Бюро правової допомоги долучені до реалізації проекту «Програма «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство України» та забезпечують покращення правової обізнаності українців. Важливе значення під час реалізації програми відіграє земельне правопросвітництво, роз'яснення мешканцям віддалених сіл та селищ про їхні права у сфері земельних відносин, як їх реалізовувати та захищати. Все частіше землевласники та

землекористувачі села Чевель звертаються з питаннями приватизації земельних ділянок, оформлення права власності на земельну частку (пай), укладення договорів купівлі-продажу земельних ділянок, укладання, внесення змін, розірвання та поновлення договорів оренди земельної ділянки, встановлення меж земельної ділянки та погодження межових знаків із сусідами. Для підвищення обізнаності мешканців громад про земельну реформу налагоджено комунікацію з головами об'єднаних територіальних громад, новопризначеними старостами задля спільного забезпечення реалізації прав громадян на землю.

Ще одним із пріоритетних напрямків діяльності бюро правової допомоги є посилення правової спроможності та правових можливостей територіальних громад, створення ефективної системи управління правовими знаннями, розвиток партнерських мереж. Успішно реалізувати ці завдання можна у співпраці з органами місцевого самоврядування. Саме тому значної уваги приділено правопросвітницькій діяльності як в самих територіальних громадах, так і для посадових осіб органів місцевого самоврядування. Адже для того, щоб скористатися своїми правами та захистити їх, люди найперше мають знати про свої права.

Усвідомлюючи важливість відстоювання інтересів осіб, які потребують безоплатної правової допомоги, з метою розширення можливостей отримання безоплатної правової допомоги Старовижівське бюро правової допомоги розробляє програми надання безоплатної правової допомоги населенню, метою яких є розробка та здійснення комплексу заходів правового, організаційного та економічного характеру спрямованого на забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги осіб, які мають на неї конституційне право і потребують такої допомоги, а також забезпечення доступу до правосуддя. Крім того, для органів місцевого самоврядування розробляються методичні рекомендації щодо організації надання безоплатної первинної правової допомоги в громадах.

У цьому напрямку роботи Старовижівським бюро правової допомоги проведені правопросвітницькі заходи для учнів загальноосвітньої школи I-II ступеня села Чевель, виїзні прийоми громадян, затверджені програми надання безоплатної правової допомоги населенню Старовижівського району. Основними завданнями програм є:

- поширення інформації про право осіб на отримання безоплатної правової допомоги;
- широке інформування населення про правову політику держави та чинне законодавство;
- забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації;
- здійснення заходів щодо підвищення правової освіти та культури громадян;
- створення точок доступу до правової допомоги;
- поінформування партнерів про можливість отримання правової допомоги, зміст такої правової допомоги;
- інтеграція з іншими точками доступу/провайдерами правової допомоги.

Разом з тим, Старовижівським бюро правової допомоги розроблені методичні рекомендації на теми: «Земельна реформа в Україні», «Укладення договору оренди земельних ділянок, які перебувають у комунальній власності», «Поділ та об'єднання земельних ділянок», «Запобігання та протидія домашньому насильству», «Виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», «Державна допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування», «Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме», «Одноразова матеріальна допомога особам, які постраждали від торгівлі людьми».

Якщо через стан здоров'я або певні життєві обставини житель села Чевель не має можливості відвідати бюро правової допомоги, він може отримати адресну правову допомогу за місцем свого проживання або перебування. Це полегшує доступ до правових послуг незахищеним верствам населення.

Адресна правова допомога є одним з важливих інструментів доступу до правової допомоги в межах права на справедливий суд, закріпленого у Статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Якщо людина з об'єктивних причин не може звернутися в бюро правової допомоги – фахівці прибудуть за адресою клієнта для особистої консультації.

Карантин, запроваджений в Україні через поширення коронавірусу, вніс зміни до звичного життя всіх українців. З 23 березня 2020 року і до завершення карантину система безоплатної правової допомоги призупинила особистий прийом громадян та надання адресної правової допомоги. Однак бюро правової допомоги продовжувало надавати правові послуги в телефонному режимі, у Вайбері та Телеграмі, у мережі Фейсбук. За час карантину фахівці переконалися, що важливим є безпосереднє спілкування для глибшого вивчення проблеми, з якою звертається людина. Це, в свою чергу, збільшує коло можливостей та засобів для надання їй правової допомоги від держави. Відтак, жителі села Чевель, та й громади в цілому, продовжували отримувати якісну правову допомогу, перебуваючи у себе вдома.

Безумовно, карантин, пов'язаний із поширенням Covid-19, вніс свої корективи й у взаємодію бюро правової допомоги та органів місцевого самоврядування. Частково робоче спілкування та спільні заходи перенесли в онлайн-формат. Та, незважаючи на тимчасові труднощі, успішна співпраця продовжується.

Слід відмітити, що найчастіше за правовою допомогою звертаються малозабезпечені особи, особи з інвалідністю, учасники бойових дій, а працівники бюро окрім консультування відвідувачів на робочому місці, організовують роботу консультаційних пунктів, здійснюють адресну правову допомогу потребуючим особам, а також займаються правопросвітництвом, яке передбачає розширення кола осіб, які розуміють і використовують правові механізми вирішення питань, пов'язаних зі захистом своїх прав та порушених інтересів.

Старовижівське бюро правової допомоги продовжує працювати у напрямку посилення правової спроможності громад та надавати правову допомогу жителям села Чевель.

Наталія Капітула (сміт Стара Виживка)

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я СЕЛА ЧЕВЕЛЬ

На території с. Чевель проживає 571 житель, в тому числі дорослих – 461, дітей – 110.

Медичну допомогу жителі с.Чевель отримують у лікарів Старовижівської амбулаторії загальної практики сімейної медицини з якими вони уклали декларації та у Чевельському фельдшерсько-акушерському пункті, які входять до складу КНП «Старовижівський центр первинної медичної допомоги».

Медичними кадрами фельдшерсько-акушерський пункт, що обслуговують с. Чевель забезпечено згідно штатного розпису, 1,0 посади займає завідувач ФАПу. Медичний працівник фельдшерсько – акушерського пункту забезпечує надання невідкладної допомоги жителям сільської ради, проводить амбулаторний прийом хворих, обслуговує хворих на дому, проводить профілактичні щеплення, профілактичні та цитологічні обстеження жінок, забезпечує санітарно – епідеміологічний режим установи.

Так, за 2020 рік по Чевельському ФАПі було зареєстровано 4652 звернення від жителів, в тому числі 612 від дітей. Зроблено відвідувань на дому всього – 1167; 356 з них – до дітей.

Назва ФАПу	К-сть відвід. на 1 жителя на ФАП		Структура відвідувань у % до загальної кількості відвідувань					
	На ФАП	Вдома	На ФАП			Вдома		
			діти	вагітні	дорослі	діти	вагітні	дорослі
Чевельський	8,1	2,0	13,2	6,3	80,5	30,5	11,2	58,3

Як видно з таблиці, в структурі відвідувань на ФАП та вдома переважають відвідування дорослих. В середньому по Чевельському ФАПу кількість відвідувань на 1 жителя становить: на ФАП – 8,1, вдома 2,0.

Найбільш часто звертаються з приводу захворювань серцево-судинної системи, хвороб органів дихання та хвороб органів травлення.

На початку березня по території України розпочалося розповсюдження коронавірусної інфекції. Не минула вона й жителів с. Чевель. Так з початку пандемії станом на сьогодні на COVID-19 захворіло 7 жителів села – 3 чоловіки та 4 жінки. Всі вони пройшли амбулаторне лікування під наглядом сімейних лікарів та успішно подолали коронавірусну хворобу. Рівень захворюваності на COVID-19 жителів с. Чевель становить 1,23 на 100 жителів.

Наразі продовжується вакцинальна кампанія проти COVID-19. Медичними працівниками КНП «Старовижівський ЦПМД» проводиться активна роз'яснювальна робота серед населення з приводу необхідності вакцинації проти COVID-19.

Заплановані обсяги імунізації дитячого населення виконуються відповідно до поставок імунобіологічних препаратів.

Демографічні показники за 2020 рік

Народилось всього	На 100 жителів	Померло всього	На 100 жителів
6	1,05	13	2,28

Як видно з таблиці, спостерігається від'ємний приріст населення - 1,23. На даний показник значно впливає низький рівень народжуваності, що відповідає районному, обласному та всеукраїнському рівню.

НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЖИТЕЛЯМ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ

Надання соціальних послуг – це особлива галузь, яка найближче стоїть до життєвих інтересів усіх громадян. Саме працівники соціальної сфери першими стикаються не лише з радістю вирішення проблем літніх людей, інвалідів, безробітних сімей, а й з болем, нуждою часто з горем. Соціальні робітники відчують життєвий пульс суспільства і люди вірять їм, йдуть до них з впевненістю у тому, що знайдуть співчуття, підтримку і вирішення своїх проблем. Для багатьох людей похилого віку, які на схилі літ залишилися самотніми, соціальний робітник – найкращий друг, надійний помічник, а часто може і єдина розрада в теперішньому складному житті. Ця професія, що передусім визначається категоріями добра й милосердя, сьогодні вкрай необхідна людям.

Особливого соціального захисту потребують особи, які опинилися у складних життєвих обставинах. Це – інваліди, тяжко та невиліковно хворі, особи похилого віку, які через старість, недуги, відсутність рідних і близьких не можуть себе обслуговувати і потребують утримання та стороннього догляду. Через безробіття, малозабезпеченість, ухилення батьками від виконання обов'язків із виховання дитини сім'ї з дітьми мають найвищий ризик потрапляння в проблемні життєві ситуації та потребують допомоги спеціалістів.

Центром надання соціальних послуг Старовижівської селищної ради проводилось обстеження серед громадян похилого віку, осіб з інвалідністю та сімей з дітьми села Чевель. Серед вказаних соціальних груп визначено потреби та перелік соціальних послуг, необхідних для задоволення виявлених потреб: догляд вдома, консультування, інформаційні послуги, соціальний супровід сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах.

Станом на 01.07.2021 Центром НСП надано соціальних послуг для 25 жителів с. Чевель. У відділенні соціальної допомоги вдома працює один соціальний робітник, який надає допомогу вдома для 5 одиноких осіб з майже повністю втраченою групою рухової активності. З початку року надано 1295 безоплатних послуг, що включають: придбання і доставка продуктів та медикаментів, допомога в самообслуговуванні, приготування їжі, прибирання житла, прання одягу, піднесення дров, розпалювання грубок, доставка води з колодязя, оплата комунальних послуг, допомога на присадибній ділянці, оформлення субсидій.

На обліку у відділенні соціальної роботи для сім'ї, дітей та молоді перебуває 4 сім'ї, які через безробіття, вживання алкоголю та ризик соціального сирітства потребують допомоги, підтримки та консультування для подолання цих негативних соціальних явищ.

Для осіб, які обслуговуються Центром НСП, проводяться заходи з відзначення та вшанування визначних свят і ювілейних дат. Відвідали за місцем проживання і вручили пам'ятний подарунок одинокій жительці з нагоди 95-річного ювілею, до Дня пам'яті та примирення.

В пріоритеті роботи комунального закладу «Центр надання соціальних послуг Старовижівської селищної ради»: здійснення профілактики, подолання чи мінімізація складних життєвих обставин особи або сім'ї в найбільш оптимальний спосіб, шляхом взаємодії з родиною та її найближчим оточенням, залученням необхідних спеціалістів та координації дій у відповідності до потреб сім'ї та ресурсів громади; надання особам/сім'ям комплексу соціальних послуг, що ґрунтується на принципах індивідуального підходу до кожної людини, гуманності, доступності, відкритості, законності, соціальної справедливості, конфіденційності та відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Тетяна Гаврилюк (сміт Стара Вижівка)

ЗАЙНЯТІСТЬ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ

Основою зайнятості жителів села Чевель є робота в Чевельській гімназії, де працює 23 жителі та навчається 46 дітей. Майже за 7 кілометрів діє підприємство промислової сфери -ТОВ «Дубечненський керамічний завод», де виробляють керамічну цеглу. Сезонно, до 10 жителів села працює на формуванні та вивантаженні цегли.

В селі функціонує клуб Комунального закладу «Центр культури і дозвілля Старовижівської селищної ради», Тимчасовий пункт Старовижівської амбулаторії загальної практики сімейної медицини та Відділення поштового зв'язку Волинської дирекції АТ «Укрпошта». Крім того, діє два магазини, де працює 4 особи.

Переважна частина населення зайнята веденням особистого селянського господарства.

Протягом 2006-2020 років послугами Старовижівської районної філії Волинського обласного центру зайнятості скористались 21592 особи, з них жителі села Чевель - 451 особи, що становить 2,09%.

За аналогічний період працевлаштовано 12766 осіб, з них 2,72 % (348 осіб) жителі села Чевель

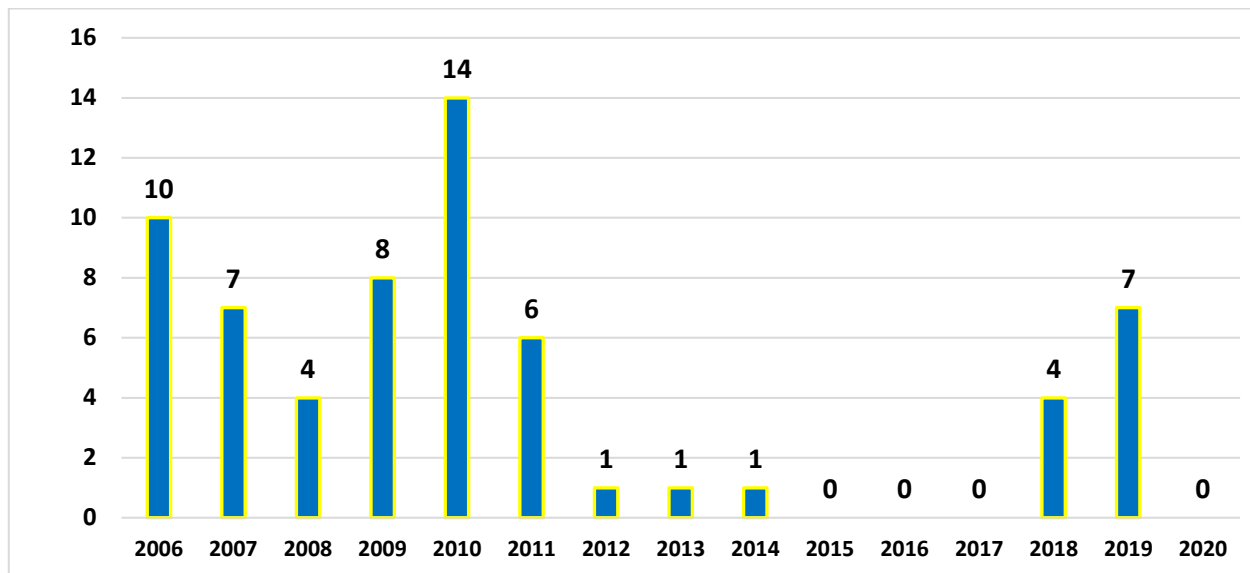

Для забезпечення відповідності професійно-кваліфікаційного рівня безробітних вимогам роботодавців, за направленням служби зайнятості протягом 2006-2020 років професійне навчання проходили 2815 безробітних, з яких 2,66% (75 осіб) мешканці даного населеного пункту:

Ще один вид тимчасової зайнятості - участь у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру. Громадські роботи є видом суспільно корисних оплачуваних робіт в інтересах територіальної громади, що організовуються для додаткового стимулювання мотивації до праці і матеріальної підтримки безробітних та інших категорій осіб.

На роботах по благоустрою населеного пункту та кладовища, взяли участь 63 жителі:

Активними заходами сприяння зайнятості є залучення незайнятого населення до участі в інших роботах тимчасового характеру. До таких робіт було залучено 25 місцевих жителів:

2017	9
2018	8
2019	6
2020	2

Одним із механізмів стимулювання зайнятості є одноразова допомога по безробіттю.

Місцевий житель, Назарук Дмитро Анатолійович, у 2017 році за сприяння Старовижівської районної філії Волинського обласного центру зайнятості отримав одноразову виплату допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності, у сфері торгівлі та став власником одного із магазинів. Власна справа — це можливість реалізуватися на ринку праці та втілити вдалу ідею, що принесе хороший прибуток.

Станом на 1 січня 2021 року на обліку в Старовижівській районній філії Волинського обласного центру зайнятості перебуває 215 безробітних, 5 - жителі села Чевель, що становить 2,32%.

Загалом сучасному ринку праці притаманні такі ознаки:

- перевищення пропозиції робочої сили над попитом;
- низька ціна робочої сили, її невідповідність реальній вартості;
- зниження зайнятості у сфері суспільного виробництва, зростання чисельності незайнятого населення;
- низька частка офіційно зареєстрованих безробітних за великих масштабів зростання прихованого безробіття;
- наявність значних масштабів нерегламентованої зайнятості;
- зростання молодіжного безробіття;
- низька професійна й особливо територіальна мобільність трудових ресурсів;
- еміграція робочої сили.

Проблеми ринку праці можна вирішити шляхом задоволення потреб працівників на рівні встановлених законодавством гарантій, забезпечення балансу між попитом і пропозицією робочої сили, відповідність наявної кількості робочих місць та професійно-кваліфікаційної робочої сили, а також скорочення ручної та важкої праці.

Лариса Філіпчук (Ковель)

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛЕННЯ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ

Відділення поштового зв'язку Чевель обслуговує 1 населений пункт - Чевель, У Протягом першого півріччя 2021 року відділення обслуговує 657 жителів. 99 пенсіонерів (всього 131) отримують пенсію через ВПЗ. По ВПЗ Чевель кількість примірників передплати складає 185, з них 43 районне видання "Сільські новини".

Відділення «Укрпошти» надає згідно реєстру більше 40 послуг – це прийом платежів всіх видів, прийом та виплата переказів, виплата пенсій і соціальних допомог, оформлення передплати, реалізація

газет в роздріб, страхові поліси, доставка рахунків, доставка рекламних матеріалів, реалізація товарів народного споживання та інше.

Станом на 1 січня 2008 року жителями с.Чевель було підписано 262 екземпляри періодичних видань із них:

Газети України – 93

Журнали України – 12

Голос України – 12

Урядовий кур'єр – 1

Газета по-українськи – 4

Сільські новини – 50

Обласні видання:

Волинь нова – 39

Віче – 2

Вісник – 48

Програма-панорама – 3

Сім'я і дім – 5

Відомості УА - 5

Волинська газета – 1

Ти і я вся сім'я – 3

Діалог - 6

Наталія Ковальчук (сmt Стара Виживка)

«СЕЛО ЧЕВЕЛЬ: ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ – ДО СЬОГОДЕННЯ»

Таку назву має виставка присвячена 500-річчю від першої писемної згадки про с. Чевель та 150-річницю церкви Різдва Пресвятої Богородиці в с. Чевель. Приурочена вона також 30-річчю проголошення Незалежності України.

500 років – велична дата, якою далеко не кожне велике місто може похвалитися, а маленьке польське село Чевель відсвяткувало цей ювілей 26 червня 2021 року. З цієї нагоди було багато урочистих подій серед яких і відкриття фото - документальної виставки. Презентація її відбулася у приміщенні ЗОШ І-ІІ ст.. с. Чевель і продовжує експонуватись в Старовиживському краєзнавчому музеї. Тих, хто цікавиться історією рідного краю, запрошуємо відвідати виставку, яка буде діяти в музеї впродовж усього літа. На виставці представлено понад 300 експонатів, які розказують про історію села.

Перший стенд дає загальне поняття про село, географічні та енциклопедичні дані, історичні дати, карти різних часів, геральдика села, статистичні дані.

Наступний стенд висвітлює події двох світових війн минулого століття, які не оминули Чевель. Особливо цікавими є фотографії 1915 -1916 рр., автором яких є польський художник, фотограф Станіслав Яновський. Він був уланом Польського легіону, який в роки І світової війни квартирував не Волині у с. Чевель. Ці оцифровані світліни взяті із сайту Краківського народного музею. Багато фото- та архівних матеріалів про події II світової війни підібрано із сайту «Пам'ять народу», а також із особистих архівів чевельців.

Особлива увага приділена церкві с. Чевель, яка також відзначає цього рік 150-річний ювілей, є пам'яткою містобудування і архітектури місцевого значення. Представлено унікальні оригінальні фотографії різних часів, архівні документи, які показують нелегку історію становлення та відновлення цієї сакральної будови.

Радянський період представлено цікавими оригінальними документами та сканкопіями архівних документів та чорно-білими фото 40-60 років, спогадами, яким поділилися чевлюки.

Історію школи представлено великою кількістю фотографій, документів, відзнак за досягнення. Особливе місце займає експозиція із матеріалами про Катерину Онисимівну Пишняк, вчитель – легенду, вчитель від Бога, яка була свідком голодомору, окупації часів II світової. Катерині Онисимівні 95 років, 69 з яких вона жила і працювала в Чевелі, її життєвий шлях представлений великою кількістю фотографій з особистого та шкільного архівів, газетних публікацій обласних та районних видань, особистими спогадами та відгуками колег і учнів.

Про красу озера Святе живописно розкаже фотовиставка «Перлина Полісся» доповнена фото звітом про цей унікальний природний об'єкт.

Культуру с. Чевель представлено матеріалами про фольклорний ансамбль «Берегиня», який брав участь у багатьох регіональних та міжнародних фестивалях; фотографіями із подій у культурному житті села, відвідин села знаменитими гостями, афішами.

Чевель першим у Старовижівському районі отримав свій герб і прапор, про що засвідчують експоновані документи (рішення відповідних органів та геральдичні експертизи). Має село свою пісню, авторами якої є В. Недзельські, В. Гей., та О. Огороднік, вперше її виконав заслужений народний ансамбль пісні і танцю України «Колос» на урочистостях присвячених 485 –річниці села у 2006 році. Цій події також присвячений стенд в експозиції. До цієї події були засновані Подяку громади с. Чевель, Почесну грамоту громади с.Чевель, посвідчення "Почесний громадянин с.Чевель".

Матеріали про тих вихідців із с. Чевель, хто досяг успіхів у житті, зробив внесок у розвиток села, фото воїнів – афганців, та захисників із зони бойових дій на Сході України, якими гордяться односельці також мають місце в експозиції.

Сьогодні Чевеля представлено фотографіями із життя села у різних сферах, це в основному обличчя людей, які творять майбутнє та сьогоднішню історію.

Співорганізаторами виставки стали Світлана Мілішук -бібліотекар шкільної бібліотеки, Ірина Савчук – педагог-організатор, Добиш Олександр -директор Чевельської ЗОШ І-ІІ ст. Музей дякує за допомогу в організації виставки « Село Чевель: із глибини віків – до сьогодні», за надані архівні матеріали, документи, публікації та фотографії Вячеславу Недзельському та Віктору Смолярчуку.

Данило Туптало, видатний український церковний діяч, вчений, письменник і проповідник, богослов, агіограф, шанований в Українській Православній Церкві, писав: «Кожна річ, що писанням утверджена не буде у забуття та невідання йти». Тому ми можемо тільки догадуватися, що с. Чевель значно більше ніж 500 років і надіятись, що історія цього славного, багатого на природу, людей краю буде продовжуватись ще не одне століття.

Додатки:

ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ - ОЗЕРО СВЯТЕ

Озеро Святе розташоване в межах території с. Чевель, Старовижівського району, Волинської області, на схід від населеного пункту, на відстані 1,5 км. Озеро оточує мішаний ліс, із західної частини з знаходяться хутори. На захід від озера на відстані 2 км пролягає автомобільна дорога з твердим покриттям смт Стара Виживка - Дубечне, в 3 км залізнична колія м. Ковель - с. Заболоття.

Назва озера за переказами має свою легенду. Кажуть колись на місці озера стояла церква, а її омивала з обох сторін річка. Відбулося просідання земної кори і церква опустилась під воду. З того часу утворилось озеро, місцеві мешканці назвали його „Святим“. Дослідження назви походження озера показує, що церковні храми у більшості випадків будувались на високих місцях, в центрі населених пунктів, зручних для жителів, в прекрасних краєвидах. Вище перелічені фактори мають місце і в даному випадку. Наше село мало хутірську систему, розташовувалось вздовж лівого берега річки Виживка, йому на даний час 500 років з дня першої писемної згадки. Саме озеро знаходиться в центрі колишнього населеного пункту. Окрім того центральна дорога у давнину проходила з південного заходу на північний схід понад озером. Ще у роки Другої Світової війни ця дорога була основним стратегічним об'єктом пересування важкої бронетехніки. Про це свідчать забиті в землю дерев'яні сваї, опори в північній частині озера, в місці колишнього витoku річки, сааме на тому місці був брід, місцевість дещо підвищена, на даний час проходить ґрунтова дорога, її ще називають «трактова», до с. Поліське. Озеро займає 12 га, середня довжина - 400 м, ширина - 300 м, середня глибина - 2,5 м, мулавина - більше 15 м. Південна, Західна, Північна частини заболочені. Різноманітність природних умов сприяла формуванню різноманітного рослинного покриву. Береги вкриті заростями сфагнуму та інших видів болотних рослин. З заходу та північного заходу зарості дуже нестійкі, знаходиться область трясовини. Поміж купинами моху густо заплелись тонкі гони журавлини болотної. Поза болотом озеро оточує ліс, в якому переважає сосна, чорна вільха, береза. В Західній частині від озера на відстані 50 м знаходиться джерело.

Східний берег найбільш мальовничий, слабо похилений, піщаний і дає можливість милуватись красою всього озера. Мозаїчність рельєфу зумовлена великою строкатістю ґрунтового покриву. Переважаючими є дерново-підзолисті, піщані і супіщані ґрунти. Зустрічаються дерново-карбонатні ґрунти на карбонатних глинах, суглинках з характерною для них лужною реакцією, значним вмістом карбонатів і гумусу, а також торфово-болотні ґрунти.

В Південно-Східній частині озера знаходиться будинок відпочинку та два пірси, що врізуються у водойму на 30 м. З цієї сторони водне плесо має піщане дно, яке з глибиною переходить у мулавину.

Озеро живиться за рахунок атмосферних опадів, сааме збільшення рівня води спостерігається під час танення снігу та випадання великої кількості опадів у вигляді дощу. Протягом літнього періоду рівень води підтримується підземними водами, так як на дні озера є підземні джерела. Про це свідчить висока якість води, її майже стала температура на дні водойми. В літню спеку на глибині вода прохолодна. Колір води протягом року змінюється. Весною вода набирає жовтуватого відтінку, цьому сприяють води, які приносять струмки із заболочених місць. Бувають роки, коли вода стає коричневою і має слизисту основу (надлишок гліцерину). Дане явище спостерігається дуже рідко. Влітку вода прозора із зеленуватим відтінком, а осінню - кришталеву чиста з високою прозорістю. На смак приємна, без зайвих запахів.

Поверхня води прогрівається у літні місяці до +25 - +30 °С, на дні озера стала температура +12°С.

Період льодоставу проходить з листопада до березня місяця. Швидко мульдоставу сприяють захищення озера з усіх сторін лісом при пониженні температур і повітря нижче нуля. Товщина льоду у морозні зими сягає до 0,6-0,7 метра.

Дно озера має рівну поверхню. Майже все покрите рідким мулом (сапропелем), за винятком прибережної полоси в східній частині.

За походженням озеро відноситься до озер-стариків, які утворюються в заплавах річок, хоча наявність підземних джерел та поблизу цілої системи озер Північного заходу Українського Полісся, дає підставу вважати, що може бути карстового походження.

Мулисте дно озера сприяє для різноманітного розвитку рослинного і тваринного світу. Цьому також сприяє мала глибина водойми, що дає можливість проникати сонячному світлу до дна і сприяти розвитку рослин. В свою чергу рослинний світ служить кормовою базою, поповнювачем кисню, особливо в зимовий період, для тваринного світу водойми. В озері водиться багато сортів риби: карась, окунь, щука, в'юн, карп, піскар, лин, плотва, лящ, джерш, рак, ракушки, черепахи, різні личинки, жуки.

Місцеві рибалки запускають з власної ініціативи мальок інших видів риби (товстолоб, білий амур) задля збереження рівноваги рослинного світу водойми.

На даний час багатством рослинного і тваринного світу озера користуються всі бажаючі, воно знаходиться в державній власності. Любителі рибалки, природи, відпочинку можуть в зручний для них час помилуватись природою мальовничого озера, подихати свіжим ароматним повітрям соснового лісу, відновити свої сили, почерпнути велику енергію природи Волинського краю.

На жаль не всі відпочиваючі свідомо підходять до охорони озера і природи в цілому. Школярами нашої школи неодноразово проводилась природоохоронна робота по прибиранню прибережної смуги та території лісу від залишеного сміття. Громада села не стоїть осторонь проблем водойми. Своїми силами проводиться зариблення та благоустрій прибережної смуги.

Додатки:

Побудовані пірси входять в озеро на 30м.

Збір каміння, та благоустрій джерела поблизу озера Святе

ДІД ЗАПОВІДАВ ЛЮБИТИ ЗЕМЛЮ І ДОПОМАГАТИ ЛЮДЯМ

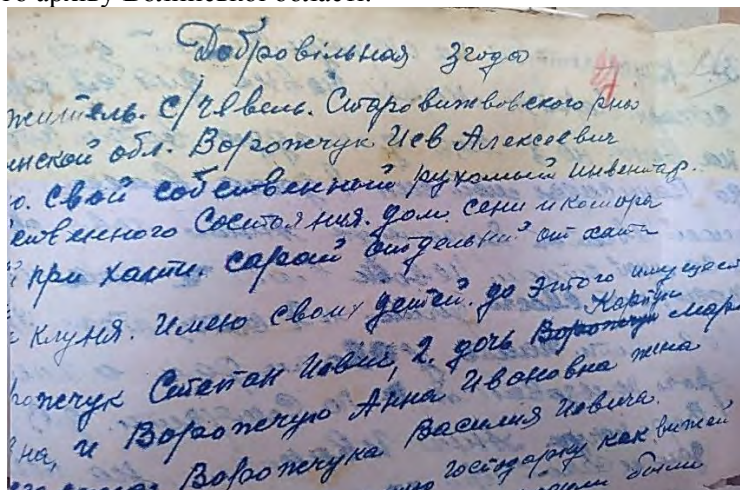
Хутір за Чевелем, поруч зі Святим озером є малою батьківщиною моєї багаточисельної родини. Саме сюди в рамках Столипінської реформи перебрався Давид Карпук і перевіз сюди хату у 1915 році, яка збереглась дотепер.

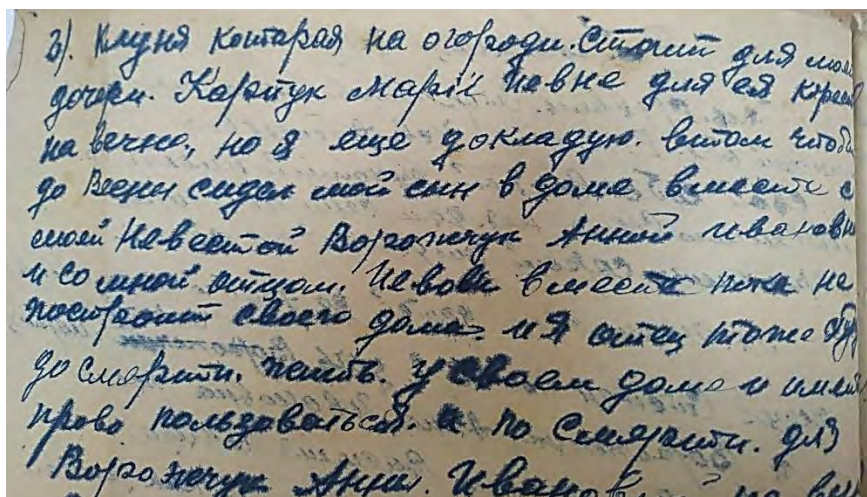
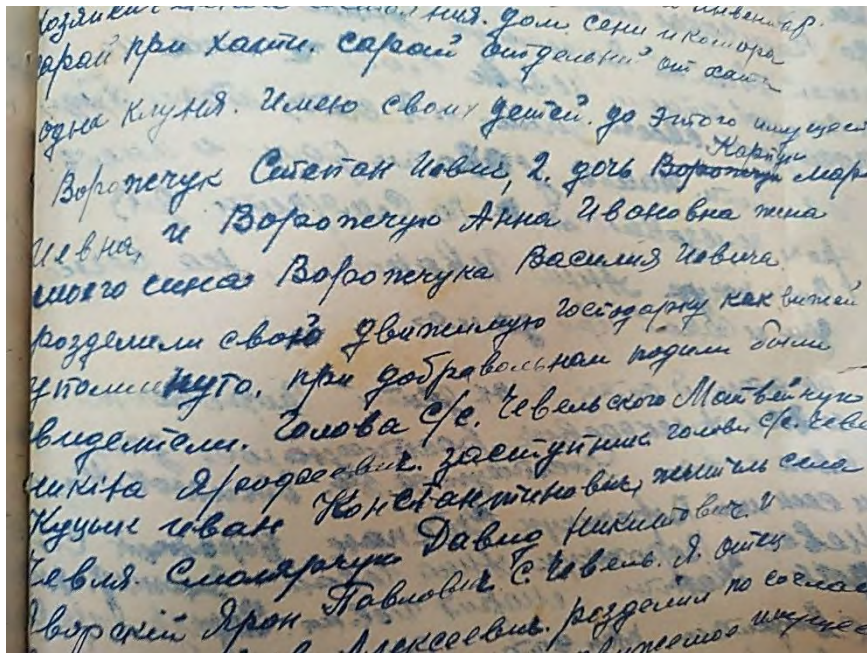

Декілька поколінь Карпуків вигодувались з грибів, ягід навколишніх лісів, зібраного меду, вирощеного збіжжя та виловленої в озерці риби. Мої предки як і більшість селян жили з натурального господарства, тримали худобу. А ще, як розповідав мені дід Карпук Петро Давидович (1922 року народження), за Польщі він з батьком кіньми возили дрова до Ковеля, де продавали їх місцевим євреям. Особливо цінувались дуб та береза. Маючи «живі гроші» можна було купити якусь одежинку, реманент до господарки і гостинці дітям. Так і протікали рік за роком, єдине чого бракувало то власної ріллі. Доводилось підпрацьовувати у більш багатших селян, одним з яких був мій інший дід по материнській лінії Ворожчук Йов Олексійович.

Та мирне життя перекреслила Друга світова війна і мого діда як і багатьох інших селян забрали на роботу до Німеччини. Моєму діду можна сказати пощастило Він потрапив до бауера під Щеціном, доглядав за кіньми біля річки Одра. Мешкав в окремій кімнатці, де були ліжко і шафа. Саме в цій шафі й переховувалась, як дід казав «руска разведчиця». Як вона потрапила до Прусії дідусь не знав. Ця дівчина вдень жила у шафі і виходила з неї тільки вночі на деякий час. Навіть природну нужду справляла у відро в цій шафі. Дідусь Петро ділився з нею харчами. Так тривало досить тривалий час, аж до звільнення цієї території Червоною Армією. І ніхто її не видав гітлерівцям. В знак подяки після визволення дівчина влаштувала Петра до військового ешелону, що прямував до Бреста. В дорогу дід прихватив з собою швейну машинку «Зінгер». Правда до Чевеля не довів, розплатився нею з одним водієм, що підвозив ближче додому. То ж трохи пішки, трохи попутками так і добрався до рідної хати.

Одружився з Ворожчук Марією, яка була з відносно багатой землі. Працюючи в тата розраховувала, що отримає в посаг частину землі, та Радянська влада всю землю реквізувала. Однак Йов Олексійович все ж вирішив розділити те майно, що лишилось між дітьми, про що свідчать документи Державного архіву Волинської області.

То ж бабусі Марії дісталась клуня. Але як казав дід Петро: головне багатство це роботящі руки. Не будеш лінуватись, то матимеш все. Люби свою землю, допомагай людям і тобі це повернеться з торицею.

Народили восьмеро дітей. Стали вже дорослими і шістнадцять внуків. І всі ми з теплотою та повагою згадуємо хорошу людину Петра Давидовича Карпука.

Світлана Міліщук (с.Чевель)

СПОГАДИ БОНДАР (СОПРОНІЮК) КАТЕРИНИ ЯКІВНИ ПРО ХУТІР ОСОВА

Сьогодні хутір Осова – це одна єдина хата, в якій вже ніхто не живе, не господарює... Тут ще досягають вишні, груші та яблуні-дички – і буйною зеленню заростають людські стежки, топтати, які уже нікому... Та й стежок майже не лишилось, одні спогади...

Хата, хлів, ставок, садок з смачнющими сливами, яблуками і особливо грушами. Місцевість уже не та, все заросло ожинником, ліщиною... Від ставка лишилась тільки ямка...

В 1946 році збудували хату. В господарстві мали: клуню (зберігалось збіжжя, сіно та солома), хлів, в якому утримувалась худоба (кінь, корова, свині), льох, криницю, ставок, копань (для прання) і садок. Кругом росла вільшина (згодом зрізали в колгосп на будівництво). Колгосп називався Перемога. Забрали в колгосп коня з возом і реманентом, половину клуні забрали на будівництво ферми в селі Чевель.

Добре пам'ятаю, як в наших сінях (вони були великі) молодь збиралась на танці. Завжди сходилось багато дівчат і хлопців – і співали і танцювали, а Тарас вигравав на скрипці. Пізніше сусіда Тараса вислали на Сибір, бо його двоюрідний брат з Мокрого був бандерівцем.

Податки... чи не найболючіше для людей, які ще не оговтались після війни. Всі важко працювали, тримали чимало живності, аби прокормити родини. Примусовий збір молока, яєць, картоплі... Аби швидше відраховувалось молоко, то топили масло і носили в Брідки на пункт. Важко було зібрати і здати, бо нічого не прощалось. Недовіра до ближнього на хуторі була. Не можна було поділитися, що зібрали масла і завтра понесете на пункт, бо вночі придуть бульбаші й усе відберуть... Здавали навіть свинячі шкури. Бабуся розказувала, що бульбаші дуже злодійствували. Бувало так: вкрадуть корову і заріжуть, бо не було що їсти, а роги підкинуть в двір того, кого недолюблювали, кому хотіли насолити.

1950 рік. Помер батько Яків. Похований на кладовищі в селі Чевель.

1951-52 роках почалося переселення людей з хутора Осова в село Чевель. З небажанням людей на переселення влада не рахувалась, тому відбивала лати з хат, зривали снопки і вимагали негайного переїзду в село. Коли було визначено місце в селі і все готово до перевезення, знайшлися ще бажаючі на цю ділянку. Для досягнення своєї мети, навіть, спалили свою хату, аби звинуватити матір в підпалі. Спритники перед тим, як підпалити своє господарство, повиносили все своє добро і заховали. Картинка з дитинства: «Садять матір на грузову машину, два міліціанти супроводжували... Баба бідкалася, що немає напеченого хліба і масла і мама буде голодна... (мабуть затриманих тоді не кормили). Та серед хуторян були чесні і добрі люди, які шкодували вдовицю з двома дітьми, тому розказали слідчому всю правду про пожежу. А правда в тому, що погорільці винесли все своє добро в корчі, навіть ... квочку, що сиділа на яйцях». Після того, як маму відпустили почали перевозити хату. Було дуже важко, бо вдовиця і треба було знайти майстрів, мати гроші, або відробити за допомогу...

Озлоблений погорілець вирішив помститися, бо матір відпустили, крім того, він хотів те саме місце в селі, куди ми переселялися. ...Лягали спати в льосі і мама почула постріл (воювали бульбаші) та вийшла на вулицю... Вона побачила, що хтось іде по стерні в напрямку до хати. Мама заховалась під розлогою сливою, а я з сестрою Марією і бабусею були в льосі. Він підійшов до сливи і почав їх рвати... підступав все ближче і ближче до мами. В його руці був обріз... Важко уявити, що в той момент відчувала мама, але... вона схопила за обріз. Почалася боротьба, він натиснув на курок, та ...обріз не вистрелив. В той момент мама кричала, хто її хоче вбити. Вона розуміла, що треба тікати... і побігла в напрямку вільшини, а він продовжував стріляти. Поки бігла кричала, а коли сховалась у вільшині – замовкла... Тоді він довго шукав тіло, але не знайшов і повернувся на подвір'я, спустився в льох. В той час баба Марія заховалась під яблунею, бо ми спали і вважала, що нас не чіпатиме. Коли він прийшов у льох, то Марію не побачив, бо вона скотилася до поросята (порося було тимчасово в льосі, бо все перевозилось), а я спала на рядні. Він взяв мене за виворіт і викинув з льоху на грядку з помідорами (помідори вже зібрали, але кілочки ще були і на щастя я на них не попала... минула). Встала з землі й побігла назад у льох до Марії, сестра і приховала мене біля себе і поросята. Баба повернулась, коли він пішов і настала тишина. Забрала нас і повела до сусідів Сидора і Ганни Токарів. Ганна постелила радно під ліжком і ми там лежали, а бабу завели на горище й обставили снопами, щоб не було видно. Ми пробули там до ранку, а тоді пішли шукати матір по лісі...»

Хуторянці жили в різних урочищах, близько 80 дворів.

З Осови в основному заселяли Нове село: Токари, Гарахи (Трохимчук Степан), Резюки (де живуть Оліферовичі), Чикуни, Федьки, Катерина, Трохимчуки (Марія Савівна), Терешко (була хата між Лідією Мазурик і Осієм Григорієм), Цвірчики (де Міша Халімонішин), Ломазі, Гирли (Парфіло) (де Савчук Г. О.) жили під рікою. Юсі, Хавсти, Романчуки жили як до Заліської. Недзельський Степан (Івдошчин) жили біля озера. Левчиха (де Бомчиха) та згодом переселилась назад на Осову.

Горбач,Циваки - оселились на Колгоспній.

На Старе село Зиниха (жили за Осивкою), Адам Сопронюк.

На Пісочанській оселилися: Суриси (біля Петрика), ми (Галіціянка), Ляшиха (де Пожитки), Смитюхи, Дарка Синувчина (жили на майдані).

Сім'я Мазурів оселилася в центрі, де зараз шкільна їдальня.

Баба Марія розказувала про родину Ломазів, жили вони під рікою. Прикмети, звичаї, поради - у всьому вони розумілись. Ще юнаком Яків їхав сіяти гречку і стрівся йому Петро Ломаз. Розпитав про все, а тоді сказав, щоб частину посіяв сьогодні, а частину, не полінувався, і приїхав посіяти завтра... Послухав чоловіка й так зробив... Справді, гречка, що посіяв першого дня – виросла висока (збуяла), а другого - низька і зерниста... Знали люди коли сіяти, садити, або збирати врожай...

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Геннадій Бондаренко (Луцьк)

СТАРОВИЖІВЩИНА У КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Уже вп'яте відбувається історико-краєзнавча конференція у Старій Виживці. Вона присвячена 30-річчю Незалежності України і 500-річчю села Чевель. Конференція одна з перших відбувається ще й в умовах проведення адміністративної реформи, коли створюються нові умови державного управління на місцях утворених територіальних громад і нових районів. Старовиживщина, зокрема, увійшла до Ковельського району. Хоча підготовка до неї велася в умовах пандемії, але інтерес серед різного рівня краєзнавців і краєзнавчих організацій виявився великим.

17 листопада 2006 р. вперше у Старовиживському районі пройшла XXI Волинська обласна науково-практична історико-краєзнавча конференція, присвячена 15-й річниці Незалежності України та 505-й річниці першої писемної згадки про с. Сереховичі «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі і Старовиживщина в історії України, Волині та Полісся». Конференція і заходи пов'язані з ними були підтримані обласною владою, Старовиживськими районними радою та держадміністрацією, сільською радою Серехович. Учасники конференції, які представляли науковців і краєзнавців Волині поділилися своїми дослідженнями у Старій Виживці та в Сереховичах. До наукового збірника [1] увійшли публікації багатьох вчених і краєзнавців, документи з архівів та музеїв області. Члени Малої Академії наук – учні Старовиживщини представили свої краєзнавчі доробки на виставці. Відбулася презентація наукового збірника і книги В. Павлова *Старовиживщина – поліський край* [2], які були представлені учасникам.

У Сереховичівській середній школі до конференції приєдналися вчителі та учні, які ознайомили учасників конференції із своїми здобутками, з відомими людьми в історії села. Учні провели презентацію книг Андрія Бондарчука, народного депутата Верховної Ради України першого скликання, який подарував селу герб і прапор, місцевому Старовиживському і Сереховицькому музеям великі комп'ютерні копії картини «Проголошення Незалежності України». У цей вічір згадали ще двох депутатів-земляків: Івана Бондарчука у Польському сеймі міжвоєнного часу і Юхима Ярощука депутата Верховної Ради УРСР. Учні і вчителі подарували гостям кілька номерів художньої самодіяльності, частина яких була на мотиви творів місцевих авторів. Під час конференції обговорювалося питання, ініційоване А. Бондарчуком, про створення історичного музею в селі Сереховичі.

Вивчення населених пунктів Старовиживщини стало певною системною працею краєзнавців, що зв'язана з проведенням історико-краєзнавчих конференцій. Відбулося три такі конференції у серії «Минуле і сучасне Волині та Полісся», які були підтримані керівництвом району і народним депутатом першого скликання, вихідцем із села Сереховичі А. І. Бондарчуком у 2006, 2011, 2015 роках, який видав художньо-документальну книгу «Стежки до хати» [3]. Кожний збірник матеріалів [4] містив ряд публікацій з історії населених пунктів і про історичні постаті. Учителі й учні стали основними авторами статей і нарисів. Відомості про населені пункти району дали можливість всім сільським громадам створити власну символіку: герби і прапори [5].

У 2020 р. А. Бондарчук [6] знову представив нову книгу про свій край, про своє село. Він зібрав значний матеріал, багато спогадів односельців і велику низку світлин. Історія села Сереховичі у його книгах та матеріалах конференцій, разом з музеєм села є повноцінним літописом населеного пункту. Тепер у шкільному курсі волинізнавства громада і село представлені чи не найкраще в області.

Дві книги розповідають про талановитих і відомих людей на Старовиживщині: нариси «Надвечір'я моє...» [7] про 20 років хору «Надвечір'я», створеного у грудні 1990 р. Друга книга «На берегах Виживки-2» [8], що продовжує розповідь першої книги, яка вийшла у 2008 р. увібрала спогади людей старшого покоління. 22 автори взяли участь у першому виданні і 26 у другому. Тут представлена історія, природниче, мистецьке, літературне краєзнавство й відомі постаті.

У 2012 і 2015 роках опубліковано ще дві книги з історії населених пунктів Старовиживського району, які стосуються сіл Кримне [9] і Яревище [10]. Обидві книги насичені рядом документів і матеріалів з історії села, розповідають про його виникнення і життя мешканців у різні часи під владою різних держав. Вони побачили світ завдяки спонсорській підтримці. В історії цих сіл чільне місце займають церква і школа, які визначають певний зміст і ритм життя. Перед читачем проходять сторінки життя кількох поколінь, які засвідчені у документах і світлинах.

Перша книга про Кримне є наслідком багаторічної пошукової роботи вчителя-історика Кримненської ЗОШ І-ІІІ ст. Володимира Кичилюка. Автор з любов'ю описує чудові куточки природи, представляє людей, які становлять сіль кримненської землі. В селі є озеро, яке любовно назвають – Домашнє, від чого воно здається ще більш близьким, рідним і невід'ємним від долі й історії села та його мешканців. Поруч з селом озеро Пісочне, що єднає Кримне водним плесом із селом Любохини, а на північному заході тягнеться долина річки Прип'ять.

У книзі згадується ряд публікацій, які висвітлюють виникнення назви села, його давню історію в археологічних дослідженнях, місце в адміністративному і господарському житті. У ХІХ ст. в Кримному функціонувала волосна управа, було 503 будівлі і 2698 жителів, дві дерев'яні церкви, однокласна школа, фельдшерський пункт, 5 крамниць, 1 горілчана державна крамниця і щорічно проводилися три ярмарки.

В історії села залишили свій слід відомі церковні діячі: протоієрей Платон Рафальський, митрополит Алексій та інші.

Звичайно, що найбільше інформації вміщено з історії останніх століть. Складні роки двох світових воєн і відновлення мирного життя, вшанування тих, хто загинув у війнах засвідчені у пам'ятках і пам'ятних знаках, а також у розповідях про різні епізоди з життя людей села, про колгоспне будівництво, встановлення радянської влади і події, які пов'язані з цими процесами, зокрема – електрифікація і будівництво доріг.

У книзі можна знайти і прикрі сторінки, які свідчать про складність існування людей не тільки у воєнні роки, а й в часи репресій, переслідувань, гонінь тоталітарними режимами. Окремі світлини засвідчують сучасність, фіксують важливі події та людей.

Книга про Яревище – де збереглася хутірська система і яке тягнеться по Полісся в долині річки Прип'ять майже 18 км, розповідає про його історію від найдавніших часів. Вона підготовлена авторським колективом у складі В. Кичилюка, Є. Постригача і Г. Постригач, О. Бідзюри і Л. Білицької.

Авторами зібрано документи, факти, спогади, ілюстрації та інший історичний матеріал, який свідчить про життя людей села, їхню історичну долю. Крізь століття проходить історія церкви, школи, окремих кутків села, розташованих серед мальовничої природи на берегах Прип'яті.

Хутори і кутки представляють унікальну топонімію села: Загребля, Заполон, Клебанщина, Нове село, Осопка, Підлісок, Самарове, Чертіж та ін.

Втім, найбільше багатство села – його люди. У вирі різних подій переплелися їхні долі. Війни, революції, реформи у складі різних держав гартували людей, змушували відстоювати своє майбутнє і майбутнє дітей. Серед прізвищ мешканців третину складають такі: Сех, Білицький, Бідзюра, Кручик, Міндер.

Обидві книги варто використовувати при вивченні рідного краю, зокрема у факультативному курсі «Волинське село». Вони є вагомим внеском у підготовку нового енциклопедичного видання – «Історія міст і сіл України», зокрема, про Волинську область.

Історичний процес не має альтернативи, він представлений тим, що залишилося у спадщину від пращурів, його можна і треба вивчати, робити висновки і покращувати теперішнє і майбутнє життя.

Окремого вивчення вимагає доля тих населених пунктів, які зникли у вирі часу. Разом з тим слід більше уваги приділити некрополям, що тісно пов'язані як з долею людей, так і долею населених пунктів. Обидві великі проблеми тісно пов'язані з генеалогією, геральдикой, демографією – науками, які можуть суттєво допомогти відтворити повніше історію краю.

Звичайно, що в історичному часі, кожного разу в нових умовах будуть виникати нові політичні та ідеологічні проблеми відтворення історичного процесу, але залучення, по можливості, більшої кількості об'єктивних джерел і фактів допоможе створити історично правдиві дослідження по кожному великому чи малому населеному пункту і по кожній людській долі.

Джерела та література

1. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся. Науковий збірник. Випуск 21. Матеріали ХХІ Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України та 505-й річниці першої писемної згадки про с. Сереховичі, 17 листопада 2006 року, смт Стара Виживка – с. Сереховичі. – Луцьк : Пульс, 2006. – 270 с., іл.

2. Павлов В. Старовижівщина – поліський край. Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк : Надтир'я, 2006. – 192 с., 16 с. кол. вкладка.

3. Бондарчук А. І. Стежки до хати. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 196 с.

4. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Випуск 40. – Луцьк : Волинполіграф, 2011. – 384 с., іл.; Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії. Науковий зб. Вип. 53. Матеріали ЛІІІ

Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України. 20 травня 2015 року, смт Стара Виживка – с. Сереховичі / Ред. група Г. Бондаренко та ін. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 531 с., іл.

5. Бондаренко Г. Проекти гербів сільських громад Старовиживського району / Геннадій Бондаренко, Іван Хамежук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовиживщина у світовій та українській історії. Науковий зб. Вип. 53. Матеріали ЛІІ Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України. 20 травня 2015 року, смт Стара Виживка – с. Сереховичі. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С 131-146.

6. Бондарчук Андрій. Сереховичі: з історичної пам'яті. Луцьк : Надстир'я, 2020. 944 с., іл.

7. Чабан О. І., Недзельський В. І., Рижко В. М. Надвечір'я моє...: Нариси. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 120 с., іл.

8. На берегах Виживки – 2 / Упорядник О. І. Чабан. – Луцьк : «Волинська книга» – ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с.

9. Кичилук В. Кримне: на скрижалях історії: історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк : Надстир'я, 2012. – 280 с.

10. Яревище: літописний «рай» Волині / Колектив авторів : В. Кичилук та інші. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 188 с.

Галина Демчук (смт Стара Виживка)

СИМВОЛІКА СТАРОВИЖІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ЛОГОТИП

Територіальні громади, відразу після свого створення, вступивши в новий етап розвитку, аби бути успішними й відомими, прикладають чимало зусиль для формування свого візуального позитивного образу.

Загальновідомо, що перше враження – найсильніше, тому уявлення про територіальну громаду може сформувати навіть заочне знайомство з місцевою символікою. Юридичною основою для впровадження місцевої символіки є Закон «Про місцеве самоврядування в Україні». Важливим для ідентичності та промоції громади є логотип, який орієнтований на позитивне сприйняття територіальної спільноти іншими, використовується для територіального брендування.

Упродовж травня-серпня 2021 року (відповідно до розпорядження Старовиживського селищного голови від 12 травня 2021 року №83) було проведено відкритий творчий конкурс на визначення логотипу та слогану територіальної громади Старовиживської селищної ради. Переможцем конкурсу став житель селища Баглик Василь Григорович, який запропонував макет логотипу, зображений на малюнку.

Ідея логотипу Старовиживської територіальної громади – органічність, енергія та гармонія. В графічному символі зашифровано ряд образів, що позиціонують Старовиживську територіальну громаду:

1. Графічні символи людей у будинку складаються із 6 елементів, що символізує 6 сільських рад, які об'єдналися під одним спільним дахом селищної ради у єдину

Старовиживську ТГ.

2. Образ будинку, як образ затишку та безпеки, символ добробуту та заможності.

3. Здійняті до неба руки у людей символізують солідарність, єдність та духовну силу жителів нашої громади.

4. Графічний символ хвилі символізує наші озера, річку Виживку та безліч добротних ставків в господарках жителів громади.

5. І всю цю композицію лагідно огинає гілочка дерева, що символізує наші неповторні, повні грибів та ягід ліси.

Графічний елемент має 3 кольори: голубий, зелений, жовтий (сонячний). Вони символізують воду, ліс, житні та пшеничні лани – як основні багатства краю.

Графічний елемент виконаний у мінімалістичній формі, що дозволяє йому легко сприйматись та запам'ятовуватись. Також ця форма дає можливість легко використовуватись на всіх рекламних та маркетингових носіях. Простота кольорів і графічного рішення унеможливить «розмазування» його на принтерах, а також дозволить легко використовувати на нестандартних носіях - картон, скло, дерево, матерія.

Громада планує використовувати логотип на презентаційних матеріалах, в соціальних мережах, сувенірних матеріалах, візитівках, комунальній техніці, упаковці продукції, тощо.

Михайло Імберовський (Луцьк)

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ - ШАНС ДЛЯ ГРОМАД СТАТИ УСПІШНИМИ

Будучи депутатом обласної ради у 2015 – 2020 роках я опікувався Старовижівщиною. Та каденція була цікава перш за все тим, що ми пройшли перший, мабуть найскладніший етап децентралізації. Діюче на той час законодавство щодо добровільності об'єднання громад дуже затягнуло процес в часі й породило масу проблем, але воно дало шанс піонерам отримати суттєвий державний фінансовий ресурс і спробувати свої сили в самостійному господарюванні. Радий, що саме завдяки моїм правкам до перспективного плану з'явилась Сереховичівська громада і підтримана Дубечненська. На сьогодні вони нехай і фінансово не надто потужні, але цілком спроможні й успішно розвиваються.

Не простим був шлях створення Старовижівської громади в тому вигляді, яка вона на сьогодні, хоч і значно урізаному. В цьому, на мою думку велика провина чинної на той час районної і селищної влади. Селищний голова дуже тягнув з процесом об'єднання і не хотів бачити в її складі ні Поліської, ні Сереховичівської, ні Седлищенської, ні Мизівської сільрад. Довелось не одноразово, разом з місцевими активістами збиратись як в Старій Виживці так і обласному центрі, доки все ж не запустили процес виборів і в кінці 2018 року Старовижівська ОТГ була створена. На жаль декілька років було втрачено, до того ж Буцинь і Секунь зайняли, на мою думку, деструктивну позицію, відмовившись доєднуватись до селища, розколовши навпіл колишній Старовижівський район, що спричинило ряд негативних наслідків, які тепер стають дедалі відчутними. Насамперед це стосується районної лікарні, прогноз щодо подальшого її функціонування невтішний, а також первинної медицини, надання адміністративних та соціальних послуг.

Не змогли домовитись між собою про об'єднання, через різне бачення головами сільрад адміністративних центрів – Кримненська, Любохинівська та Старогутівська сільські ради, хоча вони близькі між собою і географічно, і ментально і за природними ресурсами й міг бути цікавим проєкт.

Старовижівський район на сьогодні уже став надбанням історії, то ж можна підбивати потрохи підсумки. За останні п'ять років його існування нам разом з громадами багато чого вдалось. Це насамперед побудова красуні - нової Любохинівської школи, яку чекало не одне покоління селян. Її будівництво державному та місцевим бюджетам обійшлося у 82 мільйони гривень. Школа обладнана всім необхідним для навчання: просторі кімнати з наочним приладдям, комп'ютерні класи, актова зала, їдальня, спортивний зал, майданчики для занять фізкультурою.

Найбільшими проблемами, які хвилюють людей у селі є погані дороги і недоступність медичних послуг. Мені приємно, що вдалось пролобіювати будівництво сучасної амбулаторії в Дубечному та відкрити пункт невідкладної медичної допомоги в Сереховичах. Тепер первинні медичні послуги для навколишніх сіл стали ближчими. Шкода, що не вдалось відкрити пункт «невідкладки» у Кримному.

За минулої каденції обласної ради, разом з колегами вдалось «проштовхнути» включення до переліку доріг, які ремонтуються за рахунок державного дорожнього фонду автошлях Кримне –

Залюття – Поліське через Чевель. І на сьогодні значно зручніше і швидше можна добратись до Шацьких, Кримненських та Любохинівських озер. Сподіваюсь що в ближчі роки цю дорогу буде з'єднано з міжнародною трасою М19. Має розпочатись ремонт дороги і до Синового.

Значна увага приділялась обладнанню населених пунктів вуличним освітленням.

Виділялись кошти обласного бюджету для ремонту шкіл та садочків району.

Тобто інфраструктуру Старовижівщини підтягнули, а завданням органів місцевого самоврядування зараз є заведення до громад інвестицій, допомоги в розвитку малому та середньому бізнесу, берегти ліси й водні ресурси, вміло розпорядитись земельними ресурсами та нерухомістю. Чого я щиро й бажаю сільським головам, депутатам місцевих рад і всім жителям.

Добра і благополуччя!!!

Ірина Оліферчук, (Стара Виживка)

ВІД ІСТОРІЇ – ДО СЬОГОДЕННЯ

У вік науково-технічного прогресу, інформаційних технологій жодна країна світу не може існувати без якісної фундаментальної підготовки, без самобутніх інженерів, конструкторів, винахідників, учених.

Нині, як ніколи, в Україні потрібні кваліфіковані кадри, творчі особистості, які вже зараз формують майбутнє держави. Навчаючись у вільний час у гуртках, групах та інших творчих об'єднаннях науково-технічного напрямку, учні розвивають свої потенційні здібності і нахили, творчість, підвищують загальну культуру, реалізують особистісні інтереси, опановують основні компетентності умільця, професіонала, майстра конкретної кваліфікації, які знадобляться у дорослому житті. За науково-технічним напрямом – майбутнє. Це вимога часу.

Перший гурток, а на той час клуб, науково-технічного напрямку «Юний технік» при Старовижівському будинку піонерів розпочав свою роботу у 1956 році. Його очолив Матвій Терентійович Савчук. Відтоді й починається відлік історії руху юних техніків на Старовижівщині. Цей клуб допомагав організовувати робочі майстерні при школах; проводити цікаві заняття. Працювали в маленькому пристосованому приміщенні, яке не могло вмістити всіх охочих.

У 60-ті роки, після польоту у космос Юрія Гагаріна, космічна ера дала початок гуртку «Ракетний», який створив все той же Матвій Терентійович Савчук. На заняттях юні гуртківці виготовляли макети майбутніх космічних кораблів. Юні техніки крокували разом з прискоренням науково-технічного прогресу. У 70-тих роках при Старовижівському районному будинку піонерів створюються: гурток авіамоделювання, фотогурток, радіотехнічний гурток. у 80-х роках значно розширено науково-технічний напрям, діють гуртки: юних раціоналізаторів, кінолюбителів, автомоделювання.

Розвиток держави спонукав до змін у змісті позашкільної освіти. У 1991 році Старовижівський районний будинок піонерів перейменовано на Старовижівський Будинок школяра. Навчальний процес у закладі зорієнтований на розвиток творчих здібностей дитини. Так було і буде завжди: головним

надбанням будь-якої країни є дитина, якій потрібно дати набагато більше знань на гуртку, ніж вона отримує їх у школі. Серед гуртків науково-технічного напрямку Старовижівського Будинку школяра вагоме місце відведено гуртку «Початкове технічне моделювання», керівником якого був Сметюх Юрій Пантелеймонович, залюблений у свою справу педагог. Гурток користувався великою популярністю у дітей. Процес виготовлення виробів з паперу, картону, фанери завжди приваблює вихованців.

Придбані у магазині вироби не мають теплоти людських рук. Проявити винахідництво і фантазію, дати друге життя паперу, тканинам, сірниковим коробкам, упаковкам з-під миючих та косметичних засобів, ліків, інших товарів, розвинути кмітливість, творчі здібності, логічне мислення, сформувати естетичні смаки учням допомагають заняття у гуртку «Моделювання іграшок-сувенірів», яким керує Фещук Антоніна Едуардівна. Вона вміє створити своєрідну «ауру», яка притягує до себе серця всіх, хто з нею зустрічається, дивитися на світ очима своїх вихованців, вважати інтереси дітей головним у своїй роботі. Учні Антоніни Едуардівни - неодноразові переможці обласних та всеукраїнських конкурсів.

Людині завжди хочеться вірити у щось фантастичне. А де фантастика – політ повітряного змія. Шлях у доросле життя починається саме з невеликої моделі, зробленої колись у гуртку «Повітряні змії». Легко сказати – виготовляти. А скільки умінь і навичок, скільки наполегливості треба проявити у ході конструювання навіть найпростіших моделей, не кажучи уже про такі, які літають у височинь. Саме такі моделі виготовляють вихованці Дудки Володимира Власовича, найдосвідченішого керівника закладу, який також є керівником гуртків «Авіамоделювання» та «Стендове моделювання». Володимир Власович виховав не одне покоління ентузіастів авіамоделювання, які продовжують традиції свого наставника.

Від перших вітрильників, що і досі несуть ореол романтики, і пробуджують нашу фантазію, - до сучасних, насичених електронікою суден, здатних роками бороздити океанські простори – такий шлях розвитку судноплавства. На гуртку судномодельювання юні мореплавці створюють моделі фантастичних суден, і з задоволенням включаються у творчу діяльність, бо вона задовільняє їх цікавість, потребу у пізнанні світу морських пригод, спілкуванні і бажанні проявити себе, реалізуватись і самоутвердитись.

Радіоефір безмежний. Для нього досяжний навіть космічний простір. За допомогою радіоефіру можна допомогти тим, хто потрапив у біду у найвіддаленіших куточках планети, брати участь у вирішенні проблем, які хвилюють молодь різних країн. Саме на гуртку «Юні аматори колективної радіостанції» вихованці займаються радіоаматорством, яке дозволяє долати відстані та кордони за короткий час. Для знавця радіо досяжний навіть космічний простір. Саме завдяки керівнику гуртка Романчуку Віктору Панасовичу вихованцям вдається встановлювати контакти з ровесниками не тільки в Україні, але й за її межами.

Історія розвитку суспільства свідчить: те, що колись було фантастикою, тільки зароджувалось у свідомості людей, сьогодні стало реальністю: роботи, які працюють там, де не можлива присутність людини, мільйони роботів, які працюють на виробництві, транспорті, допомагають нам у помешканні, виходять на знімальний майданчик, перетворюючись у Шрека, чи динозаврів. Створила ці машини людина, яка вклала у неї свій розум, довірила своє здоров'я і безпеку. Звільнившись від величезного об'єму повсякденної роботи, людина одержала більше можливостей для творчості. «Мислячі» машини – комп'ютери, ноутбуки, телефони, наповнені штучним інтелектом, є повсякденними супутниками нашого життя, невід'ємною частиною роботи гуртка «Цікава інформатика», де вихованці не стоять осторонь від будь - яких можливостей щодо опанування інформаційно – комунікативними технологіями. Керівник гуртка Калішук Сергій Вікторович пишається талановитими вихованцями, які обрали засоби комунікативної інформації своєю професією.

Але попереду – нові горизонти, які потрібно освоювати. Потрібно виходити на нову орбіту, нове бачення, нову реалізацію ідей, закладених 75 років тому родоначальниками руху юних техніків Волині. Тому відзначення ювілею юних техніків може стати вагомим кроком у підтримці та подальшому розвитку науково-технічної творчості в області.

**Геннадій Бондаренко, Григорій Охріменко,
Світлана Локайчук, Ігор Маркус (Луцьк)**

ЦІННІ СТАРОЖИТНОСТІ ВЕЛЬБАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРИП'ЯТСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ВОЛИНІ

Перебування готів – носіїв вельбарської культури на Волині та Поліссі прослідковується за багатьма знахідками монет, прикрас, скарбів, кераміки, що є свідченням багатограних стосунків місцевого населення з Римською імперією. Крім того, коштовні артефакти – статусні престижні речі готської еліти, яка часто виступала то військовим союзником, то супротивником римських імператорів.

Ключові слова: вельбарська культура, римські монети, медальйони, скарби римського часу, коштовні прикраси.

Прикладом археологічної удачливості О. Цинкаловського була знахідка на торфовищі біля с. Сереховичі човна-довбанки з більшими шматками бурштину та торбинки зі срібними римськими

динаріями [17, с. 125]. Цей випадок свідчить про існування бурштинових шляхів на Поліссі – і не лише по Західному Бугу з Прибалтики, а й з місцевих покладів. У книзі «Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego» (1961) О. Цинкаловський подає великий список знахідок римських монет з Полісся та Волині, у т. ч. з Берестейщини. Крім того, місцеві краєзнавці та пошуковці виявили чимало нових пунктів знаходження римських грошових знаків рубежу нашої ери. Українськими та білоруськими археологами, нумізматами з'ясовано, що в III–V ст. н. е. згадані території перебували в зоні впливу вельбарської культури готів, спорідненої з черняхівською. Проте вивчення багатьох питань, пов'язаних з історією готів у цьому регіоні перебуває на початковому рівні. Подана нижче інформація є спробою висвітлення окремих її моментів. Тема римських впливів, зародження слов'янства може бути досить цікавою, тим більше, що в басейні Прип'яті знаходяться важливі артефакти: срібні римські монети, скарби [2, с. 3–15; 7, с. 67–76; 8, с. 73–80], посуд вельбарської культури, імпорتنі скляні вироби, прикраси.

Відомий дослідник І. Шталенков (член правління Білоруського нумізматичного товариства) пише, що майже всі знахідки римських монет на території республіки зосереджені на південному заході та заході – у Брестській та Гродненській обл., тобто в басейні Західного Бугу. Зокрема, скарб срібних римських монет знайдено поблизу с. Жуковичі Берестовицького р-ну Гродненської обл. – 426 монет та 2 фібули. Інший скарб відкрито у Волковиському (?) районі. Особливо рідкісними знахідками є 5 золотих ауреусів, виявлених у Щучинському р-ні Гродненської обл. Знахідки належать до часу правління імператора Траяна Дация. І. Шталенков, покликаючись на А. Бурше, зазначає, що ці монети можуть бути пов'язані з битвою при Абритусі в сучасній Болгарії. Влітку 251 р. готське військо, очолене королем Кнівою, розгромило і полонило три легіони противника. При цьому загинув імператор Траян Даций та його син Етруск [14, с. 67–68]. У цій битві, як припускають, готи захопили імператорську скарбницю. За даними А. Бурше, на початок XXI ст. у Польщі, Білорусі, Україні, Молдові пошуковцями зібрано багато ауреусів (з отворами) згаданого імператора. На решті земель Барбарікуму такі монети рідкісні.

Усі ці події І. Шталенков пов'язує з вельбарською культурою, до ареалу якої, на думку автора, а також деяких інших білоруських нумізматів, належали і землі Південно-Західної Білорусі. Не без підстав, цей автор пише про імовірність вже у III ст. існування на території Білорусі торгівлі, а римські монети використовувалися як засіб платежу [14, с. 70].

Про скарби римських монет та окремі їх знахідки на Берестейщині писав, зокрема, В. Сідаровіч. Він пов'язував їх з приходом готів, а раніше – вандалів [10, с. 34–40].

Вражаюча кількість римських монет, скарбів, прикрас, зокрема срібних, позолочених фібул, ароматниць, медальйонів, виявлених на землях України, в т.ч. Полісся та Волині, показують рівень стосунків тодішніх мешканців краю – готів – зі східними провінціями Римської імперії. Ці відносини мали здебільшого мілітарний характер: напади, війни, служба у римському війську, військова підтримка імператорів, контрибуції. Припускаємо, що збройні походи носіїв вельбарської культури у Причорномор'я, Подунав'я починалися весною, а восени воїни поверталися зі згаданими трофеями в обжиті місця – на Поділля, Волинь та ін.

У басейні Західного Бугу розташоване с. Ласки Володимир-Волинського р-ну. 1610 року тут випадково знайшли унікальний скарб. До його складу входило 18 золотих та срібних предметів – усі втрачені. Але залишилися описи цих предметів, за якими Є. де Вітте, В. Шугаєвський, М. Тиханова, М. Брайчевський відтворили вигляд унікальних прикрас. До складу Ласківського скарбу входили: срібні хрестики, 4 позолочені бляхи (оздоблення кінської упряжі), срібна арка, 2 срібні позолочені великі фібули, прикрашені гранатами («подібні до раків»), 2 золоті медальйони в 6 солідів кожен, 4 золотих медальйони в 9 солідів кожен та 1 золотий медальйон в 3 соліди.

На думку М. Тиханової, усі 7 золоті медальйони можна віднести до часів імператорів Іовіана (363–364 рр.), Валентиніана I (364–373 рр.), Валента (364–378 рр.), Граціана (375–383 рр.) [12, с. 195–204]. Ця дослідниця віднайшла аналогії двом фібулам в Угорщині, Нормандії – в комплексах третьої чверті IV ст. Вони належать до двониткових, з напівкруглою голівкою, на якій є три виступи, та витягнутою ніжкою (голівка та щиток ніжки оздоблені каменями) [12, с. 200–203]. За припущенням Д. Козака, «найбільш вірогідною датою» закриття в землю скарбу з Ласкова є кінець IV ст. [6, с. 51].

Найбільшим за кількістю знахідок із депозитів того часу є, напевно, Борочицький скарб на Горохівщині, римські денарії якого були сховані у двох срібних посудинах та одному глиняному горщику. Усі монети належали до I – початку III ст. Не менш важливо, що поряд з посудинами знайдено великий золотий медальйон правителя Йовіана (рис. 1), на якому «портрет імператора оздоблений філігранню, зерню, напівсферичними та мигдалеподібними високими опуклостями...» [11, с. 301–317; 6, с. 51–52]. Цікава деталь: вивчаючи семантику орнаменту на медальйоні, М. Тиханова помітила в ньому сармато-алланські риси. На думку дослідниці, медальйон виготовлений в одній з північно-причорноморських або нижньо-дунайських майстерень [11, с. 310–311].

Скарб великої вартості знайдено 1927 року поблизу с. Брани Горохівського р-ну під час будівництва залізниці. В ньому були срібні римські монети, вміщені у двох глиняних посудинах, та два золоті медальйони Траяна [13, с. 100].

У с. Озеряни Горохівського повіту (тепер Луцького р-ну Волинської обл.) знайдено медальйон Лісимаха (361–381 рр.) [17, с. 104].

Ще один золотий медальйон періоду правління Валентиніана (364–375 рр.), що нібито походить зі скарбу (разом з медальйоном були римські срібні монети I–II ст. та германські золоті брактеати), знайдено у 1930-ті роки на Західній Волині (територія довоєнної Польщі) [3, с. 52].

В Ермітажі (Росія) зберігається золотий медальйон Костянтина Великого (306–337 рр.) вагою 43,86 г та діаметром 4,8 см. Його знайдено в період Першої світової війни, імовірно, на Волині [9, с. 11–17].

Серед величезного скарбу, виявленого 1898 року на хорах Успенського собору Києво-Печерської лаври, було два золотих медальйони – Констанція II (337–361 рр.) вагою 42 г (зберігається в Ермітажі) та Констанса (337–350 рр.) [1, с. 24–26].

1976 року на огороді у с. Верхівня Ружинського р-ну Житомирської обл. відкрито золотий медальйон, випущений на честь перемоги імператора Констанція II у війні з сарматами в кінці 50-х рр. IV ст. (рис. 2). Вага збереженої його частини 68 г (третина була відтята) [4, с. 71–78]. З одного боку на медальйоні зображено погруддя імператора в діадемі та плащі. З другого – його ж на повний зріст в обладунках. Правою рукою він тягне полоненого варвара із зв'язаними руками, у лівій тримає на плечі лабарум. Над плечем імператора зображена Вікторія з пальмовою гілкою. Вартість медальйона – 19–20 солідів [4, с. 72; 6, с. 54].

Унікальним для всієї варварської Європи є знайдений в Замойській фортеці (м. Замость Люблінського воєв.) скарб срібних та золотих предметів, що був схований у V ст. Його відкрито ще у XIX ст. До його складу входили фібули та бляхи до поясів, кільканадцять срібних силіків (силіква – основна срібна монета Римської імперії з 324 р., що була введена в обіг на зміну денаріям), вибитих в часи імператора Костянтина II [21, с. 170].

У південно-східній Люблінщині – поблизу с. Метелін Грубешівського повіту – виявлено скарб, в якому були римські монети та медальйони. Він датується на основі соліда Феодосія II, карбованого в 442–443 рр. [21, с. 171].

Давні римські золоті медальйони, знайдені північніше від Дунаю, вивчали такі дослідники, як К. Маєвський [16, с. 175–179], Г. Ловмянський [19, с. 392–394], Є. Колендо [18, с. 103–108], О. Бурше [15, с. 85–102] та ін. Зокрема, О. Бурше у статті «Найдавніші римські золоті медальйони з Барбарікуму» звертає увагу на оказіональний характер медальйонів – вони виготовлялися як пам'ятні дарунки імператорів (рис. 1 – рис. 3), часто і для вищих представників варварських еліт (в німецькій термінології *Munzgeschenk* – монета-подарунок). Перші золоті медальйони на території Барбарікуму з'являються в III ст., а поширенням явищем стають у IV ст. Автор статті називає такі відомі скарби, як із місцевості Жабчице гміни Глубчице Опольського воєв.; описаний К. Маєвським скарб із с. Брани Горохівського р-ну (проте найперша інформація про цю знахідку була подана анонімним автором у науковому часописі «*Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne*» за 1927 р. (видано в 1928 р., № 11). 1928 року з'явилося також повідомлення про відкриття іншого скарбу – в с. Борочиці теж на Горохівщині [15, с. 87]. О. Бурше подає інформацію про виявлені 1713 року золоті медальйони, які датуються серединою III ст., з Семиграддя (Румунія) як зразки варварських наслідувань (імператорів Гордіана III (1 екз.), Філіпа Араба (2 екз.)). Ще один медальйон (Валентиніана II) знайдено у Східній Мазовії. Значний скарб, можливо, початку V ст. походить із с. Метелін (Люблінщина). У ньому були ауреуси, соліди III, IV ст. та медальйон А. Севера, карбований 225 р. [15, с. 88].

У нумізматиці медальйони – це великі і надвеликі монети, які вручали воєначальникам під час тріумфу. Їх випускали в обмеженій кількості з нагоди тих чи інших знаменних подій. Медальйони не використовувалися для регулярного грошового обігу, а виконували роль нагород за службу, були знаками імператорського благоволення; найкрупніші призначалися для дарунків вождям варварських племен, що сусідили з кордонами Римської імперії. У Римській імперії золоті медальйони відомі з часів Августа. Римляни їх називали *multipla*, на відміну від звичайних монет вони були багато прикрашені та прославляли діяння і перемоги імператора. Разом із тим *multipla* ніколи не втрачали зв'язку із грошовим обігом – від часів Августа їхня вартість дорівнювала певній кількості ауреусів, а з початку IV ст. – солідів [4, с. 73]. О. Бурше пише, що під римськими золотими медальйонами розуміємо друковані емісії часів Римської імперії, які своєю вагою перевищують ауреуси, соліди [15, с. 85–102].

Пrawdopodobно, що знахідки ауреусів, лунниць, ароматниць, перстенів, підвісок та інших прикрас, срібних, золотих фібул, медальйонів вказують на місця проживання готської еліти: старійшин, вождів, князів, у тім числі наймогутніших князів, найбільш успішних правителів. Такі скарби, як Борочицький, Ласківський, Бранівський, пов'язані, можливо, саме з такими очільниками.

Борочицький скарб був, на нашу думку, сховищем коштовностей роду або племені, Ласківський, не виключено, міг належати одній особі. Знайдений кілька років тому біля водойми на Рівненщині скарб з кількох коштовних фібул можна розглядати і як пожертву. Адже відомо, що у населення Балтійського регіону протягом тисячоліть існував звичай приносити в жертву людей, тварин, цінні речі джерелам, річкам. Була віра у великих духів водойм. У таких місцях створювали церемоніальні центри, де й виконувалися обряди. У Центральній Європі кожне плем'я мало священні гаї, де відбувалися зібрання членів роду. Не виключено, що в гаях біля джерел, в інших водоймах могли зберігатися цінні речі [22, s. 537–541].

Багато років поспіль дослідницькі роботи на Волині проводив професор Д. Козак. Розкопувалися пам'ятки рубежу нашої ери, в т. ч. готського періоду біля таких населених пунктів, як: Линів Локачинського р-ну, Городок, Гірка Полонка, Боратин Луцького р-ну, Загаї Горохівського р-ну Волинської обл. Ця проблематика була однією з основних в його наукових студіях. Про скарби Волині відомі, зокрема, дві його статті: «Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV–V ст.» (1995 р.) та «Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя» (1999 р.). В останній статті Д. Козак ще раз звертає увагу на те, що картографування тих пам'яток вельбарської культури, які «мають конкретну географічну прив'язку, показує, що вони розміщені на території історичної Волині» [5, с. 276]. Накладання на цю карту пунктів знахідок римських скарбів та окремих монет дає досить цікаву картину – скарби з золотими медальйонами (додамо: та іншими виробами із золота – Г. О.) оточені знахідками римських монет, які утворюють окремі територіальні групи [Там само]. За Д. Козаком, в межах Волинської обл. є три такі скупчення: навколо Володимира-Волинського, Горохова, Луцька. До першого він зараховує Ласківський, Машівський скарби (останній з трьома зливками золота, золотою монетою) та знахідку римської монети з ланцюжком з Володимира-Волинського. Це, звичайно, не всі «особливі» пункти цього скупчення. Ще додамо Лудин, Зимно (з чудовим посудом *terra sigillata*), Іваничі. Крім іншого, потрібно звернути увагу на те, що всі згадані місця неординарних коштовних знахідок фіксуються поблизу знаменитого бурштинового (і не лише) шляху Західним Бугом – від Балтії до Чорного моря, а зі сходу підходив Прип'ятський шлях від Київських гір.

У другому скупченні (Горохівському – Г. О.) Д. Козак виділяє Бранівський та Борочицький скарби, солід з Красова, значні скарби з с. Жабче, знову таки додамо – скарб з с. Бужани (і, можливо, інші маловідомі, зокрема біля с. Мар'янівки), Скобелки, Бережанки, Хрінників (останній пункт вже на Рівненщині та ін.). У районі Луцька автор називає скарб у Ківерцях та золоту монету з Вигаданки (однак цей пункт належить до Володимир-Волинського р-ну) [5, с. 276]. Сюди треба додати поселення біля Коршева, в гирлі Черногузки, поблизу Боратина Луцького р-ну. Напевно варто виділити ще Локачинське скупчення: Линів, Заячиці, Колона та згадати скарб римських монет та вельбарське поселення поблизу с. Білосток сусіднього Іванічівського р-ну. Пише Д. Козак і про помічений ним Житомирський куц пам'яток вельбарської культури, зокрема Новоград-Волинський, район Бердичева. У статті автор подає карту більших скарбів (шість) та пам'яток вельбарської культури на Волині [5, с. 276, рис. 1] (наразі їх число збільшується).

На думку Д. Козака, таке територіальне розташування римських монет та великих скарбів не є випадковим: «Воно відображає, ймовірно, соціальну структуру мешканців Волині в цей період історії, фіксує найбільш заселені регіони», і далі: «специфіку описаних вище скарбів Волині рубежу IV–V ст. становить наявність великої кількості надзвичайно дорогих і престижних для цього часу предметів з дорогоцінних металів, прикрас, грошей, посуду, кінської упряжі», виготовлених в межах Римської імперії або наслідування римських зразків [5, с. 276–277].

Поселенська структура окремого племені, як припускав Д. Козак, могла знаходитись на берегах одної невеликої річки: Черногузки, Полонки, Білої Липи, Луги тощо. Одне плем'я розташовувалося на берегах однієї річки, вздовж якої проходила дорога до кожного поселення і вела далі до інших вельбарських племен. Тобто сітка річок часто співпадала зі шляхами сполучень різного значення. Великі річки (Стир, Горинь, Західний Буг, Случ) були магістральними. Існували й шляхи, віддалені від водойм, наприклад, Римський шлях мимо Торчина, Білостока.

Висновки

1. На території історичної Волині знайдено щонайменше чотирнадцять медальйонів, які походять із семи пунктів. Найбільше їх відомо у Волинській обл. – поблизу р. Західний Буг (Ласків) та на Горохівщині. Місця знахідок можна пов'язувати з місцевими вождями.
2. Існували шляхи різного значення – місцевого між поселеннями, окремими родами, племенами – та віддаленого сполучення: Балтика–Припонтіда, Волинь–Придністров'я–Дунай. Імовірно, використовувалися шляхи берегами Прип'яті – Подніпров'я (середнього) – Західного Бугу і далі на захід (група Масломенчська в сучасній Польщі та ін.).

3. Можна виділити умовно Подільську, Житомирську, Західно-волинську (Волинська та Рівненська лісостепова зона) групи готських племен. Остання серед них, імовірно, була найбільш впливовою – тут відомо багато знахідок скарбів, медальйонів.
4. Варто звернути увагу на те, що знайдені медальйони датуються IV–V ст., тобто період перебування готів на Волині був тривалим (II–V ст.).
5. Значна кількість скарбів, золотих прикрас, медальйонів, монет на Поліссі та Волині підтверджує особливе значення цього регіону в період перебування готів.

Рис. 1. Медальйон імператора Йовіана з Борочицького скарбу (за Ю.Піотровським)

Рис. 2. Золотий медальйон Констанція II з с. Верхівня (за Б. Гарбузом)

Рис. 3. Медальйони: 1 – Елагабал; 2, 3 – Галлен (фото А. Бурше)

Джерела та література

1. Бабич В. М. Унікальний золотий медальон Констанція II и свідательства Аммиана Марцеллина. *Нумизматика в Эрмитаже*. Ленинград, 1987. С. 24–26.
2. Белявцев В., Сідаровіч В. Алекшыцкі манетна-рэчавы скарб эпохі Вялікага перасялення народаў. *Банкаўскі веснік*. 2018. № 2 (люты). С. 3–15.
3. Брайчевський М. Ю. Римська монета на території України. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. 244 с.
4. Гарбуз Б. Б. Золотий медальон з с. Верхівні. *Археологія*. 1993. № 1. С. 71–78.
5. Козак Д. Н. Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя. *Етнокультурні процеси в південно-східній Європі в I тисячолітті н. е.* Київ–Львів, 1999. С. 276–283.
6. Козак Д. Н. Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV–V ст. *Археологія*. 1995. № 4. С. 50–65.
7. Мельникова А. А. Находки монет античного мира в Беларуси (материалы). *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб.* Мінск, 2008. С. 67–76.
8. Поболь Л. Д. Находки римских монет на землях Беларуси. *Lietuvos Archeologija*. Т. 21. 2001. С. 73–80.
9. Придик Е. М. Неизданный золотой медальон Константина Великого в государственном Эрмитаже. *Доклады АН СССР*. 1930. № 1. С. 11–17.
10. Сідаровіч В. Антычныя манеты з Берасцейшчыны ў зборы музея гістарычнага факультэта БДУ. *Музейныя здабыткі*. Брест, 2020. С. 34–40.
11. Тиханова М. А. Борочицкий клад. *Советская археология*. 1956. Вып. XXV. С. 301–317.
12. Тиханова М. А. Ласковский клад. *Советская археология*. 1960. № 1. С. 195–204.
13. Фенін О. В. Знахідки римських монет у Прикарпатті. *Археологія*. 1951. Вип. V. С. 92–104.
14. Шталенков И. Новые находки античных монет в Белоруси. *Банкаўскі веснік*. 2017. № 2 (люты). С. 67–71.
15. Bursche A. Najstarsze złote medaliony rzymskie z Barbaricum. *Studia Gothica I (in memoriam Ryszard Wołagiewicz)*. Lublin: Wyd-wo Un-tu M. Curie-Skłodowskiej, 1996. S. 85–102.
16. Majewski K. Uwagi do medalionu Jovianusa z Boroczyc na Wołyniu. *Archeologia*. Т. 10. 1958–1960. S. 175–179.
17. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa: Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 1961. 265 s.
18. Kolendo J. Medalion cesarza Walensa z okolic Przemyśla. *Archeologia*. Т. 19. 1968. S. 103–108.
19. Łowmiański H. Początki Polski. Warszawa, 1963. Т. 1. S. 392–394.
20. Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny. Lublin, 2007. 179 s.
21. Sadowski S. Na progu historii. Germańscy barbarzyńcy w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie. *Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*. Lublin, 2007. S. 133–172.
22. Wielka historia świata. Т. 3: Świat okresu cywilizacji klasycznych / pod. red. nauk. Krawczuka A. Kraków–Warszawa, 2005. 784 s.

Крішан Акаш (Київ)

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО НА ВОЛИНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР МІСТА ВИЖВИ У РАННЬОМОДЕРНИЙ ЧАС

Урбаністичні студії належать до числа пріоритетних напрямів сучасної європейської історіографії. Дослідження фахових істориків і численні розвідки аматорів, здійснені протягом XX та початку XXI ст., свідчать про особливу увагу до урбаністики не тільки вузького кола українських науковців, але й представників всього суспільства.

Одним із наріжних каменів у дослідженні історії розвитку українського міста у добу Середньовіччя та ранньомодерний час є вивчення процесу функціонування у ньому самоврядних структур, які формували суспільство нового типу. І якщо спосіб функціонування Магдебурзької системи у містах Центральної Європи вже непогано вивчений, то таке важливе питання, як його адаптація в українських урбанізаційних осередках Речі Посполитої ще потребує додаткового дослідження.

Що стосується вивчення минулого власне Вижви та її самоврядних традицій, то на разі, окрім краєзнавчої літератури, існує лише декілька статей волинських науковців, присвячених соціально-культурним та економічним аспектам життя міста. Більшість з цих досліджень опубліковано у збірках матеріалів конференцій, які відбулися у 2011 р. [13] та 2015 рр. [14] і були присвячені дослідженню історії, культури та етнографії власне Старовижівського регіону.

Однією із основних заporук налагодження безперешкодного функціонування міст Корони Польської, Великого князівства Литовського та Гетьманщини протягом усього Ранньомодерного часу

була наявність чітко структурованої судової системи. Від неї залежало урегулювання взаємовідносин між представниками різних соціальних прошарків міського населення, вона впливала і на розвиток виробничих і торгівельних процесів.

Найбільш розповсюдженою правовою системою міського самоврядування на території Речі Посполитої ще з кінця XV ст. було Магдебурзьке право. Поширене в державах Центральної і Східної Європи, воно всюди накладалося на місцеві правові традиції; саме в такому «змішаному» вигляді бачимо його і на руських теренах у XIV-XVII ст.

З юридичної точки зору всі міста і містечка за своїм статусом поділялися на королівські /великокнязівські, приватні та церковні [16, с. 153], причому цей статус міг неодноразово змінюватися внаслідок угод купівлі-продажу, надань володаря тощо.

На «руських» (українських) землях, які з середини XIV ст. входили до складу обох держав, урбанізаційний процес був пригальмований зовнішніми (монгольське спустошення) та внутрішніми (тривалі князівські міжусобні війни) чинниками, і саме тому більшість міських осередків на Волині, Поліссі, Галичині у добу пізнього Середньовіччя опинилися у приватному володінні представників місцевих привілейованих родів, адміністративні судові уряди яких знаходилися у місцевих замках, через що і називалися «замковими». Керував таким урядом староста-шляхтич, який був довіреною особою місцевого магната чи великого князя або ж короля. Зазвичай, до складу замкової судової адміністрації, окрім самого старости, входили також суддя та писар. Саме замкові уряди і уособлювали у собі усю повноту суддівської влади у справах громади міста, а, отже, як влучно зазначає Петро Сас, власники приватних міст мали право безперешкодного впливу на внутрішнє життя міських громад [16, с. 153]. Це, звичайно ж, позбавляло центральну владу матеріального зиску з цих урбаністичних осередків, а відтак у непростих стосунках між міщанами та шляхтою не було того зацікавленого посередника, який міг би допомогти першим досягти омріяної автономії.

Ось чому королівська політика надання міським громадам Магдебурзького привілею, відповідно до якого останнім надавався певний обсяг правоспроможності у вирішенні своїх соціально-економічних питань без втручання місцевої (старостинської або магнатської) замкової адміністрації, була виграшним кроком. Однак безперешкодне функціонування в українських містах відповідних Магдебурзьких інституцій часто не було зреалізоване на практиці, оскільки замкова (старостинська) влада не була зацікавлена у наданні міщанам своїх судових повноважень. Відтак, отримання Магдебурзького привілею ще не означало набуття міською громадою усього обсягу свобод, якими вони могли користуватися згідно з «німецьким правом».

Правову основу, на якій будувалося законодавство урбаністичних осередків, складали як привілеї монархів, так і юридичні кодекси «Право міське магдебурзьке» та «Порядок суддів міських» Павла Щербича і Бартоломія Гроїцького [5, с. 28]. Як і ж органи самоврядування виникали в українських містах, якою була їхня компетенція та який вплив здійснювали ці місцеві владні структури на життя в українських містах упродовж XV-XVII століть?

Уся влада у місті з магдебурзьким статусом належала **магістрату** – органу міського самоврядування, що складався з двох колегій – **ради і лави**. До складу першої входили «радці» (або «райці», *нім. Ratman*) під керівництвом бурмістра, а до другої – лавники (або «присяглі», *нім. Schefen*), очолювані війтом [20, с. 182-183]. Цікаво, що до кінця XVII ст. в деяких українських містах існували допоміжні судові структури у складі міської лави – колегії т. зв. «шафарів» [6, с. 29]. Незважаючи на те, що згідно із Магдебурзькими статутами кількість членів магістрату мала становити 12 осіб (за кількістю Божих апостолів) [5, с. 116], в українських містах цього правила могли і не дотримуватися. Так, у Львові протягом другої половини XIV – XVI ст. до складу однієї лише лави входило від семи до дванадцяти осіб на чолі із війтом [7, с. 169-170].

Війт керував здійсненням судочинства у місті і, відповідно до норм «німецького права», посідав місце та виконував функції, аналогічні тим, що мав солтис у західноєвропейських урбаністичних осередках [6, с. 41-42; 7, с. 171]. Вивчаючи інститут війтівства на Волині, сучасний український історик Андрій Заяць зазначає, що цей уряд у системі міського самоврядування згідно з Магдебурзьким статутом був центральним. Власне в українських містах Речі Посполитої XVI – XVII ст. війт керував розслідуванням карних справ, а почасти був міським суддею, який, однак не мав права головуючого голосу. Здійснення судочинства було справою лавників, які допомагали війту [9, с. 143]. Згідно з дослідженнями Михайла Грушевського, вирок у судових справах ухвалювала сама лава, а війт, що брав участь у її розгляді, також мав обов'язок оголосити декрет [8, с. 343].

Загалом війти виступали не просто як керівники лави та судової системи у містах з Магдебурзьким статусом, вони могли приймати часом дуже важливі рішення у справах, пов'язаних із внутрішнім життям міста. Так, у 1565 р. війт міста Рожищ під Луцьком відмовився видавати місцевому шляхтичу його підданих, які втекли до міста і оселилися у ньому [16, с. 168]. Війти королівських міст могли отримати від монархів особливі права та привілеї. Так, у привілеї Сигизмунда I Старого 1566

року новопризначений війт м. Володимира і його наступники звільнялися від усіх податків та чиншу; судити цю особу відтепер міг лише староста в замковому (тобто королівському) суді [16, с. 176].

Хто і в який спосіб міг обійняти головний уряд в місті? Дуже часто війтом міста власник призначав довірену особу, свого слугу, а в разі, якщо міська громада викупала у діди́ча війтівство і відтак могла самостійно обирати склад магістрату, у боротьбу за цей уряд вступали не лише тамтешні жителі, а й шляхта, зацікавлена в отриманні досить великих матеріальних дивідендів [9, с. 145-146]. Якщо війтом все-таки ставала людина низького походження, вона могла претендувати і на підвищення свого соціального статусу. Як зазначав Володимир Антонович, «посада міського війта поєднувала в собі два різних значення: в силу одного з них війт набував земельну власність і ставав у ряди служилого стану – зем'ян..., в силу іншого значення війт був представником міщанського стану і його суддею в справах кримінальних» [4, с. 27]. Загалом, у містах ВКЛ керівника лави обирали або призначали, у більшості випадків, з-поміж представників міщанської верхівки, однак, іноді кандидатами на обіймання цього уряду могли бути військовозобов'язані бояри, шляхтичі. Вони могли отримати цей уряд у якості «жовнірського хлібу» у нагороду за службу. Особи, які отримували війтівство внаслідок успадкування (тобто «діди́чні» війти), взагалі повинні були нести військову службу, оскільки це було зумовлене особливостями тримання війтівства на ленному праві [5, с. 91-92]. У Речі Посполитій уряд війта був дуже привабливим як для дрібних шляхтичів, так і для деяких князів. Це призвело до того, що наприкінці XVI ст. переважний відсоток усіх міських війтівств тримали магнати [10, с. 44]. Тому часто королівська влада надавала війтівства своїм слугам або впливовим шляхтичам. Наприклад, королева Бона надала луцьке війтівство князю Андрію Сангушці «зо доходами» [12, с. 56]. Необхідно зауважити, що подібна політика королівського двору простежується і у XVII ст., коли чимало міських громад були позбавлені можливості обирати на цей уряд особу зі свого середовища [10, с. 44].

Зазвичай, королівська влада та місцеві магнати дбали про матеріальне забезпечення війтів, маючи на меті домогтися від останніх лояльного ставлення до себе на умовах васальної залежності. Так, у великокнязівському привілеї на Магдебурзьке право міщанам Кременця належало молоти хліб лише у тих млинах, що належали призначеному господарем міському війту [19, с. 163-164]. Подібною була ситуація і у Володимирі. Згідно з привілеєм Сигизмунда II Августа від 1566 р., особа, що посідала уряд володимирського війта, забезпечувалася грошима із загальної суми податків, що їх сплачувала власнику міська громада [11, с. 129]. Часто володарі міста нехтували Магдебурзькі статuti і призначали на уряд війта довірену особу. Так, у Дубні протягом XVI ст. міського війта призначали князі Острозькі [15, с. 25], а в Кременці – великі князі або королі [19, с. 164]. Звичайно, найбільш вигідним для міської громади було би викуплення війтівства власним коштом, але цього не завжди вдавалося досягти [5, с. 92-93].

Перед тим, як новообраний / новопризначений війт (або будь-який інший міський урядник) вступав у свої повноваження, він мав скласти присягу, що уособлювала собою частину клятви вірності усієї міської громади Богу і власнику міста [12, с. 15]. Відомо, що з 1565 р. її текст був шаблонним в усіх містах Речі Посполитої, які мали Магдебурзький статус [5, с. 93].

Згідно з дієвим законодавством Речі Посполитої і Магдебурзьким статутом, **лава** [20, s. 74], як колегіальний судовий орган при війті, мала діяти осібно від колегії райців, однак на практиці зв'язок між нею та радою був прямий: лава підпорядковувалася останній. Достатньо поширеним явищем в українських самоврядних містах Речі Посполитої було обрання до лави керівників ремісничих об'єднань – цехмістрів. У переважній більшості українських міст їхня каденція тривала рік, однак, наприклад, у Львові (як і в Магдебурзі) лавників обирали довічно [6, с. 162]. До компетенції лавничої колегії входив розгляд кримінальних справ: убивств, розбоїв, пограбувань і т. п. Лавники допомагали війту готувати тексти вироків, допитували обвинувачених, постраждалих та свідків, були присутні при виконанні вироку.

Цікавим також є факт наявності у системі війтівсько-лавничого судового органу уряду **лентвійта** («лантвійта»), що був заступником війта коли останній з тих чи інших причин не міг бути присутнім у ратуші (приміщення, в якому розташовувався магістрат) під час ведення судових розслідувань. Найчастіше функції лентвійтів виконували старші лавники, тобто найбільш шановані громадою члени міського уряду [5, с. 113].

Міські ради у Польській Короні з'явилися майже одразу після впровадження тут Магдебурзької системи, і саме на них міщани покладали найбільші надії стосовно захисту своїх прав та свобод перед замковою адміністрацією. На відміну від лави, рада формувалася здебільшого самою громадою (за погодженням з власником міста або його намісником) і при виникненні конфліктів з діди́чем або представниками інших міст репрезентувала всю «річ посполиту міську». Поступово до компетенції ради увійшли такі функції, як розгляд цивільних справ міщан (нагляд за процесами успадкування майна, дотриманням правил торгівлі, сплатою податків) обрахунок міських прибутків і видатків, а також розслідування дрібних злочинів. Ось як описує обов'язки міської ради юрист Б.

Гроїцький: «...принаймні раз на тиждень або завжди в разі необхідності збиратися в ратуші, щоб радитися про добро громади й запобігати шкодам, залагоджувати, розпорядження радців та їхні ухвали, карати, оскільки через те велика дорожнеча буває. Крім цього, рада має наглядати за пекарями, різниками і шинкарями, запобігаючи ошуканством у мірах і вагах під час продажу їжі, напоїв та товарів. Рада також має запобігати сваркам у місті, боронити від кривд сиріт та вдів і викорінювати шкідливі і небезпечні забави... Кожного року рада має звітувати про всі міські прибутки перед старшими і найзначнішими людьми з громади» [5, с. 115].

Райці самостійно обирали з-поміж себе **бурмістра** [20, с. 16], який був керівником їхньої колегії. Зазвичай, райці керували радою по черзі протягом кварталу (трьох місяців), однак були і винятки. Так, у Кракові кожен райця виконував функції бурмістра терміном у тиждень. Вибори до ради де юре мали відбуватися щороку, і як відзначає Андрій Заяць, ця важлива подія у житті міста відбувалася «у найближчий понеділок по новому літі» [9, с. 148]. Як і війти, радники та обраний ними бурмістр повинні були складати присягу на вірність володарю міста та усієї громади [5, с. 118].

Окремо слід сказати про діяльність **писарів** у містах з Магдебурзьким статусом. На уряд писаря, через якого проходила вся міська документація [9, с. 149], обирали освічену та відповідальну людину. Теоретично писар мав володіти кількома мовами і бути ознайомленим з основами юриспруденції. Як член міської ради, він також мав скласти відповідну присягу [7, с. 172-173]. Писар вів протоколи засідань ради, на яких мав дорадчий голос. Його помічником і заступником був **підписар** («підписок») [20, с. 94]. Незважаючи на високі вимоги до кандидата на уряд писаря, він не завжди був достатньо підготовленим для даної діяльності, і нерідко в українських містах роль діловода міського судочинства виконували лавники, а іноді – просто освічені міщани. Часто саме з-поміж колишніх писарів могло бути кооптовано нового члена лавничої колегії у деяких великих українських містах [10, с. 44].

На території Речі Посполитої Магдебурзька система хоч і була підтримана центральною владою, але багато у чому залежала від волі дідичів міст, що не були зацікавлені в наданні містам самоврядного статусу. Слідом за М. Владимирським-Будановим [6, с. 158] виділимо три соціально-правові закономірності функціонування в українських містах органів міського самоврядування:

- 1) до кінця XVI ст. на уряд війта здебільшого призначалися довірені особи місцевих магнатів або ж самого монарха, а тому він перебував у певній протидії з іншими членами органів міського самоврядування;
- 2) з кінця XVI ст. більшість міських рад отримала право обирати війта з-поміж своїх членів;
- 3) владні повноваження ради обмежувалася – здебільшого, вона являла собою дорадчий орган магістрату.

Як стверджував авторитетний дослідник Волині О. Цинкаловський, містечко Вижва було засноване («осаджене») князем Василем Сангушком ще у 1508 р., а згодом (у 1548 р.) отримало Магдебурзький привілей [18, с. 189]. Прикметно буде зауважити, що протягом усього Ранньомодерного часу новий урбанізаційний осередок без змін входив до складу Ковельської волості (з 1543 р. «королівщини») як один із трьох адміністративних центрів цього волинського регіону.

Протягом першої половини XVII ст. у Вижві вже діяли органи міського самоврядування, однак точно невідомо, чи міщани могли в цей час самостійно, без втручання старостинської адміністрації, обирати членів магістрату. До цього часу, а саме принаймні впродовж останньої чверті XVI ст. у місті вже функціонує уряд війта, який на той посідав представник «русинської» громади [1, арк. 465зв.] В будь-якому разі, міська громада неодноразово зверталася до королів з проханням підтвердити її давні права і свободи (привілеї королеви Бони 1548 р., Сигізмунда III 1633 р. та Яна Казимира 1649 р.) [17, с. 30].

Отже, з початком XVII ст. у Вижві функціонували вже «повноцінні» органи міського самоврядування – **рада** та **лава**, які, відповідно, очолювали квартальний бурмістр та війт [2, с. 56]. Останній здійснював загальне керівництво обома урядовими структурами магістрату і був присутнім практично на усіх засіданнях, що вони проводили.

Теоретично можемо припустити, що як і в регіональному центрі королівщини – місті Ковель вижвівські міщани також мали право переобирати членів магістрату щорічно у найближчий після Нового року понеділок [16, с. 176]. З-поміж радців обирався **бурмістр**, який керував радою місяць, після чого передавав свої повноваження старшому з колег. Щодо кількісного складу вижвівської ради, то на підставі проаналізованих джерел можемо стверджувати, що вона була дещо меншої за кількістю, ніж її ковельська «колега» і нараховувала лише 3 особи [2, с. 56, 116-117, 123]. У Вижві 1620-1650-х рр. спостерігалася цікава тенденція ведення записів до актових книг, відповідно до якої міський писар неодноразово називав усіх райців «бурмістрами», незважаючи на те, що цей уряд міг посідати лише один із них [2, с. 56, 65-66, 68, 71, 74, 76]. Такі «помилки» в актах трапляються доволі часто, і це наводить на думку про те, що для членів вижвівського магістрату не існувало різниці, скільки «бурмістрів» є у раді.

Водночас з середини 40-их рр. XVII ст. в актових книгах Вижвівської ратуші починають регулярно фігурувати міські лавники у кількості 1-2 осіб [2, с. 60, 64-64]. Місцева лава не змінила свій

«національний» склад та число і протягом першої третини XVIII ст. [3, с. 238-239, 251, 285-286], що може свідчити про «достатність» такої кількості помічників лентвійта у місті протягом XVII – XVIII ст.

На початку XVIII ст., як і до цього, міську канцелярію очолював **писар** – особа, що добре розбиралася у праві, завідувала міським діловодством, а іноді й освітніми закладами у місті. Важливо зазначити, що напочатку 30-их років XVIII ст. цей уряд посідав представник «католицької» громади міста Олександр Білацький [3, с. 245]. Теоретично з його ж «національної» громади могли бути і місцеві **підписарі**.

Відзначимо, що замкові урядники постійно мали бути присутні при обранні нового комплексу райців і лавників. Притому їм належало право вирішального голосу у питанні призначення очільника міста. Таким чином, у підсумку можемо зазначити, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. виживівські міщани, хоч і змогли розширити обсяг своїх прав, все одно перебували під впливом старостинської влади, уособленням якої був замковий уряд.

Порівнюючи записи в актових книгах Виживи за 20-их рр. XVII ст. наступними згадками про діяльність міського уряду на середину того ж століття, бачимо, що події Хмельниччини практично зовсім не змінили кількісних показників «національної приналежності» міських урядників: на кінець січня 1616 р. та наприкінці лютого 1651 р. у Виживі діяли рада (3 особи) і лава (невідомо кількість осіб), очолювані війтом. Цікаво, що на той час усі члени магістрату (в тому числі війт і бурмістр) – були представниками саме «русинської» громади [2, с. 56]. Така ж тенденція зберігається і надалі – аж до кінця першої половини XVII ст. Від лютого 1651 р. самоврядні структури (залишаються «укомплектованими» місцевими русинами) очолив вихідець з «католицької» громади Ян Пневський [2, с. 124, 127]. Вочевидь, це було напряму пов'язано з подіями Хмельниччини, коли урядові кола Речі Посполитої втратили довіру до значної частини своїх «русинських» клієнтів на місцях і прагнули зосередити владу в руках своїх більш відданих підлеглих. Однак вже з початком XVIII ст. українське населення Виживи, яке залишилося лояльним до короля, в основному змогло повернути довіру до себе. На користь цього свідчать згадки в актових книгах за вказаний період Ранньомодерного часу про очільників Виживівського магістрату з-поміж «русинської» спільноти. Втім, як і у регіональному центрі – місті Ковель – у Виживі наразі уряд війта посідали вже лентвійти за офіційної відсутності першого у структурі самоврядного суду [3, с. 285-286]. Ця ситуація не була винятковою для міст Речі Посполитої другої половини XVII ст. – першої третини XVIII ст. Наприклад, в малопольському королівському місті Ужендові лавнику судову колегію теж очолював лентвійт за відсутності у місті уряду війта [21, с. 94].

Загалом, щодо «професійної» приналежності урядників виживівської ратуші у Ранньомодерний час, то переважна більшість із них належали (а часто і очолювали) до майже усіх ремісничих цехів, які на той час функціонували у Виживі. Вартий уваги є факт, відповідно до якого міщани «кооптовані» до ради/лави могли входити до складу цехів як до, так і по спливу терміну свого перебування на міських урядах. Щодо решти представників міської громади, що посідали відповідні уряди у магістраті, то, оскільки не маємо конкретних свідчень про їхнє «ремісниче» походження, можемо вважати, що вони займалися торгівлею чи «огородництвом», господарюючи на своїх земельних угіддях.

Опрацьовані джерела та історіографія дали змогу вивчити процес функціонування правових засад системи самоврядування в українському містечку Виживі у Ранньомодерний час.

Передусім, потрібно зауважити, що аж до кінця існування Речі Посполитої Вижива мала лише статус ратушного міста, що значною мірою обмежувало автономію її самоврядних структур, які все ж таки функціонували. Причому і на практиці дотримуючись усталеної системи з двох суддівських колегій (ради та лави).

У середньовічних і ранньомодерних містах Східної Європи нормативна база, що регулювала утворення органів самоврядування, була надзвичайно різноманітною. Окрім «німецького» права урбаністичні осередки послуговувалися іншими юридичними кодексами, а також раніше встановленими звичаєвими нормами. Характерною рисою більшості українських міст, розташованих на Волині була їх залежність від місцевих землевласників, які продовжували втручатися у життя громад навіть після надання їм Магдебурзького привілею. Відтак правила корегувалися самими міщанами або ж представниками старостинських урядів. Магдебурзька система міського самоврядування в описуваному українському містечку Речі Посполитої мала особливі прикмети, чому посприяв його статус як одного з волосних центрів у складі королівського староства. Суть цих специфічних рис самоврядування добре ілюструють такі ознаки:

- судові засідання у ратуші Виживи відбувалися за участі представників обох самоврядних структур (ради і лави) під загальним головуванням спочатку війта (XVI – XVII ст.), а згодом лентвійта (від початку XVIII ст.), який увібрав основні функції війта;

- до складу органів виживівського міського самоврядування у зазначений період теоретично мали право входити представники обох християнських громад – «католицької» і «русинської», причому повсякчас «русини» посідали переважну більшість урядів у раді і лаві, однак писарями були

представники лише «католицької» частини міського населення. До самоврядних структур у цьому волинському містечку здебільшого входили заможні міщани, часто це були купці та цехмістри місцевих ремісничих об'єднань;

- обережно припустимо, що щорічні вибори до вижвівської ради/лави відбувалися за чітко встановленим графіком за активної участі цехмістрів, а іноді і попередніх урядників. Втім, існуючі щодо цього приписи могли порушуватися з огляду на конкретні потреби членів магістрату. Наразі через скуписть джерел нез'ясованим залишається питання щодо того, як саме і коли відбувалися вибори до міського уряду Виживи;

- усіх канонів Магдебурзького права у ранньомодерній Вижві часто не дотримувалися, зокрема, окремі представники ради і лави могли посідати свої уряди і по декілька років;

Самоврядні традиції Вижива плекає і донині. Змінюються епохи і кордони, але нетлінним прикладом ранньомодерної магдебургії залишається минуле цього невеликого, але гідного поваги, волинського міста.

Список використаних джерел та літератури

1. ЦДІАК України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 1 [Мікрофотокопія поборових книг маєтків Волинського воєводства з Головного архіву давніх актів у Варшаві: Archiwum Skarbu Koronnego, № 31]. – 724 арк.
2. Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / Інститут української мови НАН України ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; Хмельниц. нац. ун-т ; Центр. держ. іст. арх. України у м. Києві [підгот. до вид. І. Б. Царалунга] ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2015. – 170 с.
3. Архив ЮЗР. – К., 1869. – Ч. 5, т. 1. – 675 с.
4. Антонович В.Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. – К., 1885. – Т. 1. – 315 с.
5. Білоус Н. О. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К., 2008. – 358 с.
6. Владимирский-Буданов М.Ф. Німецьке право в Польщі та Литві. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV – XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 176 с.
7. Гошко Т. Нариси з історії Магдебурзького права в Україні XIV - початок XVII ст. – Львів, 2002. – 252 с.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. 5. – 687 с.
9. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Львів, 2003. – 205 с.
10. Златогорський О., Рудецький П. Інститути Луцької магдебургії: становлення і розвиток в умовах «шляхетської» демократії XV-XVIII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Науковий збірник. – Луцьк, 2007. – С. 44-46.
11. Кучинко М.М. Володимир середньовічний. Історико-археологічні нариси. – Луцьк, 2006. – 143 с.
12. Марочкін В.П. Українське місто від XV до середини XVII ст. Звичаєво-правова атрибутика як історичне джерело. – Торонто, 1999. – 157 с.
13. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Випуск 40. Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Стара Виживка. Упоряд. А. Силук, В. Недзельський. – Луцьк: Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня “Волиньполіграф”тм, 2011. – 384 с.;
14. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії. Науковий збірник. Випуск 53. Матеріали LIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України, 20 травня 2015 року, смт. Стара Виживка - с. Сереховичі. Упоряд. А. Бондарчук, А. Силук. – Луцьк, 2015. – 531 с.;
15. Савчук П. Трансформація владних структур Дубна (XIV-XIXст.) // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Луцьк, 2007. – С. 13-18.
16. Сас П.М. Феодалные города Украины в конце XV – 60-х годов XVI в. – К., 1989. – 230 с.
17. Теодорович Н. Волинь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, археологическом и др. отношениях. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1903. – Т. 5 [Ковельський уезд]. – 572 с.
18. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Т. 1. – Вінніпег, 1984. – 601 с.
19. Чернихівський Г. Магдебурзьке право в історії Крем'янця // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Луцьк, 2007. – С. 163-164.
20. Góralski Zbigniew. Encyklopedia urzędów i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 2000. – 191 s.
21. Surdacki Marian. Urzędów w XVII i XVIII wieku. Miasto. Społeczeństwo. Życie codzienne. – Lublin, 2007. – 656 s.

ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ ВИЖІВСЬКОГО КЛЮЧА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ.

Джерела до історії соціально-економічних відносин на території Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. представлені різноманітними категоріям. Але коли йдеться про кількісні характеристики окремих поселень чи їх комплексів, то серед них, безперечно, виділяються документи, які були створені власне у сфері функціонування господарських структур для обліку залежного та оподаткованого населення, а також пов'язані з різноманітними маєтковими операціями. Серед них треба виділити групу джерел описово-статистичних (статистичного характеру). Найчастіше для дослідження проблем історії господарства в українській (і не тільки) історіографії використовують описи маєтків – інвентарі, а для державних володінь – люстрації, а також документи державного податкового обліку – поборові та поголовні (для пізніших часів) реєстри та тарифи подимного. Стан дослідженості певних господарсько-адміністративних одиниць минулого залежить від стану збереження саме таких, описово-статистичних документів.

Від другої половини XVI ст. найбільш збереженими з джерел описово-статистичного характеру Волині є документи, які стосуються її північно-західної частини. Саме тут знаходилися значні державні – королівські та великокнязівські – володіння: Ковельське, Любомльське та Ратненське староства, які раніше належали кн. Сангушкам та межували з такими ж маєтками на території Берестейщини. Державний характер Ковельського староства при періодичній передачі його протягом XVI ст. у приватне володіння значною мірою сприяло тому, що ці терени добре забезпечені джерелами описово-статистичного характеру. Таким чином, перехід ковельських земель зі статусу приватновласницького (чи напівдержавного) до державного супроводжувався створенням інвентарних описань староства. По-друге, з переходом українських земель до складу Польщі в результаті Люблінської унії регулярним, хоча й збереженим у неповному вигляді, стає державний фіскальний облік зі створюваною в ході збирання податків поборовою документацією. Таким чином, якщо йдеться про Ковельське староство, можна говорити про унікальність джерельної бази дослідження соціально-економічних аспектів історії Волині (землі/воєводства) порівняно з іншими її регіонами – наявність ряду досить регулярно створюваних документів статистичного характеру, оснований на обліку стану та прибутковості тих чи інших маєтностей. Саме вони містять найбільш повну інформацію серед всієї сукупності джерел про тенденції соціального та економічного розвитку.

Джерела статистичного характеру з історії Ковельщини XVI ст. представлені такими їх різновидами, як:

- інвентарі, створювані при проведенні маєткових операцій та введення у володіння державними маєтностями новопризначених старост; для Ковельського староства збереглися за 1) 1556 р., коли воно було відібране у королеви Бони Жигимонтом-Августом [1], 2) 1590 р. при поверненні до складу державних володінь з рук к.Курбських (збережений як у русько- [2], так і польськомовному[3] варіантах), 3) 1609 р. при передачі новому старості;

- сумарні поборові реєстри, які по Волинському воєводству збереглися за 1570, 1577, 1583, тариф подимного 1629 рр. (опубліковані) та за 1576, 1578, 1579, 1581 – 1582, 1589 рр. (неопубліковані);

- первинний поборовий реєстр 1576 р.

Таким чином, тільки частина джерел описово-статистичного характеру Ковельського староства (волості) опублікована. Це стосується витягів з інвентарів з описаннями замків та реєстру ковельських міщан, а також сумарних та первинного поборових реєстрів. Всього ж різноманітних джерел статистичного характеру для староства другої половини XVI ст. збереглося 14 [4].

На території Ковельського староства на середину XVI ст. знаходилося три міста, які були центрами окремих господарських комплексів, які можна називати волостями чи ключами. Кількість сільських поселень у складі кожного з них іноді помітно відрізняються. Найбільша кількість поселень зафіксовано О. Яблоновським – понад 50. Очевидно, він відзначив і кілька пізніше виниклих поселень. Серед них було і село Щавель (Szczawel) [5] – Чевель, розташоване на межі з Ратненським староством. Однак у описово-статистичних джерелах XVI – першої половини XVII ст. воно не згадується. На 1629 р. на території староства знаходилося 41 сільське поселення [6]. Така кількість подана в подимному реєстрі – переліку населених пунктів, з яких було вибрано державний податок відповідно до кількості димів підданого населення. Найдавніший інвентар Ковельського староства 1556 р. відобразив достатньо нерівномірний розподіл сіл за ключами. Так, ковельська сільська округа складалася з 21, Виживська – з 9, а милянницька – з 6 поселень. При цьому, ряд поселень мав назву «воля» (7), що може свідчити про активну господарську політику адміністрації королеви Бони [7].

Найдавніші фіскальні документи узагальнюючого (сумарного) характеру переважно подають свідчення по Ковельському староству сумарно, не виділяючи окремих населених пунктів. Це не стосується поборового реєстру 1583 р., який називає в складі староства лише 33 сільських поселення [8]. Частка «лише» тут вжита в певному контексті. Так, зберігся створений у зв'язку з вибиранням побору 1576 – 1577 рр. первинний поборовий реєстр, в якому кількість сіл Ковельської волості становить 47 [9]. Цікавим є те, що найбільша сільська округа подана пов'язаною з найменшим, а найбільша – з найменшим міським осередком. Так, до складу Ковельського ключа входило 13, а до складу Миляновицького – 18 сіл. Виживський ключ мав у своєму складі 16 сільських поселень [10]. При цьому, на рубіж XVI – XVII ст. Миляновичі, маючи міський статус, за чисельністю населення мало чим відрізнялося від крупних сіл Волині. Н 1556 р. найбільшим був адміністративний центр волості/староства Ковель (330 будинків, не рахуючи помешкань єврейської громади), вдвічі меншою була Вижва (155 будинків), а Миляновичі мали тільки 40 будинків [11]. На 1556 р. у складі Ковельського староства налічувалося 35 сільських поселень. Найбільше їх тяжіло до головного міста маєтності (20), а Виживський та Миляновицький ключі були приблизно однаковими – дев'ять та шість сіл [12]. У складі Виживського ключа це – Брод, Стара Вижва. Шайно, Гричковичі, Красна Воля, Паридуби, Хотешів, Нуйно та Мостище. На території міст староства існували єврейські громади, чисельність та частка в міському населенні яких залежали від розмірів міст. Так, у Миляновичах громади на 1556 р. не існувало, у Вижві мешкало всього дві єврейські родини (1% міських будинків), а у Ковелі єврейська громада налічувала 23 родини, включаючи коморників та убогих, та володіла кількома «руськими» будинками (біля 7%) [13].

На середину XVI ст. Ковельське староство стало одним з перших на території Волині, де було започатковано ряд соціальних та господарських новацій, які згодом стали визначальними для регіону і для всіх українських земель. Йдеться про унормування селянського землекористування (волочна поміра) та запровадження фільваркового (панського) господарства. Вони були зафіксовані вже в інвентарі 1556 р. Але у ньому не виділено окремі фільварки, а тільки наводиться їх загальна кількість (8) та сумарні характеристики їх стану. На 1590р. на території виївського ключа фільварки (двори) були у Вижві та селах Гридьковичі, Хотешів, Нуйно та Туличів [14]. Всього ж на території Ковельського староства, не рахуючи фільварків виживських, на цей час (липень 1590 р.) було три фільварки, в тому числі й миляновицький двір [15]. Інвентар від 26 жовтня 1590 р. згадує фільварки в восьми поселеннях (в тому числі – й миляновицький та виживський) [16]. Таким чином, створені ще в часи володіння Ковельщиною Бони кількість фільваркових господарств була стабільною.

За поданими в інвентарі 1556 р свідченнями продукція збіжжя в фільварках Ковельського староства була такою [17]:

Збіжжя	Урожай, коп/снопів, мац	На висів, мац
Жито	995/20	
	640 змолочено 510,5	
Пшениця	307 не молочено	
Ячмін	137/45	
	78 змолочено 31,5	
Жито яре	90	5
	7 змолочено 5	
Овес	1718/45	481
	1635 змолочено 1526	25
Татарка	170/15	11,5
Горох	54 18	
Просо	47/12 не змолочено	3,5
Льон, насіння	8	
Конопля	30 30	

В підсумковій частині інвентаря 1556 р. подано свідчення про висіяне на урожай цього ж року збіжжя. Це дає можливість вивчення не тільки урожайності, але й фільваркових розмірів. В той же час, ці дані не завжди повні, оскільки не весь урожай зернових було обмолочено. Як видно з таблиці, на час створення інвентаря значна частина збіжжя була саме такою. Отже повністю ланцюжок засів-урожай-обмолот в усій повноті встановити неможливо. В ряді випадків у інвентарях вказувалося на низьку врожайність ярових, які в цих випадках все-одно висівалися як через систему, так і через потребу забезпечити щонайменше потреби фільваркової адміністрації та челяді. Стосується ці вказівки і фільварків Виживського ключа: грицьковицького (татарка, горох, просо “mało sie rodza, ledwo na nasienie a na wychowanie czeladzy ... bywa”, а два сади “rzadko rodzą, bocz szie zrodzy spienieżycz nymasz gdzie” [18]) та старовиживського, де ярини не висівають, бо «acz sie czo urodzy ledwo» на утримання

урядника та челяді вистачає [19]. За таких обставин посуха мала наслідком різке зменшення врожаю, а також втрати від промислів та переробки сільськогосподарської продукції. Ось як про це говорить інвентар прибутків 1590 р., відзначаючи й інші впливи на рівень доходів староства: цього року суми прибутків з староства “*syła nie dostayę yako dla złęgo zassiewku w folwarczycz y urodzaya y defectów w czynszach, dla spustoszenia od żołnierzów y zubożenia ludzi, tak że tesz dla wyelkicy suchosczy przę ktora any młyny młęcz, ani rudy robycz nye mogły*” [20]. Управління фільварками здійснювали урядники. У веденні господарства їм допомагали фільваркові слуги та, очевидно, дружини урядників, оскільки і на їх утримання з фільваркових надходжень виділялися кошти. Склад слуг для виживських фільварків можна встановити на основі інвентаря 1590 р. Так, у виживському фільварку такими були воротний, ключник, кухарка, а у нуйнівському – кухарка та пастух [21]. Практично в усіх випадках поряд з фільварковим старостою згадується його дружина, яка також отримувала платню (мито).

За поданими в таблиці підрахунками З. Гульдона [22] продукція збіжжя в фільварках Ковельського староства на 1590 р. була такою:

Збіжжя	Урожай, коп./мац		На висів і урядника, мац	На продаж, мац
Жито	1700	850	283	567
Пшениця	130	65	19	46
Ячмінь	170	59	29	30
Овес	940	475	137	338

Проведення поміри на території Ковельського староства означало також і трансформацію міського простору. Як видно з наведених вище свідчень інвентаря 1556 р., це не стосувалося такого невеликого за розмірами міського осередку, як Миляновичі. Ковель же мав доволі розбудовану міську структуру. Інформація по Вижві відобразила початковий етап подібної просторової реорганізації.

Підставою розвитку Вижви як міського поселення була не тільки господарська діяльність власників, але й сільська округа, яку можна назвати ключем. За організацією землекористування села відрізнялися. У більшій частині адміністрація Бони провела уніфікацію і запровадила лани, але у Хотешові, Нуйні та Мостищах були збережені дворища. Можливим поясненням цьому може бути незавершеність аграрних перетворень у Ковельському старостві напередодні волочної поміри Жигимонта-Августа 1557 р., але також і врахування природних умов. До того ж, ці села були віддалені від основного заселеного масиву староства. До речі, подібна організація в набагато менших розмірах була збережена і в розташованому південніше Ковельському ключі.

Проведення поміри землі мало одним із завдань уніфікацію та збільшення податкових надходжень. Практично всі податки з міст та сіл були представлені у грошовому вимірі, але зберігалися й натуральні повинності. В той же час, хоча не у всіх випадках це було обов’язковим, саме земельна поміра служила запровадженню значного двірського господарства. Так само важко визначити розміри всіх сільських поселень Виживського ключа – йдеться про наявність сіл з дворищною організацією, адже кількість господарств у кожному з окремо взятих дворищ могла бути різною. Так, у Мостищах на 8 дворищах знаходилося 12, у Нуйні на 15 дворищах – 37 (в тому числі три пустки), у Хотешові на 23 дворищах – 66 господарств [23]. З сільських же поселень ключа, в яких поміру було проведено, найбільшою була Стара Вижва.

Досить часто для Полісся джерела відзначають досить наявність сільських ремісників. Але організованим воно було тільки на території Ковельського староства. Хоча всі інвентарні описи про цю особливість свідчень не містять, її можна вважати також результатом діяльності адміністрації королеви Бони. Поза сумнівом, осередками ремісничого виробництва були міста, на які поширювалися й традиційні форми організації ремісників. Але не території Ковельського староства було структуровано й сільське ремесло. Свідчення про це містяться у державній податковій документації. Йдеться про один з поборових реєстрів – реєстр 1576 р. [24]. Він спеціально виділяє організацію сільських ремісників Ковельщини, об’єднаних у вїтївства. Таких вїтївств було п’ять: мощенське, миляновицьке, заріцьке, виживське та поліське. До складу мощенського вїтївства входили села Мощона, Дубова, Вербка, Гойшин, Облапи, Сохорче, Клевецьк, Довгоноси, Осовець (26 ремісників чотирьох спеціальностей). Миляновицьке вїтївство об’єднувало села Годевичі, Туровичі, Зилів, Добринськ, Поридуби та Селище (28 ремісників). Заріцьке вїтївство включало в себе села Білін, Скулін, Стубли, Колодяжне, Будища, Дубно, Волохи (54 ремісника десяти спеціальностей та 1 мельник). «Ремісники сіл виживських» (термін вїтївство щодо них в реєстрі не вжито) проживали у Волі (5 ремісників різних спеціальностей) та Старій Вижві (4 ремісника однієї спеціальності). Села поліського вїтївства, на відміну від повторного описання сіл у випадку їх належності до того чи іншого вїтївства, окремо не виділялися, а після його рубрикації йшов подальший перелік оподаткування. Очевидно всі села, в тому числі й належні до Виживського ключа, входили до цього вїтївства (Хотешів, Мостища, Нуйно) [25].

Наведена вище інформація далеко не вичерпують можливостей описово-статистичних джерел другої половини XVI ст. з історії Ковельського староства загалом та поселень, які входили до його складу, зокрема. Комплекс цих джерел можна вважати унікальним для розглянутого періоду, оскільки відобразив одну з найраніших на Волині спроб реорганізації господарства. Свідчення інвентарів стосуються досить значного числа міських та сільських поселень відмінних частин волинського Полісся. Перспективним завданням є й публікація описів Ковельського староства.

Отже, на другу половину XVI ст. крупні земельні комплекси північно-західної Волині (колишні чи сучасні володіння кн. Сангушків) відносно добре забезпечені джерелами описово-статистичного характеру. Останні представлені кількома різновидами, з яких первинні та сумарні поборові реєстри більшою чи меншою мірою відносяться до переважної більшості волинських маєтків. Натомість інвентарними описами для 70-х рр. XVI ст. крупне землеволодіння Волині забезпечено дуже слабо. В сукупності ці джерела створюють значні підстави для вивчення історії “Сангушківщини”, волинського ядра володінь одного з найпомітніших та найвідоміших магнатських родів України, кн. Сангушків. Паралельне існування описово-статистичних джерел по приватновласницьких та королівських маєтностях, по «коронних» та «литовських» володіннях створює для цього регіону цілий ряд дослідницьких переваг, істориками поки-що ґрунтовно не використаних.

Додаток. Описи фільварків Вижівського ключа 1590 р.

(Вижва)

Там же за замкомъ далеи есть дом. До того дому сѣни. У них двери двои на бегунехъ, простые. С тых сѣней пекарня. Двери на бегуне. Пѣчь збита.

Изба неприкрыта.

За тою пекарнею клѣть старая недобрая. У нее двери на бегуне.

З другое стороны пекарни стаенка. Двери на бегуне. В неи жолоб.

Сырникъ лѣсками плетеныи. У него двери зъ защепою и с приборями.

Оборы погнили всѣ .

В гумнѣ клуня. У нее ворот двое недобрых у столпѣ. У ворот прибори долги.

В той стодоле скрыня рубленая и корыто на збоже.

В гумне шопа недобрая.

Ульеи, в которых бчол немаи осмѣ.

Перед гумном огород немалыи. Плоты не барзо добрыи.

Гридьковичи

Фольварк...

Двор у Гридьковичахъ.

На дворе ворота хороше звязаныи и побитые драицами.

Вшедши по левои стороне пекарня. До нее сѣни, двери простые на бегуне. В сенях кухня, комин добрыи великии. Стол простыи дубовыи, лав две при стенѣ. У пекарни двери на бегуне, защепки немаи. Пѣчь черная злая. Лавка простая. Лав немаи при стенѣ. Побите над тым домом незлои.

За тою пекарнею пивница. У нее двери на бегуне, защепка с приборями, кладка с ключом. Дѣжъ капустных две. Бочка пивная одна. Цебер. Над пивницею коморка под дах. У нее двери на бегуне, защепка с приборями.

За пивницею спижарня. В неи двое сховане – на доле и на горѣ. У нее двери двое на бегунах, защепка с приборями. Ест бочок капустных сем, бочок пивных чотыри.

Далеи идучи – дом. У него сѣни згорѣли, одно две стены. Там же сѣни. Изба немала. У нее двери на завѣсах, клямка и гачок – и то, и другое старыи. Гачок у дверей с приборями. В той избе окон сем, оболон немаи в них. Стол тесарскии один, другии простыи дубовыи. Лавы при стенѣ в коло. Лавка простая. Пѣчь недобрая поливаная, комин мурованыи.

Далеи идучи, дом. До него двери у сѣней на завѣсах, защепки немаи. Сѣни и изба великая. Двери на завѣсах. В неи окон пят великих, оболон немаи. Стол долги дубовыи простыи. Лавка. Лавы вколо при стенѣ. Печи немаи, комин збитыи. Перед избою в сѣнях комор две. У них двое двери на бегунех, защепки и приборе ест.

Садочок посеред двора лѣсками оплетеныи.

Дом кгосподарскии у дворцу. До него сѣни. У них двери двое на бегунех, защепок немаи. У сѣнях коморка малая, драицами обита. У нее двери простые, защепка с приборями. З сѣней пекарня. Двери на бегуне, гачокъ с приборями. Пѣчь черная. Стол дубовыи простыи. Лавы при стени вколо. С пекарни коморка непобита. У нее двери на бегуне, защепка с приборями. У неи дежа хлебная, маслица, скопцов три молочных, решето, ночвы великии. Напротивко пекарни изба бѣлая злая. У нее двери на бегуне. Немаи ничего в неи.

Вышедши с того дому *ест* домок урядничии. У него сѣнки малые. Двери на бегуне. З сѣнцей и издебка мала. У нее двери на бегуне, гачок с приборями. В ыздебце *окон* две, *оболон* скляных в дерево робленых две. Пѣчь бѣлая простая злая. Лавка простая, лавы при стенѣ. С тое издебки коморка малая. Двери на бегуне, защепка с приборями. У *неи* лав две при стенѣ. С тое коморки коморка потребна. Двери на бегуне, защепка с приборями. Назад вышедши до сѣней, коморка *ест* з сѣней. До нее двери на бегуне, защепка с приборями. В *неи* дѣжа на збоже и маца для мѣренья збожя.

За тым домьком стаенка малая. Двери на бегуне, защепка. В *неи* жолоб без драбины.

За тою стаенкою стаиня великаа. У нее ворота добрые. В *тои* стаини жолобы и драбины. Прикрите недоброе соломеное.

Сырникъ на палях высокии з лѣсокъ уробленыи. У него двери на бегуне, защепка с приборями.

За сырником комора в землю впусчоная для хованя набѣлу. У нее двери на бегуне, защепка с приборями.

За двором халупа, в которой горѣлку роблено давно. У сѣней двери на бегуне. В сѣнях кадка малая, бочок пивных *пят*, *цебер* *один*, *конвей* две, *леика* деревяная, *кош* броварныи.

За тою халупою лазня старая злая. Сѣнки малые до нее. У *дверей* до лазни завесы и защепка с приборями. Пѣчь лихая. Лавы при стенѣ. Побите над лазнею и над тою другою халупою недоброе.

Подле лазни недалеко кармник на вепрѣ. Двери на бегуне.

Там же бровар. У него двери на бегуне зъ защепкою долгою. В нем пѣчь незла, котла *немаи*. Кадей пивныхъ две, корыто великое и другое малое, кадь невеликая. Побитбье незлое.

Гумно.

Клуня. У *неи* ворот двое. У *в* одных защепка с приборями. В *неи* корыт на збожѣ две, *прикадков* два, дѣжъ шесть, маца и полмацокъ до мѣренья збожя.

За клунею шпихлѣрь соломою прикрытыи. У него двери на бегуне, защепка с приборями, клodka с ключем. В нем дѣжъ до сыпаня збожа *пятнадцать*, корытъ на муку *чотыри*, пудла две.

Подле гумна стаиня. В *неи* ворота двое на бегунех. В нее ясли *вколо*. Драбины по *одной* стороне. Прикрыта соломою. Подле тое стаини хлѣвъ въ столпы гороженыи. До него двери на бегуне.

Оборы недобре направные, потреба знову покрыти и направити.

Павов *шест*.

За дворомъ сад великии. До него ворота, защепка с приборями. З другое стороны дворца *други* сад. У него ворота, *плоты* хворостенные недобрис.

Село Хотешовъ.

В том селѣ двор *есть*. До него ворота побитые *драницами*. Подле *воротъ* *фортка*, у нее двери.

Вшедши з *ворот*, по *левой* руцѣ кухня. До нее *всход* *недобрыи*, двери на бегуне. В *кухни* *комин* *недобрыи*. *стол* *дубовыи* *простыи*. *Пень* до *рубаня* мяса. *Огнище* *нелихое*.

За *кухнею* *спижарня*. В *неи* двое *схованѣ* – на доле и на горѣ. Двери *одны* на бегуне, а *других* *немаи*. Там же *перед* *выишюю* *коморою* – *коморка* на горѣ малая. У нее двери з защепкою и с приборями.

Недалеко тое *спижарни* – *другая* *спижарня*. В *неи* двое *схованье*. Так же на *сподку* *немаи* *дверей*. А на горе *есть* двери зъ защепкою и с приборями.

На томъ *всем* *будованю* *побитѣ* *злое*.

Далее идучи, *пекарня* старая плохая. У нее *дверей* и *печи* *немаи*.

За тою *пекарнею* *домъ*. У сѣней двери на бегуне, защепки *немаи*. З сѣней – *пекарня* *недобрая* *погнила*. У *неи* двери на бегуне. Лава при стенѣ *одна*. Пѣчь *чорная* *незла*. Напротивко *пекарни* *изба*. В *неи* двери на бегуне, гачок с приборями. *Окон* *три*, *оболон* *немаи*. *Стол* *дубовыи* *простыи*. Лавы при стенѣ *вколо*. Пѣчь *простая* *недобра*. *Комин* *простыи*. З *избы* *комора*. У нее двери на бегуне, защепка с приборями. С тое *ковнаты* *другие* *двери* на *двор*, *забиты*.

За тым *домом* к *воротам* *стаиня* *непринкрыта*. До нее *ворота*. В *неи* *жолобы* и *драбины* *вколо*.

Двор *вколо* *тыном* *огороженыи*.

За *двором* *садок* *невеликии*. До *нез(о)* *двери* зъ защепкою и с *прибоемъ*. *Вколо* *плот* *добрыи*.

Огород *варовныи* *великии*. Так же *огороженыи*.

Село Ньюино.

В том селе *есть* *двор*. До него *ворота* *побитые* *ис* *форткою*.

З *ворот* *вышедши*, по *левой* *стороне* *комора*. Двери на бегуне, защепка с приборями. В *неи* *засѣкъ* до *сыпаня* *збожя*.

Подле тое – *комора* *другая*. Двери на бегуне, защепка с приборями.

Подле тое *коморы* *кухня*. *Перед* *кухнею* *кганокъ*. З *кганку* *двери* до *кухни* на бегуне. В *неи* *комин* *добрыи* и *огнище*. Два *пнѣ* до *рубанья* мяса. *Стол* *дубовыи* *простыи*. Лавы при стенѣ *вколо*.

Подле *кухни* *спижарня*. *Перед* *нею* *кганочок*. На *кганочку* *коморка* малая. *Тартицами* *обита*. У нее *двери* зъ защепкою и с приборями. У *спижарни* *двери* на *завѣсахъ*, защепка с приборями, *клodka* с *ключом*.

Дѣжъ до збожя ѡсмь. Пудел чотыри. Ночвы великие. Сѣтеи лисичих три. Ѡщепов до звѣру три. Рыдлев недобрых шест.

Далей идучи, пивница. У нее двери зъ защепкою. В неи пивных бочокъ две, барилко. Дѣжъ капустных две.

За пивницею дом великий. До сѣней двери на бегуне, клямка з гачком. В сѣнях комин великий не барзо добрый. С тых сѣней изба. В неи двери на завѣсах, клямка з гачком, з другое стороны гачок. В неи ѡкон чотыри, блон немаи. Пѣчь белая простая, комин простыи. Стол простыи дубовыи. Лавка с поручемъ. Крѣсло простое. Лавы при стенѣ вколо. Шафа з вѣком на земли для хованя дробных речей. З ызбы комора. Двери на бегуне, защепка с приборями. З неи коморка потребная. У нее двери на бегуне. Напротивко пекарня. У нее двери на бегуне. Пѣчь черная, комин простыи. Стол простыи. Лавка. Лавы при стенѣ. Дежа хлебная, ночвы великие. С тое пекарни коморка. У нее двери на бегуне зъ защепкою. Там же маслица. С тых же сѣней комора. У неи двери на бегуне зъ защепкою и с приборями. В неи ложка две простых. С тых же сѣней на гору всход под дах, ѡбитыи драгичами. У него двери на бегуне зъ защепкою и с приборями.

Перед тым домомъ холодниѣ побитыи драгичами. В нем стол простыи дубовыи. Лавка ѡдна. Лавы вколо. Побите незлоє.

За тым домом пивница. Двери в неи зъ защепкою и с приборем. Там бочок пивных пят, барилка ѡдна, дѣжъ капустных три.

Над пивницею комора. У нее двери зъ защепкою. Лав две при стенѣ. Над тую комору на гору всход добрый на кганок. У него кратка деревяная. На кганку стол простыи. Лавка ѡдна. Лав две при стенѣ. С того ж кганку комора. В неи двери зъ защепкою и с приборями.

Подле тое коморы сырник з лѣсокъ уплетеныи. У него двери зъ защепкою.

Стаиня великая. У нее ворота. В неи жолобы и драбины вколо.

За тою стаинею стаенка мала. В неи жолоб и драбина.

Там же домок. До него сѣнка. Двери на завѣсах. В сенях две лавы. З сѣней изба. У неи двери зъ антабою простою. В неи ѡкон три, ѡболон немаи. Пѣчь белая простая старая. Комин простыи. Стол дубовыи. Лавы при стенѣ. Напротивко избе комора. Двери простые зъ защепкою. З сѣней коморка потребная. На гору всход ѡбитыи драгичами. Двери простые зъ защепкою. Над тым будованемъ побите доброе драгичами.

Двор добре ѡстроженыи вколо.

За двором лазня. До нее сѣни. Двери простые. У лазни двери на бегуне. Лавы при стенѣ. Пѣчка мурованая ѡт земли наверх, каменми положона.

За лазнею садокъ малыи. У него двери на бегуне. В нем бчол двое.

До фолварку ворота и фортка. Там же пекарня. До нее сѣнцы неприкрыты. Двери простые. У пекарни двери простые без желѣза.

У сырника двери без желѣза.

Ѡборы не барзо добрые, которых потреба поправити и прикрыти.

Гумно.

До него ворота и фортка. Клуня добрая. Двери у нее двое. У ѡдних защепка долгая до замыканя клодкою. В неи сѣтеи звериных три. Дежа ѡдна. Ванна старая. Полмазок до збожя. Там же въ столле прибор до сыпаня збожя.

Гумно вколо тыном ѡгорожено добре.

Там же въ фолварку свинеи старых ѡдиннадцать, поросят малых четверонадцатеро, кур пятеро, гусь ѡдна, гусенят трое.

Село Туличовъ

До двора ворота недобрые.

Дом старыи. До него сѣни. В неи двери двое на бегунех. С тыхъ сѣней изба. В неи двери на бегуне. У нихъ гачек с приборями. В неи ѡкон две, ѡболонъ немаи. Там же столов два простых. Лавы вколо. При стенѣ пѣчь бѣлая стара. Комин мурованыи – порысовалсе. Напротивко издебка мнечиша. В неи двери на бегуне, прибори два без защепок. Ѡкон три без ѡболонъ. Столик недобрыи. лавы при стенѣ ѡколо. Пѣчь бѣлая старая недобрая.

За тым домом ѡгород великийи варовныи.

Подле ѡгорода пекарня старая. До нее сѣни. Дверей двое в них на бегунах. У пекарни двери на бегуне. Упечь черная зепсованая. Столок малыи. Лавы при стенѣ ѡколо. Напротивко другая пекарня. У нее двери на бегуне. В неи пѣчь черная добрая. Столик малыи. Лавы при стенѣ. За тою пекарнею коморка недобрая. В неи двери на бегуне.

З другое стороны стаенка. У нее двери на бегуне. В неи жолобъ, драбины немаи.

Подле нее другая стаиня, с хворосту плетеная.

У них двери на бегуне.

Тамъ же сырник недобрыи с хворосту. У него двери зъ защепкою и с прибоями.
 За пекарнею спижарна. У них двери на бегунех зъ защепкою. В ней засеки вколо и деж пять.
 Посеред двора комор две. У них двери двои з двема защепками и зъ прибоями. Над ѿдною коморка
 под дах естъ. Двери на бегуне.
 За тыми коморками кухна. У них двери на бегуне. В ней комина немашь.
 За кухнею стаина. У них двери на бегуне. В ней жолобы и драбины добры.
 Подле стаини огороды варывные два. Добре огорожены. До них две двери зъ защепкою.
 Пивница побитаа нова. В нее двери зъ защепкою и с прибоями.
 Лазна недобрая. У нее двери на бегуне.
 Гумно.
 В гумне клуна. У ней двери на бегуне двои, защепка с прибоими в ѿдных. В ней корыт до сыпане
 збожа чотыри. Клуна с хвороста плетена, недобра.
 Ѡбора добра.

ЦДІАУК. – Ф.1 “Скарб коронний”. – Оп.1. – Спр.4. – Арк. 67 зв. – 72 зв.

Джерела

1. Центральний державний історичний архів України м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.1 “Скарб коронний”. – Оп.1. – Спр.4. – Арк. 2 – 50зв.
2. Там само. – Арк. 52 – 73.
3. Там само. – Арк. 74 – 93зв.
4. Атаманенко В. Б. Описово-статистичні джерела XVI – XVII ст. з історії Ковельщини / В. Б. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. – Луцьк, 2003. – Ч.1. – С. 44–46. Атаманенко В. Б. Описово-статистичні джерела другої половини XVI – початку XVII ст з історії міст Ковельщини / В. Б. Атаманенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України і Волині. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції : 36. наук. праць. – Ковель, 2013. – С. 14–18. Иерусалимский К. Реестр налоговых выплат с Ковеля и Ковельской волости 1576 г. // Вестник Университетв Дмитрик Пожарського. 2017. №2 (6) С. 248 – 323.
5. Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-sty. – Dział II-gi: «Ziemie ruskie» Rzeczypospolitej / Opracował i wydał Aleksander Jabłonowski. – Warszawa; Wiedeń, 1899–1904. – S. 1.
6. Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною... - К., 1930. – С. 75 – 76.
7. ЦДІАУК... – Арк. 14 зв. – 46 зв.
8. Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – T.XIX. – S. 120.
9. Иерусалимский К. Реестр налоговых выплат с Ковеля и Ковельской волости...
10. Там само.
11. ЦДІАУК... – Арк. 13 зв., 29 зв., 43.
12. Там само. – Спр.4.-Арк. 2 – 50 зв.
13. Там само. – Арк.
14. Там само. – Арк. 68 зв. – 72.
15. Там само. – Арк. 58, 63.
16. Там само. – Арк. 144, 155, 163, 189, 191.
17. Там само. – Арк. 47.
18. Там само. – Арк. 155-155зв. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела XVI – XVII ст з історії Ковельського староства... – С. 157.
19. ЦДІАУК... – Арк. 185зв.
20. ЦДІАУК. – Арк. 195.
21. Там само. – Арк. 185 зв., 189 зв.
22. Guldon Z. W kwestii udyiału Ukrainy w handlu zbożowym z Gdańskiem w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w. // Zapiski historyczne. – 1965. – T. XXX. – Zesy. 3. – S. 67 – 73. S. 71.
23. ЦДІАУК. – Арк. 37 – 41 зв.
24. Головний архів давніх актів (Варшава). – Архів Скарбу Коронного. – Поборові книги. – №31. – Арк. 429 – 480зв.; Атаманенко В. Описово-статистичні джерела XVI – XVII ст з історії Ковельського староства// Минуле і сучасне Волині та Полісся. – Луцьк, 2008. – Вип.. 28. С. 157; Иерусалимский К. Реестр налоговых выплат ... – С. 248 – 323.
25. Головний архів давніх актів (Варшава). – Архів Скарбу Коронного... – Арк. 449-449зв., 458-458зв., 463-464зв., 470зв., 474-479; Атаманенко В. Описово-статистичні джерела XVI – XVII ст з історії Ковельського староства... – С. 157; Иерусалимский К. Реестр налоговых выплат ... – С. 248 – 323.

НАДАВЧІ ЛИСТИ ТА ПРИВІЛЕЇ ВЛАСНИКІВ МІСТ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ (КІНЕЦЬ XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)

Волинські міста, їх господарський розвиток та міське суспільство в ранньомодерний період стали в центрі наукових зацікавлень низки українських дослідників – О. Барановича [4], В. Атаманенко [1; 3], І. Ворончук [6; 7], А. Заяця [8; 9], І. Рибачок [13] та ін. Ці праці були присвячені різним аспектам функціонування міських поселень Волині, зокрема правовому, соціальному, економічному, демографічному, питанням джерельної бази для вивчення історії міських поселень. Така увага саме до Волині не випадкова, адже як зазначає А. Заяць, автор ґрунтовного дослідження присвяченого міському суспільству, цей регіон був добре заселений і володів густою мережею міських поселень (зокрема із 125 міст), із яких 89% були приватновласницькими [9, с. 106]. Майже всі міста Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст. були приватновласницькими і належали двом потужним волинським князівським родам – князям Острозьким та Заславським. Варто зазначити, що ці магнатські родини і їх спадкоємці мали визначальний вплив на розвиток усього регіону в цей період загалом. Саме власники міст ставали ініціаторами заснування, визначали правове та економічне поле функціонування своїх міських володінь. Метою цієї статті є розглянути надавчі листи та привілеї князів Острозьких і Заславських містам Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст. та проаналізувати господарську активність власників цих міських поселень.

Надавчі листи та привілеї князів Острозьких та Заславських, які власники надавали містам, розпорошені в архівних і бібліотечних установах України та ін. країн. Деякі листи князів Острозьких та Заславських, що стосувалися їх володінь, в т.ч. у Південно-Східній Волині та Київщині зберігаються у Польському національному архіві у м. Кракові та передані у вигляді мікрофільмів до Центрального державного історичного архіву у м. Києві [16]. Водночас, варто зауважити, що надавчі листи та привілеї містам Південно-Східної Волині у багатьох випадках не дійшли до нас у своєму повному варіанті, про існування значної їх частини можна дізнатись із інвентарних описів міст або згадки про них містяться у пізніших за часом документах (т.зв. сумаріях документів). Інвентарі містять згадки про подібного роду листи власників із коротким зазначенням основних ініціатив, надань, пільг чи вольностей, а в окремих випадках навіть міститься вписана повна копія листа-привілею, листа-надання. Так, копія повного тексту листа-привілею на заснування Славути та Фошкова, що був виданий Юрієм Заславським 21 квітня 1633 р. та підтверджений 3 січня 1637 р. князем Владиславом-Домініком Заславським подана в інвентарному описі зазначених міст 1637 р. [18, к. 56]. Цим же листом власники надавали маґдебурзьке право та 20 років «волі» [18, к. 56].

Надавчі листи для міст Південно-Східної Волині можна поділити на дві групи: ті, що визначали заснування та правове становище міського осередку, а до іншої – листи, що регулювали господарський розвиток міст. Серед першої групи можна виокремити: локаційні привілеї, маґдебурзькі або локаційно-маґдебурзькі привілеї. На них зосередимо найменше уваги, оскільки вони досить добре розглянуті у праці А. Заяця [8]. Серед цієї першої групи надавчих листів для міст Південно-Східної Волині кінці XVI – першої половини XVII ст. маємо відомості про наявність таких для Славути, Фошкова [18, к. 56], Берездова (6 липня 1596 року В.-К. Острозький видав лист на вільну осаду Берездова)[5, с. 207], Баранівки (лист Януша Острозького від 7 липня 1597 р. на заснування міста та 24 років «волі», дружина князя підтвердила цей документ місту 1605 р., а в 1606 р. своїм листом надала міщанам землі та право на самоврядування) [18, л. 6]. Власники міст Південно-Східної Волині виступали ініціаторами надання права на самоврядування та турбувалися про підтвердження цього привілею у короля. Так, 25 березня 1577 р. В.-К. Острозький надав маґдебурзьке право Базалії, а король підтвердив його 23 вересня 1578 р. [8, с. 78]. Із маґдебурзьких привілеїв Костянтинова (26 березня 1561 р.) [1, с. 212] та Острополя (від 12 лютого 1580 р.) [10] дізнаємося, що саме В.-К. Острозький клопотався у короля про право міського самоврядування. Звісно, що магнатські родини усвідомлювали, що закладання та розвиток міст стимулюватиме економічний розвиток всього регіону, їх володінь, тому для реалізації та стимулювання заснування, заселення міських осередків, їх укріплення надавали низку пільг. З іншого боку, саме в цій частині Волині ці пільги були пов'язані із необхідністю постійного притоку новоприбулих, відбудовою, оскільки регіон досить часто в досліджуваній період страждав від татарських нападів.

До другої групи надавчих листів відносяться ті, що пов'язані із соціально-економічною сферою міст: листи-дозволи на проведення торгів, ярмарок, звільнення від оподаткування, листи ремісничим цехам, надавчі листи господарським об'єктам, релігійним установам у містах, а також листи-привілеї окремим міщанам. У маґдебурзьких привілеях Костянтинову, Острополю та Базалії містяться дозволи на проведення в них щотижневих торгів і щорічних ярмарків [1, с. 212; 10; 8, с. 78]. Водночас, у цих

документах не зазначається точної дати їх проведення, а вказується, що час їх початку мав визначити власник цих міст В.-К. Острозький. У привілеях власників, що передбачали дозвіл торгів і ярмарків для інших південно-східноволинських міст теж не знаходимо точної вказівки на період функціонування ярмарок чи день торгу. Власник визначав день, у який відбувалися торги, керуючись тим, щоб вони в його володіннях проходили послідовно, тобто, щоб не було їх в один і той же день у поселеннях, що знаходилися неподалік одне від одного. Лише іноді дні торгу у сусідніх містах співпадали. Так, торг у Базалії відбувався в четвер, у Кузьмині – в п'ятницю [17, s. 159], а у Берездові¹ та Звягелі – в неділю [17, s. 191-192; 15, с. 97]. Кількість ярмарків у містах визначалася привілеєм короля або власника. Відповідно до цього у Новому Заславі відбувалося три ярмарки, Острополі, Полонному, Базалії, Хлапотині – дві, Костянтинові, Звягелі, Кузьмині, Білгородці² – одна. Для стимулювання торгівлі у деяких містах власники видавали привілеї, в яких звільняли від сплати мита. Так, у 1604 р. лабунські міщани отримали від Анни Острозької не лише дозвіл на проведення торгів та ярмарків, а й безмитної торгівлі як для місцевих торговців, так і для приїжджих купців [16, арк. 41].

Пожвавлення торговельної діяльності у містах відбувалось і завдяки наданню пільг та можливості виготовлення і продажу спиртних напоїв. Ці заходи власників не лише сприяли розвитку відповідних промислів, а й безпосередньо впливали на розвиток торгівлі. Спиртні напої (горілка, пиво) користувалися значним попитом, а під час ярмарків у містах здійснювалась оптова закупівля спиртних напоїв. Наприклад, Януш Олександрович Острозький видав привілей від 23 жовтня 1618 р., яким підтверджував надання свого брата Костянтина Олександровича від 1616 р., що передбачав 15 років «волі» міщанам Хлапотина на вироблення горілки, варіння пива, ситіння меду без капщизни, тобто без сплати податку [5, с. 222]. У привілеї лабунським міщанам 1604 р. А. Острозька серед інших пільг надала право «напої всілякі шинкувати» [16, арк. 41]. У 1597 р. Я. Острозький видав лист баранівським міщанам на право безмитного шинкування пива, горілки та меду на 24 роки [18, l. 6]. В.-Д. Заславський дозволив славутським міщанам 20 років шинкувати горілку та тримати шинки, не сплачуючи жодних податків [18, k. 52]. Турбуючись про свої фінансові інтереси або про благоустрій свого міста власники іноді обмежували право безмитного виготовлення певного напою (як правило, горілки) і залишали його виключно для себе та своїх урядників. Так, 15 липня 1603 р. О. Острозький видав старополонським міщанам привілей, у якому дозволяв використовувати прибутки з варіння пива та меду, щоб жителі міста будували будинки за польським зразком, але вільне шинкування горілки міщанам забороняв [5, с. 249]. Зауважимо, що в цьому регіоні часто прибутки від шинкування міщани мали використовувати на відбудову, перебудову та благоустрій міст. Так, у привілеї лабунським міщанам відзначалось, що на ринку і по вулицях будинки на польський зразок мали будувати, щоб були «ізби білі великі, ошатні двоповерхові будинки з стайнями під гонтами» (*«izby biale wielkie, porządne domy wiesne z stajniami o dwu wierszach pod gonty budować»*) [16, арк. 41; 13, с. 103-104].

Варто зазначити, що надавчих листів та привілеїв власників окремим ремісничим цехам Південно-Східної Волині у досліджуваний період майже не збереглося. Про них лише містяться згадки у інвентарних описах (так, А. Острозька листом від 23 лютого 1607 р. надавала дозвіл не лише на самоврядування полонським міщанам, а й надавала право на цехову організацію ремесла в місті [5, с. 250]. Крім того, треба відзначити, що збереглися привілеї ремісничим цехам окремих міст Південно-Східної Волині за другу половину XVII ст., які теж можуть слугувати і певним джерелом для попереднього періоду. Так, у привілеї для полонського шевського цеху 1693 р. зазначено, що в ньому відтворювалися і підтверджувалися попередні надання для полонського шевського цеху, оскільки попередні надавчі листи згоріли під час пожежі [11, арк. 1].

Однією із найбільш поширених пільг у надавчих листах містам Південно-Східної Волині є т.зв. воля, тобто податкові пільги для міської громади або її певної частини. Розбудовуючи нові та стратегічно важливі з точки зору оборони та захисту своїх володінь міста, власник завжди усвідомлював необхідність надання податкових пільг для притоку населення, розбудови міських стін та фортифікацій, благоустрою міського осередку. Цілком зрозуміло, що саме такий економічний важіль, як податки, мав пряме відношення до економічного стану міст та міщан і слугував або поштовхом розвитку, або економічних негараздів. Крім того, надання «волі» мало стимулювати притік переселенців для залюднення та загосподарення краю, який часто страждав від нападів татар, а також покращити соціально-економічний розвиток загалом. Термін дії «волі» у містах міг бути різним і досягати 24 років. Ця податкова преференція могла надаватись у кількох випадках: 1) відразу після заснування (осадження) міста; 2) для новоприбулих людей у місто (т.зв. воляники, новики)³; 3) з

¹ 22 травня 1603 р. В.-К. Острозький видав лист на ярмарки та щотижневі торги у неділю [5, с. 208].

² Розпочиналася у День Св. Дмитра.

³ Так, 3 січня 1619 р. Януш Олександрович Острозький видав лист на поселення новоприбулим людям у Берездові з дозволом їм волі на 20 років.

певною господарською метою. Наприклад, славутські міщани отримали 20-річну «волю» разом із привілеєм на осадження міста, який надав Ю. Заславський 23 квітня 1633 р. На основі відомостей із інвентаря міста Славути 1637 р. можна зробити висновок, що міщани не сплачували податків і не відбували жодних повинностей, окрім відробітків млинарів на замок [18]. Такий же термін «волі» надав 7 липня 1597 р. Януш Острозький для новоосадженого містечка Баранівка [18, л. 6]. Інвентар 1620 р. не містить відомостей про сплату податків мешканцями Хлапотина [5, с. 223-229], тому ймовірно, що міщани теж мали такого роду надавчий лист. Отже, документи промовисто свідчать, що податкова «воля» не лише надавалася, а й діяла встановлений термін у південно-східноволинських містах.

3 січня 1619 р. Я. Острозький надав «волю» для новоприбулих людей у Берездові [5, с. 208]. Ймовірно, що така практика була досить частою і в інших містах Південно-Східної Волині, оскільки у судових документах часто фіксувалися селянські втечі саме до цих міст князів Острозьких та Заславських [14, с. 369-481]. Причиною надання волі або певних податкових пільг могли бути певні проблеми в міському господарстві чи необхідність розбудови міських укріплень, вулиць, споруд. Наприклад, 20-річний термін «волі» Старе Полонне (лист Олександра Острозького від 15 липня 1603 р.) та Лабунь отримали для покращення благоустрою міст, зокрема побудови будинків за польським зразком [16, арк. 41; 5, с. 236].

Водночас, у надавчих листах, які передбачали пільги в оподаткуванні, вказувався механізм і розмір сплати податків після закінчення терміну волі. Традиційною стала формула, згідно якої в них не містилось точної фіксації розміру податків, а вказувалося місто-взірець, за прикладом якого мала функціонувати фіскальна система. Наприклад, полонські міщани мали давати такі ж податки як у Костянтинові, а населення Лабуня, згідно привілею від 1604 р., після закінчення терміну «волі» мало виконувати ті ж повинності, що у Рівному та Звягелі [16, арк. 41]. Така тенденція, безперечно, свідчить про тісну взаємопов'язаність міст, які мали одного власника. Таким чином, представники князівських родин Острозьких і Заславських добре усвідомлювали, що перенесення фіскального тягаря на інші стани і надмірне оподаткування може призвести до зменшення числа городян, занепаду міста як господарського, оборонного та правового центру, і, відповідно, зменшення магнатських прибутків, в чому власники не були зацікавлені, тому намагалися балансувати.

Кн. Острозькі та Заславські видавали листи, що звільняли від сплати податків та повинностей окремих міщан. В інвентарі 1620 р. зазначено, що у Берездові «дві волоки п. Гарлинського були вільні за листом київського воєводи від 12 липня 1607 р.» [5, с. 217]. Це був непоодиноким випадок: у кожному описі володінь Заславських та Острозьких можна знайти запис, про те, що той чи інший міщанин (найчастіше шляхтичі чи священники різних конфесій) звільнений від сплати податків за привілеєм власника.

Ще одним типом надавчих листів князів Острозьких та Заславських для міст Південно-Східної Волині були листи-фундуші церквам. Дозвіл на закладання церкви у місті надавав власник. Він видавався кожному конкретному настоятелю і передбачав покриття витрат на будівництво та матеріальне забезпечення під час функціонування храму. Так, у 1604 р. А. Острозька видала привілей для священника лабунської церкви Михайла Орловича на будівництво церкви Різдва Пресвятої Богородиці [16, арк. 41]. Для забезпечення матеріальних потреб у зв'язку з будівництвом замкової церкви Св. Пречистої Богородиці у Берездові князь В.-К. Острозький видав привілей від 12 липня 1581 р. на вимір у берездівському млині з одного кола один день на тиждень (з суботи на неділю) та ловлення риби вершами у берездівському ставку [5, с. 217]. У 1604 р. він же дозволив церкві Св. Покрови вибирати мірку з одного жорна один день на тиждень в хлапотинському млині та ловлення риби вершами у берездівському ставку [5, с. 218]. Священники Старого Острополя володіли с. Попівці у волості. Інвентар 1620 р. детально розкриває обсяги надань та приблизний прибуток, який отримувало духовенство з цього села, а саме – три «попівські фільварки», млин та два ставки [5, с. 372]. Священники більшості міст Південно-Східної Волині в досліджуваний період також мали привілеї від власників на земельні наділи та пільги в оподаткуванні. У разі відсутності такого листа-привілею власника настоятелі храмів сплачували податок, як і решта міщан. Так, у 1620 р. священник Любара сплачував такий же податок як і решта міщан [18, к. 428zv].

Отже, збережені надавчі листи князів Острозьких і Заславських та відомості про їх надання в інвентарях дозволяють поглянути на роль власників приватних міст Південно-Східної Волині, зауважити, що містозасновницькі ініціативи, розбудова та розвиток міських поселень, особливості економічних процесів, оборонний потенціал, практична реалізація міського самоврядування в містах Південно-Східної Волині залежала від цих князівських родин. У своїй господарській та містобудівній діяльності власники міст цього регіону намагалися балансувати між власними інтересами та поступками городянам з метою укріплення, зміцнення, розбудови цієї частини Волині, яка була форпостом захисту від татар. Господарська ініціатива та діяльність власників міст Південно-Східної Волині мала значний вплив на господарський розвиток цього регіону.

Список використаних джерел та літератури:

1. АЮЗР. Київ, 1886. Ч. 7. Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России в 1386–1700 гг. 783 с.
2. Атаманенко В. Б. Міста Заславщини на початку XVII ст. *Метафора спільного дому: Заславщина багатьох культур: матеріали наукової конференції, 21-22 грудня 2006 р.* Ізяслав; Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2006. С. 32–38.
3. Атаманенко В.Б. Типологія міст князя В.-К. Острозького у Південно-Східній Волині. *Наукові записки. Серія: Історичні науки.* Острог: Вид-во Острозької академії, 2012. Вип. 19. С. 31–50.
4. Баранович О. І. Панське місто за часів польської держави (Старий Костянтинів). *Записки історично-філологічного відділу УАН.* Київ, 1928. Кн. XVII. С. 1–63.
5. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / упоряд. І.О. Ворончук. Київ; Старокостянтинів, 2001. 416 с.
6. Ворончук І. О. Інвентар маєтностей князів Острозьких 1620 р. як історико-демографічне джерело. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 13. С. 232–242.
7. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI - першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. Київ: 2012. 712 с.
8. Заяць А. Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів: Добра справа, 2003. 205 с.
9. Заяць А.Є. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст. Львів, 2019. 582 с.
10. Королівський привілей Острополю / підгот. А.Є. Заяць. *Літопис Червона калина. Історико-краєзнавчий часопис.* Львів, 1992. № 6-7 (12-13). С. 57–58.
11. Національна наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України. Інститут рукописів. Ф. 2 Історичні матеріали. Спр. 22643. Лист гр. Любомирського ремісникам цеху шевського в Полонному на їх право 1693 р., 1 арк.
12. Опис володінь князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року / упор. В. Атаманенко, І. Рибачок. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 269 с.
13. Рибачок І. Соціально-економічний розвиток міст Південно-Східної Волині в останній третині XVI – першій половині XVII ст. : дис. на здобуття ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Острог, 2012. 200 с.
14. Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Збірник документів і матеріалів / упор. Г.В. Боряк, К.А. Віслобоков, Т.Ю. Гирич та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 532 с.
15. Ульяновський В. І. «Славний для всіх чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. 167 с.
16. ЦДІАК України. Ф. КМФ-15 Колекція мікрофільмів документів архівів та рукописних відділів бібліотек Польщі, що відображають історію України. Спр. 1. Копіарій листів і привілеїв кн. Острозьких слугам, боярам і підданам на різні надання за 1556–1620 рр., 51 арк.
17. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / wyd. B. Gorczak. Lwów, 1890. T. 3.: 1432–1534. 556 s.
18. Archiwum państwowe w Krakowie. Zespół. Archiwum Sanguszków. Sygn. 64/13. Inwentarze miasta Zasławia i całego księstwa Zasławskiego. Inwentarz miasta Nowego Zasławia i wsi do niego należących, z rozkazanja JO księcia jego Mści Dominika na Ostroogu i Zasławiu hrabiego na Tarnowie, koniuszego koronnego, spisany przeze mnie Adama Wilgę i Jana Mierznickiego roku 1637 dnia 5 aprilis, 74 k.
19. Biblioteka zakładu narodowego im. Ossolińskich Polskiej akademii nauk. Dział rękopisów. Rkps. № 3669/II. Inwentarz części dobr ks. Ostrogskich 1620, K. 82–484.

Денисюк Василь (Луцьк)

ВИЖІВСЬКИЙ МАЄТОК У 60–90-х РОКАХ XVIII СТ.

Період 60–90-х років XVIII ст. був позначений важливими тенденціями у розвитку регіону. У 1772, 1793, 1795 рр. відбулися поділи Польщі сусідніми державами. Зміна державної влади поступово справила значний вплив на розвиток Волині, що відійшла до складу Російської імперії. Однією з головних особливостей регіону у цей час залишалася наявність великої кількості малих за розмірами міських поселень. Вони поєднували характерні особливості як сіл, так і міст. Одним з таких містечок була Вижва в Ковельському повіті. Воно залишалося центром ключа, що включав в себе навколишні села Рудня, Мельники, Брідки, Стара Вижівка.

Починаючи з 1739 р. ковельським старостом, куди входив і вижівський маєток, володів князь Димитр Іполіт Яблонівський (1706–1788 рр.). За «Гербовником» А. Бонецького, він отримав його від

батьків першої дружини Катерини Шембек в 1739 р. Судові документи Ковельського повітового суду та Волинської казенної палати дозволяють повно цінніше простежити приналежність містечка у цей період. У 1775 р. Вижва відійшла до польського короля Станіслава Августа, який передав його Вацлаву Жевуському, але після того воно невдовзі повернулося до володінь Д. Яблоновського. Після смерті першої дружини Д. Яблоновський одружився вдруге з Юзефою Мичельською [16, 112; 4, арк. 58], яка після смерті Д. Яблоновського в 1788 р. отримувала прибутки від виживського маєтку. Станом на 1798 р. прибутки з містечка і надалі отримувала княгиня Юзефа Яблоновська. Очевидно, в даному випадку йде мова про так зване «доживотне» володіння маєтком, коли доходи від маєтку надходили до «державця» аж до його смерті. У цей час міщани залишалися особисто вільними [13, 495]. Відносини виживських міщан з В. Жевуським та Ю. Яблоновською мали частково конфліктний характер, про що свідчить судовий процес, який виживські міщани вели проти них у 1798–1801 рр. і 1810 р. [4, арк. 39, 55–62].

За актовою книгою, грошові збори з міщан Вижви проводилися за територіальними частинами. У цьому відношенні документ дає цінну інформацію щодо назв, а подекуди навіть геоолокації, вулиць містечка. Станом на 1783 р. Вижва мала такі географічні елементи містечка, що виділені в актовій книзі:

- 1) Перша частина ринку,
- 2) Друга частина ринку (від брами Ковельської),
- 3) Третя частина ринку (від церкви Преображення),
- 4) Четверта частина ринку (від брами Ратенської),
- 5) Вулиця Довга,
- 6) Вулиця Шевська (або Свічка?) (Swieczka),
- 7) Вулиця Захорська (Zachorska),
- 8) Перша частина передмістя Воля,
- 9) Друга частина передмістя Воля,
- 10) Урочище Плонисько [15, арк. 2, 5, 8, 10, 11, 21, 24, 29, 34, 37].

Така інформація може бути використана для визначення місць розташування тогочасних вулиць та співвідношення із сучасними. Для прикладу, уваги заслуговує запис по передмістю Воля (восьмий та дев'ятий пункт). В актовій книзі записи зроблені в деяких місцях щодо передмістя «вулиця Волинська» («ulica Wołńska»), але в переважній більшості воно згадується все ж як передмістя чи вулиця Воля (або Вольська). Очевидно ця вулиця (чи передмістя) знаходилася в західній частині містечка, бо за картою Шуберта 1832 р. саме там було позначено село Вулька (Воля) напівдороги від Вижви до Хотивля [14]. Зараз географічно це частина села Нова Вижва. Ці відомості добре співвідносяться з даними, наведеними в статті В. Атаманенка. Вулиці Довга, Вольська, Шевська, Захорська були найстарішими у містечкові. Вони згадуються в інвентарях 1590 р. [1, 114].

Слід також відмітити наявність в центрі населеного пункту обов'язкового елемента містечка – ринку, де, очевидно, проводилися ярмарки, а також церкви Преображення, що розташовувалася неподалік від сучасного мосту через річку Виживка. Наприкінці XVIII ст. залишалися оборонні споруди навколо містечка, про що є не лише згадки в Актовій книзі про Ратнівську та Ковельську брами, але й інші письмові свідчення. Очевидно, міський простір не зазнав значних змін з кінця XVI ст., оскільки ці брами були відомі в писемних джерелах з того періоду. Окрім того, в містечку була синагога [1, 114].

Містечко не було великим за населенням. За люстрацією Вижви 1765 р., дані якої наведені в «Географічному словнику» кінця XIX ст., кількість будинків міщан-християн становила 176, міщан-їудеїв – 27 [19, 166]. За даними Актової книги, у 1783 р. в містечку було 106 будинків міщан-християн та 27 – їудеїв [15, 56] (див. табл. 1). Дані люстрацій 60–70-х років XVIII ст. варто сприймати критично через те, що вони не завжди точно відображали реальну кількість господарств. Власники населених пунктів були зацікавлені в тому, щоб подавати занижену кількість будівель, оскільки від цього залежала величина подимного податку. Однак, в 1764–1766 рр. подимний реєстр не збирали, тому є підстави більше довіряти люстраціям цього періоду. Зменшення зафіксованої кількості господарств у 1783 р. в порівнянні з 1765 р. може пояснюватися утриманням мешканцями Вижви військових загонів в 60–70-х роках XVIII ст.. Іншою імовірною причиною зменшення кількості будівель могли бути пожежі [19, 166]. За такою статистикою у 1765 р. господарства християн у містечку становили 86,7% від загальної кількості, їудеїв – 13,3%, у 1783 р. – відповідно 79,7% і 20,3%.

На жаль не відомо, яка була точна кількість мешканців Вижви у 60–80-х роках XVIII ст. М. Крикун наводить дані одного з дослідників кінця XVIII ст. Г. Шторха, який приймав за норму 6 дорослих людей в одній житловій будівлі. Інші дослідження доводять, що наприкінці XVIII ст. на території Житомирського повіту в одній житловій будівлі у середньому налічувалося 6,5–7 осіб [13, 434, 556–557]. За такою статистикою чисельність Вижви становила орієнтовно 800–930 осіб. За деякими іншими оцінками, кількість осіб в одному будинку могла складати 11, що зумовлювалося

характером тогочасної подвірної системи оподаткування. Селянська родина (а в маленьких містечках на зразок Вижви практично усі міщани продовжували обробляти землю, хоча і різною мірою) була зацікавлена в тому, щоб мати велику кількість робітників для відробітку панщини [3, 218–219]. Якщо взяти за основу такі числі, то населення містечка складало біля 1460 людей.

Відомості люстрації містечка Вижви середини XIX ст. дають конкретніші дані по середній кількості дорослих осіб, що проживали в одному будинку. За люстрацією маєтку 1848–1858 рр., міщани-християни перебували у вигіднішому становищі. В одному будинку проживало в середньому по 4,6 осіб міщан-християн (орієнтовно 490 осіб або 70,2%), і по 7,7 осіб міщан-іудеїв (орієнтовно 208 осіб або 29,8%) [5, арк. 203–203 зв.]. За таким підходом чисельність мешканців Вижви у 80-х роках XVIII ст. становила орієнтовно 700–930 осіб. Це підтверджується відомостями з «Географічного та економічного опису Волинської губернії 1798 р.», дані якого описані в статтях О. Карліної (усього 846 міщан, в тому числі 833 християн (98,5%) та 13 іудеїв(1,5%)) [9, 57], та корелюється з даними середини XIX ст., коли чисельність міщан-християн у Вижві становила 942 осіб (83,6%), міщан-євреїв – 185 (15,4%) (разом – 1127 людей) [5, арк. 85, 203–203 зв.]. За класифікаціями тогочасних міських поселень, Вижву можна віднести до категорії малих містечок (до 1 тис. мешканців). Тим не менше, варто відмітити, що ця категорія була найбільше представлена в структурі міських поселень [17, 236–237; 11, 102].

Таблиця 1

Кількість господарств в містечкові Вижва в 60–90-х роках XVIII ст.

	1765 р. (люстрація маєтку, дані якої подані в роботі «Słownik geograficzny»)	1783-86 р. (актові книги магістрату м. Вижва)	1798 р. («Географічний та економічний опис Волинської губернії 1798 р.», дані якого подані у статті О. Карліної)
Міщани-християни	176 будинків 86,7%	106 будинків 79,7%	833 особи 98,5%
Міщани-іудеї	27 будинків 13,3%	27 будинків 20,3%	13 осіб 1,5%
Усього	203 будинки 100%	133 будинки 100%	202 двори (846 осіб) 100%

Таблицю створено за [19, 166; 15, арк. 56; 10, 207].

У відсотковому відношенні міщани-християни кількісно переважали іудейську громаду у містечку в другій половині XVIII ст., що відповідало традиції передніх століть. Зокрема, у 1556 р. у Вижві було усього 2 будинки, що належали євреям, у 1616 р. – 5, за подимним реєстром 1629 р., дані якого навів А. Заяць у своїй книзі, ця кількість залишилася (це становило 3% від загальної кількості будинків) [8, 362, 487]. Загалом же, ці показники були значно нижчими від середніх по Волинському воєводстві в кінці XVIII ст. [9, 56–57].

Важливою частиною життя містечка були оренди та грошові збори, які сплачували переважно один раз на три роки. Аналіз їх структури дозволяє визначити головні особливості соціально-економічного розвитку поселення. У 1785 р. окремими елементами доходів маєтку з містечка Вижва, були:

1) капщизна (збори за право продавати напої). Усього було 9 людей, що сплачували збір за продаж медовухи та пива. Навпроти чотирьох з них є запис про приналежність до єврейської общини. Запис був переважно такого типу: «Кузьма Гайдак від пива 1 копу» (копа – 60 литовських або 75 польських грошей) [15, арк. 37]. Сюди включали лише приватних продавців напоїв. Корчми, які належали маєтку, але здавали в оренду, складали окремий пункт доходів. Подібну картину можна бачити й в інших маєтках Волині та Поділля [12, 82].

2) гребельне (грошовий збір за перевезення у човні (містечко було розташоване біля річки Виживка)) та мостове (збір, що здійснювався для ремонту мостів (один був в містечку) – 18 коп (орієнтовно 1350 грошей або 45 злотих) [15, арк. 37];

3) збори з млинів. Усього в маєтку таких було три: два на річці Виживка, один – на меншій притоці останньої (Бродниці). Два млини, що на р. Виживка, мали 4 колеса. Скоріше за все, в межах містечка був лише один млин (на річці Виживка). Він був обладнаний двома колесами та «фолюшем» (механізмом, який імовірно могли використовувати не тільки для помолу зерна). З нього збирали оренду 30 коп (орієнтовно 2225 грошей або 74 злотих) [15, арк. 38, 50].

4) збори з рудні. Вони складали 12 коп (орієнтовно 900 грошей або 30 злотих) [15, арк. 38]. Згадана маєткова рудня дала назву селові Рудка, розташованому поблизу Вижви.

5) збори з м'ясників. М'ясники повинні були віддавати від кожного забитого теляти камень жиру [15, арк. 37] (Камень – одиниця ваги, що наприкінці XVIII ст. рівнялася 32 фунтам (409–512 г); отже камінь «важив» приблизно 16 кг) [6, 17]. За «Географічним словником» кінця XIX ст. поряд з багатьма привілеями міщанам було надано право торгувати м'ясом в ятках ще Владиславом IV у 1633 р. [19, 166].

Магдебурзьке право надавало значні привілеї міщанам у порівнянні із селянами. Перша за все, це стосувалося повного або часткового звільнення від панщини (у випадку виживських міщан йшлося про повне звільнення). З іншого боку, існувала певна залежність від державця, адже будинки міщан розміщувалися не на його земельній власності. Свідченням залежності міщан від державця могли слугувати грошовий чинш і натуральна данина [7, 232–233]. Крім того, пізніше за утримання маєтку Ю. Яблоновською міщан, очевидно, змусили відробляти певні повинності, хоча їх перелік відсутній (вони могли бути замінені на грошовий чинш у подальшому) [4, арк. 55–62].

Міщани Виживи виплачували прентове (міський збір за будинок) та підводне (або подвода – грошовий збір замість повинності, яка полягала в обов'язку тяглих селян надавати підводу на вимогу правителя). Окрім того, до їх обов'язків входило направляти усіх, хто їде мостом з Ковеля через річку, а також допомагати в полюванні «на звіра, коли потрібно виходити», і стежити за станом парканів і міських валів [15, арк. 39].

Усього в містечку станом на 1786 р. нараховувалося 106 будинків міщан-християн та 27 – міщан-іудеїв. Плата за будинок (прентове) в переважній більшості складала 1,5–2 гроші в рік, підводне – 1,2–2 гроші. Варто зауважити, що міщани-євреї не були зобов'язані здійснювати виплати понад норми. Вони платили грошові збори однаково з міщанами-християнами [15, арк. 56].

Загалом доходи з містечка (без сіл) складали 5221 злота. Зважаючи на те, що усього в містечку було 133 господарства, середня дохідність складала 39,3 злотих. Доходи від села Стара Виживка складали 2022 злотих. Враховуючи те, що там нараховувалося 59 господарств, в тому числі 2 лісники, 3 бортники, 1 тивун, 1 гуменний, 20 тяглих, 26 піших, дохідність одного господарства в середньому складала трохи більше 34 злотих [15, арк. 55–61]. Така відносно строката соціальна структура населення Старої Виживки може пояснюватися тим, що у цьому селі був один із фільварків виживського ключа ще в XVII ст. [1, 115].

Можна порівняти ці дані з однотипними того ж часу. М. Крикун наводить дані по середньому доходу господарств Ілінецького ключа (1 місто та 17 сіл Брацлавського повіту) в 1789 р. У середньому по всьому ключі цей показник становив 64,9 злотих з господарства, зокрема по місту Ілінці – 84,8 злотих [13, 490]. Таким чином, дохідність господарств містечка Вижива була відносно низькою. На жаль, відомостей про кількість господарств інших сіл, що входили до виживського маєтку (Бідки, Мельники, Рудка) не було знайдено.

Доходи із сіл Бідки, Мельники, Рудка, Стара Виживка склалися з таких основних елементів: панщина (тягла або піша), чинш, оренда корчми (могла бути з млином), толока, перевезення зерна до р. Буг, данина (медом, хмелем, пряжею). Лише від села Стара Виживка доходи отримувалися по усіх цих категоріях, від інших сіл – лише за деякими (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структура доходів із сіл виживського маєтку за 1786 р.

Вид доходу	Рудня	Мельники	Бідки	Стара Виживка	Усього
	в злотих і грошах / відсотках				
Панщина тягла	-	-	125 зл., 10 гр. 22,3%	400 зл. 19,7%	525 зл. 10 гр. 16,3%
Панщина піша	-	176 зл., 24 гр. 77,4%	54 зл., 24 гр. 9,8%	362 зл., 10 гр. 17,9%	593 зл. 28 гр. 18,4%
Чинш	40 зл., 15 гр. 9,9%	49 зл., 15 гр. 21,6%	-	161 зл., 16 гр. 8%	251 зл. 16 гр. 7,8%
Оренда корчми (могла бути з млином)	366 зл., 20 гр. 89,4%	-	360 зл. 64,3%	422 зл., 2 гр. 20,9%	1148 зл. 22 гр. 35,7%
Толока	2 зл., 24 гр. 0,7%	2 зл., 12 гр. 1%	2 зл., 24 гр. 0,5%	17 зл., 6 гр. 0,9%	25 зл. 6 гр. 0,8%
Перевезення зерна до р. Буг	-	-	17 зл., 12 гр. 3,1%	101 зл., 12 гр. 5%	118 зл. 24 гр. 3,7%
Данина медова	-	-	-	412 зл., 15 гр. 20,4%	412 зл., 15 гр. 12,8%
Данина хмелем	-	-	-	135 зл., 20 гр. 6,7%	135 зл., 20 гр. 4,2%
Пряжа	-	-	-	9 зл., 29 гр. 0,5%	9 зл., 29 гр. 0,3%
Разом	409 зл., 29 гр. 100%	228 зл., 21 гр. 100%	560 зл., 10 гр. 100%	2022 зл., 20 гр. 100%	3221 зл. 20 гр. 100%

Таблиця створена за [15, 55–61].

Доходи з містечка Вижва у 1786 р. мали принципово іншу структуру. Основну їх частину складав дохід з продажу ячменю – 4959 злотих. Чинш з міщан-християн становив 20 злотих, міщан-євреїв – 90 злотих, судові (судові збори і штрафи) з міщан-християн – 30 злотих, оренда городів та полів в місті – 69 злотих; усього – 5221 злотих [15, арк. 55]. Малий чинш з міщан-християн (20 злотих зі 106-и господарств) може пояснюватися згаданими вище «привілеями».

Особливої уваги заслуговує інформація про відносно високу дохідність продажу ячменю та його постачання до річки Буг, а отже орієнтацію на Балтійське море. Орієнтація зерна, вирощеного у фільваркових господарствах, на зовнішній ринок була типовим явищем для Волині у XVIII ст. Експорт зерна з Волині продовжував орієнтуватися на балтійський басейн до 80-х років XVIII ст. Це зумовлювало значно вищу ціну на зерно у північно-західній частині Волині у порівнянні з регіонами, де не було доступу до річок, що впадали у Балтійське море (Поділля, Київщина), а також більшу панщину (або її вартість, якщо йшлося про грошовий чинш) [2, 274–276].

У результаті Першого поділу Польщі у 1772 р. відбулося включення Гданська до складу Пруссії. Рентабельність перевезень через цей порт впала через підвищення мита. Незважаючи на це, а також те, що у вижівського маєтку існував легкий доступ до чорноморського басейну (через річки Виживка, Прип'ять та Дніпро можна було справляти це зерно до чорноморських портів, зокрема Херсону), така переорієнтація на Правобережній Україні відбулася досить швидко тільки в другій половині 80-х років XVIII ст. – на початку XIX ст., вплинувши на зростання ціни на зерно [12, 58–59]. Однак, як видно, в означений час обов'язок доставляти зерно сухопутними шляхами до Бугу залишався за селянами вижівського маєтку (зокрема, Старої Виживки та Брідок).

У 1783 р. війтом був Роман Семакович, який, окрім власної земельної ділянки (2 волюки (33,6 га) і 7 моргів (3,92 га)), утримував окремо за війтівство 3 морги землі (1,68 га), за які не платив оренду. Окрім того, він мав велику земельну ділянку за межами містечка («застінек») площею 20 моргів (11,2 га). Таким чином, вижівський війт мав досить великі земельні наділи у своєму користуванні (загалом – приблизно 50 га) [15, арк. 11]. Надання війтам землі (не менше 1 волюки, подекуди 6 волон) додатково за виконання цих обов'язків було традиційною практикою і для XVII ст. [7, 231]. Імовірно, Р. Семакович мав давні місцеві корені, адже його однофамілець Євтух згадувався в списках урядників Виживи першої половини XVII ст. (у 1607 р. – одним з трьох війтів, 1608 і 1616 рр. – райцем) [8, 475].

Іншим важливим елементом соціальної структури містечка був православний священник. У 1783 р. у Виживі таким був Радивон (церква Преображення). Він мав будинок, 6 волон в урочищі Спонськ, зокрема 2 – на міській землі (орієнтовно 100,8 га), та велику ділянку за межами міста в напрямку Рудні. Окрім того, в містечку була синагога [15, арк. 8; 10, 209].

Отже, вижівський маєток у 60–90-х роках XVIII ст. включав в себе містечко Вижва та навколишні села Стара Виживка, Мельники, Брідки, Рудка. Скоріше за все, населення Виживи становило у цей час трохи менше 1 тис. людей. Кількісно тут домінували міщани-християни, єврейська громада була слабкою і не мала великої представленості. Збори, данини і грошові штрафи з містечка давало основну частину доходів маєтку. У структурі доходів з містечка звертає увагу продаж ячменю містечком. Характерною є також відносно висока дохідність корчм у селах Рудня, Брідки та Стара Виживка (цей елемент складав більше третини усіх доходів із сіл маєтку).

Список використаних джерел

1. Атаманенко В. Господарський розвиток міста Вижва та Виживського ключа у другій половині XVI ст. (за даними інвентарів 1556 та 1590 рр.). *Минуле та сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині*. Луцьк, 2011. Вип. 40. С. 113–116. <https://drive.google.com/file/d/0B6-BGvhj7XheWVN1MXRIVWVhNGc/view>.
2. Баранович М. Панське господарство в ключі Володарським за часів Коліївщини / Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергієвича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928. Т. I. С. 274–279.
3. Ворончук І. Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI – середині XVII ст. *Український археографічний щорічник*. 1999. Вип. 3–4. С. 212–229. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uashch_1999_3-4_16.
4. Держархів Волинської обл. Ф. 363. Ковельський повітовий земський суд (1797–1831 рр.) та Ковельський повітовий суд (1831–1872 рр.). оп. 2. Спр. 7. Справа по позову товариства міщан містечка Виживи до княгині Яблоновської про землю, 1810–1861 рр., 198 арк.
5. Держархів Житомирської обл. Ф. 58 Волинська палата державного майна.м. Житомир Волинської губернії. 1840–1866 рр. оп. 1. Спр. 85. Справа про проведення люстрації державного маєтку Виживи Ковельського повіту, 1849–1862 рр., 241 арк.
6. Єрофієв І. До питання про старі українські міри, вагу та грошовий обіг / І. Єрофієв, з попереднім словом проф. О. Ветухова, за ред. акад. Д. І. Багалія. Харків, 1927. 52 с.

7. Заяць А. Магдебурзьке право у містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII століття. *Ефективність державного управління*. Збірник наукових праць. 2009. Вип. 18/19. С. 229–236. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/text18.pdf>.
8. Заяць А. Міське суспільство Волині XVI – першої половини XVII ст.. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 582 с.
9. Карліна О. Єврейські домогосподарства у Волинській губернії в першій половині XIX ст. *Соціум*. Альманах соціальної історії. 2004. Вип. 4. С. 53–68.
10. Карліна О. Містечко Вижва і Старовижівщина наприкінці XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії*. Науковий збірник. Випуск 53. Матеріали 53 Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України, 20 травня 2015 р., смт. Стара Вижівка – с. Сереховичі. Луцьк, 2015 р. С. 204–210.
11. Карліна О. Соціальна структура населення міст і містечок Волинської губернії наприкінці XVIII ст. *Соціум*. Альманах соціальної історії. Випуск 10. 2013. С. 97–114.
12. Кравченко І. Ямпільський маєток наприкінці XVIII та в першій чверті XIX ст. *Студії і історії України науково-дослідної катедри історії України в Києві*. Т. 2. Київ 1929. С. 88. URL: <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/0001586>.
13. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. 702 с.
14. Специальная карта Западной части Российской Империи, составленная и гравированная в 1/420000 долю настоящей величины при Военно-Топографическом Депо, по время управления генерал-квартирмейстера Нейдгарта под руководством генерал-лейтенанта Шуберта. СПб, 1826–1840. Л. XXXIII, XXXIV, XXXIX, XL.
15. ЦДІАУК, Ф. 32. Магістрат м. Вижва Волинського воєводства, 1601–1753, 1784–1789 pp., оп. 1, спр. 6. Актова книга, 1785–1789 pp., 118 арк.
16. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Cz. 1. T. 8. Warszawa: Warszawskie Towarzystwo Akcyjne S. Orgelbranda S[yn]ów, 1905. 396 s. URL: <https://polona.pl/item/herbarz-polski-wiadomosci-historyczno-genealogiczne-o-rodach-szlacheckich-cz-1-t-8,MTAztNTU5MTY/122/#info:metadata>.
17. Kuklo C. Struktury demograficzne i etniczne miast prywatnych w Koronie w XVI–XVIII wieku. Uwagi wstępne. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 2016. Vol. 77. S. 319–356. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RDSG.2016.SI.14>.
18. Словник географічний Крѣлства Польскаго і innych krajów słowiańskich. Т. IV. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1883. 983 s. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_IV.
19. Словник географічний Крѣлства Польскаго і innych krajów słowiańskich. Т. XIV. Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1895. 930 s. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_XIV.

Сергій Яровенко (Турійськ)

СТАРОВИЖІВЩИНА У ВІЙСЬКОВІЙ ІСТОРІЇ

Географічне розташування Старовижівщини та рельєф місцевості зумовило відносно спокійне життя місцевих жителів протягом віків. Однак в історії краю такі є сторінки, які пов'язані з військовою історією, причому з яскравими її сторінками.

Це стосується війни між Французькою республікою та Російською імперією 1812 року, подій Польсько – Російської війни 1920 року, 2-ї світової війни.

Про деякі з них і піде мова в цьому дослідженні.

Старовижівщина, як поле битви Французько - Російської війни 1812 року.

Бойові дії в часи війни 1812 року прокотились тричі. Перший раз в хді маршу військ 3-ї Обсерваційної армії в напрямку на Брест, другий – після відходу армії від Кобрини і Городечна, а третій в ході контрнаступу 3-ї та Дунайської армій знову в напрямку Бреста.

10 липня 1812 року шляхами Старовижівщини в напрямку на Брест рухались колони 3-ї Обсерваційної армії генерала від кавалерії Олександра Петровича Тормасова, зокрема загін генерал-майора князя Олексія Федоровича Щербатова. Цей загін йшов в напрямку Ковеля через Бучинь і далі на Ратне та Мокрани. До складу загону були включені Татарський уланський, Євпаторійський кінно-

татарський, Володимирський і Дніпровський піхотні, 28-й егерський полки, 11-та кінно-артилерійська та 34-та легка рота.

13 серпня районі Нової Вижви австрійський авангард корпусу князя Шварценберга наздогнав і атакував загін генерал-майора Юхима Гнатовича Чапліца (Павлоградський гусарський (командир – полковник князь Жевахов Спиридон Еристович), 28-й егерський полки (командир підполковник Федір Самсонович Тандельфельд) і один ескадрон Лубенського гусарського). В ході 18 годинного бою російські частини відбили усі атаки ворога. [1,20] Особливо відзначився 28-й егерський полк, який під командуванням свого шефа генерал-майора Петра Яковича Корнілова. Егері багнетною атакою прорвали бойовий порядок австрійських військ, чим забезпечили вихід з оточення всього загону російської армії. На допомогу Чапліцу були вислані Коливанський і Вітебський піхотні полки, які згодом увійшли до його загону. По відбитті атак загін генерал-майора Чапліца відійшов до с. Шайно (нині с. Журавлине Старовижівського району).

20 вересня в напрямку на Буцинь – Ратне зі сторони Ковеля виступили частини 3-го корпусу генерал-лейтенанта Олександра Львовича Воїнова, який цього ж дня був посилений загonom графа генерал-майора Йосипа Коніловича Орурка (призначений до авангарду корпусу), а також Дерптським і Кінбурнським драгунськими, Донським козачим Кирєєва полком. Загін Орурка був направлений до Ратного з метою відрізати шлях відступу дивізії австрійського генерала Зігенталя. До кінця дня частини корпусу Воїнова вийшли до села Нудижі. Загін Юхима Чапліца, відряджений від 3-ї Обсерваційної армії, з Головно вийшов у напрямку на Нудижі і Кримне куди прибув біля 16:00. 21 вересня наступ продовжився. Загін генерал-майора Чапліца вийшов з Кримного і наблизився до Красноволі, де табором розмістились австрійці. Спалений ворогом міст, дозволив австрійським підрозділам без бою відійти. Біля дев'ятої години загін Чапліца увійшов до села Тур. 21 вересня увійшов до Кримного увійшли основні частини корпусу генерала Воїнова.

На цьому епопея війни з французами та їх австрійськими та саксонськими союзниками на цьому терені закінчилась.

Старовижівщина під час Польсько - Російської війни 1920 року.

Події 1-ї світової війни та національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. мало зачепили територію Старовижівщини. Якщо під час 1-ї світової війни лінія фронту знаходилась достатньо далеко (на рубежі р.Стохід), то в 1917-1919 роках усіяна лісами, річками, озерами місцевість краю була мало придатна для пересування військ. Навіть шлях з Ковеля на Брест не став цікавим для полководців армій, які того часу воювали на Волині.

Обставини змінились у 1920 році. Якщо під час наступу більшовицький військ значних боїв тут не відбувалось, то вже з вересня 1920 року Старовижівщина стала однією з ділянок польського наступу.

На той час тут займали оборони 58-ї стрілецької дивізії 12-ї армії червоних. Оборона була дуже рідкою, малочислені гарнізони знаходились у більш-менш великих населених пунктах та в районах переправ.

Із вересня 1920 року на території Старовижівщини розмістились частини 7-ї стрілецької дивізії РСЧА під командуванням Олександра Григоровича Голікова. З 5 вересня дивізія була виведена в армійський резерв і по-бригадно знаходилась в районах: 19-та бригада Кузьми Петровича Трубникова в районі Буцинь, Седлище, Вижівка; 20-та Приходька – Шайно (нині с.Журавлине), Краснодуб'я; 21-ша Маслова – Задиби, Ружин, Растів. Штаб дивізії і дивізійна школа, як і відповідні органи 25-ї сд знаходились в м.Ковель. Тут же знаходилась значна частина матеріальної бази 12-ї армії та її тиллові установи.

11 вересня 1920 року після початку масованого польського наступу від Бреста до Володимира-Волинського під ударами поляків та їх українських і білоруських союзників (кавалерійська група С.Н.Булак-Балаховича) в район с.Кримне - Самойловичі відступили підрозділи 173-ї стрілецької бригада Лайоша Гавро (уг. *Gavró Lajos*) зі складу 25 стрілецької дивізії.

Вже на вечір 11 вересня підрозділи групи генерала Балаховича спільно з 1-м батальйоном 63-го полку піхоти резерву зайняли Кримне, вийшли на підступи до Ратно і стали розвивати наступ у східному напрямку. У Кримному «балаховці» вчинили єврейський погром, який став своєрідною помстою за підтримку більшовиків. У своєму рапорті представник командування 3-ї польської армії у своєму рапорті від 20 вересня підпоручник Блонський зазначав: « ... Кримно, велике село, аптека розбита, флакони потрощені, ваги розграбовані, залишилися тільки стіни. Молитовний будинок зруйнований, пергаментні архіви подерті й розкидані по дорозі. Труп лежали біля озера порубані шаблями або постріляні. На додаток для розваги багатьох було підперто киями, щоб виглядало нібито вони ловили рибу. Убитих було кілька десятків, переважно старих..., вбитих в ... Кримному до 50...» [2,88]

12 вересня Начальник 7-ї сд О.Г.Голіков отримав завдання однією бригадою (19-ю) наступати з району Ратне - Заболоття на Брест-Литовський з найближчим завданням зайняти перехрестя шосе в

районі Малорити. Дві інші бригади (20-та, 21-ша) розгорнути на фронті Вижва - Підгороднє, звідки наступати через фронт 58 дивізії в загальному напрямку, на Влодаву. Загальна довжина фронту наступу була до 60 км. [3,30]

При цьому 21-ша бригада на той час ще на закінчила переформування і як бойова одиниця нічого варту не була.

На початок спланованого наступу 7-ма сд мала у своєму складі 7280 чол. Особового складу (470 осіб ком складу, 4567 багнетів, 227 шабель), 52 кулемети, 16 гармат.

Свій удар готувало і польське командування. На Старовижівському і Ковельському напрямках були зосереджені Кінна група Станіслава Никодимовича Булак-Балаховича (мала діяти проти правого флангу 58-ї стрілецької дивізії в напрямку на Ковель і Камінь – Каширський) та 7-ма дивізія піхоти генерал-підпоручника Кароля Шуберта (Karol Stanisław Schubert), що наступала на фронті від р.Влодава до залізниці Хелм – Ковель діяла проти лівого флангу 58-ї сд і правого флангу 25-ї сд і мала вийти до Ковеля з північного заходу.

На світанку 12 вересня польські війська перейшли в наступ. Основний удар прийшовся по лівому флангу 58-ї стрілецької і правому 25-ї стрілецької дивізій. Партизанська білоруська дивізія С.Н.Булак-Балаховича за підтримки польської піхоти зуміла оточити частини 173 бригади 58-ї сд в районі с.Кримне. Бригада з боєм стала відходити в напрямку на Сераховичі. Бійці 19-ї бригади 7-ї сд, яка знаходилась в районі Буценя, спостерігали за відходом окремих груп бійців 173-ї бригади в напрямку до Ковеля. Для протидії ворожій кавалерії був висланий 7-й кавалерійський полк під командуванням Веденяпіна.

Основні сили 7-ї дивізії піхоти за підтримки загонів Булак-Булаховича, діючи з району Шацька, зуміли оточити 516-й стрілецький полк 172-ї бригади 58-ї сд у районі села Згорани. Два інші полки цієї бригади (514-й і 516-й) були відтиснуті на південь і відійшли до Любомля, де знаходились правофлангові підрозділи 25-ї сд. Правий фланг 25-ї сд (73-тя бригада) під натиском противника за умов загрози обходу з півночі був відведений на схід в район Мацеїва (нині смт Луків). На 14:00 частини 25-ї стрілецької дивізії вели оборонні бої на рубежі Мацеїв – Комарів – Мосир. Шлях польській піхоті на Ковель був відкритий. Ця загроза могла бути ліквідована шляхом перекидання бригад 7-ї стрілецької дивізії на захід від Ковеля, однак вмілий обхідний маневр мотобронегрупи противника вирішив справу...

Підрозділи цього мотозагону, що увійшов до військової історії, як перший рейд механізованого загону ворожими тилами рухались і по території Старовижівщини.

Для довідки: до складу мотозагону увійшли 2-й та 3-й батальйони 26-го полку піхоти під командуванням майора Ричарда Ванішка (Ryszard Waniczek), 2-га (por. Władysław Łoś) та 3-тя батарея (por. Stanisław Lepkowski) 7-го полку легкої артилерії під командуванням командира 1-го дивізіону майора Болеслава Пілеського (Bolesław Pilecki), 1-ша колона легких панцерників (1 Kolumna Lekkich Samochodów Pancernych) під командуванням підпоручника Е.Дзенцілевського (E. Dzieścielewski), 17, 28, 21, 81, 200 і 300 колони вантажних автовок (Kolumna Samochodów Ciężarowych). Загальна чисельність групи склала близько 1000 вояків. На озброєнні вище зазначених автобронепідрозділів знаходились 7 панцерників Форд FT-B/TF-с, дві напівброньовані машини White, 45 (за іншими даними 54) вантажівок марок Packard, Berliet і Fiat, 8 75мм гармат. Командування групою було доручене молодому, але доволі досвідченому офіцеру 2-го відділу штабу 3-ї армії – майору Володимиру Бохенку (Włodzimierz Bochenek)

Так, на ранок 12 вересня основні сили групи пройшли ще 25 км і вже були в Ратному, де в ході короткотривалого бою розігнали тамтешній гарнізон. Спроба червоноармійців зупинити рух мотоколоні (був підпалений міст) успіхом не увінчалась – панцерники і вантажівки проскочили через палаючий міст і попрямували на південь. Розгром червоноармійського гарнізону в Ратному незабаром завершила кіннота Балаховича.

У районі Буценя колона наздогнала два розрахунки з артдивізіону 19-ї бригади 7-ї сд. Червоні артилеристи опізнали машини противника на відстані до 400 метрів і встигли розгорнутись до бою. Радянські артилеристи під кулеметним вогнем польських панцерників зі складу авангарду встигли зробити три постріли, а згодом відірватись від поляків. Через декілька кілометрів в районі села Мислина (нині Ковельський район) авангард групи Бохенка знову «наткнувся» на артвзвод (2 гармати) 19-ї бригади. Внаслідок короткотривалого бою розрахунки гармат були знищені кулеметним вогнем. За боєм своїх артилеристів з району с.Седлище спостерігав командир 19-ї бригади Кузьма Трубников, однак із-за відсутності артилерії нічого полякам протиставити не міг. Про пересування колони противника «чисельністю до полку» в напрямку Ковеля комбриг-19 К.П.Трубников доповів начдиву-7. Одночасно він запитав чи не слід припинити рух бригади в напрямку Бреста, на що О.Г.Голіков відповів, що колону зустрінуть бійці дивізійної школи, а 19-та має зруйнувати мости в тилу колони. [3,35]

Внаслідок сміливого рейду більшовики в Ковелі була заскочені зненацька і місто опинилось в руках поляків, що в подальшому зумовило розгром фронту 12 армії на Волині.

Станом на 13 вересня 1920 року бої на території Старовижівщини закінчились.

Старовижівщина у 2-й світовій війні.

Вересень 1939 року, як і червень 1941 року у сторінках військової історії Старовижівщини не позначились ніяк. Хіба, що 23-24 вересня 1939 її територія була вже під владою більшовиків, а в червні 1941 жителі населених пунктів, що знаходились вздовж шляху з Ковеля на Ратно бачили рух техніки розвідувального батальйону 41-ї танкової дивізії, який отримав завдання вести розвідку в напрямку Бреста і унеможливити прорив німецьких підрозділів в напрямку Малорита – Ковель (радянське командування побоювалось рейду мотозагону, як це було в 1920 році).

Наступна сторінка воєнної історії вже пов'язана з повстанським рухом.

У 1943-початку 1944 року на території Старовижівщини активно діяли як загони УПА, так і «червоної партизанки».

Цей район у різний час контролювали підрозділи від загонів і груп УПА, які мали різну організаційну структуру і підпорядкування в залежності від часу та завдань.

На початках – в червні 1943 року тут діяли підрозділи щойно сформованих сотень, а згодом загонів «Стохід» (О.Шум «Вовчак») та «Буг» (І. Климчак «Лисий»). [4,51]

Зазначу, що назва УПА, як військової організації ОУН, на думку більшості дослідників з'явилась у травні 1943 року. Свідченням цьому може бути Відозва Головної Команди Української Повстанчої Армії, яка датована 20 травня 1943 року. [5,3-4]

У серпні – листопаді 1943 року конфігурація і назви військово-адміністративного поділу ВО УПА «Турів» дещо змінилась. Південний захід (Луччина, Ківерцівщина, Рожищенща, Горохівщина знаходились під «юрисдикцією» надрайону «Хортиця», Володимирщина, Іваничівщина та район Мосирських лісів – «Степ», інша частина сучасної Волинської області – надрайону «Кодак». [5, схема с. 476]

Із вересня - жовтня 1943 року група ВО «Турів» (Командир Микола Якимчук «Олег», ШВШ – Борис Бедрик «Клим») складалась з загонів «01. Котловина» (Степан Коваль, «Юрій Рубашенко»), «02. Озеро» (Юрій Стельмашук «Рудий»), «003 ім. І. Богуна «Січ» («Лівар») при цьому землі Старовижівщини контролювались бійцями «Озера» основна база якого з серпня 1943 року знаходилась в районі с.Сомин ». [6]

На кінець жовтня 1943 року на території Старовижівщини діяли декілька повстанських районів ОУН до яких відносились різні населені пункти : Камінь-Каширський (с.Мильці), Седлищанський (кордон Пісочне – Датин – Божа Воля – Мизове), Заболотівський «Карлик» (Яревище – Заболоття – Дубечне – Кримне). [7; 25-25]

З утворенням на початку січня 1944 року угруповання УПА «Північ» року край контролювали курені і групи ВО «Турів» (командир – Юрій Стельмашук – «Рудий», «Кайдаш», ШВШ – Олексій Шум «Вовчак», ПВХ – «Хмурий»), зокрема південну частину і центр - групи від загону ім.Івана Богуна, який дислокувався в урочищі «Вовчак» на Турійщині (командир – Порфирій Антонюк «Кліщ», «Комах», «Бджола», «Сосенко»), куреня під командуванням Олексія Громадюка «Голубенко», «Острізький». Східна частина знаходилась під контролем «Полтавського загону» (командир «Назар Крига»), а південно-західна – Любомльським куренем «Лисого» (1-ша сотня «Нерозлучного», до 15 січня знаходилась в підпорядкуванні загону «Сосенка»).

Наближеність Ковельського залізничного вузла обумовлювала наявність в цьому районі в основному груп, які були підпорядковані розвідувальним органам НКО та НКВС. Серед цих груп і загонів – з'єднання Бринського, загін В.О.Карасьова, розвідувально-диверсійний загін капітана Дугербія Узденова, оперативно-розвідувальні групи НКДБ УРСР «За батьківщину» та «Унітарці» (командир – майор Василь Васильович Хондошко), розвідувально – диверсійна група під командуванням О.Г. Каурова (з 11.02.1944).та інші.

Між цими військовими формуваннями від більшовиків та націоналістів, які бачили майбутнє України по різному постійно відбувались боє сутички.

21 січня 1944 року 1-й батальйон Давида Бакрадзе зі складу 1-ї Української партизанської дивізії ім. Ковпака атакував в районі села Кукуріки сотню Нерозлучного зі складу загону «Лисого» («Павлюк, Іван Климчак). У ході бою сотня зазнала значних втрат і була розсіяна. Найбільшим здобутком червоних партизанів стали документи, які стосувались організаційної структури УПА на Волині, про діяльність школи УПА «Лісові чорти» (в документах ВО «Турів» - підстаршинська школа ім. Симона Петлюри). Також були захоплені два склади з продовольством, декілька кулеметів, біля 200 гвинтівок, засоби зв'язку. [8; 101]

Захоплені документи та зрада бійців із числа військовополонених згодом дозволила партизанам Вершигори розгромити базу УПА у Вовчакові та підстаршинську школу в Мочулках на

Турійщині. (Ярослав Антонюк в книзі Український визвольний рух у постатях керівників датує цей бій 18 березня 1944 року, хоча на той час з'єднання Вершигори вже залишило Волинь, а Ковель був оточений військами 2-го Білоруського фронту) [4; 521]. Результати боїв підрозділів дивізії П.П.Вершигора доповів радіограмою на ім'я начальника Українського штабу партизанського руху від 03.02.1944 № 45. [9]

У березні 1944 року радянське командування з метою виходу до державного кордону СРСР спланувало проведення наступальної операції, яка згодом отримала назву «Поліська».

В рамках підготовки до цієї операції УШПР поставив завдання партизанським частинам надати всебічну допомогу. Командуванням з'єднань Олексія Федорова та Степана Малікова був розроблений план захоплення важливого залізничного вузла та міста Ковель.

Перед цією операцією радянських партизанів, яка проводилась в період 22 - 27.02.1944 розвідувальними даними щодо розташування сил і засобів гітлерівського гарнізону партизанів забезпечували ковельські підпільники та партизанські розвідувальні групи Каурова та капітана Устима Дроздова. Завдяки цим групам було встановлено чисельність гарнізону (понад 2000 німецьких і до 400 угорських вояків), основні вогневі та тактичні вузли оборони, місця розташування мінних полів. Окремим завданням розвід груп було виявлення підрозділів у навколишніх селах Доротищі, Облапах, Секуні, Несухойжах, проте, як виявилось згодом, дані про чисельність і озброєння деяких гарнізонів виявились неточними.

В ході партизанської операції 25 лютого 1-й та 3-й батальйони з'єднання О.Ф.Федорова обійшли гітлерівців і з боєм зайняли Сереховичі, Секунь, а в подальшому вийшли до залізниці Ковель – Брест.

13 березня 1944 року в рамках Поліської наступальної операції з плацдармів на західному березі річки Стохід на 40-кілометровій ділянці від Любешова до Борозно розпочали наступ обидві стрілецькі дивізії (38-ма гвардійська та 160-та стрілецька) 70-ї армії (командувач – генерал-лейтенант Іван Федорович Ніколаєв, з 28.03.1944 генерал-майор Олександр Іванович Рижов). В напрямку на Стару Виживку – Ратне вели наступ частини 38-ї гвардійської стрілецької дивізії під командуванням гвардії генерал – майора Георгія Матвійовича Соловйова.

Знову активізувались партизани. Партизанське з'єднання С.Ф.Малікова 13 березня зайняло ряд населених пунктів, у тому числі станцію Мизова. В цей же період для забезпечення дій регулярних частин РСЧА з району с. Копилля тоді Маневичівського району в рейд по тилах ворога почало партизанське з'єднання імені 24-ї річниці РСЧА. Партизанами цього з'єднання був розгромлений німецький гарнізон в с.Кримне.

За 5 діб, не зустрічаючи серйозного опору противника, війська 70-ї А просунулися на глибину до 60км. На 16 березня була зайнята значна частина Старовижівського району з районним центром Стара Виживка.

Вже 22 березня з району Малорити наступ з метою деблокади оточеного Ковельського гарнізону повели частини 5-ї єгерської дивізії під командуванням генерал - лейтенанта Гельмута Тумма (Hellmuth Thumm). Після захоплення мостів через р.Прип'ять та канал Турський 29 березня німецьким єгерям вдалось створити плацдарм і повести подальший наступ. Для посилення наступу з району Бреста були направлені частини 5-ї танкової дивізії під командуванням генерал – майора Карл Декера (Karl Decker).

28 березня 5-а танкова дивізія завдала удару через Смідин в південно-східному напрямі, щоб прикрити фланг 4-й танкової дивізії, яка наносила головний удар. Разом з частинами 5-ї тд вели наступ і підрозділи 5-ї єгерської дивізії, при цьому командування 56-го танкового корпусу дозволило не тільки маневр силами і засобами частин і підрозділів, які знаходились в районі бойових дій, але й перепідпорядкування підрозділів за рішенням командирів з'єднань. Так, 1-й батальйон 56-го єп 5-ої єд, був переданий в підпорядкування командира 13-го мотопіхотного полку (мпп) і отримав наказ атакувати з району села Краска в напрямі на Чевель. До вечора 28.03 батальйони з поставленим завданням справились. Уранці 29 березня 1-й батальйон 14-го мотопіхотного полку 5-ї тд захопив маленький плацдарм за Виживкою і розширив його у напрямі Видраниці. У зв'язку з тим, що сил батальйону для подальшого наступу не вистачало, цей підрозділ оперативно було перепідпорядковано командиру 56-го єгерського полку 5-ї єд. 56-й єп розгорнув на плацдармі два батальйони і розпочав наступ у напрямку села Глухи. 13-й мпп з 1-м батальйоном 56-го єп і 2-м батальйоном 13-го мотопіхотного полку зайняв рубіж від Рудки до Старої Виживки. У другій половині дня 29 березня єгерський батальйон за підтримки чотирьох танків опанував Старою Виживкою. При подальшому наступі в напрямку села Борзова батальйон був зупинений вздовж річки Виживка підрозділами 1-ї стрілецької дивізії червоних під командуванням під командуванням полковника Леоніда Андрійовича Бакуєва, яка щойно була перекинута з району Чарторийськ – Маневичі. Першій стрілецькій дивізії було наказано вирівняти положення північніше Виживки і не допустити подальшого просування противника з ратнівського напрямку на Ковель.

Після вивантаження на станціях та руху форсованим маршем по обіді 27 березня на східному березі Виживки на рубежі Лучиця, Видраниця, хутір Видраниця із завданням не пропустити прориву противника в напрямі Ковеля по шосе Брест – Ковель зайняв оборону 415-й сп. Поставлена завдання вийти до Ратного і надати допомогу частинам 38-ї гвардійської стрілецької дивізії полк не встиг, оскільки частини 38-ї гв.сд були вибиті з селища Ратне 27 березня, коли 415-й сп тільки прибув до Замшан. 408-й стрілецький полк, посилений 2-м дивізіоном артполку здійснив марш через Великий Обзир, Підсинівку, Смикове, Майдан, Брунетівку, Пісочне і Черемшанку і надвечір 28 березня зайняв оборону на березі Виживки в районі Пісочне – Черемшанка. 412-й стрілецький полк, який форсованим маршем з району зосередження (Мильці) опівдні 29 березня прибув в район Буценя і зайняв оборону з завданням не дати противнику можливості розмістити свої війська вздовж шосе з Ковеля на північ. По обіді 29 березня командування дивізії провело деяку перестановку сил. 412-й сп було перекинуто в район Замшан, де й зайняв оборону. На східній околиці Замшан розмістився і КП дивізії. Підрозділи тилу були розміщені в районі села Синово.

28 березня 2-й батальйон 13-го мотопіхотного полку 5-ї тд вибив радянські підрозділи з населених пунктів північніше Виживки по обидві сторони від залізниці.

29 березня частини 5-ї егерської дивізії атакували позиції 415-го сп 1-ї сд, але отримали достойну відсіч і відійшли за Виживку.

30 березня перейшли в наступ 1-й батальйон 56-го єп, 2-й батальйон 13-го тп та 2-й батальйон 14-го тп. Ще вночі з 29-го на 30 березня гітлерівці переправились через річку, відтіснили 2-й батальйон 415-го сп від Виживки і закріпились на околиці Видраниці. Контратаку бійців 2/415 сп очолив заступник командира дивізії полковник Карпелюк. Рішучими діями червоноармійці вибили ворога на західний берег Виживки. Гітлерівці в ході бою втратили тільки вбитими більше 200 вояків. Тимчасом, опівдні 30 березня 2-й батальйон 14 тп вермахту зламав оборону 234-ї сд, переправився через Виживку південно – східніше Галиної Волі і зайняв Рудку. До наступу темноти гітлерівці відбивали численні атаки радянських підрозділів, які намагались вибити ворога з тактично – важливого населеного пункту, проте на допомогу німцям підійшли підрозділи 13-го мотопіхотного полку. 3-й батальйон 56-го єп форсував Виживку західніше Видраниці і ударом в стик 415-го та 412-го сп потіснив підрозділи 1-ї сд. Німецька артилерія з районів Ратного і села Глухи вела масований обстріл позицій радянських військ. Вогнем 3-го артдивізіону та перших батальйонів 412-го та 415-го сп противник був зупинений в кілометрі від околиць Видраниці. О 13.00 бійці 1-го та 2-го стрілецьких батальйонів (командири майор Плеханов і капітан Уткін) за наказом командира 415-го сп підполковника В.М. Медінцева піднялись в контратаку і багнетним ударом вибили егерів за Виживку. В ході бою було знищено до 300 німецьких солдатів, декілька десятків егерів було захоплено в полон. [10; 90, 93]

На ділянці 408-го сп силами стрілецької роти за підтримки артилерійської та мінометної батарей було захоплене село Текля на західному березі Виживки. Спроби гітлерівців наблизитись до переправи в напрямку на Пясечне (Пісочне) були зірвані рушнично – кулеметним вогнем роти та вогнем мінометної роти старшого лейтенанта Будаєва.

У ніч на 31 березня в районі висоти 160,9 (2,5км на південний захід від Видраниці) під прикриттям вогню артилерії взвод 56-го єп переправився через Виживку і зав'язав бій з бойовим охороненням 415-го сп, а невдовзі через річку переправилось до егерського батальйону з засобами вогневої підтримки. Спроби 415-го сп скинути ворога в ріку успіхом не увінчались. Через деякий час на плацдарм переправились ще два батальйони противника, які розширили плацдарм. Загроза прориву противника стала реальною. Командир дивізії полковник Бакуєв прийняв рішення нанести контрудар силами 412-го сп, і невдовзі за підтримки дивізійної артилерії та мінометів 412-го і 415-го стрілецьких полків піхота пішла в атаку. Не дивлячись на сильний супротив ворога фронтальний і флангові удари по плацдарму дозволили витіснити противника за Виживку.

У той же час 5-а егерська дивізія почала атаку з району Нової Виживи для прикриття північного флангу ударного угруповання з одночасним завданням скути частини 38-ї гвардійської стрілецької дивізії.

1 квітня стрілецька рота 408-го сп, яка обороняла село Текля була атакована батальйоном гітлерівців. До вечора піхотинці відбивали атаки переважаючого ворога, але із-за загрози оточення вимушені були відійти на східний берег Виживки. На плечах відступавших радянських піхотинців егері переправились через Виживку південніше села Пісочне. Одночасно гітлерівці переправили через річку і дві гармати. 22.30 зав'язався бій підрозділів 408-го сп під командуванням полковника Кондратського з гітлерівцями на околицях Пісочного. Три контратаки радянських військ були відкинуті сильним артилерійсько – мінометним вогнем, а на ранок 2 квітня німці повністю опанували селом. В бою за село загинув начальник штабу 408-го сп капітан Юдаєв, який особисто очолив оборону штабу полку і вогнем зі станкового кулемету зупинив рух противника. По обіді 2 квітня на допомогу 408-му сп прибув резерв командира дивізії – батальйон 412-го сп і 339-й винищувальний протитанковий дивізіон.

Після артилерійського нальоту двох артдивізіонів піхота пішла в атаку і вибила німців з Пісочного, а згодом і за Виживку.

У ніч з 1 на 2 квітня підрозділи 56-го єп вкотре форсували Виживку і вклинились в оборону 1-ї сд на південний схід від Видраниці. Три атаки відбили бійці 415-го сп, а згодом, рішучою контратакою в напрямі висоти 153,6 відкинули противника і вийшли до 14.00 03.04.44 на дорогу Видраниця – Глухи.

Розвідники 1-ї окремої розвідувальної роти під командуванням капітана І.Ф.Тимофєєва, скориставшись успіхом 415-го сп вирушили в рейд по тилах ворога. Після 15-ти кілометрового маршу розвідники вийшли до дороги Глухи – Дубечно. В районі села Дубечно розвід група знищила німецький бронетранспортер і взяла «языка» з 2 батальйону 12-го мотопіхотного полку 4-ї німецької танкової дивізії. Наступного дня в районі Дубечно в руки до розвідників потрапив обер-єфрейтор 75-го сп. Обидва «язики» були переправлені через лінію фронту і надали цінну інформацію.

Доки дивізійна розвідка «мандрувала» тилами противника, о 03.00 3 квітня 415-й сп за підтримки 1-го батальйону 412-го сп черговою контратакою змусили гітлерівських вояків відійти за Виживку, східний берег був повністю очищений від ворога.

5 квітня німці деблокували свій гарнізон у Ковелі. На Старовижівщині фронт зупинився вздовж Виживки. Запанувала відносна тиша аж до липня 1944 року.

В ході Люблін-Брестської наступальної операції військ 1-го Білоруського фронту (генерал армії К.К.Рокосовський територію Старовижівщини очищали від гітлерівців війська 47-ї та 70-ї армій. Вже 9 липня частини 47-ї армії вийшли на рубіж Стара Виживка, Нова Виживка, Смідин. Після нищівної поразки в районі Мацеїв – Торговище частин радянського 11-го танкового корпусу наступ був зупинений. Радянське командування перегруповувало сили і готувалось до нового наступу.

Були уточнені завдання об'єднанням, з'єднанням та частинам.

Так, 47-й армії ставилось завдання прорвати оборону противника на ділянці шириною 5,5км в районі села Паридуби, в подальшому наступати в напрямку на Влодаву, Бялу Подляску з метою створення зовнішнього кільця оточення брестського угруповання вермахту;

70-та армія силами двох дивізій з дивізійною артилерією повинна була прорвати полосу оборони по річці Прип'ять і наступати в загальному напрямку – Караулка, Крива, Нива, вийти в район Дівина. Подальше завдання армії залежало від обстановки і опору німців або наступати на Кобрин, або в напрямку населених пунктів Оса, Мокрани з метою створення внутрішнього кільця оточення брестського угруповання ворога.

Першими, о 4.00 17 липня (дата наступу була перенесена з 12.00 16 липня для більшого узгодження дій з іншими арміями фронту), розпочали наступ війська 70-ї армії на Брестському напрямку.

На світанку 18 липня кровопролитні бої розгорнулись на ділянці прориву 165-ї стрілецької дивізії 47-ї армії в районі села Паридуби.

О 2.00 19 липня перейшли в наступ частини 96-го ск 70-ї армії. 1-ша сд форсувала Виживку південніше Пісочного, прорвала оборону противника на рубежі ур.Княжна – Стара Виживка і продовжила наступ в напрямку на Шацьк. Цього дня лівофланговий батальйон 412-го стрілецького полку разом з саперами, забезпечуючи прикриття стику між 47-ю та 70-ю арміями увійшов до Старої Виживки. Пройшовши з боями від 16 до 22 кілометрів на кінець дня 19 липня частини 1-ї сд вийшли на рубіж Кримне, Смоляри, Любохине і звільнили ці населені пункти від гітлерівців. 20 липня Старовижівщина була повністю звільнена від гітлерівців.

20 липня Радінформбюро оголосило:

«...Войска 1-го БЕЛОРУССКОГО фронта, перейдя в наступление из района КОВЕЛЯ, прорвали сильно укрепленную оборону немцев и за три дня наступательных боёв продвинулись вперёд до 50 километров, расширив прорыв до 150 километров по фронту. В ходе наступления войска фронта овладели районными центрами Волынской области городом Любомль, городом Ратно, городом Турийск, городом Мацеев, Заболотье, Головно, а также с боями заняли более 400 других населённых пунктов, в числе которых крупные населённые пункты Мокраны, Малорыта, Тур, Гута Ратненская, Дубечно, Крымно, Любохине, Бутмер, Згораны, Забужье, Опалин, Рымачи, Бережцы, Биндюга, Корытни, Никитичи железнодорожные станции МАЛОРЫТА, ХОЦИСЛАВ, ЗАБОЛОТЬЕ, КРЫМНО, ВЫЖВА, МЫЗОВО, МОЩЕНАЯ, ТУРИЙСК, ТУРОПИН, ОВАДНО, ЧЕРКАСЫ, МАЦЕЙОВ, ПОДГОРОДНЯ, ЛЮБОМЛЬ, ЯГОДИН. Наши войска вышли к реке ЗАПАДНЫЙ БУГ...»

Після видворення гітлерівських загарбників на теренах Старовижівщини відомості про діяльність структур УПА, саме як військової організації, носить доволі рідкі відомості, іноді сумнівні.

Інформація командира партизанського з'єднання майора Андрія Михайловича Грабчака [11; 238], який доповідав в УШПР про перекидання через лінію фронту загону УПА чисельністю до 1500 чоловік в район с.Виживка (так в документах) мало ймовірна, оскільки вздовж річки з кінця березня – початку 1944 року лінія фронту знаходилась саме по лінії р.Виживка.

15 листопада 1944 року в районі с. Кримне бойова група чисельністю до 200 чоловік здійснила напад на винищувальний загін, який очолював начальник 2-ї частини Заболотнівського райвійськкомату Бражніков. В ході бою були вбиті командир групи, ще 2 офіцери, 2 червоноармійця, два бійці винищувального загону. 15 «істребків» були взяті в полон, проте згодом звільнені. [11; 303]

Однак продовжували боротьбу підпільні структури ОУН (б). Так, 20 листопада 1944 року в лісі поблизу с.Кукуріки відбулась нарада Ковельської округи ОУН на якій було повідомлено про зміну назви на НВРО (скасована Проводом ОУН наприкінці листопада 1944 року). (Ярослав Антонюк. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Берестейська області (1930-1955) Видавництво «Літопис УПА», Львів, 2014, с. 72) У 1945 року основна частини Старовижівщини увійшла до Камінь-Каширського надрайону ОУН (до цього входила до Седлищанського РП ОУН). Відомості про діяльність територіальної ланки ОУН Старовижівщини відмічалась у Волинським обкомом КПБ(у) ще в 1951 році (Баран В. Україна: новітня історія (1945 – 1991 рр.). – Львів, 2003. 0 с.45), а остаточна ліквідація боївок ОУН з світськими правоохоронними структурами на Старовижівщині зафіксована 18 січня 1954 р. [12; 75]

Розпочався новий період історії, який закінчився 24 серпня 1991 року з проголошенням Незалежності України.

З початком російської агресії проти України старовижівчани також стали на захист рідної землі. За даними Старовижівського РЦТК та СП протягом 1-6 хвиль мобілізації Ратнівсько-Старовижівським ОРВК були призвані за мобілізацією 141 житель тодішнього Старовижівського району. На військову службу за контрактом в 2015 – 2021 роках (на 01.06.2021) пішли служити 130 синів і дочок Старовижівщини.

Фото

01. Тормасов Олександр Петрович, командувач військами 3-ї обсерваційної армії.

02. Генерал-майор князь Щербатов Олександр Федорович.

03. Чапліц Юхим Гнатовив, шеф Павлоградського гусарського полку.

04. Князь Жевахов Спиридон Еристович, в 1812 році полковник, командир Павлоградського гусарського полку.

05. Генерал-майор Петро Якович Корнілов, в 1812 році шеф 28-го єгерського полку.

06. Граф генерал-майор Йосип Корнілович Орук.

07. Солдати австрійського корпусу Шварценберга.

08. Російська піхота в 1812 році.

09. Російська піхота в 1812 році.

10. Рядовий єгерського полку російської армії в 1812 році.

11. Павлоградські гусари в бою.

12. Голіков Олександр Григорович, в 1920 році командир 7-ї сд.

13. Трубников Кузьма Петрович, в 1920 році командир 19-ї бригади 7-ї сд.

14. С.Н.Булак-Балахович командир кінної групи польської армії.

15. Лайшо Гавро Матвійович, в 1920 році командир 173-ї бригади 25-ї сд.

16. Генерал-підпоручник Кароль Шуберт, в 1920 році командир польської 7-ї піхотної дивізії.

17. Володимир Бохенек, майор, командир
мотомехзагону, світлина 1915 року.

18. Олекса Шум «Вовчак».

19. Іван Климчак «Лисий».

20. Якимчук Микола «Олег», перший командир
ВО Турів в 1943 році.

21. Федоров Олексій Федорович, командир
Чернігівсько - Волинського партизанського
з'єднання.

22. В.О.Крарасьов, командир партизанського
загону НКВС.

23. Гравюра з закликом УПА.

24. Бакрадзе Давид Ілліч командир 1 батальйону Української партизанської дивізії ім. С.А.Ковпака.

25. Генерал-лейтенант Іван Федорович Ніколаєв, командувач військами 70-ї армії 2-го Білоруського фронту.

26. Генерал майор Олександр Іванович Рижов, командувач військами 70-ї армії 2-го Білоруського фронту з 28.03.1944.

27. Гвардії генерал – майор Георгій Матвійович Соловійов, в 1944 році командир 38-ї гвардійської стрілецької дивізії.

28. Генерал - лейтенант Гельмут Тумм, в 1944 році командир 5-ї егеської дивізії вермахту.

29. Генерал – майор Карл Деккер, в 1944 році командир 5-ї танкової дивізії вермахту.

30. Карпелюк Андрій Йосипович, в квітні 1944 року заступник командира 1-ї сд.

31. Т4 5-ї танкової дивізії вермахту під Ковелем.

32. Артилеристи 5-ї єгерської дивізії, березень 1944 року.

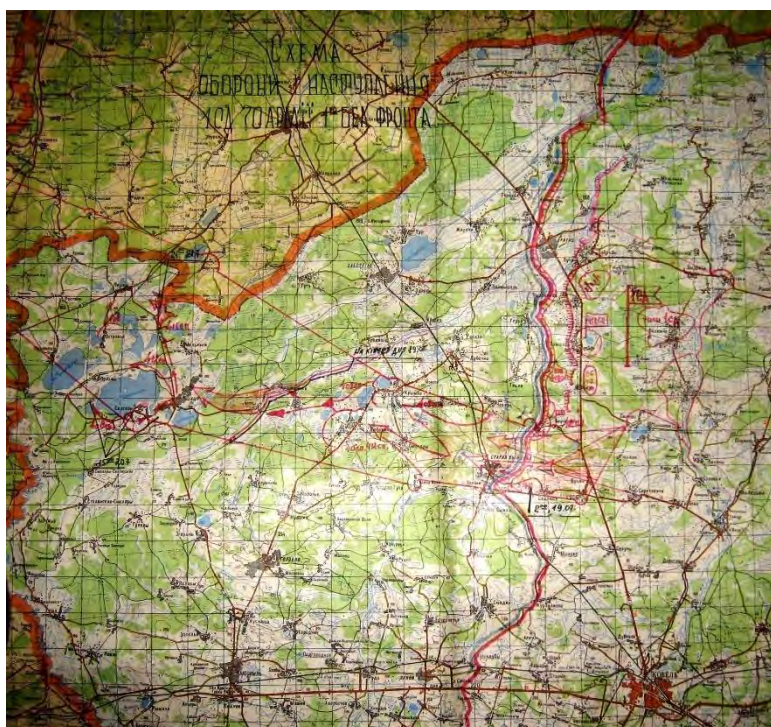
33. Атакують гренадери 5-ї танкової дивізії, березень 1944 року.

34. Макс Заксенмайер, майор, командир 75-го єгерського полку 5-ї єгерської дивізії.

35. Полковник Леонід Андрійович Бакуєв, в 1944 році командир 1-ї стрілецької дивізії 70-ї армії.

36. Схема наступу 1-ї стрілецької дивізії 70-ї армії в липні 1944 року. З фондів Старовижівського краєзнавчого музею.

Джерела:

1. М. Богданович. История Отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам. Типография Торгового дома С.Струговщикова, ТГ.Похитонов, Н.Водова и К⁰, СПб, 1859. Т.І.
2. Карпус Збігнев. Східні союзники Польщі у війні 1920 року. Українські, російські, козацькі й білоруські військові відділи в Польщі в 1919-1920 рр. Видавництво Університету Миколи Коперніка .Торунь 1999. 246с.
3. Келлерман. Ковельская операция и действия мотоотряда польской армии. Журнал «Механизация и Моторизация Армии». №1-1931.
4. Ярослав Антонюк. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Берестейська області (1930-1955) Видавництво «Літопис УПА», Львів, 2014.
5. Літопис УПА. Нова серія. Т.2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. Документи та матеріали. Київ – Торонто. 1999.
6. ЦДГАО, ф.62, оп.1, спр.1382, арк.169.
7. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941-1944 рр.) Літопис УПА. Бібліотека. Т.7. – Торонто – Львів, 2006. - с.25-35.
8. Вершигора П. П. Рейд на Сан и Вислу. — Москва: Воениздат, 1960.
9. ЦДГАОУ, ф.62, оп.1, спр. 1521, арк.13.
- 10.М.Ф.Харитонов. Дороги памяти. Издательство организационно-методического центра по подготовке обласной книги памяти. Псков, 1994.
- 11.Літопис УПА. Нова серія. Т.2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943-1944. Документи та матеріали. Київ – Торонто. 2002.
- 12.Засєкін В. Розстріл в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 року. – Луцьк, 2010.

Володимир Кичилюк (с. Кримне)

СТАРОВИЖІВЩИНА У ВІЙНІ 1812 РОКУ

Бойові дії 3-ї Західної Обсерваційної (резервної) армії (генерал Тормасов)¹ у війні 1812 року менш відомі, ніж дії 1-ї (генерал Барклай-де-Толлі) чи 2-ї (генерал П.І. Багратіон). Ця армія була створена напередодні війни у травні 1812 року для прикриття південно-західних рубежів Російської імперії. Вона складалася з чотирьох корпусів, в які входило 60 батальйонів піхоти, 76 ескадронів кавалерії, 10 козацьких полків, 168 артилерійських гармат. По штатному розпису – до 45 тис. чол., але в реальності – вдвічі менше.

Армія генерала Тормасова дислокувалася на Волині в районі Луцька. Головна квартира знаходилася в Дубно. Після початку воєнних дій, на з'єднання з Тормасовим з півдня йшла Дунайська армія адмірала Чичагова. **2**

Деякі деталі того періоду знаходяться у «Журналі» (щоденнику) російського генерала Вяземського.³ Василь Васильович Вяземський (1775-1812) – походив з Рюриковичів, князь, ад'ютант Суворова, генерал-майор. Природжений військовий – в армії Тормасова командував бригадою, дивізією.

Про освітній рівень генерала Вяземського свідчать вільне ним володіння французькою та італійською мовами, знанням латини. Це був освічений аристократ, що виявляв широту своїх поглядів у дусі Вольтера і Монтеск'є. При штурмі Борисівських укріплень (Білорусь), командуючи авангардом російської армії 37-річний генерал був важко поранений і 5 грудня 1812 року помер від ран.

«Журнал» Вяземського – це шість зошитів загальним об'ємом близько 880 листків. Він був початий як особистий щоденник, але дуже скоро набув рис військово-похідного журналу, тобто, документа.

Щоденники Вяземського дають можливість відтворити поетапний хід воєнних дій, познайомитися з історичними особистостями, відчуття тяготи побуту 3-ї Резервної армії, які були не легші, ніж тяготи армій головного напрямку: **«Я живу в моем шалаше... Совершенно испортившаяся дорога, едва проходимые болота, топкие плотины, дождь, самая темная ночь, множество обозов, и никакого порядка в марше, благодаря темноте!! В сию ночь мы потеряли до 500 отставших и разбредшихся ... Как я измучился. 46 часов не ел, не пил и с лошади не сходил ...».**

Серпень 1812

У ніч з 31 липня на 1 серпня основні сили 3-ї Обсерваційної армії почали відступ від Кобрина (Білорусь) на Волинь. Пряма дорога на Ратно та Ковель була відрізана і 3-й армії довелося відступати болотистими шляхами, що значно знижувало її швидкість. Гинули солдати, гинули коні. Станом на 02.07.1812 втрати російської армії складали: убитими – 6 чол., пропали безвісти – 36 чол. (з них 2 офіцери), вбиті або загинули від отриманих поранень 92 коней.

3-го. В 6 часов вечера граф Ламберт атакован, опять отступили. Велено облегчить повозки, бросить часть муки и часть сухарей и некоторые обозы в болото.

4-го. Пополудни Марков с 5-ю полками пошел в Самару. Сей день нам стоил до 150 человек. Армия наша отошла в Ратно.

8-го. По сю сторону Ратны сделано укрепление.

Тормасов з метою забезпечення флангу армії від удару зі сторони Герцогства Варшавського та зі сторони Бреста відправив два ар'єргадних загони генерала Реньє **4**: генерала Чапліца **5** до Вижви і генерала Ламберта **6** – на Турійськ. Їх завданням було стримати авангард австро-саксонської армії генерала Шварценберга **7** і забезпечити відступ головних сил російської армії від Ратно через Ковель за річку Стир до м. Луцька.

9-го. Князь Хованской 8 остался с 8-ю батальонами в Ратно, занимая дорогу Мокринскую и из Кобрина ведущие; генерал-майор Милисино 9 остается в Любашеве, генерал-майор Чаплиц с отрядом кавалерии и с 28-м егерским в Выжве, граф Ламберт с отрядом своей кавалерии и с 10-м полком в Турийске, корпус Каменского в Несухоежи.

10 серпня австрійці вступили в Ратно. 12 серпня саксонці з австрійцями зайняли Шацьк і підійшли до Любомля разом з новосформованою польською дивізією генерала армії Герцогства Варшавського Антонія Гамількара Косинського і фон Зігенталя (12 тисяч офіцерів і солдат, 8 гармат). Для в'ясування ситуації і проведення рекогносцировки розташування ворожих сил на напрямку Турійськ-Любомль був направлений загін генерала Ламберта. Протягом 13 серпня Ламберт зі своїм загоном знаходився в Любомлі, а наступного дня, 14 серпня відійшов до Турійська.

Перший ар'єргадний бій біля с. Кримне.

12-го. Генерал Реньє с саксонцами в Шацке. Шварценберг сзади его в небольшой переход. Неприятель занял Любомлю и Шацк, вытеснил из Крымны отряд Чаплица. Граф Ламберт близ Любомли, а Чаплиц при Выжве имели жаркие схватки.

Про цей бій засвідчують згадки у нагородних списках офіцерів:

– Павлоградского гусарского полка полковник Сталь **10** – «командуя вторым батальоном Лубенского гусарского полка, 11 августа при Крымне с этим батальоном и с 200 казаков нападавшего на него в превосходной силе неприятеля сбил и прогнал, взяв пять человек в плен».

– Житомирского драгунского полка майор Кулябко – «11 августа с своим эскадроном под Крымно, под командою полковника Сталя, спешивая в важных случаях драгун, содействовал удержанию и даже прогнанию неприятеля».

Другий ар'єргадний бій біля с. Кримне.

Австро-саксонський авангард армії генерала Шварценберга, підсилений піхотою і артилерією, 12 серпня розпочав новий бій з ар'єргардом генерала Чапліца. І про цей бій свідчить згадка у нагородних списках офіцерів:

– Павлоградского гусарского полка полковник Сталь – «командуя вторым батальоном Лубенского гусарского полка, 12 августа при Крымне, с этим батальоном и с 200 казаков усилившегося неприятеля пехотою и артиллерией через целый день удержал, не дав неприятелю двинуться далее трех верст».

Не втримавши позицій в бою з австрійцями генерала Реньє біля с. Кримне, загін Чапліца відступив до Вижви.

Бій під Вижвою.

Вранці 13 серпня авангард австрійської армії наздогнав і атакував біля Вижви військові частини полковника Сталя із загону генерала Чапліца. В ході 18-ти годинного бою російські війська відбили всі атаки ворога. Особливо відзначився 28-й егерський полк генерал-майора Петра Яковича Корнілова, який багнетною атакою прорвав бойовий порядок австрійських військ і забезпечив вихід з оточення. Цей же егерський полк відзначився при захисті переправи через річку Турія.

Бій тривав до тих пір, доки австрійцям на правому фланзі не прийшов на поміч генерал Б'янкі **11** (8 батальйонів) з бригадою Ліхтенштейна. Під вечір Б'янкі оволодів Вижвою, а нічна темнота припинила бойові дії.

Австрійці нарахували 85 вбитих російських солдатів (в т.ч. 3 офіцери) та 149 поранених (в т.ч. 8 офіцерів). Російські ж рапорти говорять про 148 вбитих і поранених та про 34 захоплених у полон австрійцях.

Вижву обороняли полки генерала Чапліца: Костромський піхотний, 28-й егерський (генерал-майор Корнілов), Житомирський драгунський, Павлоградський гусарський, Донський козацький (підполковник Барабанщиков), другий батальйон (4 ескадрони) Лубенського гусарського полку, запасний дивізіон (два запасних ескадрони) Олександрійського гусарського полку (майор Розен), піврота (6 гармат) батареї № 34 роти 4-ї резервної артилерійської бригади (штабс-капітан Беклемишев) і кінна № 11 рота (підполковник Опушкін) цієї ж бригади.

У нагородних списках зазначені:

– 28-го егерского полка подполковник Тандефельдт – «первый с баталионом с левого фланга вступил в дело, защищая левый фланг рассыпанными стрелками и целый день не допустил неприятеля обойти этот фланг».

– майор Домбровский – «с начала самого против атаки неприятельской пехоты и кавалерии на передовую нашу кавалерию командовал двумя ротами егерей и первый вступил в дело с неприятелем, прикрывая всю кавалерию нашу, через лес идущую, и мужественно в лесу удерживал со всех сторон сильную и превосходнейшую неприятельскую атаку, причем и ранен».

– капитан Бережецкий – «командуя стрелками и двумя ротами егерей с правой стороны в лесу, не допустил неприятеля обойти через лес наш правый фланг».

– капитан Нелидов – «целый день с своею гренадерскою ротою в центре прикрывал батарейные орудия, а при окончании сражения прикрывал один с ротою переправу кавалерии и артиллерии».

– штабс-капитан Гандуров – «находясь с ротою на левом фланге, со стрелками в лесу остановил неприятеля, а ввечеру уже послан был с ротою отражать неприятеля, старавшегося войти в местечко Выжву, что и исполнил».

– прапорщик Дмитровецкий – «при окончании сражения в наступившую ночь, когда неприятель, подойдя к местечку Выжве, занял греблю и остановил тем идущую нашу артиллерию, то он, ударив командуемым им взводом стрелков в штыки, опрокинул неприятеля и очистил путь для артиллерии, идущей в Выжву».

– Павлоградского гусарского полка полковник Сталь – «командуя баталионом Лубенского гусарского полка, 13 августа в общей массе арьергарда оказал отличные деяния».

– штабс-ротмистр Заньковский – «будучи со взводом на фланге 28-го егерского полка, когда неприятель нам отрезывал путь к Выжве, то он заехал ему во фланг и храбрым нападением смешал их пехоту, которая остановилась в своем предприятии».

– Житомирского драгунского полка майор Кулябко – «с эскадроном 13 августа у Выжвы весьма отлично действовал».

В бою під Вижвою 3-а армія понесла такі втрати:

– Костромской пехотный полк: – «Ранены: прапорщик Подгурский. Убиты: 1 унтер-офицер, 10 рядовых. Пропали безвести: 9 рядовых. Убито 20 лошадей».

– 28-й егерский полк: – «Ранены: майор Михаил Домбровский, майор Роговский, штабс-капитан Афанасий Мальчевский, прапорщик Домбровский. Убиты: 1 унтер-офицер (умер от раны), 12 рядовых. Ранены: 1 унтер-офицер, 76 рядовых. Пропали безвести: 1 унтер-офицер, 10 рядовых, 1 нестроевой».

– Житомирский драгунский полк: – «Убиты: 1 унтер-офицер, 8 рядовых, 20 лошадей. Пропали безвести: 1 унтер-офицер, 6 рядовых».

– Александрійский гусарский полк: – «Убиты: 8 лошадей. Пропали безвести: 5 рядовых, 1 нестроевой».

– Лубенский гусарский полк: – «Ранены: 1 унтер-офицер, 5 рядовых».

– Павлоградский гусарский полк: – «Убиты: 26 лошадей. Пропали безвести 10 рядовых».

– Донской казачий подполковника Барабанщикова полк: – «Убит 1 урядник. Пропали безвести 1 урядник, 5 казаков».

13 серпня пізно ввечері війська генерала Чапліца залишили Вижву і відступили до Шайно (с. Журавлине). Цього ж дня Тормасов прийняв рішення про загальний відступ 3-ї армії. Дії загонів генералів Ламберта і Чапліца дозволили головним силам 3-ї Обсерваційної армії відступити в напрямку Ратно-Ковель-Луцьк при мінімальних втратах.

Про свій відступ Тормасов 22.08.1812 доповідав імператору Олександрю І:

«Генерал-Майор Чаплиц на посту в Выжве в то же время был сильно атакован 8 батальонами Австрийской пехоты и частью кавалери, но несмотря на усилия неприятеля, пост сей с большою для него потерей был удержан и в плен взято нами 34 человека. С нашей стороны убито: Обер-Офицеров 3, Унтер-Офицер 1, рядовых 29. Ранено: Штаб-Офицеров 2, Обер-Офицеров 2, Унтер-Офицеров 5 и рядовых 135.

О чем ВАШЕМУ ИМПЕРАТОРСКОМУ ВЕЛИЧЕСТВУ всеподданнейше доношу».

За Яровенком С. (Турійськ), на Волині війська 3-ї Обсерваційної армії провели з противником 7 важливих боїв: бій перший – Любомль (12 серпня); бій другий – Кримно-Вижва (12-13 серпня); бій третій – Чаруків, Несвіч (7-9 вересня); бій четвертий – Марковичі, Павловичі, Локачі (11 вересня); бій п'ятий – Турійськ (14 вересня); бій шостий – Ставки (Турійський р-н, 15 вересня); бій сьомий – Любомль (17 вересня) [6].

Абаліхін Б.С. називає 13 важливих боїв, в ході яких ворог втратив вбитими, пораненими і полоненими до 11 тисяч чоловік [1, 36]. Такими втратами занепокоївся сам Наполеон і став вимагати

пояснень у Шварценберга. Австрійський фельдмаршал надав такі пояснення: «...прийшлося штурмом оволодівати греблями і гатями, які являють собою єдино можливий шлях через болота і створюють сприятливі умови, для того, щоб малочисельними частинами зупинити набагато більші сили».

То ж Наполеон відправив кур'єра з листом до австрійського цісаря Франца I з вимогою надіслати корпусу Шварценберга поповнення, яке довело б його чисельність знову до 30 тисяч, як це передбачалось домовленостями.

Проте подальші події на півдні Білорусі та на півночі Волині не дали цьому плану здійснитись – дивізії Домбровського і Косинського, бригада Мора, корпуси Ертеля, Шварценберга і Реньє застрягли перед річкою Стир.

Вересень 1812

У вересні 1812 з району Луцька розпочався наступ 3-ї Обсерваційної армії генерала Тормасова по вигнанню наполеонівських військ з Волині.

11-го. Авангард 3-ї Західної армії під командою генерал-майора графа Ламберта перешел Стир. Отряды Чаплица, Маркова, Чичагова перешли Стир.

У боях за Чаруків і Несвіч (7-9 вересня), відповідно до запису в «Журналі авангарду 3-ї армії», втрати противника склали 15 офіцерів і 295 чол. нижніх чинів вбитими і полоненими (полонених 150 чол., в т.ч. 9 офіцерів). 3-а армія не втратила жодного солдата.

Командир австрійського легко-кінного полку № 3 Ореллі 12 з дивізії полковника Симона фон Сардана (Simon von Sardagna) в бою під Чаруковим (09.09.1812) втратив три полкові штандарти. Штандарти були відбиті взводом поручика графа Буксгевдена. Це були перші штандарти, взяті росіянами. Відповідно до запису в «Журналі авангарду 3-ї армії» втрати противника у цьому бою склали 15 офіцерів і 295 чол. нижніх чинів вбитими і полоненими (полонених 150 чол., в т.ч. 9 офіцерів). Російський загін не втратив жодної людини. За даними генерала Функа, полк Ореллі втратив до 900 коней [6].

З «Журналу» генерала Вяземського:

«авангард під командуванням Ламберта йде форсованим маршем на Брест. Мета Чаплица и Ламберта – не дати з'єднатися військам 1-ї бригади генерал-майора Йогана Фрідріха фон Мора. Армії маневрують в болотах і в лісах. 3-а армія вже має 700 полонених і мародерів-австрійців».

12-го. Неприятель отовсюду начал ретироваться. Наша армия, 3-я, состоит из 25 т. сражающимися и 160 пушек. Армия Чичагова состоит вся из 40 т. сражающихся и 170 пушек. Обе армии составляют 65 т. (исключая корпуса Эртеля в Пинске и Сакена, сзади армии) и 330 орудий артиллерии.

Армия неприятельская состоит из 30 т. австрийцев, 26 т. саксонцев и 12 т. поляков, а всего 62 т. и до 200 орудий.

13-го. Неприятель отступил, оставил Рожище и Переспу.

15-го. Моя часть (В. Вяземский) выступила в половине 8-го часа поутру и прибыла в 11 утра в Любитев.

20-го. Отряд Чаплица выступил в 9 часов из Головно, шел на Нужду (Нудыжи), в Крымно, куда прибыл в 4 часа пополудни. Неприятель открыт в Краскиволи (Краска). Авангард под командою графа Ламберта идет форсированным маршем в Бресту. Цель Чаплица и Ламберта не дать соединиться генералу Мору. Армии маневрируют в болотах и в лесах. Здесь-то нужно соображение. Наша армия имеет уже 700 пленных и мародеров, взятых у австрийцев. Австрийцы ретируются на Кобрин и Брест.

21-го. Отряд Чаплица выступил из Крымны и следовал до Краскиволи (Краски), где австрийцы сожгли мост, и сие нас задержало. Корпус Воинова пошел в Ратно. Погода прекрасная, но что в этой погоде, когда не примечаешь ее за хлопотами.

22-го. Крымно – деревня, регулярно выстроенная, имеет до 140 дворов.

Вранці 21 вересня російські війська вирушили навздогін за відступаючими австрійцями у напрямку с. Краска. Наздогнати ворога не вдалося – австрійці спалили міст через р. Прип'ять. Це був, за спогадами старожилів із сіл Яревище та Мокре, невеликий місток через річку поблизу Калинового (Красного) броду на межі Яревище-Лютка-Мокре. Тобто, інформацію про битву російської армії з французами на Красному (Калиновому) броді генерал Вяземський не підтверджує.

Без значних боїв, а лише в дрібних сутичках австро-саксонська армія за час свого відступу від Стиру до Бугу (з 11 по 19 вересня) втратила біля 2000 чоловік вбитими й пораними, а до 500 солдат і офіцерів потрапили в полон.

Так закінчився перший етап військової епопеї 1812 року для 3-ї Обсерваційної армії генерала Тормасова. А далі були дороги у Білорусь і Європу.

Примітки

1. Тормасов Олександр Петрович (1752-1819), граф, російський генерал від кавалерії, в 1812 р. головнокомандуючий 3-ю Резервною (Обсерваційною) армією на південному фланзі, з вересня 1812 р. командував військами Головної армії.

2. Чичагов Павло Васильович (1767-1849), російський адмірал, генерал-ад'ютант, в 1812 р. головнокомандуючий Дунайською армією, з вересня 1812 р. по лютий 1813 р. – головнокомандуючий 3-ю Західною армією.

3. Вяземський Василь Васильович (1775-1812), походив з Рюриковичів, князь, ад'ютант Суворова, прем'єр-майор, полковник, в армії Тормасова – командир 15-ї дивізії (Нашебурзький піхотний, 10-й єгерський полки, батальйон Апшеронського піхотного полку), генерал-майор. При штурмі Борисівських укріплень (Білорусь), командуючи авангардом російської армії 37-річний генерал був важко поранений і 5 грудня 1812 року помер від ран.

4. Рейньє Жан Луї Ебенезер (Reynier Jean-Louis-Ebénéser) (1771-1814), граф, французський дивізійний генерал, в 1812–1813 рр. командир 7-го (саксонського) корпусу, фельдмаршал, взятий в полон під Лейпцигом у жовтні 1813 р., помер у Парижі 15 лютого 1814 р.

5. Чапліц Юхим Гнатович (Czaplic), – 1768-1825 рр., російський генерал-майор, генерал-лейтенант, з 1806 – шеф Павлоградського гусарського полку, в 1812 р. командир 8-ї кавалерійської дивізії, корпусу; командир ар'єргарду, авангарду 3-ї Західної армії, в 1813 р. командував кавалерією Польської армії, в 1814 р. командир кавалерійської дивізії 7-го піхотного корпусу Д.С. Дохтурова.

6. Ламберт Карл Осипович (de Lambert) – 1772-1843 рр., граф, російський генерал-майор, з жовтня 1812 генерал-лейтенант, генерал-ад'ютант, шеф Олександрійського гусарського полку, в 1812 г. командир корпусу 3-ї Резервної Обсерваційної армії, в 1813-1814 рр. командир 5-ї кавалерійської дивізії.

7. Шварценберг Карл Філіп (Schwarzenberg Karl Philipp) – 1771-1820 рр., князь, герцог Крумауський, австрійський генерал від кавалерії, фельдмаршал. В 1812 р. командир авангарду австрійського допоміжного корпусу австро-саксонської Великої армії, в 1813–1814 рр. головнокомандуючий Богемською (Головною) армією, в 1815 р. головнокомандуючий союзною армією на Верхньому Рейні.

8. Хованський Микола Миколайович (1777-1837), князь, російський генерал-майор, з 30 серпня 1814 р. генерал-лейтенант, шеф Дніпровського піхотного полку, в 1812 р. командир 2-ї бригади 18-ї піхотної дивізії А.Г. Щербатова в корпусі С.М. Каменського, в 1814 р. командував піхотою в загоні І.К. Орурка.

9. Мілісіно Олексій Петрович (1759-1813), російський генерал-майор, шеф Лубенського гусарського полку, в 1812 р. командир 11-ї кавалерійської дивізії в корпусі Ф.В. Остен-Сакена, смертельно поранений під Дрезденом 14 серпня 1813 р.

10. Сталь Георгій Федорович (1771-після 1816), «Острейський барон» з-під Ревеля, полковник, командир другого батальйону Лубенського гусарського полку, генерал-майор.

11. фон Б'янкі Вінцент Ферреріус Фрідріх (Vinzenz Ferrerius von Bianchi), барон, австрійський генерал-лейтенант, командував авангардом австрійського корпусу (австрійською дивізією), фельдмаршал. Б'янкі разом з бригадою Ліхтенштейна (другий батальйон полку Соттулінського і два батальйони полку Давидовича, біля 2400 чол.) 13.08.1812 р. оволодів Вижвою.

12 Ореллі (Cheveauxleger Regiment Graf O'Reilly) – граф, полковник, командир австрійського легко-кінного полку № 3 з дивізії полковника Симона фон Сардана (Simon von Sardagna).

Література:

1. Абалихин Б.С. Отечественная война 1812 года на юго-западе России / Б.С.Абалихин. – Волгоград: Издание ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1987.

2. Андоленко С. Александрийские гусары / С. Андоленко // [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.adjudant.ru/>.

3. Быкадоров И. Казаки в Отечественной войне 1812 года / И. Быкадоров. – М.: «Яуза», «ЭКМО», 2008. – С. 176-177.

4. Вяземский В.В. «Журнал»

5. Поликарпов Н.П. Сражение при местечке Выжва на Волыни.

6. Яровенко Сергій. Сім боїв війни 1812 року на Волині.

ПАРТІЙНА СТРУКТУРИЗАЦІЯ РАЙОННИХ РАД ПЕРШОГО – СЬОМОГО СКЛИКАНЬ НА ПРИКЛАДІ СТАРОВИЖІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ

Ключові слова: районні ради, партизація, партійний спектр, політизація, динаміка, представництво, мотивація.

У вітчизняній політичній системі простежується чітка тенденція до зростання ролі політичних партій. Політичні партії є активними суб'єктами політичного процесу практично на усіх рівнях, від загальнонаціонального до місцевого та локального. Однак, їхня активність не є постійною і визначається зміною електоральних циклів. Неоднорідною є й системність роботи політичних партій на різних територіальних рівнях. У даному контексті, особливістю місцевого рівня є можливість безпосереднього знайомства представників політичних партій, що кандидують у виборні органи влади та електорату, Часто виборець має утверджену думку про потенційного кандидата, а партійна приналежність останнього розцінюється як ситуативне явище і відходить на другорядний план частково посилюючи, або послаблюючи, рейтинг. Більшість політологічних досліджень процесів партійної структуризації зосереджуються на загальнодержавному рівні, водночас місцевий (районний) рівень залишається недостатньо вивченим.

Мета і завдання нашого дослідження полягають у висвітленні динаміки включення політичних партій у формування органів місцевого самоврядування районного рівня на прикладі Старовижівської районної ради Волинської області.

Нижня хронологічна межа дослідження визначається першими демократичними виборами на альтернативній основі, верхня – адміністративною реформою у наслідок якої райони було укрупнено, а отже змінено й умови роботи місцевих партійних осередків.

Перші демократичні партії в Україні почали реєструватись з осені 1990 року, відповідно, не могли брати участь у виборах до рад, що проходили у березні того ж року, пізніше в законодавчому порядку було визначено вважати зазначене скликання органів місцевого самоврядування першим [8].

Оскільки на момент виборів КПРС не було жодної партійної альтернативи – висновки про ідеологічний плюралізм в депутатському корпусі місцевих рад можуть мати лише опосередкований характер. Зокрема було виявлено, що серед депутатів районних рад Волинської області помітною була частка позапартійних котрі, водночас, не були кандидатами в члени КПРС, або членами ВЛКСМ. Відповідно, можемо стверджувати, що представники даної категорії не поділяли комуністичної ідеології. Звичайно, чисельність ідеологічно відсторонених від комунізму не обмежувалась позапартійними, оскільки більшість депутатів місцевих рад перебували у КПРС заради професійного зростання, або збереження займаних посад.

В середньому частка позапартійних у районних радах області першого скликання становила 14,75 %. Найвищою вона була у Рожищенському – 22 %, Любомльському – 20 %, Старовижівському – 20 % районах.

Відсутність значної ідеологічної боротьби спричинила і недостатню структурованість електорату, в наслідок чого більшість районних рад не були обрані у повному складі, а відповідно призначалися повторні голосування та повторні вибори. В округах Старовижівської районної ради відбулося ще одне повторне голосування, та четверо повторних виборів [3].

Районні організації політичних партій у Волинській області починають реєструватись з 1993 р., а тому отримали можливість брати участь у виборах до місцевих рад другого скликання, котрі відбулися 26 червня 1994 року. У наслідок зміни законодавства чисельність депутатів у радах зменшилась практично у двічі, однак це не спровокувало посилення боротьби за депутатські місця. В більшості округів вибори відбувались як і у попередній кампанії на безальтернативній основі. Не значний інтерес до виборчої кампанії простежується і у її поверхневому висвітленні в районних газетах.

Склад обраних районних рад був найменш партизованим з усіх попередніх та наступних скликань. В середньому частка членів політичних партій в депутатському корпусі районних рад області становила 12,4 %. П'ять із шістнадцяти районних рад повністю склались із позапартійних депутатів. Старовижівська районна рада була найбільш партизованою в області, членами партій були 64 % її депутатів. При чому, за даним показником вона більш як у двічі випереджала найближчу до себе Любешівську районну раду із 25 % партійних депутатів. Старовижівська районна рада включала весь спектр політичних сил представники яких здобули місця в районних радах області, на той час це було чотири партії: КПУ – 9 депутатів, НРУ – 5, СелПУ – 1, КУН – 1 [5]. Істотна зміна партійної структури районних рад не спричинила суттєвих змін їхнього персонального складу.

Виборча кампанія 1998 року проходила за новим Законом України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Даний закон передбачав обрання рад, за мажоритарною системою відносної більшості по багатомандатних виборчих округах, однакової кількості депутатів від

кожної територіальної громади, не залежно від чисельності її населення [7]. В наслідок такого нововведення чисельність Старовижівської районної ради зросла до 60 депутатів, проти 25 у попередньому складі. Партійні квитки мали п'ять депутатів (8 %, при тому, що середній показник по інших районних радах області становив 18,5 %) із них 2 – представники КПУ, один – НРУ, один – АПУ, один – УРП. Така різниця із попереднім скликанням, очевидно була наслідком відсутності системної роботи партійних осередків та зміною персонального складу ради. Загалом в області до районних рад своїх представників провели 13 партій, що у три рази перевищувало даний показник у попередньому скликанні [9].

Місцеві вибори 2002 р. відбулися за попередньо апробованим законом. За результатами виборчої кампанії районні ради Волинської області на 43 % складались із партійних депутатів. Своїх представників у районних радах мали 24 політичні сили, в порівнянні з попередніми виборами даний показник зріс у 1,8 рази. Зросла представленість політичних партій і у Старовижівській районній раді, тепер тут були представники 12 політичних сил. Виявилося, що успіх партії залежав не лише від розгалуженості мережі первинних партійних утворень, а й ряду інших факторів: наявність адміністративного ресурсу, популярність партійного бренду, кадровий потенціал та обрана соціальна база. Наприклад, найбільше депутатів (7) представляли АПУ серед них начальник управління сільського господарства та чотири – голови сільськогосподарських підприємств; Трудова Україна мала п'ять депутатів серед них завідувач районним відділом освіти та чотири директори шкіл району [4].

Суттєве посилення ролі політичних партій у формуванні місцевих рад значною мірою було зумовлено прийняттям нового Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [6], котрий запроваджував пропорційну виборчу систему до обласних, районних та міських рад. Таке нововведення спричинило партизацію органів місцевого самоврядування. Районні ради області на 87 % склалися із членів політичних партій.

Старовижівська районна рада, п'ятого скликання, на 88 % складалася із партійних депутатів. Інші, ідучи за списками партій, залишалися позапартійними. Своїх представників мали 10 політичних сил. Найбільше місць отримала «Батьківщина», НСНУ, НР, НП [10]. Запровадження пропорційної виборчої системи відобразилося не лише на партійній структурі районної ради, а й на зниженні якості представництва територіальних громад району, із 60 депутатів ради 50 % проживав у райцентрі.

Районні осередки політичних партій не змогли наростити власного кадрового потенціалу і до виборів 2010-го року і знову були змушені залучати до списків позапартійних кандидатів. Із семи представників Партії регіонів у Старовижівськ районній раді троє не були її членами, а із двох депутатів від Народної партії партійним був один, схожа ситуація була в ПРП, НРУ. Від Сильної України пройшов один депутат, і той не був її членом. Загалом, у раді були представники одинадцяти політичних партій найбільше представників мали уже зазначені [11]. Представництво територіальних громад ще послабилося, 62 % депутатів були жителями районного центру.

Партійна структуризація районної ради значно погіршилася за результатами місцевих виборів 2015 р.. Виборче законодавство унеможливило самовисування кандидатів, однак за результатами виборів частка позапартійних у раді становила 73 %, що майже у три рази перевищувало даний показник попереднього скликання. До районної ради пройшли представники семи політичних партій: БПП «Солідарність» – 8 осіб, ВО «Батьківщина» – 5, «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 5, Громадянська позиція 5, ВО «Свобода» – 4, АПУ – 4, Радикальна партія Ляшка – 3 [2]. Жодна із політичних сил у районній раді не змогла обійтися власними партійними кадрами. У списках БПП «Солідарність» та Громадянської позиції не було жодного члена даних політичних сил. Найкраще партійну роботу змогли організувати ВО «Батьківщина» і ВО «Свобода», однак все ж були вимушені висувати і позапартійних кандидатів.

Таблиця 1.

Чисельність політичних партій та частка позапартійних депутатів у Старовижівській районній раді I–VII скликань

скликання	I	II	III	IV	V	VI	VII
партії	1	4	3	12	10	11	7
позапартійні	25 %	36 %	92 %	57 %	12 %	25 %	73 %

Джерело: складено автором за матеріалами офіційних повідомлень про результати виборів.

Отже, на основі аналізу результатів виборів до Старовижівської районної ради I–VII скликань чітко відстежується тенденція до безпосередньої зумовленості темпів партійної структуризації на регіональному рівні із аналогічними процесами загальнодержавного масштабу, а також типом виборчої системи до органів місцевого самоврядування. Повністю аполітичною Старовижівська районна рада не була жодного скликання. Ймовірною причиною цьому є особистий авторитет кандидатів у депутати, аніж належна робота місцевих партійних осередків. Помітне представництво

політичних партій у районній раді часто має виражені ознаки застосування адміністративного ресурсу. Вираженою є тенденція до зростання чисельності партій, що мають представництво у районних радах, однак більшість із них втрачають таке представництво у наступних скликаннях. Запровадження пропорційної виборчої системи проявили помітний кадровий голод навіть серед рейтингових партій. Водночас, не високий ступінь персонального оновлення районних рад вказує на особисті симпатії виборців, незалежно яку політичну партію представляю кандидат.

Джерела та література:

1. Малиновський В. Я. Становлення і розвиток місцевого самоврядування у Волинській області (1990–2010 рр.): монографія. Луцьк: Ініціал, 2013. 352 с.
2. Обрані депутатами ради у виборчому окрузі. URL: https://cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm058_1pid112=21pid102=824pf7691=824pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html.
3. Підсумки виборів депутатів районної ради народних депутатів. *Сільські новини*. 1990 № 30. 13 березня.
4. Повідомлення районної виборчої комісії про обраних депутатів Старовижівської районної ради 31 березня 2002 року. *Сільські новини*. 2002. №26.
5. Повідомлення районної виборчої комісії про підсумки виборів районної ради народних депутатів. *Сільські новини*. 1994. № 44.
6. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 06.04.2004 р. № 1667-IV. *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 квіт. С. 7–22.
7. Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 14.01.1998 р. № 14/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 3–4.
8. Про порядок обчислення скликань представницьких органів місцевого самоврядування (рад): Закон України від 24.06.2004 р. № 1866-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1866-15>.
9. Про реєстрацію депутатів Старовижівської районної ради. *Сільські новини*. 1998. № 29.
10. Про результати голосування та список обраних депутатів Старовижівської районної ради у багатомандатному виборчому окрузі 26 березня 2006 року. *Сільські новини*. 2006. №17.
11. Результат виборів депутатів рад. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp0011.html>.

Олександр Дем'янюк (Луцьк)

САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА СТАРОВИЖІВЩИНИ: ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧІ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ-ІНФОРМАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Під час роботи попередніх конференцій, які відбувалися на Старовижівщині у 2011 й 2015 роках, наша дослідницька увага вже була сконцентрована на питаннях пов'язаних із туристичною привабливістю Старовижівщини [1] та дослідженнях особливостей православних храмів краю, які входять до національної архітектурної спадщини (пам'ятки містобудування та архітектури України, пам'ятки містобудування та архітектури місцевого значення) [2].

Сьогодні, після процедури укрупнення адміністративно-територіальних одиниць Волинської області й формування чотирьох районів, повстає проблема репрезентації окремих адміністративних одиниць, виявлення та пропагування унікальних особливостей певної території, об'єктів культурної й архітектурної спадщини, позаяк значна частина з них випадає із загального туристичного контексту щойно створених районних адміністрацій. Тому виникає доцільність пропагувати ті туристичні об'єкти, які з різних причин можуть бути позбавлені перспективи інформаційного звучання.

Для відповідного інформування нами обрано два архітектурних об'єкти сакрального спрямування, які, на наш суб'єктивний погляд, уособлюють унікальність дерев'яної архітектури Старовижівщини. Абстрагуючись від релігійної приналежності храмів сьогодні, зосередимося на історії цих культурних об'єктів, їхніх особливостях, цікавих фактів із історії пам'яток.

Свято-Покровський храм, що в с. Дубечне Ковельського району (до 2021 – Старовижівського району Волинської області), був відкритий 14 жовтня 1902 року. Збудовано його було неподалік від попереднього, який сягав своєю історією XVI століття. На жаль, він пішов під воду, адже був там, де тепер озеро Міщане, про що засвідчують археологічні знахідки [3, 149]. У 1762 році на кошти парафіян виросла нова дерев'яна церква, а поряд із нею – дзвіниця. Свято-Покровський храм належав до греко-католицького обряду. На 1868 рік церква вже була ветха, як значиться в документі, вимагала нової побудови. Церква володіла землею у розмірі 116 десятин, а саме: 75 дес. – рілля, 30 дес. – сіножать, 5

дес. – ліси, неугідь – 3 дес. і 3 дес. – присадибна земля. Штат у XVIII–XIX століттях в Свято-Покровській церкві складали: священник, дяк, паламар, прокурниця.

До Свято-Покровського храму в той час були приписані навколишні села Рокита та Лютка. Число парафіян складало 1512 чоловіків і 1534 жінок. У володінні Свято-Покровської церкви в XIX столітті було 119 десятин і 60 соток землі. Діяла тут церковнопарафіальна школа.

Дещо відомо й про священників, які здійснювали служби у Свято-Покровській церкві в XIX столітті. Спочатку це був отець Йосип Васильович Кульчицький, згодом – отець Антоній Зайончковський. Останній за щедрі пожертвування на воєнні потреби в 1855 році був удостоєний бронзового хреста в пам'ять про війну 1853-1856 років, у 1862 році нагороджений набадреником. У 1888 році отця Антонія Зайончковського вибрано депутатом окружного і єпархіального з'їздів.

Ймовірно, до кінця XIX століття Свято-Покровська церква стала замала для численної кількості місцевих парафіян, тому її в 1900 році продали в село Поступель, що на території сусідньої Ратнівщини [4]. Невдовзі в Дубечному освятили місце для нової церкви, поставили там хрест.

А вже через два роки засобами Святійшого Синоду збудовано новий храм за одним із типових проєктів, якому був притаманний чи то російський православний стиль [4], чи то – західноукраїнський [5]. Церкву привезли готову, в селі її лише склали. Освячено Свято-Покровський храм 14 жовтня 1902 року. У клірових відомостях за 1911 рік вказано, що церква побудована в 1902 році на кошти священника Антонія Івановича Зайончковського та допомоги з казни і Святійшого Синоду в сумі 2900 рублів.

Церква в Дубечному розташована з північного заходу від центральної частини села, в оточенні дерев. В плані тридільна, довга, до нави має бічні прибудови, також є прибудована до бабинця дерев'яна дзвіниця, а до неї з заходу – невеликий присінок. Цікаво, що храм був збудований не шатровим способом, характерним для цього регіону, а за грецькою архітектурною традицією. Він відзначається вишуканістю форм і водночас простотою конструкційного вирішення, при якому всі зовнішні форми відповідають внутрішньому простору [6, 179]. У стінах нави два яруси вікон, чотирихилий дах вінчають масивні ліхтар з маківкою, менші ліхтарики також з маківками влаштовані на гребенях дахів, які вкривають виступи стін нави.

До наших днів добре збереглися величний фасад церкви та безцінний розпис всередині, що зробило Свято-Покровський храм у с. Дубечне пам'яткою містобудування та архітектури місцевого значення. Сьогодні будівля церкви оточена просторим двором, вхід до якого лежить повз арочні ворота із хвірткою. Характерною рисою цього храму є симетричність форм, п'ятикупольна баня і карнизи у традиційному стилі [4].

На момент побудови Свято-Покровського храму місцева парафія була багатою. Так, с. Дубечне налічувало 593 чоловіків і 612 жінок, с. Рокита – 229 чоловіків та 241 жінку, с. Лютка – 56 чоловіків і 47 жінок, с. Чевель – 695 чоловіків й 751 жінку. Землі церковної парафії розподілялися наступним чином: під садибою – 3,7 га, кладовище – 2 га, рілля – 20 га, сіножаті – 8,3 га, неугідь – 3,4 га. Стараннями парафіян у 1905 році для настоятеля храму були збудовані дім на сім кімнат, стодола та хліви, а для псаломщика в 1907 році – трикімнатна оселя і стодола [7, 154]. В 1927 році у хатах священнослужителів було проведено капітальний ремонт.

Церковна земля болотиста і піщана, давала дохід 200 рублів у рік. Гроші церкви були під ключем і печаткою церковного старости, а нерухома сума 1038 руб. станом на 1911 рік перебувала в кредитних установах. З 1886 року в селі діяла церковнопарафіальна школа і однокласне народне училище Міністерства народної освіти. Церковна школа (навчалось 42 хлопчики) утримувалася на кошти Єпархіальної училищної ради – 270 руб. на рік [8, 31].

З 14 березня 1910 року церковним старостою був селянин села Дубечне Максим Григорович Сливка, неграмотний, з селян, отримував зарплати 24 руб. в рік. Настоятель храму – Євгеній Самсонович Марчевський, син священника. Крім того, в селі жило 25 сімей іншої віри (122 особи).

У 1921 році село Дубечне за умовами Ризького договору відійшло до складу II Речі Посполитої. З цього часу відкрилася нова сторінка боротьби за церкву. У 1927 році дубечненський Свято-Покровський храм перейшов до греко-католицької церкви. Місцевих парафіян переконав у цьому місцевий дяк, якого за провини перевели до іншої парафії. Він відмовився виконувати наказ, адже був переконаний, що Дубечне – матеріально вигідніша парафія. Жителі Дубечного та сусідніх населених пунктів розділилися на два табори: одні висловлювалися за збереження православного статусу церкви, інші – за перехід до греко-католицької віри. В умовах цього протистояння церква перейшла до унійних ієрархів. Разом з нею змінили власника церковна земля та будівлі.

Своєрідність нової церкви полягала в тому, що її священнослужителі здійснювали богослужіння, які були точною копією православних. Мова відправ – виключно церковнослов'янська, ксьондзом служив Базиль Гриш. Він наголошував на тому, що уніатська церква має стати мостом, по якому неприєднані християни «тобто православні» могли б переходити в католицьку віру.

Православні, що залишилися в меншості, збиралися на відправу в приватному будинку. Аби повернути собі храм, подали скаргу в окружний суд міста Луцька. Та польська влада не поспішала дати хід цій справі. У клірових відомостях у відповідь на питання, який наслідок дали вжиті заходи, констатувалось, що справа розглядається. Однак справа не рухалася, бо в 1937 році архієпископ Олексій застав у с. Дубечне ту ж саму ситуацію.

Свято-Покровський храм повернувся до православ'я в 1939 році, коли на територію Західної Волині прийшла радянська влада, яка до греко-католицької церкви ставилась ще негативніше, ніж до православної. 10 червня 1942 року екзарх М. Чанецький на третьому Львівському соборі екзархів виголосив доповідь «Про уніатську акцію на території України». Звідси й дізнаємося, що в селах Краска, Дубечне з приходом більшовиків церкви були зайняті православними. Під час Другої світової війни поблизу Свято-Покровської церкви було поховано солдатів 305-го піхотного батальйону вермахту. В 2003 році останки німецьких воїнів було перезахоронено в місті Жовква Львівської області.

У повосенний час храм не припиняв свою діяльність. Священнослужителями в Свято-Покровському храмі були: з 1945 року – отець Тихон Костюк, із 1960 року – отець Наумик, із 1961 року – отець Никандр Цибень, з 1992 року – отець Павло Вельгус, із 2013 року – отець Віктор Панчук.

Ще одна дерев'яна сакральна споруда, яка включена до реєстру пам'яток містобудування та архітектури місцевого значення – Свято-Вознесенська церква в селі Яревище була побудована у 1865 році [11, 32] окружним начальником Шубою за наказом імператора за гроші з державної казни на місці зруйнованої монастирської церкви XV ст. Церква була дерев'яною, побудованою на кам'яному фундаменті, мала дзвіницю. По штату при церкві були священник та псаломщик, які отримували платню в сумі виділеної з державної казни [10]. Також до згаданого вище реєстру включено й дзвіницю Вознесенського храму.

Але місце, де була побудована церква в XIX столітті, був колись Яревиський Вознесенський монастир. Як свідчать документи, обитель була заснована князем Олександром Сангушком у 1444 році. Першим настоятелем монастиря став рідний брат князя інок Іоаким. Князь Сангушко наділив цей монастир великими угіддями (понад 277 десятин), частину річки Прип'ять з її протоками. Недалеко цього місця Прип'ять зі своїм рукавом утворили штучний острів. Саме його князь Олександр Сангушко віддав для потреб ченців.

Яревищенський Вознесенський монастир існував декілька століть, позаяк його землі та маєстності закріплювалися монастирськими актами та підтверджувалися польським королем, Великим князем Литовським Міхалом Корибутом Вишневецьким (1669 рік), польським королем Августом III (1752 рік).

Виглядала монастирська церква солідно, мала багату зовнішню оздобу. Тут зберігалися: скам'яніла чаша на Водосвяття, що випалена була з піску, багато образів XVI–XVII століть. Щороку, на Трійцю, біля церкви відбувався великий ярмарок. У 1864 році церкву закрили. Зберігся документ «Прошення до губернатора», де селяни просили розпочати будівництво нового храму.

Дослідник сакральної спадщини Волині релігійно-освітній діяч Михайло Тучемський вважав, що вже наступного року Свято-Вознесенський храм у с. Яревище було зведено. Напередодні Першої світової війни у володінні Свято-Вознесенської церкви перебувало 255 десятин землі. В приході діяла церковнопарафіяльна школа, в якій навчалось 20 хлопчиків, 6 дівчаток. На утримання школи повітове Володимир-Волинське відділення виділяло 100 рублів і 50 рублів – громадських. З 1887 року священником був Іларіон Антонович Корчинський, старостою з 1901 по 1911 рік був житель села Яревище Прокіп Міндюк. Псаломщиком служив Степан Мартинович Война, син священника. Церква об'єднувала 145 дворів (809 осіб), з них було 10 євреїв (60 осіб) [8, 32].

У 1960-х роках церкву планували розібрати, а з її матеріалу добудували школу в с. Кримне [12]. Відтак у 1962 році Свято-Вознесенську церкву за наказом органів радянської влади була закрито і перетворено на місце збереження люпину та зерна. Священниками храму до того по чергово були отець Іоан Семенович та отець Коленда.

24 січня 1989 року в день пам'яті св. пр. Феодосія Великого, з благословення правлячого архієрея Даміанна, архієпископа Волинського і Ровенського, храм було наново освячено. Окрасою церкви понині є стара дзвіниця з гарними дзвонами та пам'ятник з каменю у вигляді обрізаного дерева на честь померлої доньки одного з перших священників [8, 32].

Спочатку служба проводилася через неділю настоятелями церкви с. Кримне священниками Анатолієм, згодом Михайлом. Потім настоятелем був призначений священник Димитрій Юхимук. У 1996 році настоятелем було призначена священника Валентина Палюха. 28 липня 2007 року з благословення правлячого архієрея Никодима, єпископа Володимир-Волинського і Ковельського, настоятелем було призначено священника Василя Дудара.

Оздоблення внутрішніх стін теперішнього храму зазнали певних змін. Стіни церкви розмальовані портретами Євангелістів Іоана, Марка, Луки, Матвія, а також біблійними сюжетами. Своєрідним обрамленням біблійного сюжету є текст молитви «Отче наш». При вході в приміщення

церкви з правої сторони на значній висоті знаходиться крилас, де розміщуються хористи. Посеред церкви знаходиться центральний аналой, а по боках перед вівтарем бокові аналої.

Церкву від вівтаря відділяє іконостас. В центрі іконостасу розташовані «райські» або «царські» ворота. На них зображені Євангелісти та ікона Благівіщення. Над «царськими» воротами розташована ікона «Тайна вечеря». На іконостасі – ікони архангелів Михаїла і Гавриїла, збоку – Божої Матері та Іоана Хрестителя. Як і на кожному іконостасі в правому кутку храмова ікона. Справжньою окрасою Храму є ікона Божої Матері, яка знаходиться в лівому кутку церкви, перед іконостасом. Ця ікона датується XVIII ст.. Навпроти неї, в лівому кутку така ж ікона святителя Миколая. Незвичайної краси ікона – ікона Св. Трійці у вівтарі, спускна ікона Божої Матері Почаївської, та Плясаниці, якій вже більше ста років. Особливої краси храму придає купол, на якому зображене небо і ангели, які, здається, ось-ось злетять. Все це створює в храмі атмосферу таємничості, душевної чистоти.

Сьогоднішня парафія Свято-Вознесенського храму невелика – налічує 150 дворів, які розселені по хуторах (село розтягнуто на 17 км.). У вихідні дні при церкві працює недільна школа для дітей. Також тут діє невеликий церковний хор. Під час земляних робіт навколо храму знайдено людські черепи та кістки – вагоме підтвердження того, що храм побудовано на давньому монастирському кладовищі.

Серед неприємних інформаційних повідомлень знаходимо відомості про те, що у наприкінці листопада 2010 року «у селі Яревище Старовижівського району невідомі зловмисники пограбували Свято-Воздвиженську церкву» [14]. З місцевого храму було викрадено спускну ікону Почаївської Божої Матері, ікону «Моління про чашу», деяке церковне начиння. Зламавши замки з дверей храму злочинці проникли всередину церкви, де й здійснили крадіжку. Проте, згідно з реєстраційною церковною книгою, ці ікони особливої вартості не мають.

Таким чином, навіть оглядова характеристика та історичні рефлексії щодо двох дерев'яних храмів Старовижівщини дозволяють констатувати, на цій давній волинській території існують сталі традиції дерев'яної архітектури сакрального спрямування. Поглиблений аналіз цих об'єктів та вивчення історії побудови інших церков, заснування парафій можуть стати важливим елементом туристичної роботи місцевих територіальних громад, пошукової роботи краєзнавців.

Джерела та література:

1. Дем'янюк О. Й. Старовижівщина на історико-краєзнавчій карті Волині. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Наук. зб. Вип. 40. М-ли XL Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф. (сmt. Стара Виживка, 20 грудня 2011 р.). Луцьк, 2011. С. 16–19.
2. Дем'янюк О. Православні храми Старовижівського району: стежками минулого. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії. Наук. зб. Вип. 53. М-ли LIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф. (сmt. Стара Виживка – с. Сереховичі, 20 травня 2015 р.). Луцьк, 2015. С. 178–184.
3. Радчук Н. Історія села Дубечне. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Наук. зб.: Вип. 21: М-ли XXI Волинської обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф. (сmt. Стара Виживка – с. Сереховичі, 17 листопада 2006 р.). Луцьк, 2006. С. 147–150.
4. Церква Покрови Пр. Богородиці. 1902. URL. <http://decerkva.org.ua/vol/dubechne.html>.
5. Покровська церква. URL. <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?idCrm=71800d3e-0903-f95e-c1f0-58c021ec2dd5&lang=ua>.
6. Павлов В.В. Старовижівщина – поліський край. Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк, 2006. с. 192.
7. Савчук Л. З історії села Дубечне. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Наук. зб.: Вип. 21: М-ли XXI Волинської обл. наук.-практ. іст.-краєзн. конф. (сmt. Стара Виживка – с. Сереховичі, 17 листопада 2006 р.). Луцьк, 2006. С. 150–156.
8. Гика В. Церковні храми Старовижівщини в документах ДАВО. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Наук. зб. Вип. 40. М-ли XL Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф. (сmt. Стара Виживка, 20 грудня 2011 р.). Луцьк, 2011. С. 30–36.
9. Рожко В.Є. Православні святині історичної Волині. Іст.-краєзн. нарис. Луцьк, 2009. с. 560.
10. Свято-Вознесенська церква, с. Яревище. URL. <http://volynrada.gov.ua/map/starovizhivskii-raion>.
11. Тучемський М. По глухих закутках Волинського Полісся: Проповіді. Дорожні нотатки. Луцьк, 2007. с. 162.
12. Церква Вознесення Господнього. 1865. URL. <http://decerkva.org.ua/vol/yarevyshche.html>.

13. Теодорович М.І. Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному і ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії: В 5-т. Луцьк, 2008. Том V. Ковельський повіт. с. 580.

14. На Волині чергове пограбування церкви. URL. https://www.volynnews.com/news/extreme/na_volyni_cherhove_pohrabuvannya_tserkvy/.

Архітектурний ансамбль, елементи внутрішнього оздоблення
Свято-Покровської церкви, с. Дубечне

Архітектурний ансамбль, елементи внутрішнього оздоблення
Свято-Вознесенської церкви та дзвіниці, с. Яревище

СТАРОВИЖІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ

У 2022 році Старовижівський краєзнавчий музей буде відзначати 30-річчя. Саме приміщення музею може бути пам'яткою, адже воно було збудоване відразу після Другої світової війни, як Пошта. Під час ремонту методичного кабінету виявлено, що збудоване воно із куркульських хат (мабуть, репресованих і вивезених хазяїв). Пізніше у приміщенні працювала бібліотека, а після розвалу СРСР будівля у центрі селища виявилась непотрібною, закинutoю. Завдяки старанню ентузіастів, зокрема першій директорці музею Л.В. Лестовничій, у 1992 р. місцева влада знайшла можливість відкрити музей.

Відповідно до Закону України «Про музей і музейну справу» наш музей носить комплексний характер, це визначається збіркою основного фонду, що належить до Державного музейного фонду України і налічує біля 5 тисяч музейних предметів. Більшість етнографічних одиниць фонду подарована музею жителями селища та оточуючих сіл, фото – експонати надані бувшими фотокореспондентами газети «Сільські новини» та старожилами. Щорічно музей відвідує приблизно півтори тисячі відвідувачів, здебільшого це учні шкіл району, громади, студенти ліцею, в літній період - гості селища.

Чи потрібен музей у такому маленькому селищі як Стара Вижівка? Переважна більшість опитаних відповіли, що потрібен, адже Стара Вижівка - це населений пункт, історія якого сягає глибини віків і має свою автентичну, неповторну, властиву тільки нам старовижівчанам культуру, яку треба зібрати, зберегти і передати наступним поколінням.

Для того щоб музей став не тільки фондосховищем, потрібно зробити так, щоб в музей ішли різні вікові групи людей, зробити музей одним із центрів громадської активності. Якщо проаналізувати відвідування, то музей відвідують здебільшого учні молодших класів та люди поважного віку, тому є проблема із залученням молоді.

Останні роки стали для музею стресовими, децентралізація, пандемія інші проблеми сучасності заставляють і такі консервативні заклади як музей шукати нові засоби зацікавлення. Тому щоб урізноманітнити, зацікавити відвідувачів крім оглядових і тематичних екскурсій, дітям дозволяється тактильно відчутти експонат, якщо контакт його не пошкодить (приміряти з бронежилет, каску чи потримати макетом РПГ, РГ чи осколок від «Граду»; потримати в руках ціпа чи посидіти за ткацьким верстатом тощо). До дня вишиванки та інших свят чи етнічної фотосесії можна приміряти етнічний одяг, сфотографуватись з етнічними знаряддями праці тощо.

Великою популярністю користуються виставки народних майстрів місцевих та з сусідніх регіонів. Так, за останні роки були виставки місцевих майстрів та художників, зокрема: іконопису і живопису Петра Солодкого «З Богом у серці», яка була присвячена 550-річчю першої писемної згадки про с. Мильці; майстра лозоплетіння із с. Любохини Миколи Михалюка «Диво з лози»; картин вишитих хрестиком «Жінка-Любов-Весна» Валентини Мороз; Світлани Галян «Вишита магія» (панно вишиті хрестиком і бісером); картин самобутнього художника і поета із сmt Стара Вижівка Петра Сачука «Любові свічка ще не догоріла» з нагоди 70-річчя автора; виставка робіт жительки с. Смідин Людмили Козачук «Душа, залюблена у рідний край!»; виставка майстра вишивки із Старої Вижівки Є. Кудаської «А сорочка мамина біла...»; персональна виставка Оксани Резюк «Перші промені» (живопис і авторська, декоративна кераміка); персональна виставка «Розмай» Ірини Павлович, майстра з писанкарства, учасниці обласних конкурсів, на якій крім писанок були представлені гердани та авторська вишивка. Цікавими для старовижівчан були виставки майстрів представників із сусідніх регіонів: «Світ добра і любові Валентини Якимович» майстра соломоплетіння із сmt Турійськ; «Нев'янучий сад» вишивані рушники сестер Махонюк із с. Овадне Володимир-Волинського району; виставка графіки художниці із сmt Іваничі Валентини Протопоп «Крила її натхнення», із фондів Іваничівського музею та з власної колекції художниці. Виставки із серії «Історія Старовижівщини в особистостях»: «Федір Алексєєв – вчитель від Бога» (до дня вчителя); «Трифон Бодюк – один із воїнів УПА» (до дня створення УПА); фотовиставка до річниці пам'яті митрополита Ніфонта (Василя Солодухи) - «Рік без Владики» та багато інших. Виставки до визначних і пам'ятних дат: до 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка «Слід Тараса Шевченка на Старовижівщині» - виставка архівних матеріалів, публікацій в пресі та фотодокументів, «Мистецька Шевченкіана» - виставка репродукцій картин Шевченка, «Кобзар в душі народу» - виставка місцевих майстрів (вишивка, різьба по дереву тощо); до 75-річного ювілею Василя Гея – «Творчі шляхи письменника Василя Гея на Старовижівщині»; до Дня Державної служби – фото-документальна виставка із презентацією «100-річчя Державної служби України», до 25-річчя ветеранського хору «Надвечір'я» та інших дат. Відбулися заходи й до професійних свят: до Дня Учителя - «Багатогрань»,

виставка художньої вишивки у різних техніках учителів початкових класів НВК смт Стара Виживка; виставки людей з особливими потребами; до дня фотографа – фотовиставка жителя смт Стара Виживка Миколи Бевза – «Квітами всміхається земля»; до Дня людей похилого віку та дня ветерана – універсальна виставка досягнень «Осінь життя – пора золота». Фото – документальна виставка, ініційована Старовиживською РДА, «Герої не вмирають», про 5-х воїнів із Старовиживського району, які загинули на Сході України. Формуються та поповнюються щорічні виставки до державних, народних, релігійних свят та визначних дат.

Організація та реалізація творчих проектів. За сприяння активу громади, з ініціативи музею запущено проект «Вишита карта Старовиживської ОТГ», в розробці та створенні якої взяли участь усі села громади, карта презентована до 30-річчя Незалежності України. До 25 річниці річниці Незалежності України музей був у числі ініціаторів і організаторів творчого проекту «Рушник 25». На старовиживський символ єдності, окрім 25 метрів основи, використали три з половиною кілометри ниток. До вишивання рушника залучили 25 найкращих майстрів району. У музеї відбулась виставка – презентація вишитої карти України, до створення якої долучилися працівники казначейської служби багатьох районів та областей. На базі музею записано збірку пісень самобутнього гурту вечорничників «Виживські бабуньки» «З глибини віків лине наша пісня...», як результат – вийшов альбом із двох відео – дисків із фольклорними обрядовими піснями, переспівами українських народних пісень, місцеві колядки тощо. На жаль презентацію альбому перенесено у зв'язку з епідеміологічною ситуацією та поважним віком учасників гурту.

Традицією стала співпраця із закладами освіти: семінари вчителів образотворчого мистецтва, історії, шкільних музейників, музейні уроки, краєзнавчі студії. Актуальні майстер - класи заплановані і спонтанні з різноманітних видів декоративно – прикладного мистецтва традиційного та сучасного. Вони стали традиційними не тільки для учнів, а й для учасників семінарів центру зайнятості.

Під час пандемії практикуються ще і такі види діяльності музею як виставки у вітринах музею, вуличні експозиції, онлайн – виставки у соцмережах та на сайті громади.

Старовиживський краєзнавчий музей порівняно безболісно пройшов період формування територіальної громади, завдяки співпраці із органами місцевого самоврядування. Сьогодні він діє як самостійна юридична особа «Комунальний заклад «Старовиживський краєзнавчий музей» Старовиживської селищної ради Волинської області». Змінилась і специфіка роботи, окрім суто музейних виставок і презентацій музей активізував діяльність у різноманітних культурних заходах і проектах громади.

І хоча залишається багато проблем таких як: технічне забезпечення для оцифрування експонатів, недостатнє фінансування для оцінки музейних предметів, реставрації фондів недостатні графічні, просторові, технічні можливості для оформлення виставок, відсутність надійної системи обліку і зберігання музейних фондів, неналежний рівень охорони експонатів, недостатнє кадрове забезпечення та інші проблеми властиві музейній сфері. Музей має потенціал для існування! Проблеми розв'язуються з допомогою органів місцевого самоврядування, громадських активістів, місцевих краєзнавців та небайдужих громадян. Адже в музеї зберігаються не тільки артефакти з минулого, а й національна та історична пам'ять, свідомість народу.

Додатки

Література:

1. Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс] : закон України [прийнято Верхов. Радою 29.06.1995 № 249/95-ВР]. – (електронний ресурс)
2. Євгенія Ковальчук. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції. Волинський музейний вісник: Наук. зб.: Вип. 3. / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; Упоряд. А. Силук, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2012. – С. 17-22.
3. Є. І. Ковальчук. Діяльність музейних закладів в умовах децентралізації (Інформаційно-методичні матеріали) / Луцьк, Волинський краєзнавчий музей, 2018. 46 с.
4. Кузьмук О. Стан та шляхи модернізації музейного менеджменту в Україні. [Електронний ресурс].
5. Маньковська Р. Розвиток сучасного музейництва в Україні. В кн.: Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст. К., 2004.

Олена Чабан (сміт Стара Виживка)

СВЯТО ПІСЕННОЇ ДУШІ (з нагоди 30-річчя хору "Надвечір'я")

"Надвечір'я моє...", "Літа минають...". Ці пам'ятні літописи про свою діяльність залишили нащадкам учасники хору "Надвечір'я" Старовижівського районного будинку культури в 2011 і 2016 роках. Минуло ще п'ять літ їхньої невтомної праці. Гурт "Надвечір'я" прийшов до свого 30-річчя, вплітаючи у барвистий вінок пісенної біографії нові свята і будні.

Зважаючи на події сьогодення (карантин через пандемію коронавірусу), урочистостей з нагоди світлого і жаданого свята не буде. Але є бажання добрим словом згадати приємні моменти нашого пісенного шляху, віддати належну шану і повагу хористам та їхньому керівництву.

Двадцять років разом із людьми поважного віку — ветеранами війни та праці, дітьми війни — творить цей вінок В'ячеслав Недзельський. Саме завдяки йому з новою силою спалахнув затухаючий дивосвіт самобутнього самодіяльного колективу — теперішнього народного аматорського хору "Надвечір'я". Бо в душі тоді ще молодого спеціаліста з юних літ жила світла мрія: нести працюючим поліщукам рідну українську пісню.

Мамині пісні викликали сина і провели до школи. Далі його пісенне джерельце жилося і поповнювалося новими мелодіями, народженими піснеспівами, завдяки мудрим учителям у школі, викладачам в училищі та університеті. І вилилося в дужий потік, що привів його до здійснення тієї заповітної мрії.

Про це з любов'ю і повагою згадують його колишні наставники: керівник фольклорного ансамблю "Волиняни", старший викладач Рівненського державного гуманітарного університету Людмила Гапон і доцент цього вишу, кандидат мистецтвознавства Юрій Рибак.

1. "Ще в студентські роки, активно проводячи у своєму осередку науково-дослідницьку роботу, цей невтомний митець зібрав багато цінного матеріалу про історію свого рідного села Чевель та його односельчан. Особливу цінність при цьому становлять численні зразки реліктових і неповторних місцевих пісень..."

2. "Успішно керуючи хоровим колективом, В'ячеслав Недзельський не обмежується позицією формування репертуару лише на основі авторських творів, а й особисто вміло та ретельно оранжує пісні своєї малої батьківщини..."

Варто, на мою думку, згадати тут і слова В.П. Трошинського — завідувача кафедри соціальної гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України, доктора історичних наук, професора. Вітаючи колектив "Надвечір'я" з його 25-річчям, він підкреслив:

"Окремо хотів би сказати про керівника колективу. З паном В'ячеславом познайомився я у 2001 році, коли він вступив до Президентської академії, де я в той час працював деканом факультету денного навчання. Надзвичайно чемний та інтелігентний молодий чоловік одразу завоював повагу й авторитет серед слухачів та викладачів академії. Одержавши кваліфікацію магістра державного управління, він, ні на мить не вагаючись (на відміну від своїх однокурсників, які прагнули залишитись у Києві), повернувся на свою малу батьківщину, у селище Стару Виживку... Завдяки зусиллям Недзельського Старовижівщина стала справжнім регіональним центром духовності і культури на Волині".

В'ячеслав Недзельський — ініціатор і реалізатор цілої низки програм, що стосуються розвитку краєзнавства. Співупорядник кількох наукових збірників, праць та матеріалів конференцій з історії Старовижівщини.

Його історичні знахідки про рідне село Чевель, використані в дипломній роботі, після закінчення університету опубліковані в літературно-мистецькому збірнику "На берегах Вижівки – 2" (2011 рік), виданому з нагоди 20-ї річниці Незалежності України і стали набуток широкого кола читачів.

А ще він зібрав поетичну та пісенну спадщину Григорія Шуміка (роки життя — 1966-2003) — колишнього директора Нововижівського дому "Просвіта", щоб зберегти пам'ять про людину, виокремити її слід на землі, де вона росла свої крила для творчого злету, звідки пішла у засвіти.

Щиро, тепло, з любов'ю відгукуються про свого земляка жителі села Чевеля, учасники їхнього народного аматорського фольклорного ансамблю "Берегиня", керівник цього гурту Валентина Сопронюк. Чимало вдячних слів у своїх розповідях адресують В'ячеславу Івановичу й самі "надвечірці". У своїй оцінці вони одностайні: "Такого керівника Сам Бог нам послав".

З любов'ю і притаманною йому скрупульозністю він по зернинці збирає і зберігає на Старовижівщині творчий ужинок Василя Гея, пропагує його поезію, покладену на музику Олександром Огородніком, розучує створені ним пісні, у тому числі про Чевель, про Старовижівщину, розповідає про історію їх написання.

Вшановуючи річницю відходу Василя Гея у вічність, згуртував колектив хору "Надвечір'я" на підготовку виставки у Старовижівському краєзнавчому музеї. Тут відбулася і наша поминальна розмова про життя і творчі стежки улюбленого поета. А коли прощалися з композитором Олександром Огородніком, з глибоким сумом сповістив старовижівчан про кончину талановитого друга.

Викликає захоплення уміння молодого керівника хору контактувати з людьми досить таки поважного віку. Готуючись до виступу на сцені, він до найменших дрібниць продумував не лише сценарій дійства, а й націлював нас на врахування всіх аспектів цієї підготовки (це і забезпечення таблетками, водичкою або чаєм, бутербродами і т.д.). У дорогу вирушали з молитвою. Вона об'єднувала наші душі.

Жителі райцентру, читачі районної газети, напевне, ще добре пам'ятають наше незвичайне свято з нагоди 15-ї річниці старовижівського хору "Надвечір'я". Тоді у Стару Вижівку прибула зі своєю "командою" Тамара Щербатюк, ведуча київської програми для літніх людей — також "Надвечір'я". І вони створили фільм про наш хор, що потім не раз ще транслювали на першому каналі УТ. А до цього наші "надвечірці" вже двічі побували в Києві на запрошення столичної програми. Після чергового запрошення втретє виступали на сцені в Києві. Це було у 2013 році. На жаль, та зустріч була останньою. 15 травня 2015 року Тамара Щербатюк залишила цей світ.

Оживають дорогоцінні спогади про ті незабутні дні, про цю незвичайну жінку, яка, образно кажучи, підняла наше "Надвечір'я" на вищу сходинку. Під час виступу В'ячеслав Іванович швидко зорієнтувався, що незабутнім акордом волинського представництва у київському Народному домі в пам'яті присутніх залишиться пісня-гімн "Волинь моя" (автор — Степан Кривенький). Об'єднаний хор з п'ятьох районів Волині виконував цей гімн під керівництвом В'ячеслава Недзельського! Це був тріумф його пісенної душі. І під гарячі оплески залу полинуло зі сцени стоголосе благословення "Многії літа" Тамарі Щербатюк. Присутні в залі встали і в єдиному пориві бажали ведучій київського "Надвечір'я" творчого довголіття.

Усе це В'ячеслав Іванович зрежисерував, як кажуть, на ходу. У той єдиний порив злилися і його режисерські здібності, і талант диригента, акторське покликання заволодіти публікою, і, напевне, найголовніше — вселити в серця своїх старовижівських "надвечірців" упевненість, що ми — достойна часточка великої Всеукраїнської родини. Про це засвідчили численні вітання і подяки від тих, хто бачив наш хор на столичній сцені.

Надвечір'я" — пісенний літопис Старовижівського краю, культури Волині і Полісся. Тут аматори сцени бережуть звичаї і традиції своєї малої батьківщини. Художній керівник цього хорового колективу В'ячеслав Недзельський у роботі з людьми застосовує творчий підхід, поєднує знання традиційної народної і сучасної музики", — відзначила викладач-методист Волинського державного училища культури і мистецтв І.Ф.Стравінського, заслужений діяч мистецтв України Ірина Хмільєвська. Це ще одна висока оцінка професіоналізму В'ячеслава Івановича. Він об'єднав довкола себе цілу когорту талантів. Про це писала районна газета "Сільські новини" 4 липня минулого року в тематичній сторінці "Українська пісня". Ці люди не "закопали" свого життєвого досвіду і здібностей, а постійно примножують їх, проявляючи небайдужість до подій у нашому суспільстві, до життя і проблем тих, хто поряд. До цього їх веде цілеспрямованість і мудрість керівника. Працюючи з хористами — людьми такого поважного віку, він надихає колектив на нові творчі справи, пошуки. У розквіті своїх сил і літ він має солідні напрацювання не лише як художній керівник, режисер, диригент хору "Надвечір'я".

Вражає високе поєднання в ньому відповідальності у виконанні службових обов'язків (на цьому я зупинятися не буду, оскільки мова сьогодні про людину, закохану в пісню і музику) і широкий аспект громадських справ, які йому вдається вирішити завдяки своїм знанням, силі, досвіду і за рахунок дорогоцінного вільного часу.

А поряд з цим — любов і шана, синівська повага до рідного села, людей, їхніх проблем. Про це можна писати окрему статтю, бо газетної сторінки не вистачить. Зі своїм хором ми майже щороку їздили в Чевель з концертом і бачили, як наш керівник хвилювався, як сяяли його очі від щастя, як гаряче аплодували йому односельці, коли він співав для них "Рідний Чевелю мій, я з далеких доріг як на сповідь до тебе вертаюся".

Святкування 490-річчя села Чевель і 140-ліття місцевого храму у 2011 році, пісня, її створення і виконання ("Я люблю тебе, рідне село"), широке залучення до цих подій відомих вихідців із Чевеля, випускників місцевої школи... Та хіба можна перерахувати все, чим він міг послужити своїм землякам? І сьогодні він серцем та душею з ними.

Долаючи труднощі і проблеми сьогодення, зустріли ми 30-річчя свого "Надвечір'я". Смуток сірою пеленою затьмарює радість цієї події: не збираємося на репетиції, не йдемо на сцену, спілкуємося лише по телефону. З нетерпінням чекаємо закінчення карантину. Хвилюється В'ячеслав Іванович, як відзначатимуть у цьому році свій 70-літній ювілей учасники торчинського хору "Колос", художнім керівником якого був його добрий друг Олександр Огороднік. Вболіває за підготовку до святкування 500-річчя рідного села і 150-ліття Свято-Різдво-Богородичного храму, де молилися колись його діди і прадіди. Свято береже пам'ять про своїх батьків — Надію Михайлівну та Івана Семеновича, несучи в серці вдячність словами Василя Гея:

*За добро і за працю завзяту
Я складаю подяку батькам.
Дорогі мої мамо і тату,
Я доземно вклоняюся вам.*

А ще в цьому році В'ячеслав Іванович долає дорогу до свого "золотого" ювілею з дня народження.

Здавалося б, у такій круговерті подій в людини не залишається ніяких шансів на особисте життя. На щастя, у В'ячеслава Недзельського і тут усе органічно тісно пов'язане. І любляча дружина Ліна Федорівна, і улюблениця батька й матері Марійка завжди підтримують главу своєї сім'ї в усіх його стараннях і починах. І радіють, коли він щасливим повертається додому після концерту "Надвечір'я". Тоді в родині — свято. Бо живе тут велике земне почуття — любов споріднених душ.

Хор "Надвечір'я"

Недзельський В.І.

СТАРОВИЖІВСЬКИЙ СОЛОВЕЙКО

Ярослав Карпук народився 04 травня 2005 року в смт Стара Вижівка. Тато Ярослава - Микола Карпук працює в поліції, мама Ірина Карпук – помічником судді. У родині кажуть, талант до співу хлопець успадкував від дідуся та бабусі по маминій лінії. Вони за професією музиканти. Ярослав закінчив місцеву музичну школу. Окрім співу, юнак захоплюється написанням власних пісень та аранжуванням.

«Старовижівський соловейко», «Волинський Елвіс» - так Ярослава Карпука називають прихильники його таланту не тільки на теренах Волині, а й по всій Україні та за її межами. Проте, такому успіху передувала наполеглива праця та перемога у понад двадцяти всеукраїнських та міжнародних конкурсах та фестивалях:

- Відкритий фестиваль-конкурс «Україна - мій дім», номінація «Вокал», I місце (2016 рік);
- Обласний конкурс української патріотичної пісні «Срібні дзвіночки», Гран-прі (2016 рік);
- Обласний фестиваль-конкурс творчості дітей села «Золоте зернятко», номінація «Естрадний спів», I місце (2016 рік);
- «Світ моїх захоплень», Артек «Буковель», номінація «Вокалісти», I місце (2016 рік);
- Всеукраїнський фестиваль-конкурс «Золотий перетин Львова», I премія, (2016 рік);
- Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс пісні і танцю національних меншин «Україна - мій дім», номінація «Вокал», I місце (2017 рік);
- Міжнародний дитячий музичний конкурс «Фестиваль дитячої та молодіжної творчості Перлина Fest», номінація «Пісенний конкурс», I місце, (2017 рік);
- Обласний конкурс української патріотичної пісні «Срібні дзвіночки», I місце, (2016 рік);
- Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс пісні і танцю національних меншин «Україна - мій дім», номінація «Вокал», Гран-прі (2018 рік);
- Волинський обласний конкурс «Яскраві діти України», II місце (2018 рік);
- Всеукраїнський дитячий фестиваль популярної пісні «Різдвяні дзвіночки», Гран-прі (2018 рік);
- Всеукраїнський дитячо-юнацький фестиваль-конкурс юних вокалістів «Пісня над Бугом», номінація «Естрадна пісня», I місце (2018 рік);
- «Дивосвіт дитячих талантів», номінація «Солісти-вокалісти», I місце, (2019 рік)
- Всеукраїнський відкритий фестиваль-конкурс пісні і танцю національних меншин «Україна - мій дім», номінація «Вокал», колективи, Гран-прі (2019 рік) (копії додаються).

У 2017 році Ярослав Карпук - учасник телешоу «Україна має талант» та представник України на міжнародному джазовому фестивалі у Баку.

У 2018 молодий співак бере участь у міжнародному фестивалі юних виконавців «Молода Галичина - 2018». В грудні цього ж року Ярослав серед запрошених обдарованих дітей з різних регіонів України на зустрічі з Президентом України, яка відбулася в Маріїнському палаці.

2019 рік – старовижівський соловейко зачаровує своїм співом мільйони слухачів та стає срібним призером телевізійного проекту «Голос. Діти». Завдяки своєму таланту та досягненням перемагає в номінації «Юна гордість року» у премії «Люди року – 2019. Волинь». Наступні роки відзначаються перемогами в міжнародних музичних та мистецьких проектах:

- «2220International Music Festival», I місце, 2020
- WorldChampionships of Performing Arts, I та II місця, Лос Анджелес, 2020
- «StarHolidayFest», м.Київ, Гран-прі, 2021
- «Fens», Словенія, I премія, 2021,

У 2021 році здійснилась мрія Ярослава. Він став учасником «Чорноморських ігор» у м. Скадовськ. Вперше за всю історію фестивалю переможцями "Чорноморських ігор" стали двоє учасників. Ярослав Карпук отримав гран-прі у категорії «Вокалісти 12-16 років», а Софія Самолук з Києва - у категорії «Вокалістки 11-13 років». Обидва володарі гран-прі набрали однакову кількість балів. Журі визнали їх кращими з-поміж 2 тисяч учасників, які подали заявки на цьогорічний фестиваль.

Влітку 2021 року Ярослав Карпук вступив до Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтв. Юнак отримує Президентську стипендію для молодих митців у сфері музичного мистецтва.

РОЗДІЛ III. ЕТНОГРАФІЯ КРАЮ

Алла Дмитренко (Луцьк)

ОБРЯДОВА АТРИБУТИКА ВОЛИНСЬКОГО ВЕЛИКОДНЯ В СИСТЕМІ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

В основі виховання підростаючого покоління, формування патріота своєї держави має бути ознайомлення з національними цінностями, у т. ч. звичаями, обрядами, системою світобачення, ідеалами та ін. Важливу роль у вихованні відіграє родина, родинні традиції, в системі яких значна роль відводиться родинним святкам, у т. ч. й обрядовим діям календарного циклу: Різдва, Нового року, Великодня та інших свят. Тому вивчення календарної звичаєвості є актуальним, особливо зважаючи на те, що сьогодні дуже активно поширюються свята, запозичені з інших культур. На фоні захоплення Хелловіном, Днем Валентина та ін., ми не повинні втрачати свої культурні надбання і активно впроваджувати їх у сучасне життя.

З кінця XX ст. святково-обрядова культура, зокрема великодні звичаї на Волині, стали об'єктом ряду досліджень. З'явилися окремі розвідки, присвячені тим чи іншим аспектам святкування Великодня на Волині. Це невеличкі публікації письменника С. Цюриця, який коротко розглянув особливості волинського Великодня та традиції писанкарства [13; 14]. Великодні традиції села Гуща Ковельського р-ну (далі – Квл.) проаналізувала С. Чибирак [15]. Слід відзначити праці молодого львівського вченого Ю. Пуківського, який дослідив великодні традиції етнографічної Волині, куди входять південні райони Волинської області. Автор наводить численні польові матеріали, записані у волинських селах [10; 11; 12]. Матеріали про святкування Великодня знаходимо в книзі краєзнавиці О. Кондратович «Народний календар Волинського Полісся» [7], а також в періодичних виданнях [1; 6; 8]. Джерельну базу статті склали польові матеріали, зібрані в ході етнографічних експедицій авторкою та студентами спеціальності «Музеєзнавство, пам'яткознавство» Волинського національного університету імені Лесі Українки, які зберігаються в архіві Музею етнографії Волині та Полісся при ВНУ імені Лесі Українки [2].

Великдень належить до перехідних свят, дата яких щороку змінюється. До Великодня ретельно готувалися – пекли обрядові хліби, писали писанки, фарбували крашанки, прибирали та ін. У с. Нуйно (Камінь-Каширський р-н – далі К-К) до свята навіть вулицю обов'язково посипали білим піском. Цю роботу виконував батько: *«І вулиця посестана білим пісочком. Вулиця ота, та должна бути. Де не був батько, чи не тес, но хай пизно ввечери, вечур уже тес, но вин має посепати вулицю білим писочком»*. На питання, для чого це робили, респондент відповіді не знає, припускає, що це на честь білої паски: *«Не знаю я! Ну, щоб, щоб, щоб біло було. Паска біла, ну я так думаю. Да»* [2]

Для Волині, як і для інших регіонів України, характерний звичай справляти дітям до Великодня обновки. Всім відома поезія Т. Шевченка «На Великдень, на соломі...», де мовиться про те, що діти, бавлячись крашанками, хваляться, що кому купили до свята: *«Тому к святкам / З листвою пошили / Сорочечку. А тій стьожку, / Тій стрічку купили. / Кому шапочку смушеву, / Чобітки шкапові, / Кому свитку»* [16, с. 485]. В кожній волинській родині, незважаючи на статки, до Великодня обов'язково справляли дітям обновки, що засвідчено розповідями старожилів: *«Да! Да! В нашом дитинстві була така біднота, голота. Но обізательно на Паску має бути шось нове [...]. А нове, щоб було, то обізательно [...] шось мати пошеє [...], щоб було на Паску новеньке»* (с. Нуйно К-К) [2].

Основними атрибутами Великодня є хліб (паска, мазурки) і яйця (крашанки, писанки).

В які дні можна пекти великодні хліби? У багатьох селах Волині паски здебільшого розчиняли в п'ятницю, щоб встигнути до винесення плащаниці. У с. Гуща (Рівн.) вважають, що у Страсну п'ятницю можна робити тільки дві справи: пекти паски та садити капусту. При цьому пекти великодній хліб потрібно вдосвіта. Тут вірять, якщо верх паски западе, або вона виявиться порожньою всередині – це віщує на щастя; якщо паска вийде високою та смачною – родина проживе рік щасливо [15, с. 462]. У с. Заріччя Володимир-Волинського р-ну (далі – В-В) великодні хліби також випікали у п'ятницю. У с. Черче (К-К) в п'ятницю пекли чорну паску, але також тільки до виносу плащаниці. У с. Столинські Смоляри (Квл.) вважають, що паски можна пекти лише в четвер або суботу, але не в п'ятницю: *«А паски не мона пекти, мона тіко в четвер, в п'ятницю не можна. В суботу крайне можна, в суботу можна. В четвер ми печем, в четвер, а в п'ятницю не, бо в п'ятницю розпинали Христа»*. У с. Межисить (Квл.) у четвер пекли пампушки, у п'ятницю – житню паску, а в суботу – білу: *«Ой, колись старії люди то ... ше в четвер правда пекли, там пампушки тії, як ми кажемо, і проскурки. То зновка*

печуть житню паску в п'ятницю, а вже тую білу, то вже печуть в суботу». У с. Щитинь (К-К) паску пекли двічі: у п'ятницю – житню, а в суботу – пшеничну. У с. Стобихва (К-К) чорну, житню паску пекли в четвер, а білу, скоромну – у суботу: «*[білу – А. Д.] В суботу. Бо чорну печеш в четвер*». У с. Зимне (В-В) вірять, що паски, спечені у суботу завжди лопаються, а зроблені у п'ятницю завжди виходять гарними [10, с. 106].

Скільки і яких пасок випікали волиняни? Їх кількість визначалася статками і розмірами родини: «*Скільки виходило. Пекли по п'ять і шість, як у кого яка сім'я. І як сім'я чималенька, то й пекли більше, а як сім'я менша, то й чотири*» (с. Грудки К-К); «*Вот як сім'я, як вона бопустім з шісти душ і шість пасок печем*» (с. Столинські Смоляри Квл.). У с. Вільхівка Луцького р-ну (далі – Лцк.) паску пекли кожному членові родини: «*Пасок пикли, кіка людий було, то кажна людина мала ... паску мати*» [2]. Тепер пасок «Печуть багато – цілу піч». У с. Старики (Лцк.) печуть «*дванайцять пасок*» [10, с. 107].

У селі Усичі (Лцк.) пекли три види пасок – першу «господню» чисту на черені, обкладали маківками, попіл з-під неї сипали на капусту, щоб гусениці не було. Другу звали «мазурка», її вбирали квітками з тіста, виписували древніми знаками – символами безконечності життя, третю – «бабка» розчиняли і пекли в каструлях, додавали родзинок [2]. У с. Гуца (Квл.) крім пасок пекли «праніки», мазурки, пироги [15, с. 462]. Мазурки пекли і у Вільхівці: «*Тоді ше до теї паски пикли мазурки... вони були виробляни зверху. Тісто солотше було, як на паску*». У багатьох селах готували сирні бабки: «*Робили, пекли, бабку пекла. Бабка, так, сирна бабка. Манка і яйця. Трошечки крохмалу, щоб вона харашио трималась. Дуже вкусна*» (с. Стобихва К-К) [2].

У міжвоєнні та повоєнні роки, що не відзначалися статками, здебільшого пекли чорну (житню) і білу (пшеничну) паску, яку святили: «*... доки не було білої муки, то житню пекли. Просто з жита пекли*»; «*Було таке, хто, знаєте заможніший, сім'я більша, то пече чорнішу і білішу паску, щоб посвятити. То там мніго не пече, бо не було за шо мукі взети*» (с. Грудки К-К) [2].

Давніше пекли одну велику паску. Традиційні волинські паски були дуже великих розмірів: «*Не така, як теперішня паска. Паска то була велика*». Тому частими були випадки, коли вибивали челюсті печі, щоб дістати паску: «*Такі великі паски пекли круглі, шо навіть розбирали челюстя. То мусила бути кругла паска*». Але навіть тоді, коли стали випікати багато великодніх хлібів, основну паску, призначену для освячення в церкві, робили дуже великою [10, с. 110].

Паску часто місили не у хлібній діжці, а у ночвах (ночовках, нецьках): «*Ночви були такі дерев'яні... і в тих ночвах пекли. Паску, булки в них пекли. Хліб не. Хліб в діжці має бути*» (с. Замличі В-В) [10, с. 107–108].

Сьогодні паски випікають дуже здобними [8], на великій кількості яєць, додаючи різноманітні інгредієнти (родзинки, цукати, курагу та ін.). Колись паска була скромнішою. Її розчиняли на підквасці із картоплі: «*Розчиняють паску перед днем, щоб не вкисла. Замість дроздів варили бульбу і на тій юшці робили підкваску, розчинили паску. Бульбу мнели і цідили на сито. За Польши як купиш 8 кг муки пітльової, то добре, як цукор є, а хто й так пече [...] Ну й розчинили паску, так само, тільки не розчиняють зарання, щоб не вкисло*» (с. Грудки К-К). У с. Черче (К-К) закваску для обрядового хліба варили з хмелю, тісто місили, додаючи молоко або сироватку [2].

Господині кінця 1930–40-х рр. народження пекли вже більш здобні паски: «*Багато яєць дасиш, то вона буде суха. А кажут ой, одні жовтки, одні жовтки, неправда, недобре. От були ми в Ковлі, в мене завше примером, один рецепт на паску: 3 літри молока, як на три літри, то 200–300 цукру і яєчок 14. Ну, 15 і не більше, о. Маргарину пачку, і масла пачку, більш не даю. Кажуть: ой, то тільки, тільки дала, о. Ну, і олій, олій обязательно*» (с. Стобихва К-К) [2].

Замісивши тісто, накривали його рушником, щоб підходило. Зверху клали посвячену вербу, щоб паска «рухалася», очевидно, за аналогією – розпускається верба – виросте паска. Коли тісто рухалося, стежили, щоб ніхто не зайшов до хати. Як паска підходила, її тричі хрестили просили в Божої Матері благословення, читали «Отче наш», іноді навіть казали «Христос Воскрес» [10, с. 108]. Давніші паски практично не прикрашали. Сформувавши хлібини, господині робили в них виямку, витискали хрестики або робили їх із прісного тіста і змащували яйцем. У с. Щитинь (К-К) паску прикрашали серпом, який робили ложкою, та зірочками, які наносили маківкою. У с. Гута-Боровенська (К-К) невеликі отвори робили пляшкою або ж ставили соломку для форми. Зверху паски змащували жовтком, щоб хлібини виходили жовті. Якщо ж збити білок із жовтком, то паски будуть рябими: «*Тільки яйцем. Білки від жовтків окремо. Білки одкидали. Бо якщо з білком, то рабая паска, а жовтками самими буде жовтая*» (с. Грудки К-К). Господині старшого віку проти надмірного оздоблення пасок: «*Я не люблю тако, я люблю хорошу і ситну паску. Вона рум'яная така, хорошая. А то [...] помажуть, тим пудрою, шо то її мажуть. Її не треба мазати. Нащо? То ж то паска. Канєшино [...] виробляли всьо, то ж то паска. Всьо, всяке. Христос Воскрес [...] і хрести можеш зробити, як так. Я такое, я думала шо питається чи посипають, то пишно сипут, нашо її робити [...]. Я нічо не робила. Я не люблю, і нічо не*

сиплю, ніяких заправок. [...] Вона сама по собі дає запах. Як воно хороше тісто, то саме» (с. Стобихва К-К) [2].

Певними звичаєво-обрядовими діями супроводжувався і момент саджання паски в піч. Насамперед, особливо стежили за тим, щоб ніхто не увійшов і не вийшов з хати при вигрібанні жару з печі – це віщувало бідність родині. Зазвичай паску пекли не у формах, а на черені або на дубовому листі. У с. Комарове (Квл.) паску в піч ставили в обичайках. Посадивши паски в піч, господарині загнітали їх минулорічною свяченою вербою, щоб великодні хлібини були гарними і жовтими. Посадивши паску в піч, заборонялося шуміти і ходити, не можна було стукати дверима, голосно розмовляти тощо. Вважалося, що при такій поведінці паска не зійде або дасть тріщини, так як вона не любить шуму: *«За це строго казали, щоб діти не ходили і старі, щоб міцно дверима не тирхали, бо паска буде не така, як треба»* (с. Грудки К-К) [2]. Вірили, що коли паска в печі, то стороння людина може її наврочити і святковий хліб не вдасться: *«Як паска печеться, як паска рухається, то не мона, щоб стороннє око дивилося, бо може не вдатися»* (с. Смолява Лцк.) [10, с. 109].

Коли паски були в печі, не можна було стукати дверима, голосно розмовляти: *«За це строго казали, щоб діти не ходили і старі, щоб міцно дверима не тирхали, бо паска буде не так як треба»* (с. Грудки К-К) [2]. У с. П'ятикори (В-В), допоки паска пеклася, господарині не дозволялося сідати, бо святковий хліб не виросте, «сяде»: *«Сидіти не давали. Тільки щоб стояти, щоб наросла паска. Бо сидіти, то вона може сісти»* [10, с. 110]. У с. Комарове (К-К), навпаки, господиня зачиняла двері, а сама сідала біля печі, щоб паска рухалась вгору, а не на бік. Попіл з печі, в якій пекли паску, зберігали. Того дня, коли випікали паску, господиня не повинна була їсти, доки не спече [2].

У ряд сіл вірять, якщо паска трісне або верх западе, чи вона виявиться порожньою всередині – це віщує негаразди і навіть смерть когось із родини. Якщо паска вийде високою та смачною – родина проживе рік щасливо. В окремих селах, допоки паска пеклася в печі, жінки ішли на город і садили розсаду – *«щоб капуста була здорова, як паска»* [1; 2].

Готові паски складали в коморі на полиці. Їх не дозволялося їсти, допоки не посвятять у церкві. В окремих селах до свята можна було їсти тільки чорну паску, замішану на воді: *«Бо ту [білу – А. Д.] не їси, поки не посвящать. А ту чорну їси»* (с. Стобихва К-К) [2]. Коли ж діти дуже просили свіжоспеченої паски, то бувало, що матері відламували верх хлібини, змазаний яйцем, і давали дітям: *«То то так, такей був, що як спекле на Паску штери пасочки чи тре, а мої діти мале ше тоді буле. Єйцьом помазала, ну не мона їсти. А вони, дайте хліба, дайте хліба. А моя свекруха каже, не мона, дітки, бо ж помазали те. І мусили шкірку здерти, а вони спідню те з'їли»* (с. Острів'я Квл.) [2].

Другим атрибутом Великодня є яйце – крашанки і писанки. Загальновідомою є легенда про те, що саме Марія Магдалина започаткувала звичай фарбувати яйця в честь воскресіння Ісуса Христа. Однак більш давню історію мають легенди про яйце як символ творення світу і зародження життя. На території України археологи знаходять глиняні фарбовані яйця, що свідчить про дохристиянську генезу звичаю: писанка на гусячому яйці зі Львова, 500 років; глиняні писанки з Галича XII–XIII ст., з Подолу (Київ), з Рівненщини, 950 років та ін. Шанували обрядове яйце давні греки, римляни, народи Заходу. На території України та інших країн Європи археологи знаходять глиняні фарбовані яйця, що свідчить про дохристиянську генезу звичаю [3, с. 49].

На Волині найпоширенішою фарбою для крашанок був настій цибулиння. Використовували й інші рослинні барвники – цвіт латаття, молоді пагони тополі та ін. Крашанки виходили від світло-жовтого до темно-бордового кольорів. Для волинських писанок найбільш характерне тло вишневого, червоного, вохристого кольорів. Для цього готували відвари цибулиння, кори дуба, вільхових шишок, чорниць, молодих стебел жита, буряковий сік. Серед візерунків – завитки, вітрячки, ялинки (сосонки), восьмикутні зірки (розети), грабельки, дубове листя та геометричні фігури [9, с. 3].

Писання писанок і фарбування крашанок українці зазвичай починали від Чистого четверга. У с. Гуца (Квл.) відзначали, що *«робити писанки і крашанки треба в четвер, але найчастіше їх роблять у суботу»*. Тут вірять, що яйця, пофарбовані цього дня, довго не псуються і зберігаються впродовж усіх свят [15, с. 462]. У с. Вільхівка (Лцк.) вважають, що ціла (не побита) посвячена крашанка могла зберігатися аж до наступного Великодня: *«Ну так, як посвятити яйце, щоб воно не бите було на Паску і тре через рік і на той самий як Христос Воскрес скаже на той день є тоді полупити, воно буде одінакове всередині. А як посеред літа, то воно буде воняти, бо так пробували. А якраз на Паску, як Христос Воскрес через рік, воно буде одінакове»* [2]. З віруваннями у магічні властивості яйця пов'язаний і великодній звичай вмиватися крашанкою – щоб бути «здоровими і гарними» [15, с. 464]. Здоров'я тут символізує вода, а красу – червона крашанка.

Крім яєць і пасок до Великодня волиняни готували м'ясні страви – відварювали чи запікали сало (шпирку), м'ясо (шинку), карука (кендюха), ковбаси, поросю. Готували страви по-різному. У с. Стобихва (К-К), наприклад, шинку пекли в тісті або в паперових мішках: *«Ну, шинку на Паску пікли. Да. Брали м'ясо, солили. І потом вимакували його, і його в тісто запили, тістом його обліплювали,*

заправку давали і пікли в пічі. Я приміром, тісто я не любила, я брала [...] в таку бумажу із цього, мішки як то були макарони в мішках, така груба, сметаною обмажуть і воно як панцир. Як спечеться, рум'яне таке і так його. Як хто хоче, так робе» [2].

У багатьох селах до Великодня обов'язково запікали маленьке поросся, тому цю страву також слід розглядати як атрибут свята: *«А от колись ще мій дід казав, розказував, має забити ще маленьке поросєтко [...]». Маленьке поросся треба було забити і обсмалити»* (с. Піщане К-К). Ті родини, які не мали поросяти, позичали в родичів чи сусідів: *«Знаєте, за Польщи пороссячки один в одного позичели і його посвятити»* (с. Грудки К-К). У різних селах були певні особливості приготування великоднього поросяти. У с. Стобихва (К-К) підготовлене поросся пекли обов'язково із хроном у роті: *«А просто так запікали, бо то не за мої пам'яті, я не знаю. Просто, заб'ють є, обсмалять, ну і тоді хрона всунуть»*. З хроном запікали поросся і у с. Піщане (К-К): *«...те поросє в рот садять хрона»*. Запечене на Великдень поросся було своєрідним символом достатку: *«... то вже хазяї були, знаєш. Бо було і бідне, було і багате. Були середняки, були і ще бідні, що й хліба не мали. Ну, як хто сумів собі зробити, скільки в кого»*. У с. Острів'я (Квл.) великоднє поросся начиняли спеченими млинцями і запікали в спеціальному кориті: *«В нас запікали [...], як я була ще в батьків [...]. То вони заб'ють таке поросятко, таке корито вже і запікають в печі і то вже на всю Паску їсти добре. [...] мати напече таких сухих сухих тих во, блонив таких, то вже називається і вже ми ломаємо і туди у середину, розпоремо і туди натичемо і вже то так печуть теє поросєтко. Тико воно печани блони були, бо ломаємо кусками»* [2].

Окремі респонденти пам'ятають, що в кого було поросся, то його святили, тільки це було давно: *«Ну, то колись, то колись. Було, було, що як були в кого пороссята, то ж не всі, я ж кажу, хто який хазяїн. Є і запікали, ще хрона у зуби всадять і несли ціле поросся святити. То і я помню, що батько мій тоже святив»*; *«...ще мій дід казав [...]». Маленьке поросся треба було забити і обсмалити і вже паску носили святити. Маленьке поросятко разом з паскою»* (с. Стобихва К-К) [2]. Святили великоднє поросся у ночовочках (кориті), в якому запікали, у окремій кошілці, а у с. Ворокомле (К-К) – у спеціально виготовлених невеликих санчатах. Їх вимощували сіном, застеляли портовинкою і клали поросся з хроном у зубах. Везли до церкви не накриваючи, щоб всі бачили і достаток родини. У с. Кримне (К-К) з цього приводу говорили: *«Ой гоп, таки все: / Макар паску нисе, / Макариха – поросся, / Наджиджурилася»* [7, с. 104]. У багатьох селах поросся пекли тільки як святкову страву і не освячували: *«Ми [...] святити не брали, тико їсти»* (с. Острів'я Квл) [2].

У суботу, приготувавши всі страви, складали великодній кошик. Традиційно ємністю для освячення великодніх продуктів була плетена коробка чи кошіль, «очіпляна» червоною крайкою: *«Думаєте колись паску несли як тепер святити? Коробка, зроблена з дерева або із коріння із сосни. Така як на ягоди брали. Тіко нову треба, чисту, хорошу. І тею крайкою чіпляють ту коробку»* (с. Стобихва К-К); *«То тепер всякі є корзінки покупляв, а тогди тико в кошелях ми всі святили паску»* (с. Острів'я Квл.).

Основними атрибутами Великодня є паска і писанка / крашанка. В різних селах Волині до кошика клали різну кількість яєць, залежно від сім'ї і достатку. Щодо паски, то колись пекли лише одну велику паску: *«Такі великі паски пекли круглі, що навіть розбирали челюстя. То мусила бути кругла паска»*. Тому господар зазвичай ніс її окремо, загорнувши у святкову портовину: *«Господар ніс паску таку, що не міг двигнути»* [10, с. 110–111]. У с. Жиричі (Квл.) святили ще й невеличку пасочку, яку «тримали до ягід» і брали з собою, коли йшли до лісу, вірячи в її апотропейні функції [5, с. 25].

Що, крім паски і яєць клали волиняни до великоднього кошика? Ми вже сказали про поросся з хроном у роті. Крім того, у різних селах брали такі продукти: *«... сало, карука (кендюха), чорного хліба і білого. Так положено»*; *«Ну, що ми святили? Паску, яйця, м'ясо туди положать, ковбаси положать. [...]». Масло посвятила, сиру того посвятила, о. Ото таке святила»*; *«Кладуть яйця, шпирку, колбаску»*; *«Ну, яйця, паску [...], масла, соли. Сира кладуть, колись тоди. Зара, тепер, м'ясо, ковбасу. Коли святили сало, кусочок вріжеш, усе»*; *«Крашанке, [...] і сало святили, і ковбасу святили, все в нас святять! Масло»* [2]. Отож, у різних селах до великоднього кошика клали: чорну і білу паски; варене сало (шпирку); сире сало – для того, як казали у с. Овадне (В-В), *«щоб зуби не сікалися»*; карук (кендюх, сальтисон), м'ясо, ковбаси; масло, сир (мандричку). У с. Межисить (Квл.) і Грудки (К-К) святили підборідницю з голови кабана, яку використовували з лікувальною метою: *«Ціла підборідниця, там же цілая щелепа от, коли болить рука, то тею щелепою мили руку, тею кісткою»* [2].

До вище названих продуктів додавали ще й різноманітні предмети-обереги: мак, пшоно, сіль, мідний хрестик, голку, ножа, пояс, нитки та ін., що пов'язане із давніми світоглядними уявленнями про їх магічну силу [3, с. 51]. Свячену сіль використовували не тільки як харчовий продукт, але й магічний засіб: *«... солі посвятиш, добре для корови»* (с. Стобихва К-К); *«І сіль святили [...]». Ну, ту сіль завівали її. Ну, якщо щось нібудь сталося, то тоже осипалися сіллю тею свяченою. Таке було. І худобі так*

само. Якиш от корові другий раз вимне затвердіє, солоною водою. То тожсе, як шо єсть та сіль свячона, ше задержалася [обмивали – А. Ш.]» (с. Грудки К-К). Мешканка с. Острів'я (Квл.) сіль не святить, але бачила, що це роблять інші: «А я не свячу, я бачу мніго святять [...]. Ну, шось того, осипають, щоб спокійніше було. А корови нема, я не свячу ничего, тико те шо треба». Свячену сіль брали з собою, ідучи в далеку чи важливу дорогу.

З обереговою метою подекуди святили мак. Ним обсипали ворота, щоб вороги не підходили до домівки та відьма не приступила: «... от на Великдень був випадок. Брат мого діда, схотіли вони... розговітися... Коли дивляться, на подвір'ї свиня ходить. Набрала гною повен рот і з двора йти. Де ж може на Паску свиня прийти?! ... І він вискочив, схопив палку і її по крижуху чи по нозі вдарив... і вона, – ай! – так верескнула, посунулась, посунулась» (с. Стобихва К-К). Свяченим маком обсипають домашню худобу: «Трохи маку [...]. Ну, святять, щоб корову, щоб спокійніша була, бо здуріє, не мона приступити» (с. Острів'я Квл.). Подібними властивостями наділяли і часник.

Апотропейними функціями наділяли і посвячений на Великдень корінь хрону. У багатьох селах спеціально висушували хрін брали з собою до лісу, вірячи, що вже нічого поганого там не побачиш. У с. Кримно (К-К) корінець загортали у спідній кутик (той, що повернутий до спини) хустки і носили його впродовж дня. Інші клали хрін у коробку, кишеню, торбину та ін. При цьому вірили, що вже нічого недоброго в лісі не побачиш: «А часом я ше тако роблю. <...> Ше хрін обчецу, я свячу завжди хрін. Корінчика хрону і беру з собою в ліс. Ше як колесь ходела»; «Хрін святети і носети той хрін завжди при собі, як ідеши у ліс, то не бачитимеш вужа. <...> Весохне. І тоді носети його, як ідеши у ліс, то <...> не бачитимеш ніколи гадини». Н. Нахилук із с. Великий Обзир (К-К) пригадувала, як її сусідка – старенька вже бабуса, щороку напередодні Великодня нагадувала їй, щоб та не забула підготувати коріння хрону для освячення: «То в нас була така стара баба. <...> Тожсе два роки пройшло, як померла – Саня. І вона завжди так казала: «Надько! – на мене. – Ти, Надько, накопала хрону?», як ідеши вже паску святети. – Кажу: «Ой! А я ж забула!» – «То йде-но, я тобі зара принесу». – Вона завжди така, завжди» [4, с. 123–125].

Часто до великоднього кошика кладуть ножика, вважаючи, що він дуже помічний (якщо напухне зуб, прикладають і перестає боліти) [15]. Освячений ніж допомагає, коли померлі турбують своїх родичів. Його брали до лісу: «От як іде в ліс чи в поле то вже бере ножа. І вже не бійтєся нічого. Ну може недобрый. Можете в лісі заблудити. Ніж захищає». Подекуди освячували колодки від дверей та ключі, щоб злодії не обікрали хату. Гроші святили, щоб бути багатими протягом року. Мисливці інколи святили мисливські ножі і патрони [2; 10, с. 124–125].

За твердженням респондентів сьогодні до кошика інколи кладуть навіть спиртні напої. У с. Стобихва (К-К) вірили, що посвячена горілка допомагає вивести ковтуни: «А ковтуни звісти, то треба, щоб була свячона горілка». Однак священики застерігають вірян від такої надмірності: «... батюшка приказує, щоб не клали. Ну, знаєш [...], шо ідуть святити, яке там вино наллє чи шо. Я не святити, я святити то, шо потрібно»; «... та як паску святіш, не треба горілки [...] батюшка каже, щоб ни було нічого, крім [...] їжі, а щоб ниякі горілки, ни ножа» (с. Стобихва К-К); «А колись і ножи святити. А в оцю пору не» (с. Острів'я Квл.) [2].

Отож, основними атрибутами Великодня були пшеничні й сирні бабки, паски, варені фарбовані і мальовані яйця, м'ясні страви. Яйце – символ початку світотворення, зародок життя – посідає у великодніх святах одне з найважливіших місць. У народних віруваннях розписане чи пофарбоване яйце наділялося надзвичайною здатністю оберігати людей від злих сил, сприяти любові, здоров'ю, берегти від пожежі, сприяти росту рослинності. Обрядове значення має і великодній хліб (давньослов'янська баба (бабка), паска). Він символізує пробудження природи, магічне сприяння плодючості полів, худоби і людей. До великоднього кошика клали й різноманітні предмети та продукти (ніж, колодка, сіль, мак, часник, корінь хрону та ін.), які наділялися значною апотропейною силою.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук Л. Великдень по-волинськи. Етнографічні спостереження (2017). URL : https://risu.ua/velikden-po-volinski-etnografichni-sposterezhennya_n84320.
2. Архів Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки.
3. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: На матеріалах святково-обрядової культури українців. К.: Унісерв, 2000. 191 с.
4. Дмитренко А. Апотропеї індивідуального захисту при збиранні ягід на Правобережному Поліссі України. Матеріали до української етнології. Щорічник. Зб. наук. пр. Вип. 17 (20). Київ, 2018. С. 121–140.
5. Дмитренко А. бирання ягід і архаїчні елементи світоглядних уявлень українців Волині і Західного Полісся. Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. пр. Вип. 15. К.: Унісерв, 2003. С. 24–30.

6. Ковальська О. Звичаї та традиції: яким був Великдень у наших предків (2018) URL : <https://manevychi.rayon.in.ua/news/64025-zvichai-ta-traditsiyi-iakim-buv-velikden-u-nashih-predkiv>.
7. Кондратович О. Народний календар Волинського Полісся : від свята до свята. Луцьк : БАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 200 с.
8. Літвіцька Л. Від бабусі до невістки: господиня з Волині пече паску за давнім родинним рецептом (Відео) (2021). URL : <https://suspilne.media/127088-vid-babusi-do-nevistki-gospodina-z-volini-pese-pasku-za-davnim-rodinnim-receptom/>.
9. Моренчук О. Формування колекції писанок Волинського краєзнавчого музею та принципи укладення каталогу. *Писанки другої половини ХХ – початку ХХІ століть. Збірка Волинського краєзнавчого музею: каталог*. Луцьк: Терези, 2014. С. 3–4.
10. Пуківський Ю. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині. Львів, 2015. 312 с.
11. Пуківський Ю. Звичаї та повір'я українців Волині, пов'язані з церковною службою на Великдень. *Народознавчі зошити*. 2013. № 2 (110). С. 200–211. URL: <https://scholar.google.com/scholar?q=звичаї та повір'я українців Волині...>
12. Пуківський Ю. Особливості святкування Великодня в радянський період (За матеріалами з історико-етнографічної Волині). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2012–2013. Вип. 13–14. С. 107–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzif_2012-2013_13-14_9.
13. Цюриць С. А вже недалечко червоне. Луцьк : Надстир'я, 1993. 20 с.
14. Цюриць С. Великдень на Волині. *Народна трибуна*. 1992. 25 квіт. № 33 (143).
15. Чибирак С. Великодні звичаї на Волинському Поліссі. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині*. Зб. наук. пр. Луцьк, 2004. С. 462–465.
16. Шевченко Т. Кобзар. К.: Дніпро, 1982. 647 с.

Коваль Оксана, Юлія Павлюк (Стара Виживка)

РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ПРИМОВОК У РОДИННІЙ ОБРЯДОВІСТІ СТАРОВИЖІВЧАН

Здавна родинно-обрядові дієства українців супроводжували короткі влучні тексти, основне призначення яких – за допомогою слова отримати бажаний результат. Згідно з віруваннями наших пращурів, найархаїчніші словесні формули мали привернути до людини здоров'я, успіх, добро, щастя, достаток. Тому вони й використовували їх під час виконання різноманітних обрядів і ритуалів, насамперед, родинних.

Родильна обрядовість

Поява на світ нового члена сім'ї для всієї родини була радісною подією, для якої були характерні різноманітні магічні дії, що супроводжувалися вербальними формулами, тобто примовками. Ці формульні тексти тісно переплетені з ініціальними примовками та народною медициною.

Специфіка більшості магічних текстів, які використовувалися у пологовому обряді, полягає в тому, що їх промовляли виконавці-професіонали (баба-повитуха володіла не лише акушерськими прийомами, але й таємничими магічними знаннями). Відповідно характер виконання текстів, їх структура, поетика свідчать, що більшість із них генетично тяжіють до замовлянь. Підтвердження цієї думки знаходимо і в працях авторитетних дослідників: «Роль «володаря слова» у пологовій обрядовості повноправно належала бабі-повитусі, а примовки, виголошувані нею, виконували основну функцію – магічну» [2, с. 89].

Особливого значення в давнину надавалося першим обрядодіям, через які прагнули принести добро, наділити новонароджене дитя позитивними якостями, забезпечити його щастя й добробут. Оскільки наші предки вірили у магічну силу слова, то всі свої дії (відрізання пуповини, перша купіль, дії над постіллям дитини) супроводжували магічними примовляннями.

Як відомо, в давнину пологи приймала баба-повитуха, яка достеменно знала, що має робити під час того, коли народжується дитина й володіла магічними знаннями, які передавалися через словесні формули. Як розповідають інформатори, *повитуха, коли приходила до породілі обов'язково найперше молилась, говорила «Отче наш», а ще зверталась до Бога з такими словами: «Боже, прошу стань мені в помуч, розлучи з младенцем рабу Божу (називає ім'я)».* Після цього приступала до своїх прямих обов'язків (інф. 7).

Магічне закликання доброї долі, за свідченнями інформаторів, мали забезпечити примовки, які виголошувала баба-повитуха під час відтинання пуповини. «Прийнявши на свої руки нове життя,

повитуха в'язала пупа, вимірявши пуповину на два пальці для дівчинки і на палець – хлопчикові» [20, с. 23]. До прикладу, у селах району, коли відтинали пуповину хлопчика, то казали: *«Одрізаю на книжци, щоб грамотним був»* (інф. 1), а коли дівчинки, то примовляли: *«Ріжу на гребені, щоб вміла добре прести»* (інф. 11). Загалом така дія супроводжувалася побажаннями: *«Зав'езую тобі щастя, здоров'є, довгий вік і розум добрий»* (інф. 4, 8, 13). Одночасно баба-повитуха застосовувала і оберегові прийоми: обкурювала дитину димом, у рукав сорочки, в яку завертали новонародженого, клала вузлик з глиною, шматок хліба та сіль. Всі ці дії були спрямовані на забезпечення щасливої долі для дитини.

У селах Старовижівщини, коли відпадав пупок дитини, ховали його за образами. А перед тим, як дитина йшла в школу, давали його розв'язати, при цьому казали: *«Як розв'єже пуп, то ум розв'єже»* (інф. 4).

Здавна першу купіль новонародженої дитини теж виконувала баба-повитуха. Підготовку до цього дійства вона починала з молитви, примовлянь-побажань і на добре здоров'я, і на добру долю, і на довгий вік та всілякі успіхи. Насамперед, за свідченнями інформаторів, воду, у якій купали дитину, баба хрестила й промовляла молитву «Отче наш». Після цього у купіль додавали різні рослини або предмети, які мали магічну силу. Наприклад, коли купали дівчинку то казали: *«Купаю тебе в молоці, щоб любили молодці»* (інф. 12), *«Купаю в калини, щоб розквітала дівоча краса»* (інф. 1), *«Додаю квітку рожги, щоб дівка була гожа»* (інф. 7), а для хлопчика примовляли: *«Купаю в гілочці любистку, щоб любили дівчата»* (інф. 3). Найчастіше під час цієї обрядодії можна було почути: *«Дай, Господи, добру долю»* (інф. 4), *«Щоб цвіла, як у саду вишня»* (інф. 9), *«Щоб ріс могутній, як ясин»* (інф. 2) тощо. Часто у купіль додавали металеві предмети як засоби охоронної магії. О. Кондарович зазначає, що у деяких селах на Поліссі, перш ніж купати дитину, породілі пропонували новонародженого поцілувати, при цьому казали: *«Як виросте, то щоб дівчину так цілували хлопці, а хлопця – дівчата»* [20, с. 24].

Особлива вразливість новонародженого за народними уявленнями спонукала використовувати цілий комплекс магічних дій, які супроводжувалися примовками, і для дитячої колиски, яку в селах нашого району називали *«ненькою»*. У давнину колиску плели із священних дерев. Інформатори розповідають, що для слабкої дівчинки готували калинову колиску, для бадьорої, здорової – з ясена чи верби. Неспокійних хлопчиків клали у колиску з тополі, а здорових, спокійних – з дуба, явора (інф. 7). Коли вперше, на третій день, дитину клали до «неньки», то казали: *«Збережи нашу кровиночку од злих сил, нидобрих очей та наділи добрим здоров'єм»* (інф. 7).

У селах району, відвідуючи породілю вперше, аби не зурочити дитину, за звичаєм, спочатку хрестили малятка, дивилися на нігті своїх рук, потім на стелю і лише тоді приступали до дитини й починали всіляко приказувати: *«нихороше», «нигарне», «нивдане»*. Старожили пояснювали такі дії так: *«щоб зли духи ни прослухали»* (інф. 7).

Чимало примовок супроводжували і обряд хрестин. Головними виконавцями формульних текстів на цьому етапі родильної обрядовості були хрещені батьки та гості. На Старовижівщині в день хрестин куми говорять до батьків: *«Благословіте батько й мати, до Христа ступати»*. Батьки відказують: *«Хай Бог благословить щастім, здоров'єм, віком довгим»*. Так повторюється тричі» (інф. 7). Перед тим, як нести дитину до хрещення, її обов'язково купали, сповивали у новий одяг. Мати передавала немовля кумі у першій парі й казала: *«Віддаю вам роджонєс, а ви принесіть мені хрищоноє»* (інф. 7). Коли ж поверталися із церкви, то віддавали новонародженого матері, й примовляли: *«Возьміте ваше роджонєс, а наше хрищоноє»* (інф. 1), *«Нате ваше роджонєс, а наше хрищоноє. Хай Бог годує і добру долю готує. Дай Боже, дождати і на посад сядати»* (інф. 12). Як зауважує О. Кондратович, ці повторювані віками фрази стали сакральними і обов'язковими в обряді хрестин [20, с. 33].

Коли куми поверталися із церкви, розпочиналася «биседа», тобто гостювання всіх, хто зібрався на цю радісну подію. Як правило, її розпочинав батько словами: *«Поздоров, Боже, велику родину, що й охрестили куми дитину»* (інф. 7).

Після спільної молитви до Матері Божої, яку розпочинав кум словами: *«Мати Божа, Заступнице небесна, благослови і заступи хрищоного (ім'я), яко заступаєш всьой люд хрищоний»*, побажання новонародженому та батькам висловлювали гості. Найчастіше можна було почути такі зичення: *«Благослови, Боже, (ім'я) в добри зростати, а батькам од його щастя зазнати»* (інф. 7), *«Хай дитина росте на втіху всій родині»* (інф. 13), *«Виликий і здоровий зрости»* (інф. 9), *«Дай, Боже, з роси й води»* (інф. 2) тощо. Батько ж, пригощаючи гостей, примовляв: *«Ставлю горилки видро, щоб (ім'я), всігди було добро. На всіх стопка перша одна, щоб була (ім'я) (ім'я), мила вся симня»* (інф. 7).

Особливого значення наші предки надавали і першому зістриженому волоссю. Підстригання дитини відбувалося після того, як їй виповнювався рік: *«Як минув рік, то в цей день стригли*

дитину. Садовили на кожух, вивернутий догори вовною, кидали копійки і стригли» (інф. 11). У багатьох селах району його здебільшого палили, приказуючи: *«Хай іде беда за димом, щоб (Дмитро) горя не знав»* (інф. 9), *«Стільки волос горітиме, стільки голова болітиме»* (інф. 6) тощо.

Етапи соціалізації дитини також супроводжувалися певними ритуальними формулами. Найбільш поширеним текстом, що його зафіксовано по всій території України, в тому числі й на Старовижівщині, є звертання до мишки, коли випадав молочний зуб.

Старожили району розповідають, що коли у дитини випадав перший зуб, його потрібно було кинути у якусь дірку чи під піч, примовляючи: *«Мишко, мишко, на тобі зуб костяний, а дай мені золотий»* (інф. 2). Як пояснювали дитині, це робилося для того, щоб виріс новий зуб. Якщо цього не зробити, то новий зуб не виросте.

Семантика цієї обрядодії досить прозора: дитина викидає свій зуб у пограничний локус (за піч, на стріху, на горище, у сучасних варіантах – за шафу) з проханням взамін дати їй новий зуб, який буде кращим за попередній (золотий, залізний). Звертання до миші як до хтонічної істоти, представниці «того» світу, підсилюється ще й тим, що миша, за однією цікавою реконструкцією, є перетвореною (зі зміненням виглядом) дитиною Перуна [6, с. 179]. Незважаючи на такі глибокі міфологічні корені, ця ритуальна формула з часом втрачає магічну функцію, домінують в ній апелювання, традиційна, ігрова функції.

Як бачимо, усі зафіксовані формульні тексти у родильній обрядовості, спрямовані на забезпечення добробуту, щастя новонародженого та породілі. Виконавцями примовок, якими супроводжувалися відповідні ритуальні дії, найчастіше була баба-повитуха, рідше – куми та батько дитини.

Весільна обрядовість

Примовка отримує своєрідне звучання у весільній обрядовості. Зокрема, В. Жайворонок зазначає: «У весільних обрядодіях з їхніми аксіональними (власне обрядовим, дієвим), реальним (предметним), персональним (виконавським), локативним (просторово орієнтованим), темпоральним (часовим), музичним, зображальним (символічним) кодами значне місце відведене вербальному (словесному) супроводу [14, с. 54].

Вважалося, що шлюб буде щасливим у тому випадку, коли наречені та їх численна рідня виконують певні ритуали з піснями, танцями, примовками, тому словесні формульні тексти супроводжують усі етапи весільного дійства.

В обряді сватання був поширений звичай піднесення хусток молодому та сватам, який вважався згодою на шлюб. Зокрема, коли молода дарувала хусточку нареченому, то примовляла: *«Даю тобі хустину, щоб мав мене за вірну дружину»* (інф. 1). На сватанні у селах досліджуваного району молода подавала майбутній свекрусі хустку, свекрові – сорочку. Досить промовистими є примовки молодої до майбутніх родичів: *«Дарую Вам, мамо, хустину, щоб мали мене за рідну дитину. Дарую Вам, тату, сорочку, щоб мали мене за дочку»* (інф. 3).

Коли наречена вирушала із друзками запрошувати гостей на весілля, то зверталася до батьків із словами: *«Благослови мати, вийти з хати, гостей запросити»* (інф. 5), а коли заходила в хату, то промовляла: *«Просили батько, просили мати і я прошу до мене на весілля»* (інф. 2), *«Просили батько, просили мати і я прошу на хліб-сіль, на весілля»* (інф. 5), *«Просили батько, просили мати і я прошу до нас на хліб святий, на весілля»* (інф. 7), *«Просили батько-мати і я прошу на хліб Божий, на весілля»* (інф. 11) тощо. У деяких селах району на запрошення відповідали: *«Хай Бог благословить щастім, здоров'єм, довгим віком і добрим чоловіком»* (інф. 1). Так само запрошував і молодий зі старшим боярином (дружком). Сприймалося за образу, коли молоді запрошували гостей на вулиці, тоді останні могли відмовитись від запрошення.

На весіллі завжди особливої уваги набував коровай, оскільки він вважався сакральним хлібом, від якого залежала подальша доля молодого подружжя. О. Кондратович, зауважує, що жінки, які були причетні до його випікання стверджують, що приготування та випікання цього ритуального хліба прирівнюється до самого весілля [19, с. 78]. Пекли весільний хліб як у молодої, так і в молодого.

Випікати обрядовий хліб найчастіше запрошувала мати молодої чи молодого. Виконавцями коровайного обряду виступали тільки жінки. При запрошенні їх мати клала на стіл хліб, примовляючи: *«Прошу Господа Бога і вас на коровай до нас». І так в кожній хаті* (інф. 8).

Дії з випіканням короваю на Старовижівщині супроводжувалися примовками. Розчиняли коровай зранку, а місили ввечері. Розчин тіста та виготовлення розпочинали з молитви до Бога та благословення батьків. Старша коровайниця перед початком роботи сипала борошно в ночви, просила в батьків і всіх присутніх благословення: *«Батько, мати, всі в цьому домі зібрани, благословіте вашому дитяти коровай замісити»*. Так промовляла тричі, а їй відказували: *«Хай Бог благословить»* (інф. 3). Просили благословення й на те, щоб коровай гарно випікався у печі: *«Благослови Боже, це й Божая мати, наший Гальочки коровай випікати»* (інф. 7). У с. Поліське

перед замішуванням короваю всі коровайниці ставали навколiшки та промовляли: *«Дай Боже, щоб добре жили»* (інф. 2). Пригадують інформатори й такі примовки: *«Благослови, Боже, ще й рідная мати, нашому дитяти коровай ладнати»* (інф. 12), *«Коровай спекти, поможи, Божечко, як день білий, як Бог милий, як ясніє сонце»* (інф. 2).

Чимало формульних текстів спрямовані на те, щоб доля молодих склалася якнайкраще: *«Як ми коровай чинили, то троє зіллє ложили: першое – барвінок, друге – васильки, третє – квіти, щоб любилися дітки»* (інф. 9), *«Як наш коровай красний, щоб життя у молодих було красне»* (інф. 1), *«Шоб коровай був красний, як місяць на неби ясний»* (інф. 3). Коли обрядовий хліб ще знаходився в печі, то жінки танцювали із діжею, у якій вимішували коровай та приказували: *«Шоб най коровай добре ріс і гарний вдався»* (інф. 6), *«Ой дай Боже, в добрий час, як у людей, так і нас»* (інф. 2).

Воду з діжки обов'язково виливали під вишню або яблуню й примовляли: *«Шоб любилися діти»* (інф. 5). Про це свідчить і така весільна пісня:

*Будемо руки мити,
Пуд вишиньку лити,
Шоб вишня родила,
Шоб Галя Івана любила* (інф. 6).

Передував весіллю обряд вінкоплетіння. Про його важливість та сакральний зміст, засвідчує той факт, що починався він з молитви та благословення. У деяких селах району найстарша жінка, яка приходила на «винки», просила у Бога та батьків благословення, вона промовляла: *«Благослови, Боже, ще й Божая Мати, у цьому домі винки вити! Благословіте, батько й мати, вся родина ваший (Галині) винки повити, Бога молити – доброю долею наділити»* (інф. 2).

У Смолярах благословення розпочати «винки» просила старша дружка: *«За першим разом, за Божим приказом просимо батька й матира і всеї родини, подружок зібраних. Благослови, батько і мати, своїй дитини виночок почати»*. І так повторювала три рази. Батько й мати відказували: *«Хай Бог благословить»*. Після цього подружки приступають до роботи (інф. 13).

На Старовижівщині, як і в багатьох регіонах України, власне весілля розпочиналося у домі молодої. Зі спогадів Віри Рижко довідуємося, що група жінок, що супроводжували весільний обряд, заходили до хати із словами: *«На добрий день, свату, у Ващу хату, через Ваші пороги, чи всі живі-здорові? Вітаємо Вас хлібом і долею доброю. Ми просимо Бога щасливо зчинити і щасливо закінчити весілля з усіма здоровими»* (інф. 4). Після цього вони просили благословення розпочинати співати весільні пісні: *«Благослови, Боже, ще й Божая мати, весільну співати»* (інф. 4). Подібне звертання до Бога про початок весілля звучало й у домі молодого: *«Благослови, Боже, ще й Божая мати, у цьому домі, ще й княжеському, весільну заспівати»* (інф. 4).

Перед тим, як вирушати до нареченої, наречений з хлопцями (боярами) сідали за стіл, а дружба звертався до всіх зі словами: *«Благословіте Бог, батько й мати нашому Іванкові на посад сідати», присутні відповідали: Хай Бог благословить»* (інф. 4).

Вийзд весільного поїзда з дому молодого в дім молодої теж супроводжувався обрядовими примовками. Батьки молодого тричі обходили навколо гостей: мати, обсипаючи зерном, а батько – кроплячи свяченою водою. Перед цим старший сват тричі приказував: *«Благослови, Боже, батько й мати, до молодої ступати»* (інф. 2), *«Благословіте, батько й мати, і вся родина нашому Іванкові до дівки ступати»* (інф. 4); у відповідь звучало: *«Хай Бог благословить»*. Використовували подібні за змістом примовки й тоді, коли наречені вирушали до вінчання: *«Благословіть, Боже, батько й мати, вся родина зібрана, наших молодих до шлюбу ступати»* (інф. 4).

Ще й до сьогодні у селах району зберігся звичай кроплення молодих та цілого весільного поїзда перед походом до вінчання та до «нового двору» та обсівання їх зерном. Це дійство теж супроводжувалося вербальними формулами. До прикладу: *«Кроплю свяченою водою і доброю годиною»* (інф. 5), *«Сію житом-пшеницею і доброю діляницею»* (інф. 2), *«Сію житом-пшеницею і доброю долею»* (інф. 10), *«Прошу Господа Бога, щоб була добра доля»* (інф. 7), *«Чим маю обсіваю, доленьки не вгадаю, прошу Господа Бога, щоб була добра доля»* (інф. 1).

Після церкви наречених зустрічали батьки з хлібом та медом, відбувався перепій молодих, до якого закликала весільна пісня:

*Роде наш хороший,
Не жалуйте грошей!
Йдіте з сіней до хати,
Молодих спомагати* (інф. 7).

Регіональним колоритом вирізняються примовки, якими супроводжувалося обряд обдаровування наречених. До прикладу, у селах району примовляли: *«Дарую злото й сребро, щоб було в сім'ї добро»* (інф. 5), *«Дарую вам два рубчики, щоб жили як два голубчики»* (інф. 8), *«Дарую мішок проса, щоб молода не ходила боса»* (інф. 5).

У народних віншуваннях розігрувалося ціле випробування на здатність молодого до продовження роду та відбувалося програмування нареченої на активну успішну репродукцію: «Дарую вам квітку калини, щоб через рік покликали на хрестини» (інф. 5), «Дарую вам гребінчика, щоб була у вас дівчинка» (інф. 5), «Дарую кропчик, щоб перший народився хлопчик» (інф. 5), «Дарую вам санчата, щоб були хлопці і дівчата» (інф. 5), «Дарую горобчика, щоб через рік народила хлопчика» (інф. 5), «Даруємо дзвіночки, щоб ви мали дві дочки» (інф. 5), «Дай вам Боже дітей діждатися та ще й з хорошими зятями попарувати» (інф. 5), «Дарую вам гроші, щоб були діти хороші» (інф. 5), «Дарую вам гроші на чотири канти, щоб були у вас сини і всі музиканти» (інф. 3), «Дарую вам сорочку, щоб мали сину й дочку» (інф. 1), «Щоб ви мали стільки синів, як у лісі ясенів» (інф. 8), «Дарую коробочку жита, щоб були хлопці і дівчата» (інф. 6), «Дарую кошик глини, щоб до року прийти на родини» (інф. 2), «Дарую діжчину, щоб до року вродилася дівчина» (інф. 2).

У подібних текстах звучить певне кодування щасливого мирного життя роду: «Дарую коробку цибулі, щоб молода не давала свекрусі дулі» (інф. 2), «Дарую мішок пуху, щоб невістка не ображала свекруху» (інф. 7), «Дарую коробку гречки, щоб не було суперечки» (інф. 5), «Дарую цибулину, щоб свекруха прийняла за рідну дитину» (інф. 5).

Зауважимо, що у цих примовках магія ритуального сміху проявляється у повній силі та поетичній красі фольклорної лексики, тому чимало з них мають гумористичний характер: «Дарую кошик гнилиць, щоб не ходив до чужих молодниць» (інф. 5), «Дарую вам в лісі пень, щоб любилися ніч і день» (інф. 5), «Дарую одіяло, щоб личко ніколи не зів'яло» (інф. 5), «Дарую троячку, щоб купили конячку» (інф. 5), «Дарую молодому дугу, щоб не заглядав на другу, а молодій коня вороного, щоб не заглядала на другого» (інф. 5), «Дарую кошик зелениць, щоб не ходив до чужих молодниць» (інф. 7), «Дарую вам гроші на мило, щоб жилося мило» (інф. 7), «Дарую дуба з ралом, щоб син був генералом» (інф. 2).

Розмаїтістю примовок вирізняється і обряд поділу короваю. Він сповнений щирих побажань щасливої долі молодим та їхнім родинам, жартами, примовками до старости чи старшого друга. Насамперед, цей обряд розпочинається із того, що староста просить благословіння, щоб внести коровай (по обрядовий хліб ішли тільки з благословенням старостів): «Пани старости та підстарости, благословіть святий хліб до хати внести! А у відповідь звучить: «Хай Бог благословить» (інф. 2). Несли коровай на діжі, застеленій рушником, дорогою співали. Дружко заходив у хату, пританцьовуючи, потім низько кланявся присутнім і ставив на стіл ритуальний хліб. Після цього звертався до гостей: «Благословіте Бог, батько й мати, вся родина зібрана, коровай розділити Першим разом. Всі гості відповідають: «Хай Бог Благословить» і так повторює три рази» (інф. 7).

Коровай різали на шматки для всіх гостей, використовуючи примовку: «Десь у нашої молоді (молодого) є батьки (хрищоні, брат, сестра тощо), просимо до короваю» (інф. 5). Той, хто бере коровай, кладе на тарілку подарунок для молодих і говорить побажання.

Найчастіше на Старовижівщині для наречених лунали такі віншування: «Дай вам Боже дітки здружитися та в світі нажитися» (інф. 6), «Дай вам Боже дітей діждати та ще й з хорошими зятями попарувати» (інф. 5), «Живіть ви довго в парі, щоб завжди вас люди шанували» (інф. 5), «Бажаємо вам віку довгого, розуму доброго та долі щасливої» (інф. 5), «Вітаю Вас у парі, нехай буде добра днина та грошей торбина» (інф. 5). Як правило, найчастіше побажання завершувались словами: «На щастя, на здоров'я, на довгий вік» (інф. 7).

Отже, кожен етап весільної обрядовості супроводжували примовки, у яких зверталися до Бога та батьків із проханням благословити розпочинати будь-яку справу, адже вірили у магічну дію слова. Чимало формульних текстів звучать як побажання добра, достатку, довгого віку та родинного благополуччя.

Поховальна обрядовість

Старовижівчани послуговувалися примовками і в поховальній обрядовості, адже проводи людини в останню дорогу містять чимало залишків архаїчних ритуалів, обрядодій та світоглядних уявлень.

Уявлення про смерть людини тісно пов'язане з відходом її душі в інший світ, тому коли хтось помирав у старовижівських селах казали: «Бог забрав душу (ім'я)» (інф. 2), «Душа (ім'я) пішла на той світ» (інф. 7), «Душа (ім'я) пішла на нибиса» (інф. 7), «Прийняла зимля (ім'я)» (інф. 2), «У землю пушов» (інф. 9) тощо.

Коли у хаті був покійник, дотримувалися правила завішування дзеркал. Це могло бути і свідченням жалоби, проте поширеними вербальними формулами цієї дії було застереження, щоб небіжчик «не відображався», щоб на родину «не дивилась смерть», «щоб рідні не бачили себе у смутку» (інф. 3, 8, 12).

У поховальному обряді побутувало обережне ставлення до «мертвої» води, якою обмивали покійника. Старожили запевняють, що вона може бути використана на «биду», особливо тими, хто «щось» знає. Її обов'язково виливали у таке місце, де ніхто не ходить. Відповідне місце означалося універсальними вербальними формулами: *«де сонце ни ходить»* (інф. 5), *«де людина ни ходить»* (інф. 8), *«де худоба ни ходить»* (інф. 2) тощо.

Фіксуємо примовки і під час облаштування труни. У всіх селах району поверх стружки (сіна, свяченого зілля) стелили полотно, примовляючи: *«Щоб не вмирав молодий рід»* (інф. 4), *«Кісточки на тому полотенці лежатимуть»* (інф. 8) тощо. Обов'язково до труни клали запасний комплект одягу. Мотивація «розстелення одягу в запас» зводиться до вербальних формул: *«шоб було перевдітись»*, *«одягтись на тому світі»* (інф. 9). Сьогодні загалом простежується тенденція несхвального ставлення до такої традиції. Інформатори інколи висловлюють його через вербальні формули-регламентації: *«Багато не треба, бо мерлому це все треба на руках нести»*, *«Важко на тому світі за собою носити»* (інф. 5) тощо.

Після того як виносили покійника з хати, то залишали у хаті на столі воду, приказуючи: *«Хай душечка купається»* (інф. 9). Інформатори застерігають, що вода має стояти в такому місці, де її ніхто не виліє, адже у їхньому селі побутує примовка: *«Як перекинеться вода – хутко покійник буде»* (інф. 2).

Чимало примовок зафіксовано, які забороняють плакати за покійником. Старожили пригадують такі словесні формули: *«Не плачте за покійником, бо ни буде йому спокою на тому світі»* (інф. 7), *«Ни мона плакати, бо йому буде важко там у мокроті»* (інф. 11), *«Борони Боже, плакати й голосити за покійником, ни буде йому спокою»* (інф. 4) тощо.

Коли спалювали соломку чи сіно, яке підстеляли під труну, стружку, при цьому побутували вербальні формули мотивації: *«Хай душа нагріється»* (інф. 12), *«Шоб душі не було важко»* (інф. 13), *«Хай руки і ноги нагріються»* (інф. 8), *«Гріє мрець руки, шоб душа грілась»* (інф. 7), *«Шоб тепленька була вода покійнику вмитися»* (інф. 2) тощо.

Отже, спеціальні обрядові дії й вербальні формули (примовки) у поховальній обрядовості мали забезпечити очікуваний перехід душі померлого до загробного світу та охорону живих від можливого шкідливого впливу духу покійного.

Як бачимо, в основі усіх родинно-обрядових дій лежить магія, суть якої полягає в тому, що в результаті словесних формул і різних дій людина накликає для себе щасливу долю, достаток, забезпечує успішний початок будь-якої справи. Специфіка подібних виразів полягає в тому, що вони фактично створюють мікрообряди, оскільки без вербального компонента останні не можуть досягти своєї мети і взагалі реалізуватися в своєму символічному статусі. Вживаючись в особливих ситуаціях, яким надавався сакральний статус, примовки самі набували особливої сили, ставали виділеними, маркованими, оскільки без них дія або втрачала силу, або взагалі не могла відбутися.

СПИСОК ІНФОРМАТОРІВ

1. Білінська Марія Корнилівна, смт Стара Виживка
2. Коваль Галина Корнилівна, смт Стара Виживка
3. Лугвіщик Олена Іванівна, Седлище
4. Рижко Віра Миколаївна, смт Стара Виживка
5. Романчук Галина Яківна, смт Стара Виживка
6. Савчук Галина Миколаївна, смт Стара Виживка
7. Сарафинюк Єва Іванівна, с. Галина Воля
8. Сікора Надія Филімонівна, с. Стара Гута
9. Троян Любов Миколаївна, смт Стара Виживка
10. Хівук Марія Максимівна, с. Залюття
11. Хомич Валентина Яківна, смт Стара Виживка
12. Чех Галина Федорівна, с. Смоляри
13. Чикун Марія Федорівна, с. Смоляри

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. Традиції та життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців). Київ: Наукова думка, 2000. 191 с.
2. Боряк О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. 400 с.
3. Булашев Г. Міфи України. Київ: Довіра, 2003. 382 с.
4. Ви, зорі-зориці... Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; передм. М.Г. Василенка. Київ: Молодь, 1991. 336 с.

5. Виноградова Л. Фольклор как источник для реконструкции древнеславянской духовной культуры: источники и методы. Москва: Наука, 1989. С. 101–121.
6. Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
7. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / уклад. Я. Головацьким. Київ: Довіра, 1991. 94 с.
8. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків: <http://spadok.org.ua/pochovalni-zvychai-ta-obryady/gnatiuk-v-m-ostanky-peredchrystiyanskogo-relyigiynogo-svitoglyadu-nashych-predkiv-1912>
9. Грушевський М. Історія української літератури. В 6т. 9кн. Т.1. Київ: Либідь, 1993. 392 с.
10. Гунчик І. В. Український okazіонально-обрядовий фольклор: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «фольклористика». Львів, 2005.
11. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 232 с.
12. Давидюк В. Ф. Волинське весілля. Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. Випуск 8. Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. С. 3 - 21.
13. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору : монографія / В. Давидюк; Інститут культурної антропології. Вид. 2, доп. і перероб. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
14. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
15. Здоровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ: Наукова думка, 1974. 160 с.
16. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: Молодий буковинець, 2000. 208 с.
17. Ковальчук Л. Поетика весільного фольклору Західного Полісся (регіональна специфіка): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «фольклористика». http://chtyvo.org.ua/authors/Kovalchuk_Liliia/Poetyka_vesilnoho_folkloru_zakhidnoho_Polissia_rehionalna_spetsyfika/
18. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів: Просвіта, 1938. 643 с.
19. Кондратович О. П. Весілля на Поліссі. Народні звичаї та обряди. Луцьк: Надтир'я, 1996. 111 с.
20. Кондратович О. Народина, або дарована Богом свіча: родильні звичаї Західного Полісся. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2004. 132 с.
21. Костомаров М. Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай, вступна ст. М. Т. Яценка / М. Костомаров. Київ: Либідь, 1994. 383 с.
22. Курочкін О. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. Київ: Наукова думка, 1978. 191 с.
23. Лабашук О. Українська примовка: структура, побутування, функції. Тернопіль, 2004. 156 с.
24. Нагорнюк О. Картографування явищ поховально-поминальної атрибутики на межі Західного і Середнього Полісся. [file:///C:/Users/%D0%9D%D0%A2%D0%A3/Desktop/2020/Petnomuz_2011_6_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9D%D0%A2%D0%A3/Desktop/2020/Petnomuz_2011_6_13%20(1).pdf)
25. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Київ: Обереги, 1922. 88 с.
26. Новикова М. Українські замовляння. Київ: Дніпро, 1993. С. 7–29.
27. Пазяк М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. Київ: Наукова думка, 1984. 204 с.
28. Парубій У. Українська okazіонально-обрядова поезія: проблема жанрової диференціації // Мандрівець. Тернопіль, 2005. №2 (55). С. 34–39.
29. Петров В. Український фольклор (заговори, голосіння, обрядовий фольклор народно-календарного циклу). Мюнхен, 1947 (На правах рукопису). С. 59. <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/10997/file.pdf>
30. Потебня А. Полное собрание трудов: Символ и миф в народной культуре: <https://www.rulit.me/author/potebnya-aleksandr-afanasevich/polnoe-sobranie-trudov-simvol-i-mif-v-narodnoj-kulture-download-free-502107.html>
31. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. Т.1. Москва: Международные отношения, 1995. С. 13.
32. Соляр О. Мова магії – магія мови. Символіка українських замовлянь. Перемишль, 2011. 301 с.
33. Токарев С. Ранние формы религии. <https://www.twirpx.com/file/483407/>
34. Толстой Н. Вербальный текст как ключ к семантике обряда. Структура текста-81: Тезисы симпозиума. Москва, 1981. С. 46-47
35. Українська фольклористика. Словник-довідник / Уклад. і заг. редакція М. Чорнопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.

36. Франко І. Гуцульські примівки. Етнографічний збірник. Львів: З друк. НТШ, 1895 – 1929. Т. 5 / вид. під ред. І. Франка. 1898. 267 с.

37. Харитонов В. Практическая магия. Заговоры, заклинания. <https://koldovstvo.guru/threads/xaritonova-v-i-prakticheskaja-magija-zagovory-zaklinaniya-1991.9846/>

Оксана Коваль, Соломія Оксенчук (Стара Виживка)

ЧОЛОВІЧІ ЧИНИ У ВЕСІЛЬНОМУ ФОЛЬКЛОРІ СТАРОВИЖІВЩИНИ

Весільний обряд – це комплекс складних послідовних обрядодій, багатогранне театралізоване дійство із чіткою послідовною схемою виконання.

Для свого повноцінного проходження цей обряд вимагав певних учасників, якими були всі запрошені гості, серед них виділялися головні, так звані весільні чини, на них покладалося чимало обов'язків. Загалом, весільні чини визначаються за певними ознаками: сімейним станом, ступенем родинності, організаторськими й розважальними здібностями.

У дослідженні зосереджено увагу на чоловічих весільних чинах, які представляли родину нареченого, а також тих учасників, які в процесі весільного дійства набули нового статусу. Відтак, їх умовно розділяємо на дві групи.

До першої відносимо тих осіб, що з'являються тільки під час весільного ритуалу для виконання певних функцій, це - *сват, староста, дружба, бояри, шафери, хорунжий*), а до другої – тих, котрі отримують нові назви через спорідненість двох родів (*тесть, свекор, зять*).

Сват

У ході дослідження з'ясували, що у всіх регіонах України загалом та на Старовижівщині зокрема, у назвах чоловічих весільних чинів спостерігається варіативність. Мова йде про те, що людей, які протягом весілля виконували однакові функції, навіть у межах одного району називали по-різному. Наприклад, сват – у весільному обряді – староста на його початковій стадії – сватання; людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися (парубка), або його рідних висватає обрану парубком особу (дівчину) [7, с. 523]. У словнику символів читаємо, що чоловіка, який сватає жениха наречений називали старостою [20]. Як бачимо, навіть в академічних джерелах немає чіткого визначення щодо чину свата та старости. Вони виконували ідентичні функції.

Встановили, що у досліджуваних селах головну дійову особу під час обряду сватання найчастіше називали сватом, а під час власне весільного обряду – *старостою, просватухою, дружбою*.

Загалом, лексема *сват* у весільній обрядовості має кілька інтерпретацій. Проаналізуємо її на основі розповідей інформаторів та весільних текстів, які, на нашу думку, найповніше зберегли первісну семантику.

За свідченнями фольклористів, обряд сватання здійснювався переважно ввечері, коли *свати чи старости*, взявши із собою хліб, пляшку горілки та палиці, як неодмінний атрибут своєї посольської місії, вирушали до нареченої. Свати, як зазначає Зоряна Марчук, це мисливці, що шукають підстрелену ними куницю, або частіше це люди, які шукають свою «теличку-тритечку», яка пропала з хліва чи втекла [13, с. 158].

У досліджуваних селах домовлятися про шлюб вирушав сват. На цю роль запрошували шанованих одружених чоловіків з близької рідні, наприклад, дядьків, старших одружених братів – рідних або двоюрідних. На весіллі їхні дружини називалися свахами і активно брали участь у весільних ритуалах.

Свати обов'язково готувалися до цього обряду, виголошували наперед підготовлений текст. Найчастіше інформатори передають такий варіант промови: *«Добрий вечір! Ми подорожні люди. Йшли, йшли та й заблудилися. Довго блукали світами, аж поки на вашу хату втрапили. А коли вже до людей вийшли, то й скажемо, чого шукаємо. Ми не просто перехожі, ми купці. Може, у вас є хороша теличка на продаж, то ми купимо»* (інф. 7). В деяких селах, щоб означити обряд сватання, вживали вираз *«ходили в свати»* (інф. 8).

Головну функцію сватів – домовляння про шлюб ілюструє така весільна пісня:

*Скрипнули ворітчика – свати йдуть.
– Вийди, вийди, мамонько, й попитай –
Якщо люди добрії, то й оддай.
Вийшла, вийшла мамонька, спитала,
Сторгували доничку – й оддала* [17, с. 24].

Про те, що саме свати йдуть домовлявся про майбутнє весілля, а батьки нареченої ще роздумують чи давати згоду на шлюб йдеться у такій пісні:

Прийшли свати сватати, я вже стала плакати.

Батько й мати ни дає, а серденько пристає (інф. 3).

Потім свати здійснювали обрядові дії, хрестилися на ікони і починали домовлятися про дату оглядин і заручин, а також обговорювали деталі весілля.

Зазначимо, що в процесі власне весілля *сватами* називалися представники обох родів між собою. Наприклад, коли родичі молодого заходять до хати молодої, то співають:

На добрий день, свату, у вашу хату.

Доки ми вас не знали, то ми у вас не бували.

Тепер будемо знати, будемо у вас бувати (інф. 5).

Про родичання йдеться і наступній весільній пісні:

На добрий день, свату, у вашу хату.

Прийняли дитиньку – приймайте родиньку (інф. 5).

Як бачимо, суть весільних текстів, у яких згадуються свати, зводиться до того, що в одну родину об'єднуються два роди.

У весільних піснях представники родин намагалися підкреслити і статки сватів. Зокрема, у селі Чевель часто співали:

Нема ніде так у селі,

Як у сватою на столі.

Ой є що їсти, ой є що пити,

Є кому доносити (2р).

Гусята, поросята, сивий голуб'ята,

Цибуля з Варшави (2р),

А перець із Гданська.

У нашого свата

Вся заправонька панська (інф.5).

Дуже часто ще й сьогодні можна почути звертання «свату», «свахо» навіть між далекими родичами наречених. Так називаються і батьки наречених по відношенню один до одного. До прикладу, коли батьки нареченого виходили запрошувати родину молодої до хати, то співали:

Сват свата впізнав,

Медом-горілкою частував.

Сваха сваху впізнала,

Медом-горілкою частувала [12, с. 70].

Отже, у весільному дійстві Старовижівщини, сват – це представник родини нареченого, який домовлявся про шлюб із родичами молодої, а також сватами називалися представники родин нареченого та нареченої між собою.

Весільний староста

Чи не найбільше функцій на весіллі доводилося виконувати старості.

У багатьох наукових виданнях фольклористи описують роль і функції старости. Зокрема, В. Жайворонок у виданні «Знаки української культури: Словник-довідник» подає такий опис весільного чину: «Весільний староста, староста, – (пестливе – старостонько) в обряді сватання як першому акті весільної обрядовості – поважний і красномовний чоловік, звичайно літнього віку, який виконує функції посла з боку родини парубка, який хоче одружитися з дівчиною, до її батьків з метою дістати згоду від них на одруження дочки; далі роль старости в самому обряді весілля виконував дядько з материнського боку як жрець хатнього вогнища, який благословляє виконання всіх обрядів та дотримання звичаїв; без його благословення жодна церемонія не може розпочатися й не робиться жодного кроку в ході весільного обряду [7, с. 578].

У селах району розпорядника весілля найчастіше називали *старостою* (с. Смолярі, Стара Гута, Кримне), *сватом* (с. Яревище, смт Стара Виживка), *просватухою*, *сватухою* (с. Чевель, Текля), *дружбою* (с. Галина Воля, Поліське). Староста з-поміж інших гостей вирізнявся і зовнішнім виглядом. Його навхрест перев'язували рушниками представники обох родів. На весіллі часто можна було почути: «*Де той дядько, що з рушниками ходить*» (інф.8).

На роль старости у досліджуваному районі брали чоловіка із рідні молодого. Це могли бути старші одружені брати або дядьки нареченого. «*Старосту обирали серед родичів. Якщо не було серед родини, то призначали когось із молоді*», - зауважують старожили. У Галиній Волі цю роль міг виконувати і хрещений батько нареченого (інф. 2). Надія Микитюк із с. Текля розповідає, що старостою часто обирали когось із кумів батьків нареченого (інф.6).

При виборі старости звертали увагу на вміння його спілкуватися: «Брали «говоруна», який вмів гарно говорити, адже в його обов'язки входить дуже багато сцен із говорінням», - запевняють інформатори (інф. 4). «Старостою намагались обирати людину, яка вміла жартувати, припрошувати гостей, добре говорити, знаходила мову з усіма весільниками. Від старости залежало, наскільки цікавим буде весілля. Можна сказати, що раніше староста виконував роль теперішнього тамади», - зауважує Надія Микитюк (інф. 6).

На старосту було покладено чимало обов'язків. Інформатори розповідають, що він веде молодого до молодої, веде до вінчання, відповідає за перепій, ріже коровай (інф. 4), за рушники виводить молодих з-за столу, головний на перепой (інф. 5), оберігав молоду, щоб ніхто не вкрав, вів молодого до молодої, розпоряджався горілкою, відповідав за перепій, відповідав, щоб правильно розсадити всіх гостей, щоб місця хватило, був головним, як викупляли молоду (інф. 6).

Як зауважують респонденти, жоден етап весілля не розпочинався без благословення старости: «Староста у день весілля просив благословення у батьків, благословляв Отченашем молодят і родину, запрошував гостей до столу, вів весільні забави, співав пісні, запрошував до танців» (інф. 1).

Перед тим, як вирушати до нареченої, наречений з хлопцями (боярами) сідали за стіл, а староста звертався до всіх зі словами: «Благословіте Бог, батько й мати нашому Іванкови на посад сідати», присутні відповідали: «Хай Бог благословить» (інф. 7). Так промовляли тричі.

Перед тим, як вирушати до нареченої, батьки молодого тричі обходили навколо гостей: мати, обсипаючи зерном, а батько – кроплячи свяченою водою. Староста тричі приказував: «Благослови, Боже, батько й мати, до молодої ступати» (інф. 2), «Благословіте, батько й мати, і вся родина нашому Іванкови до дівки ступати» (інф. 7); у відповідь звучало: «Хай Бог благословить». Використовували подібні за змістом примовки й тоді, коли наречені вирушали до вінчання: «Благословіть, Боже, батько й мати, вся родина зібрана, наших молодих до шлюбу ступати» (інф. 7). В деяких регіонах України саме староста, а не батьки, благословляв молодих після частування медом: «Я вас благословляю так, аби вас ніхто не міг розщепити, як не роз щепит бджолу від меду» [2, с. 62], після чого перетинаючи руки молодих хлібом.

В обов'язки старости входило завдання дбати про господарські справи, про доїзд до нареченої:

*Не купуй, старосто, сваси перстень,
Купи пудкови пуд ворони кони.
Будим їхати бором-каменем.
Буде бір шуміти, камінь звеніти.
Почують люде – нам слава буде.
Почує тестейко – нам радий буде (інф. 1).*

Під час весілля староста був головним розпорядником столу, частував гостей, про що свідчить пісня:

*Де той дядько Йосип,
що горілку носить, -
Під пахвою тисне,
нехай вона йому скисне (інф. 9).*

Часто про старосту звучали й жартівливі пісні: «Ой піду я на весілля, старосту побачу», «Наш староста впав з моста», «Ой старосто, старостику» (інф. 9).

Зокрема з іронічним підтекстом порівнюють старосту із «сукуватим дубом»:

*Той дуб сукуватий,
Староста скупуватий (інф. 3).*

Кульмінаційним етапом на весіллі був поділ короваю. Насамперед, цей обряд розпочинається із того, що староста просить благословення, щоб внести коровай (по обрядовий хліб ішли тільки з благословенням старостів): «Пани старости та підстарости, благословіть святий хліб до хати внести! А у відповідь звучить: «Хай Бог благословить» (інф. 2). Несли коровай на діжі, застеленій рушником, дорогою співали. Дружко заходив у хату, пританцьовуючи, потім низько кланявся присутнім і ставив на стіл ритуальний хліб. Після цього староста мив руки та ножа горілкою, щоб відвернути від наречених усі негаразди та звертався до гостей: «Благословіте Бог, батько й мати, вся родина зібрана, коровай розділити Першим разом. Всі гості відповідають: «Хай Бог Благословить» і так повторює три рази» (інф. 7).

Гості своєю чергою цей обряд супроводжували піснями, в яких підкреслювали роль старости-дружи:

*Дружба коровай крає,
В ногавиці ховає.
То в ногавиці, то в рукавиці
Для своєї молодичи (інф. 5).*

Або:

*Ой дружбо-голубонько,
Дай короваю хоть трішечки.
Ми пишениченьку пололи,
Рученьки покололи (інф. 5).*

Зауважимо, що під час весілля з уст старости можна було почути чимало примовок, для яких характерний елемент імпровізації, хоча у своїй основі вони є сталими. Такі промови-формули передавалися через усні фольклорні традиції, спільні мотиви яких простежуються у всіх східнослов'янських народів [16, с. 112–126].

У сучасному традиційному весіллі староста теж є головним розпорядником обряду, він виконує всі ті ж функції, які перераховані вище. І до сьогодні чоловіків, які виконують цю роль, перев'язують рушниками, чіпляють букетик, який вирізняє їх з-поміж інших гостей. Щоправда, чимало функцій старости виконує тамада.

Отже, староста – обрядовий чин, без якого не обходилося жодне весілля. На нього покладалося чимало обов'язків, тому й до вибору старости у кожній родині ставилися з великою відповідальністю. Це мав бути комунікабельний, відповідальний та шанований чоловік, який представляв родину нареченого.

Дружки (бояри)

Важливу роль у весільному обряді українців відіграють друзі й подруги наречених. Залежно від функціонального навантаження, а також обов'язків, які на них покладаються, кожен із них має свою назву.

У селах району товаришів нареченого (молодого) найчастіше називають *дружба* (с. Смоляри, Стара Гута), *подекуди боярин або шафер* (с. Яревище, Поліське, Чевель), *сват* (с. Галина Воля), *хорунжий* (с. Текля). Спорадично трапляються назви *дружко*, *старший дружба*, *молодший дружба*, *перший дружба*, *другий дружба*, *старший сват*.

У кожному населеному пункті респонденти по-своєму трактують найменування друзів нареченого. Так, за свідченнями Н. Микитюк у селі Текля «старшого друга молодого називали хорунжий. Він виконував роль старшого. А інших друзів нареченого називали дружки. На старшого хорунжого потім почали казати дружба. Але раніше вживали тільки хорунжий» (інф. 6). У селах Поліське та Чевель товаришів нареченого називали боярами, а старшого серед них – старший сват (інф. 5, 6). Інформаторка з с. Яревище так трактує назву боярин: «Дружко був знаним хлопцем на весіллі, часто небідним, тому його називали «боярин». «Бояри – це як свита молодого» (інф. 9).

Зауважимо, що на роль старшого друга нареченого брали неодруженого хлопця. Як зауважують інформатори, «неодмінним обов'язком друзів нареченого була організація передвесільних клопотів і допомога у проведенні свята».

Дружба під час усього весільного дійства передусім представляє інтереси молодого. З розповідей інформаторів довідуємося, які функції були покладені на старшого друга зокрема та друзів нареченого загалом.

Катерина Мазурик із с. Поліське пригадує, що *старший сват разом із боярами викупляв молоду, а бояри – це й «грушку» в дружок. Старший сват у цьому селі ішов до молодої з хорунгою (палка з трьома кінцями. На одному – висіли черевики, на другому – дзвоники, на третьому – кольорові стрічки). Сват махав хорунгою, щоб дзвоники дзвеніли і було чути, що весілля йде до молодої. Ще старший сват знімав з молодої «пугало» - кусок тканини, покладений на голову). Коли молода йшла по драбині, він тричі рогачем знімав це «пугало». За третім разом йому це вдавалося, після чого він «падав». А як йому подавали стакан горілки – «оживав». Старший сват ще тримав вінця в церкві над нареченим (інф. 4).*

У селі Текля розповідають, що від друзів нареченого залежало, наскільки цікаво буде на весіллі. Вони жартували, скубали дівчат. Ніхто на них не ображався за різні витівки. Вони викупляли молоду, торгувалися, сміялися. Також викупляли «грушку». Але могли довго розказувати, яка вона негарна, невдало зроблена, щоб знизити ціну (інф. 6).

Про всі функції, які доводилося виконувати друзям нареченого, йдеться у весільних піснях. Насамперед у текстах знаходимо підтвердження, що бояри/друзі – це молоді хлопці:

*Стиха, бояри, йдіте,
Пороги не ломіте.
Пороги золотії,
Бояри молодії (інф. 5).*

На Старовижівщині дружки-бояри супроводжували молодого до нареченої:

*По подвір'єчку Володька ходить (2),
Своїх боярів до хати просить (2).
- Йдіте-но, бояри, бо вже нерано.*

*Й уже нерано, уже світає,
Вже мій тестейко нас дожидає,
Мед-горілоюку нам наливає (інф. 8).*

Про те, що наречений їхав зі своїми друзями до майбутньої дружини, йдеться і у наступній весільній пісні:

*Ой бояри-голубочки,
збирайтеся до купочки,
Та й будемо раду мати,
яки кони запрягати (2) (інф. 4).*

Цікавим також є приклад весільної пісні про сон нареченого, де йдеться про те, бо бояри на весіллі «служать» нареченому:

*Приснився, мій батенько, сон дивний,
Що на небі місяченько в крузі.
Буду ж бо я в суботоньку княжити,
Будуть мені бояри служити [12, с. 210].*

Бояри разом із нареченим чекають, коли закінчиться перепій, щоб викупити молоду:

*Доки ми стояtimo, цей моріг топтатимо,
Пускайте нас до хати, ніженьки нагрівати.
Тут же вам постояти, цей моріг потоптати.
Коники копитами, бояри чоботами (інф. 3).*

На бояр також була покладена роль вихвалити молодого:

*Іде Колька до дівки,
як ясен місяць до зірки.
Питається свого татойка,
Що мені говорити.
Не говори, синку, нічого,
Є в тебе бояри для того.
Ой що вмітять, говоритимуть,
За тебе молодого (інф. 7).*

Під час весілля для дружби (старшого свата) співали чимало жартівливих пісень. До прикладу:

*Старший сват, старший сват, не вміє орати,
Він не вміє старишу дружку тай поцілувати (інф. 9).*

Або:

*Старший сват, старший сват, не вміє косити,
Він повинен старишу дружку на руках носити (інф. 9).*

Або:

*Старший сват, старший сват, на кілочок сперся,
Не цілує старишу дружку, бо ще не нажерся (інф. 1).*

Інколи весільники «насміхалися» і над вродою старшого свата:

*Старший сват не вдався, сім літ не вмивався.
Повели його до дружки, до самої калюжки.
Держачем умивали, вонучею витирали (інф. 2).*

Жартома згадується і хорунжий:

*Ти, хорунжий, не форси,
Набік шапки не носи.
Носи шапку направей,
Люби Галю веселей (інф. 5).*

З гумористичним підтекстом є пісні, у яких згадуються бояри:

*Приїхали бояри з міста,
Повні кишені тіста.
Щось на них найшло,
В кишені тісто зійшло (інф. 4).*

Як бачимо, у селах досліджуваного району друзів нареченого називали по-різному: *дружби, шафери, бояри*. Серед них був обов'язково старший – *хорунжий або старший сват*. Але незважаючи на розбіжності у назвах, скрізь на них покладалися однакові функції: супроводжувати молодого протягом усього весілля та допомагати йому під час різноманітних обрядодій.

Тесть та свекор – чини, яких набули батьки наречених

Після об'єднання двох родів батьки дівчини та хлопця набували нового статусу. Відповідно їх називали тесть та свекор. Тесть – батько дружини; народна афористика відбиває непрості стосунки

тестя і зятя [12, с. 594]. Свекор – батько чоловіка; у народі часто наділяється негативними характеристиками [12, с. 524].

Тесть – батько нареченої, наділений у весільних піснях позитивними характеристиками. Зокрема, так розповідає Надія Микитюк: «*Тестем називали батька молодої. У піснях він здебільшого виступає як позитивний персонаж*» (інф. 6). Майбутній зять ставиться до нього з повагою і називає не інакше як «тестейко»:

*Не лякайся, тестейку,
Що пізно зять твій їде.
Дорога далека -
Коники пудбилися,
Бояри опилилися* (інф. 6).

На основі весільних текстів, можна зробити висновок, що зять не боїться тестя, і в новій родині його очікує хороше життя:

*Слався, Володько, слався,
Що до тестейка вбрався,
На дворі барвінками,
В сінях васильками.
В хати ясним сонечком,
За столом соколиком* (інф. 1).

Про «тестейка», а точніше – про «тестейкове подвір'ячко», за спостереженнями В. Давидюка, згадується лише в тих весільних піснях, які виконуються, поки молодий не переступить порогу тещиної хати, там, де йому доводиться відчувати супротив з боку роду дівчини. Чоловіча його частина не хоче пускати чужаків на свою територію. Тесть – запурука недоторканості лише двору. Його дозвіл потрібен лише доти, поки гості не ввійдуть за ворота. Тесть у цих піснях – лише господар подвір'я [4, с. 18].

На відміну від тестя, образ свекра маркований менш позитивно. У багатьох весільних піснях йдеться про те, що після одруження дівчину чекає нелегке життя в родині чоловіка. Як правило, такі переживання пов'язані, насамперед, із співжиттям зі свекрухою. Чи не у кожній пісні про матір молодого висміюється її важкий характер та нелюбов до невістки:

*Не плач, Марусю, в матьонки свої,
Ще ти наплачешся в свекрухи лихей,
Її пороги переступаючи,
Її роботуку переймаючи* (інф. 2).

Поряд з тим зафіксовано декілька текстів, у яких причиною суму за рідною домівкою та перейманням того, що чекає у новій родині є «свекорко»:

*Раба пташина по калини скаче,
Молода дівчина на віночках плаче.
Звила у татойка, воли пасучи,
А згублю у свекорка, по водейку йдучи.
По водейку йдучи, водейку нечуси* [12, с. 80].

Отже, чоловічі чини у весільній обрядовості представлені й номінаціями – тесть та свекор.

Зять

Серед представників чоловічої статі у весільному фольклорі головне місце посідає, безперечно, наречений. Залежно від етапів весільного дійства, на різних теренах України наречений називався по-різному: жених, козак, молодик, молодець, молодий, вірник, подружений, занятый, наречений, князь, маладий князь, король, молодий король, молодий пан, господар тощо [6, с. 108–111].

Ми у дослідженні зосередимо увагу на тих текстах, у яких молодий набуває нового для себе статусу – зятя. У словнику «Знаки української етнокультури» читаємо: «Зять – чоловік дочки, сестри, зовиці; з цим членом родини пов'язано багато народних спостережень» [7, с. 256].

В. Давидюк так тлумачить це слово: «Слово зять, яке відсутнє в обрядах сватання та заручин, але згадується у перший день весілля, має слов'янське походження і є зредукованою, тобто усіченою, спрощеною формою субстантивованого прикметника взят, тобто означає взятий, прийнятий у чужий рід» [4, с. 23]. На Старовижівщині, того, кого приймали до роду нареченої, називали «приймак» (інф. 2).

У весільних піснях про зятя згадується тоді, коли мати нареченої просить його поблажливо ставитися до дочки та оберігати її:

*Гляди, зєтю, дочку,
Як голуб голубочку.
Щоб боса не ходила,
Щоб людей не смішила.
Буде боса ходити,
Буде людей смішити* (інф. 6).

На Старовижівщині старожили пам'ятають про звичай, за яким мати виходила до молодих у вивернутому кожусі, частувала зятя медом, «щоб він був багатий». У такому контексті можна стверджувати, що кожух був пророчим символом багатства. Недаремно й у весільній пісні співається:

*Теща зятя вітала (2),
Кожуха вивертала.
«Будь, зятю, багатий,
як кожух волохатий,
Будь, зятю, добренький,
як той мед солодейкий» (інф.1)*

У Старій Виживці пригадують і таку весільну пісню, де мати бажала зятеві приплоду в господарстві та матеріальних статків:

*Теща зятя витає,
Кожух вивертає:
--Будь, зятю, багатий,
Як кожух волохатий,
На кони, на вівци,
На гроши й чирвінци (інф.3).*

Вдруге теща у вивернутому кожусі зустрічала зятя, коли намагалася перевірити щирість його почуттів до своєї доньки. Кожух у цьому ритуалі виконує функцію відлякування, про що йдеться у весільній пісні:

*Теща зятя лякала, (2 р.)
Кожуха вивертала.
Зять тещу ни боїться,
Коло дочки садовиться (інф.3).*

Як бачимо, нареченого зятем називає мати молодої, звертається до нього з великою пошаною, бажає усіляких гараздів, щоб той у майбутньому любив і шанував її дочку.

СПИСОК ІНФОРМАТОРІВ

1. Білінська Марія Корнилівна, смт Стара Виживка
2. Климук Марія Лаврентіївна, с. Галина Воля
3. Коваль Галина Корнилівна, смт Стара Виживка
4. Мазурик Катерина Іванівна, с. Поліське
5. Матвійчук Євгенія Семенівна, с. Чевель
6. Микитюк Надія Степанівна, с. Текля
7. Рижко Віра Миколаївна, смт Стара Виживка
8. Сікора Надія Филімонівна, с. Стара Гута
9. Сулім Ольга Григорівна, с. Яревище

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1988. 190 с.
2. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 335 с.
3. Войтович В.. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
4. Давидюк В. Ф. Волинське весілля. Фольклористичні зошити. Збірник наукових праць. Випуск 8. Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. С. 3 - 21.
5. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору : монографія / В. Давидюк; Інститут культурної антропології. Вид. 2, доп. і перероб. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
6. Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. Київ: Наукова думка, 1974. 162 с.
7. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
8. Кондратович О. Весілля на Поліссі. Народні звичаї та обряди. Луцьк: Надтир'я, 1996. 111 с.
9. Кожоляно О. Роль та місце весільних чинів у традиційному буковинському весіллі (на прикладі української обрядовості) file:///C:/Users/%D0%9D%D0%A2%D0%A3/Downloads/Pssiae_2017_2_12.pdf
10. Козяр С. В. Весільні пісні Поділля: функціонування, поетика, символіка <http://referatu.net.ua/referats/7569/155390>.
11. Лозинський Й. Українське весілля. Опрац. тексту, упоряд. і вступ. ст. Р. Ф. Кирчіва. Київ: Наукова думка, 1992. 175 с.
12. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок. Луганськ: Знання, 2003. 172 с.

13. Марчук З. В. Шлюбні мотиви в українських веснянках // Фольклористичні зошити № 5. Луцьк : Волинський народознавчий центр, 2002. 115 с.
14. Марчук З.В. Генеалогія українського весілля. Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. 284 с.
15. Немець В. Весільні чини у структурі традиційного шлюбного ритуалу буковинської Гуцульщини (за матеріалами експедиції в Путивільський район Чернівецької області) // Народознавчі зошити, 2014. №2, с. 381 – 385.
16. Пилипак М. Весілля Східного Поділля: обрядові чини та атрибутика (середина ХХ – початок ХХІ століття) // Матеріали до української етнології : щорічник. Збірник наукових праць. Вип. 10 (913) / голов. ред. Г. Скрипник; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Рильського. Київ, 2011. С. 202-206.
17. Пісні з-над берегів Турського озера. Пісні і коментарі / Луцьк: Надстир'я, 2004. 256 с.
18. Подоліук С. «Чужа мати» у весільному фольклорі <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/1234567>
19. Подоліук С. М. «Невістка – чужа кістка» https://www.google.com.ua/?gws_rd=ssl
20. Потапенко О. Дмитренко М. Потапенко Г. Словник символів. <http://ukrlife.org/main/evshan/symbolk.htm>.
21. Ришко В. «Наш роде хороший...»: Збірка пісень. Ковель: ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2017. 132 с.
22. Телеуця В.В. Поетика української весільної поезії Придунав'я www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
23. Узенева Е. Болгарская свадьба: этнолингвистические исследования: https://inslav.ru/images/stories/pdf/2010_Uzeneva.pdf
24. Українська фольклористика: Словник-довідник / Уклад. і заг. редакція Михайла Чорнопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.
25. Фольклористичні зошити: Зб. наук. пр. Вип. 8. Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. 148 с.
26. Фольклористичні зошити: Зб. наук. пр. Вип. 11. Луцьк : Інститут культурної антропології, 2008. 179 с.
22. Цвид-Гром О. П. Традиційна символіка весільного фольклору західного Полісся : <http://www.google.com.ua/url>.
23. Цвид-Гром О. П. Первісна семантика деяких пісенних символів у весільному фольклорі Західного Полісся / О.П.Цвид-Гром // Нове життя старих традицій : Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору „Берегиня” / За ред. В.Давидюка. Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2007. С. 388 – 408.

Ольга Олексюк (Ковель)

ТРАДИЦІЙНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТАРОВИЖІВЩИНИ

Нині носіями народної інструментальної традиції є музиканти старшого покоління, середній вік яких становить сімдесят років, які, на жаль, лише в пасивній формі можуть відтворити свої знання і вміння. Тому дедалі очевиднішою постає проблема збереження і передання багатовікових традицій наступним поколінням.

Дослідження народної інструментальної музики західнополіської території, зокрема Старовижівщини, довгий час не привертало належної уваги науковців-етноорганологів і тільки з середини ХХ ст. розпочався інтенсивний етап експедиційно-польових досліджень цієї ланки духовної культури поліщуків. В останні десятиліття минулого століття і до сьогодні, фіксацією інструментальної музики досліджуваного регіону паралельно з записами пісенного репертуару, займалися співробітники Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка: І. Федун, Ю. Рибак, Л. Лукашенко, Л. Добрянська, В. Ярмола та студенти кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету. Та беззаперечно, найвагоміша роль у вивченні західнополіської музичної інструментальної культури відведена луцькому етнографу Олексі Ошуркевичу, архіві якого містить записи сольної гри на скрипці, ріжку, лірі, гармошці та ансамблевого виконавства.

Джерельною базою пропонованого дослідження є власні експедиційні матеріали: аудіо-, відеозаписи, польові нотатки та фотографії, зібрані упродовж 2008-2017 рр. від тринадцяти народних весільних музикантів у селах Старовижівського р-ну Волинської області.

Згідно з фольклорно-етнографічних та власних експедиційно-польових матеріалів, на території Старовижівщини були поширені усі групи музичних інструментів за систематикою Е. Хорнбостля та К. Закса [96].

Клас **ідіофонів** представляли:

- 111.242.2⁴ – „дзвони”. Підвішувалися на спеціальних кріпленнях в архітектурних спорудах-дзвінницях, а звук видобувався за допомогою шнура, що був прикріплений до „вуха” великого дзвона або ж до самого металевого підвісного „язика” малого та середнього дзвонів. У досліджуваному регіоні цей інструмент використовувався тільки за церковним призначенням „На службу”, „За упокій” [86, с. 55].

- 111.242.222 – „дзвіночки”. Зменшена копія великого дзвона з залізним „язичком” усередині. Їх прив’язували коровам, козам, вівцям, щоб не загубилися в лісі.

- 112.111 – „тарілки, тарілочки”. Виготовлялися з кусків міді, сплаву бронзи, рідше з алюмінію, оскільки, за словами одного з інформантів „...бо звуку нема в алюмінієві...”⁵. Тарілки були складовою частина двомембранного барабана, одна (більша) кріпилася стаціонарно до корпусу, другою (меншою) ударили по великій. Тарілочка (зменшена копія „тарілки”) були як елемент обладунку струшування багатьох маленьких тарілочок в одномембранному „бубні”, „решітку” [92, с. 93].

- 111.11 – „калатало”, „стукавка”. Має вигляд пустотілого брусочка, закріпленого на паличці. З протилежного боку до нього закріплена на ниточці кулька. Три помахування, кулька, вдаряючи в стіночки брусочка-резонатора, створює високий звук.

- 112.24 – „фуркало”. Обрізок дранки, з’єднаної з ручкою крученою мотузкою. При обертанні дранки по радіусу, відбувається розкручування мотузки і внаслідок тертя в повітрі розноситься протяжний виючий звук.

- 111.2 – „рубель і качалка”. Побутове начиння для прасування білизни виготовлене з дерева. Звук видобувався шляхом тертя гладкої качалки по гофрах рубля. Цікавим є факт застосування цих інструментів на весіллі, коли ще не прийшли музиканти: „Рубель, то тико на весіллі, коли скрипки нема. Музикантів нема, поки музики прийдуть”⁶.

- 112.24 – „деркач”. Інструмент виготовлявся з різних порід дерев у вигляді дерев’яної рами, укріпленої на ручці-осі та сполученої з нею гнучкої пластинки-язичка, яка при обертах рами проскакує по зубчастому валу й утворює при цьому голосний тріск.

До класу **мембранофонів** входили:

- 211.212.1-921 + 111.142 – „барабан”. Великий двомембранний барабан (50-70 см у діаметрі) із „колотушкою” („балабешкою”) і металевими тарілками. Поширився на Західному Поліссі у 40-50 роках ХХ ст., замінивши в поліських селах решітку⁷.

- 211.321-6 + 112.112 – „решітку”. Малий барабан з однією мембраною (30-50 см у діаметрі), котра натягнена на дерев’яну круглу дошку з розрізами по боках, у які вставлені маленькі мідні тарілочка. При ударах дерев’яною булавкою („колотушкою”, „балабешкою”, „балалайкою”) або долонею виконавця по мембрані та струшуванні корпусу інструмента створюють шелестливо-дзвінкі звуки. За своєю конструкцією і виготовленням частково нагадує „бубон”.

У проміжному становищі між групами вільних аерофонів та мембранофонів перебуває інструмент із змішаним звукоутворенням:

- 241 – „гребінець”. Пристосування, що складається зі звичайного дерев’яного гребінця для розчісування волосся та притуленого до його зубців з одного боку паперу (газети). Звук у даному інструменті утворюється внаслідок коливання мембрани і людського голосу.

Групу **хордофонів** представляли:

- 321.322-71 – „скрипка”. Поширилася на Західному Поліссі у ХVІ столітті [37]. Виконавці все ще пам’ятають саморобні скрипки, що їх частини були виготовлені з сосни, бука, клена, берези, липи. Побутували також і примітивні дитячі скрипки (321.21) із суцільної дошки, фанери, на яку натягували струни з кабеля, ниток чи жил⁸.

- 321.322-72 – „колісна ліра”. Головний музичний інструмент поліських мандрівних музикантів, в якому роль смичка відіграє колесо. Мелодія виконується на одній ігровій струні-„співаниці”, а бурдоновий супровід відтворюється на двох – „тенорі” та „байорці”.

До класу **аерофонів** (духові) входили:

- 412.14 – „гра на траві чи листку дерева”. Використовувалась для імітації співу птахів.

⁴ Цифрові індекси органологічних типів інструментів – за класифікацією Хорнбостля-Закса [96]

⁵ Записано 08.07.2008 від Анатолія Кизицького, 1936 р. н. у с. Кримне.

⁶ Записано 19.08.2008 від Трифона Міндера, 1932 р. н. у с. Яревище.

⁷ Записано 06.11.2016 від Якова Іллюка, 1932 р. н. у с. Синове.

⁸ Записано 21.07.2017 від Григорія Оксенчука, 1932 р. н. у с. Глухи.

- 421.221.12 – „дудка-викрутка, сопілка, свистілка”. Пастуші народні аерофони. Виготовлялися способом викручування кори з молоді сосни, довжина інструмента 30-50 см з 6-ма ігровими отворами.

- 421.221.31 – „свистулька, свисток, свищик, свистун, свистюх”. Дитячий інструмент, який виготовлявся з верби, лози, липи, осики.

- 421.221.4 – „глиняні свистки”. Окарина у вигляді пташок, тварин, виготовлялася з глини і мала різну форму [86, с. 58].

- 422.111.1 чи 422.211.1 – „піскалка, бекавка”. З одинарною чи подвійною тростиною, невіддільною від корпусу інструмента (7-18 см). Виготовляли з очерету, ячменю, молодого жита, стебла кульбаби і дині.

- 422. 21 – „вабик” – застосовувався мисливцями на полюванні для заманювання тварин. Виготовлявся з крушини, вільхи 5-10 см. з кларнетовим язичком, скріпленим до корпусу корою.

- 423.121.21 – „труба, дудка” – довга розколена й обмотана берестом труба. На сьогодні про неї зафіксовані тільки спогади.

- 422.11.1 – „дудка, труба” – 25-30 см, конічної форми, з тростиною. Виготовлялася з крученої кори вільхи, крушини.

- 423.121.21 – „ріг” – виготовлявся з натурального рогу худоби, який перед тим відшліфовувався.

На досліджуваній території було зафіксовано загальноєвропейські інструменти, що стали популярними не так давно. Це – гармошка, акордеон, баян, кларнет, балалайка, мандоліна, гітара, губна гармошка, мідні духові інструменти (труби, валторни, тромбони, туби).

Завдяки експедиційно-польовим записам вдалося зафіксувати інформацію від музикантів про виготовлення різних музичних інструментів.

Кожен з опитаних інформантів у ранньому дитинстві, під час випасання худоби, виготовляв дитячий музичний інструмент – **свистюх**, який на досліджуваній території мав і інші найменування – *свистулька, свисток, свищик, свистун, дудка, свистунець*.

Зі слів Івана Пашкуди з с. Кримне та Анатолія Сукача з с. Любохини відомо, що „свистюх” робили з „вербини”. Виготовлялися з ранньої весни до пізнього літа (період руху соків у корі дерева). Від тоншого кінця вербової чи липової гілки на відстані 1,5 - 2 см робилась зарубка кори, далі через 5 см підрізувалась кора навколо осі. Потім при легкому постукуванні кора стягувалась з гілки, а на оголеній паличці робився зріз деревини, необхідний для утворення звуку і регулювання сили тону самого свисту.

“...Дудка робилася з насадження соснового в візасі 10, 15 років. Четвертій од верха срез срезаси, обрізаси, і викручуєш, получаєш дудка. Тоді вже робиш наскось срез зверху, робиш такою корочка, доделуєш і там отверстіє под низом. І ишисть отверстий робиш на палиці і получається дудка...”⁹.

Ще одним інструментом, який застосовували поліщуки при випасанні худоби, супроводі до співу та з розважальною метою – є **дудка-викрутка** (*пуглак, пугак, крутка*).

Найкращою порою для виготовлення дудки-викрутки, була весна або осінь, коли по дереву йде сік. Майстри-поліщуки для виготовлення традиційних одноцількових сопілок використовують кушові та листяно-хвойні породи дерев, які ростуть на території Старовижівщини (бузина чорна, груша звичайна, слива, ліщина). Але, найбільш зручними для виготовлення дудок, зі слів майстра-виконавця Якова Івановича Ілляка, 1932 р. н. з с. Синове – є хвойно-листяні дерева, в першу чергу деревина молоді сосни: *“...дудка робилася з насадження соснового в візасі 10, 15 років”¹⁰*, зрізаної в весняний чи осінній період року, коли дерево наповнене вологою та зручне для подальшої роботи над ним: *“...з сосни. З дерева сосни. То підбирається сосна шо де вона має рости і ту частину, де там така частина є, шо без гіллячок”¹¹*. Вирізають вербову, калинову чи соснову гілку, проте довшу, ніж має бути сопілка, на ширину долоні. Потім на цьому лишку зрізають всі шари деревини, крім серцевини. Тепер можна, взявшись рукою за серцевину, викрутити її з усієї гілки: *“... і ту частину береш і зарізуєш збоку, там так до стрижень зарізуєш. Ну і викручуєш, і так крутиш, крутиш, крутиш його і той стрижень скручується, і він відкручується, і стає ну таке довжиною десь отаке приблизно їх робели (40-45 см) тії сопілки, во. Викручується і чиста всередині така дірка, отвір такий чистенький там всередині”¹²*. Звичайно, легше було б просвердлити отвір на свердильному станку, проте, по-перше, не в кожного бажаючого мати дудку-викрутку він є. По-друге, свердло зачепить і сусідні шари деревини, не буде тієї природної відполірованої ствола, що є у викрутки і забезпечує їй

⁹ Записано 19.08.2008 від Трифона Міндера, 1932 р. н. у с. Яревище.

¹⁰ Записано там само.

¹¹ Записано 06.11.2016 від Якова Ілляка, 1932 р. н. у с. Синове.

¹² Записано там само.

своєрідну співучість. Коли трубка готова, в неї вставляють свистковий чопик (свищик) і прорізають ігрові отвори: „Ну, і тоді вже вирізуєш, зверху ще почистиш, вирізуєш оте очко зверху, що вже куди там закладаєш сердечника такого невеличкого, зрізуєш трошки його, щоб воно звук давало”¹³. Ігрові отвори пропалюються розжареним металічним стрижнем або дротом: „...а там ті дирочки, то вже пропикали просто дротом під ... в вогні печеш дрота того, щоб чести вони були і ще навіть трошки так під кутиком”¹⁴. Традиційно поліська дудка-викрутка мала шість отворів: три для пальців правої руки і три – для лівої: „І шість отверстий робиш на пальці і получається дудка”¹⁵. При грі застосовувалися вказівні, середні та безіменні пальці обох рук.

У кінці, для того, щоб дудка не розкололася, вона скріплювалася хомутиками, яві виготовлялися з кори вишні: „...А щоб вона, бо ж то було із сирого дерева, а як сухе, то може ще, навіть, розколотися. То щоб воно не розколювалося, то з вишні збирали ту кору з вишні, так само вона підбирається і колечко таке робиться з вишні, і накладаєш”¹⁶.

В давнину серед пастуших поліських інструментів були популярна **пастуша труба**. Виготовлялися ці інструменти на Старовижівщині, переважно з крученої кори вільхи: „Брали вульшину, знимали кору, от. І з теї кори з вульшини робили, отако обкручували, одна на одну. По спіралі тако йшла”¹⁷. У тонший кінець конічної за формою трубки (25-30 см), вставляли мундштук, який виготовляли з іншої породи дерева: „А вставляли да, я шось таке пам'ятаю, така як трубочка, де вона якось так вирізувалося. Ну, і береш тако... Наїскось”¹⁸. Після того ширший кінець цієї труби пронизували спицею або тоненькою дерев'яною паличкою, для того, щоб не розкрутилася кора.

Щодо **вабика**, то технологія його виготовлення була практично ідентичною, за винятком довжини (10-15 см), а замість мундштука, вставляли язичок: „...тіпа в тиї дудки, шось вставляли дехто, з пір'я. Розрізували так перину, там отвір йде, цього робили отвір, щоб навильот і воно так зубами тако прижимаєш і прижимаєш, і воно дає звук такей”¹⁹.

Вабиками здебільшого користувалися мисливці для заманювання тварин, а пастуша труба служила інструментом для збору стада.

Окрім інформації про виготовлення вищезгаданих інструментів, вдалося записати розповідь одного з музикантів про особливості конструювання **великого барабана з тарілкою**. За словами інформантів відомо, що відразу виготовлялися обидва обручі („ободи”) металеві (алюмінієві) з петлями, для того, щоб заправити туди шпильки або гвинтами, щоб прикрутити шкіру: „...Коваль кує обручі металеві і з принтами з такеми, знає. І там на тих обручах є таке дірочки туди приклепується таке, як стоячки, щоб закладати той цього... А дальше з металу ободок той круг круглий обичейкою називали його”²⁰. Для виготовлення мембран використовували шкіру собаки, кози, барана чи теляти: „...ну і шкуру виробляєш, особливо я телячу ставив, телячу, але ще то треба її обробити, щоб вона без шерсті була”²¹. Щоб очистити шкіру від шерсті, спочатку її занурювали в соляний, оцтовий чи будь-який інший кислотний розчин або в кінський гній на декілька днів, при цьому вчасно виїняти, щоб не перепалити. Потім промивали водою, заквашували муку, кидали туди шкіру, підсушували і розтягували. За допомогою шпильок або гвинтів закріплювали вогку шкіру на обручах: „Брав ну такого з деревини такого прутика, щоб вирізував на кругло ту шкірку і намотував на ту деревинку, кругом намотував і пришивав так, щоб воно вже не розмотувалося. Тоді прикладаєш до тої обічейкі, накладаєш ці пренти тако накладаєш, стягаєш гаєчками, от, і всьо”²².

До основної частини барабана прикріплювалися металеві тарілки, які виготовляли з гільзи снаряду або іншого металу, окрім алюмінію. Вибраний метал розправляли, надаючи круглу форму. Одна (більша) кріпилася стаціонарно до корпусу, другою (меншою) ударяли по великій. Ще однією незамінною комплектуючою деталлю була дерев'яна булавка („балабешка”, „балалайка”), якою ударяли, безпосередньо, по мембрані. Для її виготовлення майстри застосовували тверді породи дерев. До барабану кріпився пасок для того, щоб можна була грати під час руху.

Найбільш кропітким і складним для поліських майстрів був процес виготовлення **скринки**, який потребував від них неабиякої майстерності і багато часу. Інформацію про конструювання цього

¹³ Записано 06.11.2016 від Якова Іллюка, 1932 р. н. у с. Синове.

¹⁴ Записано там само.

¹⁵ Записано 19.08.2008 від Трифона Міндера, 1932 р. н. у с. Яревище.

¹⁶ Записано там само.

¹⁷ Записано 26.07.2017 від Леоніда Павільчук, 1954 р.н. у с. Рокита.

¹⁸ Записано там само.

¹⁹ Записано 26.07.2017 від Степана Сливки, 1951 р. н. у с. Рокита.

²⁰ Записано 06.11.2016 від Якова Іллюка, 1932 р. н. у с. Синове.

²¹ Записано там само.

²² Записано 06.11.2016 від Якова Іллюка, 1932 р. н. у с. Синове.

складного інструмента вдалося зафіксувати від чотирьох майстрів, які до того ж були і практикуючими скрипальми: Василь Романчук (с. Седлище), Анатолій Кизицький (с. Кримне), Феодосій Романюк (с. Текля), Яків Ілляк (с. Синове).

За словами музикантів, на території Старовижівщини проживав ще один, відомий на всю округу майстер – Корнило Мазурик²³ з с. Поліське.

За інформацією дослідників, з початку XX століття на території побутували скрипки кустарного виробництва, серед яких зустрічалися і "довбанки". Окрім них, існували дитячі саморобні скрипочки²⁴, які виготовляли з шматка фанери і чіпляли зверху струни, а також майстрові інструменти, які були копіями фабричних.

Виготовленням кустарних скрипок займалися скрипалі, яких до майстрування спонукало бажання мати свій власний інструмент. З розповіді скрипкового майстра Василя Романчука з с. Седлища відомо, що процес конструювання скрипки є досить тривалим і складним. Зазвичай інструмент виготовлявся впродовж місяця. Для роботи майстри використовували будь-які підручні теслярські знаряддя - ножі, сокиру, рубанок, долото. Заготовка-шаблон вирізалася із соснової дошки товщиною 40 міліметрів. Після того з берези або клена вистругувалися 5-міліметрові дощечки обечайки („боковини”, „каблуки”, „боковиці”²⁵). Нижня „спідня” дека („нижня дощечка”, „дощка”) виготовлялася із сосни, клена, явора, бука, а верхня дека („верхня дощечка”, „дощка”) з сосни, ялини: „...*тико шо на скрипку пудбиралася сосна, яку взагалі то, щоб дуже густо були літери оці...*”²⁶.

Зроблені деки приклеювалися до обечайок і скріплювалися дерев’яними затискачами та клялися в сухе, тепле місце. Для подальшого скріплення виготовляли клей: „...*клей тоді був спеціально – дерев’яний клей. Карук називали його. То десь з тих коров’ячих копитив його виготовляли. Він такий прозорий і пластинками цілими великими пластинками був такий. То його тре було варити. На кусочки порізати і варити. Ну, тоже треба вміти варити, бо можна його і переварити, шо не буде клеїти. Але клеїли добре ним*”²⁷.

Потім до скрипки приклеювалася шийка („ручка”) з видовбаною долотом голівкою. На її плоский бік наклеювався гриф („голосник”), який виготовляли з дуба, груші. З цього ж таки матеріалу виготовляли кілки („ключі”, „круцики”, „колишкі”) для натягування струн, які вставлялися у попередньо випалені отвори в голівці: „*Ключик, тикий він конусом. Накрутив і прижав його туди. Вже він не одийде, бо він конусом і з крєпкого дерева*”²⁸ та підгрифник („тримач”, „дощечка для кріплення струн”) та прикріплювали гудзик. Усі перезвані частини виготовлялися з деревини чорного дуба, яка підлягла мінералізації солями металу в природніх умовах боліт, річок та озер протягом багатьох років (морення): „...*Виквашували його довго там. Ну, поки не почорніє. В воді. Десь у болото в якесь завезуть, кенуть дуба і там так і лежить, поки почорніє. В озеро можна було. Ой, він може і рік, і два, і три лежати*”²⁹.

Підгрифник, за допомогою товстої жилки або дроту, чіплявся за гудзик („пуговичка”), який знаходився посередині нижньої обечайки. Утворена конструкція скрипки шліфувалася і покривалася лаком, якщо він був в наявності: „*Тоді ше й лаку не було, просто так шліфував і ну чуть там...*”³⁰.

Після того в середину скрипки вставлявся кілочок („душа”), яка в залежності від місця розташування впливала на якість звуку. Зазвичай її ставили під струною „мі”. Струнами („перша”, „друга”, „пудбасок”, „бас”) були телефонні дроти або синтетичні жилки, які чіплялися за маленькі отвори на підгрифнику, натягувалися по всій довжині скрипки і накручувалися на кілочки: „*А струни я тоді робив. То був на оціво струни, ну був такий спеціально кабель, шо стальни дротики, о. То ції („мі”, „ля”). А ції („ре”, „соль”) вже просто обмотував дротиком там таким, з кольорового металу, медним. То знаєте скільки то треба було, щоб то обмотати? То ше якщо обмотуєш, але ж треба там сточити десь його якоесь, щоб не видно було. Ну то така робота була кропітка, але ж охота*”³¹.

Між грифом і підгрифником під струни на верхню деку ставилася підставка („кобилка”). Інструмент настроювався традиційним квінтовым строем.

²³ Майстер у свій час ремонтував ліру останнього поліського лірника Івана Власюка з с. Залюття.

²⁴ Записано 21.07.2017 від Григорія Оксенчука, 1932 р. н. у с. Глухи.

²⁵ В дужках вказано частини скрипки за народною термінологією, яку було зафіксовано від скрипалів на досліджуваній території.

²⁶ Записано 06.11.2016 від Якова Ілляка, 1932 р. н. у с. Синове.

²⁷ Записано там само.

²⁸ Записано 08.07.2008 від Анатолія Кизицького, 1936 р. н. у с. Кримне.

²⁹ Записано 06.11.2016 від Якова Ілляка, 1932 р. н. у с. Синове.

³⁰ Записано там само.

³¹ Записано там само.

Щодо виготовлення смичка, то його тростину майстри вистругували з ясена, клена, граба чи бука: „...Одного зробив з берези. З берези не получається, гібкій. Його натянеш і він такий здається горбатий, кручаний...”³². Після того в тростині зверху видовбувалася дірочка („гніздо”), в яку потім вставлялося кінське волосся („волосінь”) з хвоста коня: „...з ясена виробляв, видовбував дірочку отут, заправляв волосінь в діру”³³, яке попередньо було очищене, кип’ячене у воді та заливалося клеєм з вишні чи сливи³⁴ і забивався клиночком: „...обрізає хвоста, обезжирив, підв’язав з грузом, щоб він витянувся, тоді волосінь стає праміша, підбирав кожну волосину, щоб довжина була ривна, щоб вони рівенько ложилися, заправляли в таке гніздо і заливали клеєм...”³⁵.

За допомогою металевого гвинтика, вкрученого у ясеневу колодочку, що закріплювалася внизу тростини, натягувалося волосся. Для того, щоб видобувати звук на скрипці, волосся смичка змащували каніфоллю, яку виготовляли з соснової смоли: „...щоб там не було таких примісів, смоли очищав, нагрівав і пропускав через вовну...”³⁶.

Розвиток фабричного виробництва витіснив саморобне виготовлення скрипок. На початку ХХ століття майже всі народні скрипалі Старовижівщини грали на фабричних інструментах російського, в поодиноких випадках, китайського виробництва.

Отже, незважаючи на недостатню вивченість інструментальної музики Старовижівщини, в окремих селах цієї місцевості ще вдалося зафіксувати з пам’яті народних музикантів особливості виготовлення традиційних інструментів, їх найменування. Можна констатувати, що на досліджуваній території побутували усі групи музичних інструментів, найповніше з яких презентуються аерофони, а також зафіксовано способи виготовлення інструментів, які вже давно не використовуються в музичному побуті поліщуків (пастуша труба, вабик, дудка-викрутка).

Використана література

1. Олексюк О. Скрипкові народні мелодії з села Рокита (Старовижівський р-н Волинська обл.) // Мистецька освіта та розвиток творчої особистості. Рівне: Волинські обереги, 2017. Вип. 3. С. 241–248.
2. Олексюк О. Творчий портрет народного скрипаля Степана Сливки // Народна музика Волині та Полісся: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до 35-річчя кафедри музичного фольклору та 200-річчя з дня народження Оскара Кольберга / Упоряд. Р. Дзвінка, Ю. Рибак. Рівне, 2014. С. 195–198.
3. Олексюк О. Традиційна інструментальна культура Старовижівщини (територія – органологія – виконавство – репертуар): дипломна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр” / [наук. кер. – канд. мистецтвознавства В. Ярмола]. Рівне, 2018. 147 с.
4. Ошуркевич О. Затрубили труби. Луцьк, 1993. 24 с.
5. Ошуркевич О., Рибак Ю. Іван Власюк – поліський лірник. (Деякі штрихи з музично-виконавської практики) // Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний. Випуск 24. Луцьк, 2007. С. 252–255.
6. Рибак Ю. Поліські сліпі гармоністи // Етномузика / упор. І. Довгалюк, Ю. Рибак. Львів, 2008. Число 5. С. 69-90.
7. Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фольклорна традиція). Київ - Дрогобич, 2007. 537 с.
8. Хай М. Традиційний музичний інструментарій Полісся (до питання примітиву у музиці) // Родовід. 1997. Ч. 16. С. 104–116.
9. Хай М. Традиційний музичний інструментарій та інструментальна музика Полісся // Зелений Шум Полісся: Традиційна культура поліського краю. CD. Київ : Арт Екзистенція, УЕЛФ. Арт Велес, 2002. 27 с.
10. Хай М. Українська інструментальна музика пастушої культури // Етнокультурна спадщина Полісся / упор. В. Ковальчук. Рівне: Перспектива, 2006. Вип. VII. С. 200–227.
11. Хорнбостель Э., Закс К. Систематика музыкальных инструментов // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка: Сб. ст. и материалов: в 2-х ч. Москва, 1987. Ч. 1 С. 229–260.
12. Ярмола В. Навчальний процес у становленні поліських музикантів-скрипалів // Етномузика / упор. Ю. Рибак. Львів, 2007. Число 3. С. 114–118.
13. Ярмола В. Народні музиканти про поліську скрипкову культуру : польове дослідження за питальником Климента Квітки // Етномузика / Упор. І. Довгалюк. Львів, 2008. Число 4. С. 83–101.

³² Записано 26.07.2017 від Степана Сливки, 1951 р. н. у с. Рокита.

³³ Записано 15.05.2008 від Василя Романчука, 1932 р. н. у с. Седлище.

³⁴ Записано 08.10.2016 від Феодосія Романюка, 1933 р. н. у с. Текля.

³⁵ Записано 26.07.2017 від Степана Сливки, 1951 р. н. у с. Рокита.

³⁶ Записано там само.

Микола Якименко (Луцьк)

ХАТА ЩЕ З ЧАСІВ КРІПАЦТВА

Село Рокита здавна славалося своїми гончарами. Цей промисел, а також лісовий і хліборобський, давали можливість селу розвиватися. По теперішнім міркам воно невелике, менше вісімсот жителів, а в 1906 році його населення становило 1176 чоловік. Зі скалкою тієї старовини мені пощастило зустрітися 6 квітня 2006 року. Побачене і почуте вразило мене. Згодом з'явилася коротка публікація в газеті «Голос України» (6.05.2006 р.). Хочеться, щоб цей коротенький штришок нашої минувшини залишився в пам'яті.

Проминути цю хату на околиці села Рокита ми не змогли. Обмиті тисячами дощів дерев'яні стіни, вскуйовджена вітрами солом'яна стріха і малі віконці ніби повертали нас у сиву давнину. Через хлів заходимо у світлицю. Так колись планували своє житло поліщуки. Вітаємось з господинею Євою Бондар. У свої 78 років вона ніколи не мала сім'ї. Проте самотньою себе не відчуває. У її садку поруч з яблунею ростуть сосни, а подвір'ям, дратуючи песика, раз у раз пробігають білочки – гості із сусіднього лісу. В хліву є кози. Тож має власне молоко. В магазин за хлібом теж не ходить. Майже третину її оселі займає стара піч. Тож раз на кілька днів пече у ній духмяні буханці. Стіна біля дерев'яного лежачка оббита дошками (вони тут замість килимка). За багато десятиліть відполіровані спинами аж до блиску.

Коли побудували хату Єва Мойсеївна, не пам'ятає. Каже, ще прапрадід звів. Тож цій майже історичній будівлі щонайменше півтори сотні літ. Попри такий солідний вік, її стіни ще досить міцні. Широки і товсті вільхові дошки не бере шашіль. А ось солом'яна стріха донедавна протікала. Добрі люди допомогли перекрити. Так само як напередодні Великодних свят побілити хату, попрали білизну. За цією роботою ми й застали соціального працівника Людмилу Радчук і її свекруху Ольгу Дмитрівну. Вони ж турбуються, щоб у Єви Мойсеївни завжди була свіжа вода – до сусідської криниці далеченько, а в хліві – нарубані дрова. Тож навіть у люті морози в хаті було тепло.

- Бабуся мені добра, - говорить Людмила Андріївна, - поговоримо, порадимося з нею. Інколи вона ще ходить до нас в Дубечне в церкву. Наші села, Слава Богу, поруч.

Вже прощаючись, ми попросили Єву Мойсеївну сфотографуватися біля своєї хати. На що охоче погодилася. Ось така вона жінка-одиначка з поліського села Рокита Старовижівського району, що на Волині.

Фото автора.

Анатолій Трембіцький (Хмельницький)

УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ – У ПРАЦЯХ ЄВФИМІЯ СІЦІНСЬКОГО І ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО

У статті, за матеріалами відомих дослідників, історика і краєзнавця, протоієрея Євфимія Сіцинського, і його сина, архітектора і мистецтвознавця Володимира Січинського, розкрито внесок українського патріота, князя Костянтина Острозького в оборону, розповсюдження і збереження православної віри, в розвиток освіти та культури в другій половині XVI ст.

Ключові слова: Костянтин Костянтинович Острозький, Євфимій Сіцинський, Володимир Січинський, Волинь.

Волинь, у другій половині XVI ст., «прокинувшись від довгого сну, блиснула давньою своєю, княжих часів, славою і знову зайняла перше місце між українськими землями», а найголовнішим центром тодішнього церковно-релігійного, культурно-національного політичного став Острог, який «займав чільне місце» завдяки князеві Костянтину Костянтиновичу Острозькому, який на тлі тогочасного життя був «аж надто маркантною постаттю». В науково-історичній літературі висловлюються цілком протилежні погляди на особу князя Костянтина Острозького, одні дослідники «майже зовсім обезцінювали його», а найвизначніші історичні авторитети підносили його на найвищий п'єдестал, вбачаючи в його особі «великого патріота й оборонця православної віри». «Константинус Дукс ін Острог ін Тарнов» – написано на одному портреті, що зберігся з тих часів. «Отець і добродій Руси, прихильник благочестя, око й світло церковне», – величали сучасники його ще за життя. Князь Костянтин Острозький – одна з найвизначніших постатей української історії другої половини XVI ст., один із «впливовіших людей у Польщі, староста Володимирський, маршал Волинської землі й воєвода Київський». Він, як «великий магнат і власник величезних маєтків, багатший від самого короля польського, не жалів грошей ні на церковно-релігійні справи, ні на національно-культурні» [6, с. 37]. Князь, відданий вірі батьків і своєму народові, постійно дбав про піднесення освіти, вбачаючи у ній «джерело для оборони православ'я й народності», був одним із головних діячів, які врятували Православну церкву від загибелі, що загрожувала їй у кінці XVI ст. [6, с. 38].

У драматичній історії українського народу є величні постаті, яких ніколи не огорне темінь забуття, які завжди будуть з Україною, попри лихоліття і незгоди, байдужість і духовне зубожіння. До них насамперед слід віднести уродженців Поділля, протоієрея Євфимія Сіцинського (*1859 – †1937), в особі якого українська наука має справжнього знавця української історії, археології, бібліографії, етнографії, краєзнавства, музейної справи, сакрального мистецтва, храмової архітектури, та його сина Володимира Січинського (*1894 – †1962), відомого дослідника і творця української архітектури, сакрального та ужиткового мистецтва, графіка і мистецтвознавця [7]. Небагато знайдеться діячів, які могли б зрівнятися з ними широтою світогляду і багатогранністю інтересів, оскільки наукова спадщина Є. Сіцинського, – більше 300, а В. Січинського – понад 700 друкованих і рукописних праць [7, с. 227], й досі впливають на дослідників України. Батько і син на протязі багатьох років своєї «корисної і глибокої своїми духовними та моральними вартостями» праці для української культури [1], зверталися до історії життя і діяльності князів Острозьких, їхньому внеску в історико-культурну та освітню спадщину українського народу [3].

Зокрема, Є. Сіцинський розкриваючи внесок князя Костянтина Острозького в українську культуру, в історичному нарисі «300-летие смерти князя Константина Острожского» (1908) [4], писав, що друга половина XVI – початок XVII ст. – це період важких нагінок на православ'я і українців на західних теренах з боку католицизму й полонізму, оскільки єзуїти оголосили смертний похід на православ'я і посягнули на національну гідність українців. Люблінська (1569) і Берестейська (1596) унії, – писав дослідник, – стали підґрунтям походу на православ'я, тому всі, хто усвідомлював і цінував свою національність, повстав проти тиску на православ'я, а очолив цей народний рух князь Костянтин Острозький [4, с. 84]. Підставою боротьби князя Костянтина Костянтиновича з єзуїтами й полонізмом, Є. Сіцинський вважав те, що в його сім'ю вторглися єзуїти, які «схилили на свою сторону невістку князя – княгиню Беату» і з її допомогою намагалися звернути у католицизм її дочку Єлизавету». Князь Костянтин встиг видати її за православного князя Дмитра Сангушка, який через переслідування єзуїтами був змушений емігрувати в Чехію, але по дорозі був вбитий, а Єлизавета – відправлена у Польщу і силоміць видана заміж за ревного католика графа Гурку. Єлизавета не витримала боротьби і невдовзі захворіла (зійшла з розуму. – А. Т.), і князь забрав її в Острог. Під впливом Люблінської унії у середовищі православного населення швидко розповсюджувався католицизм. У 70-х р. XVI ст. князь Костянтин виступив на захист православ'я і вжив цілий ряд заходів

щодо підняття значення православної церкви і просвітництва народу. Він писав: «Немає учителів, а наші парохі не можуть постояти за Божу Церкву. Немає вчителів, немає проповідників Божого слова» [4, с. 85]. Великий провідник і завзятий оборонець українського народу, князь передусім дбав «про освіту і виховання для свого народу» [5]. Перетворивши свій замок на «центр науки», тобто на твердиню проти католиків і поляків, князь розпочав реалізацію свого великого задуму щодо видання на слов'янській мові Священного Писання. З цією метою він організував друкарню, придбав друкарські шрифти, запросив зі Львова відомого друкаря Івана Федорова [4, с. 85].

У 1580 р. появились друком «Псалтир» і «Новий Заповіт», а у серпні 1581 р. – перше повне видання Біблії – «Острозька Біблія», у перекладі церковно-слов'янською мовою, тобто у її східнослов'янському – староукраїнському варіанті, що стало найбільшим науковим досягненням тогочасної доби. В «Острозькій Біблії», яка відіграла важливу роль у боротьбі проти наступу католицької церкви на православ'я, тісно пов'язане з постаттю князя Костянтина Костянтиновича і з Острозькою академією, яка була головним осередком «боротьби з чужими впливами» і мала на меті – «вишкіл православного духовництва», вміщено передмову князя [4, с. 86]. У передмові в його уста князя вклено такі слова: «Бачив я, як вороги та вовки з усіх боків нападають на Церкву Христову та без милосердя жеруть її, і жалість пройняла мене. Бо кого ж з благовірних та благо розумних не пройме жаль, коли він бачить убогість Церкви Христової, що ось хилиться впасти? І чиє серце не зм'якне, хто не заплаче, бачучи, як дикі вовки немилосердно розкрадають і розганяють стадо Христове? Різні вороги й найрізніші лукавства оточили нас. І ніхто не може стати проти запеклості ворога через таку обмаль духової зброї, що нею є Слово Боже» [2, с. 42]. Згодом, для підняття освіти і боротьби з католицизмом, були надруковані книги: «Послание патр. Иеремии в Вильну ко всем христианам, к князю Острожскому», «Календарь римски новы» (1587), «О вере единой», «Исповедание о исхождении Св. Духа» Максима Грека (1588), «Часослов» (1598), «Требник і Молитвослов» (1606), «Апокрисис», «Азбука» з коротким словником і православним катехізисом Лаврентія Зизанія та ін. Невдовзі частину друкарні князь перевів у Дерманський монастир, де друкував книги на литовсько-руській і церковнослов'янській мовах. Третю друкарню князь організував у Києво-Печерській лаврі [4, с. 86; 8].

Костянтин Острозький чудово усвідомлював потребу освіти православного духовенства і вважав, що саме православна церква має стати осередком боротьби проти поширення католицизму, оскільки унія, яку силою насаджували єзуїти і польський уряд, є «явище негідне в історії церков, як анти канонічне і примусове». Князь Костянтин приклав немало зусиль для спротиву єзуїтам, які намагаючись кинути весь світ до «ніг папського престолу» і, при сприянні польського уряду та честолюбних митрополита Михайла Рагози, єпископів Іпатія Поцея і Кирила Терлецького, задумали провести у Бересті (1594) собор, щоб узаконити ополячення руського народу. Польський король Сигізмунд III, зважаючи на те, що князь Костянтин Острозький висловив бажання бути зі своїми прибічниками на соборі, і в цьому уніати вбачали можливу загрозу собору, заборонив його проведення. З цієї нагоди князь написав своє перше полум'яне послання до руського народу, під впливом якого козаки під проводом українського військового діяча, козацького ватажка Северина Наливайка підняли повстання (1594–1596) проти панів-зрадників [4, с. 87]. Після придушення повстання, єзуїти зібрали під керівництвом Петра Скарги 6 жовтня 1596 р. собор у Бересті. Із самого початку частина православного духовенства відкинула унію, тому паралельно до унійного, Костянтин Острозький зібрав там же, хоча і менш представницький, православний собор у якому брали участь грецький єпископ Паїсій, Києво-Печерський архімандрит Никифор Тур і ряд архімандритів й ігуменів провідних монастирів. Цей собор відлучив від церкви уніатів, а князь Костянтин Костянтинович, незважаючи на різні утиски від польських королів, видрукував ряд послань і творів проти уніатів [4, с. 88]. Берестейська (1596) унія створила Руську унійну церкву, названу згодом греко-католицькою, котра визнавала верховенство папи Римського та приймала католицьке віровчення, але зберігала візантійську обрядовість, власні адміністративні структури, канонічний правопорядок і духовно-культурну спадщину. «Достойний муж» князь Костянтин, який «займався справою об'єднання Церкви і домагався реформ у Православній церкві», відкинув всі намагання єзуїтів прихилити його до католицизму. Відомий єзуїт Петро Скарга присвятив князеві свій трактат «Про єдність Церкви Божої» (1577), який був «актом оскарження Православної церкви й виразним зневаженням її» [2, с. 40]. Петро Скарга, зокрема, доводив, що «ніякої освіти й культури не може бути на Русі тому, що за джерело культури взято некультурну слов'янську мову», оскільки зі «слов'янською мовою ніхто не може бути вченим... Своїх правил, граматики, словників для науки вона не має й не може мати...» [2, с. 41]. Єзуїт зі злобою твердив про «темноту й деморалізацію православного духовенства; на некультурність православного суспільства, як на наслідок «схизми». На його думку, «Православна церква ніколи не зможе вийти з того стану, в якому вона перебуває, бо не має вона шкіл і наука православна не може розвиватися й високо стояти, бо мова руська для цього зовсім непридатна». Член Ярославської колегії єзуїтів Герберт також різко з «надмірною погордою й почуттям вищості» виступив проти Православної церкви і

України, називав її «дурною» й «нужденною», а її народ, начебто, не має «ані пам'яти, аби вміти «Отче Наш», «Вірую». Він твердив, що порятунком для православних, є лише «за рецептом ревних визнавців католицької віри, з'єднання з Римською церквою» [2, с. 42].

Володимир Січинський, який «належить до найсильніших індивідуальностей в ряді українських діячів культури» [1], на протязі майже тридцяти років своїх досліджень звертався до розкриття внеску князів Острозьких в історико-культурну та освітню спадщину українського народу, у таких працях, як от: «Дзвіниці і церкви Галицької України XVI–XIX ст.» (1925), де подав рисунки дзвіниці та церкви (1742) з власними обмірами і текстовими пояснення, описав поземний план, перекрій і головні двері церкви у с. Старе Село на Львівщині, колишньої власності князів Острозьких; «Пам'ятник Острозьких на Маковиці» (1929) і «Пам'ятник Острозьких на Пряшівщині» (1935), де подав детальний опис оригінального пам'ятника-каплички кінця XVI ст., недалеко від великого «Білому замку» на Маковиці (біля Бардієва, Словаччина. – А. Т.), при дорозі, що веде з Пряшева «до бардієвської «квасної води», поставленого на честь колишнього власника Маковецького замку Г. Шереди і відновлений 9 липня 1590 р. «князем Іваном Острозьким, графом тарновським і палятином волинським із своєю жінкою Сусанною Шереди»; «Друкарські і видавничі знаки XVI–XX ст.» (1936), де розкрив історію українського друкарського знаку і охарактеризував видавничі знаки І. Федорова, К. Острозького та ін.; «Зборів» (1939), де висвітлив історію виникнення і розвитку міста (біля Бардієва. – А. Т.), яке разом з околицями належало Іванові Острозькому; «Папірні в Україні» (1952), де подав історію паперового виробництва в Україні з XVI ст., зокрема й Острозі; «Острозька академія» (1955, 1956), де показав історію творення і розвитку академії, роль і участь у видавничо-друкарській справі К. Острозького, його внесок у розвиток українського високого шкільництва. Науковець, зокрема, наголошував, що Острог у культурному відродженні України XVI ст., став виявом «спротиву нашого народу проти Польщі та унії», і саме завдяки князеві Костянтинові став «осередком життя і праці та відродження» православ'я [6].

Помер Костянтин Костянтинович Острозький 13 лютого 1608 р. і, на жаль, його діти, окрім сина Олександра, стали католиками, а друкарня й академія перейшли у руки єзуїтів. Онучка Ганна, приїхала в Острог, вирила з-під замкової церкви кістки князя, перемила їх, посвятила по католицькому обряду й перевезла у Ярославль (Галичина), де поховала у католицькій каплиці [4, с. 88].

Проте справа, якій все своє життя присвятив князь Костянтин, не померла, вона й досі має своїх сподвижників. Так, оцінюючи діяльність великого українського патріота, мецената української культури, науки і мистецтва, оборонця православної віри, князя Костянтина Костянтиновича Острозького, В. Січинський, стверджував, що вона була «дуже різноманітна, особливо коли оцінювати її зі становища якоїсь одної релігійної групи». Князь дуже «цінив моральність, дисципліну, культурну сторінку християнської релігії», не надаючи при цьому «особливої ваги догматичній сторінці релігії». Костянтин Острозький, як «державний муж, типу справжнього суверена», «пильнував національної справи в цілому і не давав переваги якійсь одній догмі», хоча це відбувалося у «часи сильних релігійних рухів і міжрелігійної боротьби поруч з відродженням науки, освіти і мистецтва». Він твердо і впевнено «стояв на старих традиційних позиціях – як протиставлення польським впливам» і завжди був «толерантний до окремих релігійних груп» [5, с. 66].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горняткевич Дам'ян. Володимир Січинський (24 червня 1894 – 25 червня 1962). *Свобода* (Нью-Йорк). 1963. Ч. 119. 25 червня. С. 2–3.
2. Кульчицький Ф. Острозька академія – забороло православ'я. *В обороні віри*. Зб. ч. II / гол. ред. В. Іванис. Торонто: Видання православного Братства при катедрі св. Володимира, 1956. С. 37–50.
3. Островерха Михайло. 35 років муравлиної праці. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1955. Ч. 13. 21 січня. С. 3.
4. [Сецинский Евфимий]. 300-летие смерти князя Константина Острожского. *Православная Подолия* (Каменец). 1908. № 5. 3 февраля. С. 84–88.
5. Січинський Володимир. Острозька академія. 3 нагоди 375-річного ювілею. *Альманах Українського народного союзу* (Нью-Йорк). 1956. С. 64–66.
6. Трембіцький А. М. Острозька академія у працях Володимира Січинського. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 5. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. С. 475–483.
7. Трембіцький А. М. Родина Січинських–Чехівських–Січинських–Шандорів в українському історико-культурному просторі наприкінці XIX – на початку ХХІ ст.: моногр. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. 533 с.
8. Федорович М. «Острозька Біблія» 1581 року. *Народна воля* (Скрентон). 1986. № 48. 18 грудня. С. 5.

ПЕТРО НИКАНДРОВИЧ АБРАМОВИЧ – ДОСЛІДНИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Активні і всеохоплюючі процеси національно-культурного відродження, що набули в незалежній Україні незворотного характеру, супроводжуються зростанням інтересу не лише до загальної історії нашої держави, окремих її регіонів, але й актуалізують зацікавлення дослідників життям та діяльністю яскравих постатей. Вивчення найрізноманітніших аспектів діяльності видатних осіб, які впливали на суспільні процеси, збереження національної свідомості, є одним із важливих завдань сучасних наукових досліджень в Україні.

У контексті актуалізації в сучасних історичних дослідженнях антропологічного підходу помітне місце повинне бути відведене вивченню діяльності та наукової спадщини відомого вченого, філолога, педагога, історика-краєзнавця, громадського діяча Петра Никандровича Абрамовича (1881 – після 1928).

Петро Никандрович Абрамович народився 16 січня 1881 р. у багатодітній сім'ї дяка-учителя с. Мизове Ковельського повіту Волинської губернії (1944–2020 рр. – Старовижівського району, нині – Ковельського району Волинської області). Батько належав до духовного стану, але не був священиком, через те, що одружився з удовою. Початкову освіту здобував вдома, а згодом – у сільській школі, де вчителював його батько. З 1888 р. навчався у Мелецькому духовному училищі [2], через незадовільні умови навчання у 1894 р. переведений до м. Мацейова. Вступив до Волинської духовної семінарії в Кременці, яку закінчив 1900 р. з відзнакою і був направлений до Санкт-Петербурзької духовної академії за державний кошт. В академії Петро Абрамович навчався на словесному відділі, відвідуючи одночасно лекції у Санкт-Петербурзькому археологічному інституті. У 1904 р. закінчив навчання, отримавши диплом магістра богослов'я [3].

Педагогічну діяльність розпочав учителем російської мови у Тивровській духовній школі Подільської губернії. У 1906 р. був переведений на таку ж посаду у Волинську духовну семінарію (на той час заклад був переміщений із Кременця у Житомир). З цього часу викладав в інших навчальних закладах губернського центру (гімназіях Н. В. Овсяннікової, Н. В. Покрамовича, Волинському жіночому училищі духовного відомства, Житомирській землемірній школі, жіночій гімназії св. Анастасії).

Перебуваючи на Волині, під впливом місцевої інтелігенції Петро Никандрович долучився до активної громадської роботи. У 1909 р. він став дійсним членом Товариства дослідників Волині, секретарем ради його етнографічної секції, включився у вивчення традиційно-побутової культури населення Волинської губернії. Завдяки ентузіазму таких відомих дослідників, як В. Боровиков, Х. Закусило, М. Корчинський, В. Кравченко, О. Фотинський та ін., діяльність секції відзначалася великою активністю [7, с. 78]. У 1912–1913 рр., опираючись на розроблені у секції етнографічні програми, Петро Никандрович здійснив дослідження мешканців рідного села Мизове та сусідніх населених пунктів – Облапи і Буцин. У фонди Волинського центрального музею ним було передано дві збірки писанок (в етнографічний відділ) та декілька валунів і кременів (до природничо-історичного відділу).

Під час Першої світової війни Петро Абрамович долучився до організації евакуації біженців з Луцького та Ковельського повітів, а потім і всієї північної Волині. Згодом став членом комітету опікування над біженцями. Він брав активну участь в організації Волинського народного університету (1917 р.). Після відновлення діяльності товариства «Просвіта» на Житомирщині, Петро Абрамович включився у його роботу поряд із Євгеном Ненадкевичем (голова), Никанором Абрамовичем (секретар), Миколою Хомичевським, Самійлом Підгірським, Степаном Кушком та іншими. До травня 1919 р. Петро Никандрович очолював позашкільний і дошкільний відділи Волинського губернського земства.

23 січня 1918 р. він, разом із відомими релігійними та громадськими діячами, організовує Братство св. Спаса, головною метою якого була охорона стародавніх церковних звичаїв, придбання власної братської церкви, заснування шпиталю для старих та немічних, братської школи, друкарні, хору, запровадження відправ українською мовою. До його складу входили голова консисторії Петро Антонович, протоієрей Володимир Вишневський, священик Никанор Абрамович, Євген Ненадкевич, Орест Фотинський, Самійло Підгірський. Проте проіснувало братство лише до захоплення міста поляками у 1920 році [6].

14 квітня 1918 р. Волинський губернський комітет української партії соціалістів-революціонерів обрав Петра Никандровича відповідальним редактором газети «Молот». Видання газети припинилось після заклик до повалення гетьманату, а сам П. Абрамович був заарештований і відсидів у в'язниці кілька місяців.

Улітку 1919 р. він займався організацією Вчительського інституту в Житомирі, підбором його слухачів та викладачів. Офіційне відкриття Житомирського вчительського інституту відбулося 16

жовтня 1919 р. П. Н. Абрамович очолював інститут лише один рік (з 1919 до 1920 рік) і залишив посаду ректора за власним бажанням [9, с. 224].

У 1923 р. Петро Никандрович очолив етнографічну секцію етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею [1, с. 156], де займався питаннями фольклору та діалектології, його заступником став Василь Кравченко, а секретарем – Євген Кудрицький. Цю роботу він поєднував із викладанням на курсах із вивчення української мови при Вчительському інституті, які прямо підпорядковувалися Волинській окружній комісії у справах українізації.

Вчений активно займався організацією аспірантури при етнографічному відділі музею, яка була затверджена Всеукраїнською академією наук у кінці 1927 р. і проіснувала до 1931 року [10, арк. 119, 142].

У 20-х роках ХХ ст. П. Н. Абрамович входив до складу Волинського губернського комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва, докладав зусиль до порятунку пам'яток культури з приватних поміщицьких колекцій, проводив їх облік. На окремих інкунабулах і палеотипах, які сьогодні зберігаються у відділі стародруків, рідкісної та цінної книги Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, збереглися штампи Комітету з наданим конкретним номером історичній пам'ятці [8, с. 159].

Вчений очолював бібліотечну секцію Волинського губернського відділу народної освіти. У 1926 р. П. Н. Абрамович розпочав наукове дослідження та опис найдавніших стародруків. Лише за рік ним на високому науковому рівні було описано 65 інкунабулів, переважно альбін та ельзевірів, які зберігалися у бібліотеці Волинського музею. Особливо вагомою була праця П. Н. Абрамовича з вилучення і дослідження примірників інкунабулів. Цю заслугу науковця відзначав відомий український книгознавець Борис Іванович Зданевич, укладач «Каталогу інкунабул» (у 1974 р.). Під час підготовки у 30-х рр. ХХ ст. каталогу зібрання інкунабулів у Києві (вже після перевезення житомирських фондів до Всенародної бібліотеки України) і працюючи у тісному контакті з Комісією «Зведеного каталогу інкунабул» у Берліні, він включив до каталогу описання інкунабулів Волинського музею, якими раніше займався П. Н. Абрамович. Високо оцінюючи доробок житомирського фахівця, Б. І. Зданевич підкреслював, що «майже на всі інкунабули житомирського фонду є алфавітний картковий каталог, складений науковим співробітником музею П. Н. Абрамовичем (з посиланням на Панцера і Гайна). Саме йому Комісія «Зведеного каталогу» завдячує першими відомостями про це чудове зібрання, яке свідчить про виняткове багатство Волині на інкунабули» [8, с. 160].

П. Н. Абрамович долучився й до створення фонду «Волиніки» у Волинському науково-дослідному музеї – матеріалів історико-краєзнавчого характеру, які охоплювали відомості про Волинський край, його минуле і сучасність або того, що було надруковано на Волині. Його основу склали фонди Товариства дослідників Волині та інші цінні матеріали.

У Державному архіві Житомирської області зберігається фонд особового походження Ф. Р-3409 «Абрамович П. Н.». Він містить 5 справ. Фонд складає уцілілу частину архіву П. Н. Абрамовича і містить рукописні фрагменти окремих його праць, а також підготовчі матеріали до них: конспекти й виписки з джерел (актових книг, інвентарів та люстрацій, судових справ, мемуарів сучасників, періодичних видань та ін.), багато з яких згодом було втрачено. Тут також представлені копії карт і планів Житомира кінця ХVІІІ ст., вкопювання з них; вирізки з газет і журналів; бібліографічні матеріали, анотовані переліки книжок і статей, які стосувалися Житомира та ін. [4].

Як прихильник української національної ідеї П. Н. Абрамович зазнав утисків від сталінської тоталітарної системи. Його прізвище як «буржуазного українського націоналіста» фігурувало у багатьох сфабрикованих ГПУ Житомирської області кримінальних справах. Переховуючись від переслідувань, 1930 р. виїхав до Сум, де два роки працював викладачем української мови в Інституті соціалістичного виховання. У 1935–1937 рр. викладав у Ніжинському педагогічному інституті, знову повернувся до Сум. Військовим трибуналом військ НКВС Сумської області 30.12.1944 за ст. 54–1 «а», 54–10 ч. 2, 54–11 КК УСРР засуджений до 15 років каторжних робіт. Подальша доля П. Н. Абрамовича невідома. Реабілітований 27.03.1996 прокуратурою Сумської облрсті [5, с. 12].

Таким чином, Петро Никандрович Абрамович зробив значний внесок у вивчення і збереження культурної спадщини Волині, і Житомирщини зокрема. Свої історико-краєзнавчі, етнографічні, бібліографічні дослідження він поєднував з педагогічною і активною громадською роботою. Доля і науковий спадок вченого вимагають подальшого ґрунтовного вивчення.

Список використаних джерел

1. Абрамович П. Наукові установи й наукова діяльність на Волині *Наука на Україні*. Харків., 1922. № 2. С. 156–157.
2. Выпускники Мелецкого духовного училища. URL: <https://www.petergen.com/bovkaloduhov/meleckdu>.

3. Выпускники Санкт-Петербургской духовной академии. URL: <http://www.petergen.com/bovkalo/duhov/spbda.html>.
4. Держархів Житомирської обл., ф. Р-3409, оп. 1, 5 спр.
5. Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.): матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л. В. Гарбар ; відп. ред. Л. А. Дубровіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ: НБУВ, 2017. 616 с.
6. Костриця М. Ю. Абрамович Петро Никандрович. Енциклопедія сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=42229.
7. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир: М. А. К. Житомир, 2001. 360 с.
8. Міщук С. Петро Никандрович Абрамович – дослідник і бібліограф рукописів та стародруків. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2008 № 2. С. 158–162.
9. Міщук С. Петро Никандрович Абрамович – педагог, учений та громадський діяч. *Волинські історичні записки*. 2009. № 2. С. 224–228.
10. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, ф. 15–1, од. зб. 2.

Валентина Ключтер (Луцьк)

ТРАГЕДІЯ ВОЛИНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Вогненним вихором прокотилася Перша світова війна (Велика війна 1914-1918рр.) теренами Волинської губернії, завдавши лиха і страждань сотням тисяч волинян.

На довгі два роки Волинь стала ареною кровопролитних боїв, котрі порушили звичний уклад життя мирного населення, зруйнували тисячі будинків, кинули людей у вир голоду, холоду, біженства і поневірянь...

Війна, в котрій приймало участь 38 держав світу, з населенням 1,5 млрд. чоловік стала справжнім всесвітнім лихом.

...Австро-Угорщина, оголосивши ультиматум Сербії після вбивства боснійським студентом австро-угорського спадкоємця трону ерцгерцога Фердинанда і його дружини, підпалила бікфордів шнур, котрий розпалював вогнища воєнних сутичок по всьому світі. Ця подія стала кульмінаційною в низці претензій європейських країн одна до одної, які після раннього закінчення феодальної централізації отримали нерівномірний розвиток, котрий спричинив загострення суперечностей між ними. Уряди світових держав оголошували війни один одному, вступали в змови, надіючись перекроїти кордони держав на свою користь.

Географічне положення Волині зумовило той факт, що з перших днів війни ця територія стала прифронтовою зоною, де все суспільне життя було підпорядковане підготовці до військових дій. Російській імперії, до складу якої на той час входила Волинська губернія, Німеччина оголосила війну 01 серпня 1914 року.

Вже з перших днів протистояння, на території західних повітів Волинської губернії, були приведені в повну бойову готовність підрозділи російської армії, котрі мали тут постійне місце дислокації. Крім того в цей регіон переміщалися з глибинки Росії нові підрозділи військ, формувалися частини з добровольців і ополченців. На військову службу в імперську армію було мобілізовано 170 тисяч волиняків. Усе це потребувало неймовірних зусиль зі сторони місцевого населення і влади, на плечі котрих лягли проблеми по розселенню і продуктовому забезпеченню армійських підрозділів. Старша вікова категорія чоловіків була призвана на будову і укріплення фортифікаційних споруд.

Восени 1914 року в західних прикордонних областях Російської імперії появилися перші валки біженців із Королівства Польського.

Запеклі бої, які велися із серпня 1914 року між частинами австро-угорської і російської армій в Галичині, спровокували колосальні хвилі біженців із Прикарпаття.

Величезні юрми цивільних людей заповнили Волинь. Намагаючись врятуватися від війни, ці люди йшли цілими сім'ями, селами, тягнучи за собою худобу і нехитрий побутовий скарб. Людське життя на дорогах війни втрачало цінність. Багато людей гинуло від епідемії холери, занесеної галичанами на волинські простори. Від голоду, захворювань, тисячі із них залишилися навечно лежати в поліському краї.

Дуже скоро, до безкінечного живого потоку долучилися і місцеві біженці, налякані російською пропагандою про звірства ворога. Намагаючись врятувати життя, жителі Волинської губернії покидали свої зруйновані хатини у розорених селах. Плач, стогін і невимовна журба стояла над краєм, який захлинявся у смертельному вогні і земляних вирвах.

У квітні 1915 року армія Російської імперії, котра здобула ряд перемог у військових операціях в Прикарпатті і підкорила карпатські перевали в умовах сніжної зими, змушена була розпочати великий відступ. Не розраховуючи на довготривалу участь у цій війні, Російська армія мала обмежений запас боєприпасів, особовий склад військових підрозділів був погано обмундирований. Багато солдатів не мало чобіт і воювали босими. Не вистачало гвинтівок, часто російські солдати чекали смерті своїх товаришів, щоб взяти до рук зброю.

У серпні-вересні 1915 року російське командування, уникаючи оточення своїх військ, розпочало відступ на схід по всьому фронту. Відступаючи, російська армія намагалася за собою лишати пустелю, зачищаючи її від населення і матеріальних ресурсів, котрі могли складати для ворога хоча б найменшу цінність. Палали панські маєтки, фільварки, знищувалися мости, горіли села. Поспіхом евакуювалися державні установи і місцеві органи влади. В умовах нищівних руйнувань почалася масова евакуація місцевого населення.

Великі потоки біженців заповнили всі дороги Волинської губернії, створюючи неймовірні затори для відступаючих військ. Серед біженців, котрі потерпали від голоду, антисанітарії і недуг, розпочалися масові епідемії захворювань. Це був страшний час людських поневірянь і байдужості. Гори людських трупів, худоби, зустрічалися на шляхах і обіч доріг. Наступав апокаліпсис, в котрому стиралися грані моралі... Людська сутність розчинилася у крові, страху і бажанні за любую ціну вижити... Доля кожного із цих біженців, з невідомістю попереду і жахами війни у повсякденні, була трагічною...

Перші із них добиралися самотужки вглиб Росії, і тільки в другій половині 1915 року це переселення стало регламентуватися організаційними заходами по перевезенню біженців потягами за власний рахунок.

Деся у верениці цих знедолених людей мандрував вглиб Росії і мій прадід – Ткачук Діонісій Терентійович зі своєю багаточисельною родиною...

Велика хвиля біженського руху накрила Російську імперію, сіючи страх серед російського населення за майбутнє держави і своїх родин.

На початку цієї кампанії, місцеве населення зі співчуттям і жалістю допомагало переселенцям, як таким, що першими постраждали від війни. Потерпілим надавалася невелика державна допомога.

25 вересня 1914 року, друга дочка імператора Миколи II, Велика Княжна Тетяна Миколаївна Романова, створила в Москві Комітет її імператорської величності для надання тимчасової допомоги потерпілим від воєнних бідувань. В містах біженцям намагалися сприяти у пошуках роботи, влаштуванню дітей до школи. Для самих нужденних були відкриті безоплатні харчевні.

Зі зміною положення на фронтах, з величезними потребами забезпечення армії, зі зубожінням росіян, зі зміною політики всередині країни, в центральних волостях імперії мінялося відношення і до самих біженців. В кінці воєнної кампанії їх стали ідентифікувати як переселенців із інших держав. Масове невдоволення місцевого населення з приводу працевлаштування чужинців, нестача продуктів, ущемлення власних інтересів, спричинило агресивне ставлення до прибулих, котре обернулося для останніх неймовірними бідами і поневіряннями.

Досліджуючи переписку фізичних осіб по питаннях реєвакації Державного архіву Російської Федерації (Фонд № Р3333 Центрального Управління по евакуації населення Наркомату внутрішніх справ РРФСР. Відділ про біженців. Опис №7) з боєм констатуєш, що наші предки стали заручниками імперської політики Росії у Великій війні.

На довгі чотири роки біженці Волинської губернії разом з переселенцями інших країн і регіонів були приречені на неймовірно важкі життєві умови. Багато з них не повернулися в отчі краї, до яких вони прагнули душею і серцем, щоб хоча б бути похованими в рідній землі.

На початку 1918 року більшість листів, котрі збереглися в архіві, адресовані у «Воєнно-господарчу раду. Ремобілізаційно-економічне управління. Відділ у справах біженців» за адресою м. Москва вул. Велика Нікітская, 43. У листах біженці надсилають запити щодо організації реєвакації, прохання про видачу перепусток і проїзних документів. В деяких листах звучать розпач і тривога за майбутнє переселенців, котрі в даний час не мають роботи, голодують і знаходяться на грані відчаю, на зміну котрому до них приходять думки про розбій і пограбування заради куска хліба.

Відповіді на запитання, як правило вичерпні, відсилаються адресатам за підписом завідуючого відділом реєвакації біженців паном Рейхертом. Ось одна із цих відповідей: «На запит Ваш від 24 березня 1918 року відділ у справах біженців повідомляє, що питання про реєвакацію розробляється і вирішиться в найближчий час, однак не раніше отримання згоди Німеччини у справах біженців і

планомірного переміщення в спеціальних поїздах, про що будуть зроблені наступні публікації в газеті...»

Біженці опинилися в ролі прохачів, вказуючи в запитах на те, що «катастрофічно не вистачає продуктів, панує дороговизна. Пакет муки коштує 50 руб. Один пакет картоплі – 16 руб., не говорячи вже за м'ясе. Біженці хворіють на лихорадку і тиф...» В квітні 1918 року запити поступають на нову адресу: «Военно-господарча рада. Демобілізаційно-економічне управління у справах біженців м. Москва Новинський бульвар, 101». Листів надходить дуже багато. Всі вони містять запитання про отримання документів та білетів для проїзду в рідні місця. Відповіді формуються лаконічні і невизначені: «Кордони закриті. Реевакуація розпочнеться через 1-3 місяці».

Якими були ці місяці для сотень тисяч біженців, котрі опинилися у надзвичайно важких життєвих умовах? Читаючи листи, заяви, телеграми нужденних, відновлюєш страшну картину подій другої половини 1918 року в російських губерніях. Місцеве населення, налаштоване вороже до біженців, починає їх ідентифікувати, як представників інших етносів, котрі ніби то посягають на їхню частку матеріальних благ. Нетутешніх повсюдно починають відселяти з квартир, сільських осель, лишаючи під відкритим небом. Переселенці втрачають роботу, лишаючись тих мізерних заробітків, котрі тримали їхні родини на плаву. Вигнанців прирівнюють до худоби, котра не має права на полі російського власника підняти після жнив напівпорожнього колоска. Люди харчуються травою, напівгнилими овочами, які вдається підібрати на осінніх полях. Попереду зима. Жебрацьке життя змушує переселенців відправляти своїх делегатів до Москви з „кровным прошением” надати можливість виїхати на батьківщину „дабы быть схоронеными на родных пепелищах”. В таких проханнях іде мова за сотні людей, родин, односельчан... Чи змогли дочекатися ці люди рішення своїх долі? Чи багато із них із-за голоду знайшли свій спочинок в російській землі, марячи в останні хвилини про рідні оселі на батьківщині? Запитання, котре навічно залишається без відповіді...

Секунські світлини періоду Першої світової війни.

Секунські світлини періоду Першої світової війни.

ТІ, ХТО БОРОНИВ РІДНУ ЗЕМЛЮ ВІД ВОРОГА!

Жителі села Секунь, котрі брали участь у Великій війні (Перша світова війна 1914-1918рр.) та загинули чи пропали безвісти:

Артемук Авдій Сильвестрович. Поранений/контужений. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 8-й гренадерський Московський полк, рядовий, Дата події: 18.07.1916р.

Картотека втрат.

Артілук Авдій Силіверстрович. Поранений/контужений. Вибув: 26.06.1916р. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, н.п. с. Секунь. Місце служби: 8-й гренадерський Московський полк, рядовий. Дата події: 15.07.1916

Картотека втрат.

(Можливо Артемук і Артілук одна й та сама людина. Прим. Автора).

Дичко Володимир

Вибув: 15.08.1914р. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 67-й піхотний Тарутинський полк, рядовий. Дата події 25.08.1914р.

Картотека втрат.

Кондратик Трохим Давидович. Поранений/контужений. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 270-й піхотний Гатчинський полк, рядовий, Дата події: 21.10.1916р.

Іменні списки втрат.

Кравчик Микита Лукич пропав без вісті. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 7-й драгунський Кінбурнський полк, драгун. Дата події: 22.08.1915р.

Іменні списки втрат.

Панасюк Григорій Іванович. Хворий. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 62-й піхотний Суздальський полк, рядовий. Дата події: 30.01.1917р.

Картотека втрат.

Панасюк Каленик Романович пропав безвісти. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 67-й піхотний Тарутинський полк, рядовий. Дата події: 05.12.1914р.

Іменні списки втрат.

Панасюк Пилип Феодосійович

Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь.

Місце служби: Не визначено.

Картотека втрат.

Рижко Георгій Данилович. Поранений/контужений. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 8-й гренадерський Московський полк, рядовий. Дата події: немає.

Картотека втрат.

Селівончик Євтихій Феодосійович. Хворий, Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 297-й піхотний Ковельський полк, рядовий. Дата події: 26.07.1916

Картотека втрат.

Ткачук Климент Степанович. Хворий, Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: Етапна рота, рядовий. Дата події: 07.01.1915

Картотека втрат.

Шум Євдоким Климентійович пропав без вісті. Місце народження: Волинська губернія, Ковельський повіт, Седлищенська волость, с. Секунь. Місце служби: 62-й піхотний Суздальський полк, рядовий. Дата події: 12.06.1915р.

Іменні списки втрат.

Використані матеріали:

Посилання: <https://gwar.mil.ru/heroes/...> «Пошук героїв війни»;

Секуньські світлини періоду Першої світової війни. Тетяна Ячечко-Блаженко. Центр дослідження і відродження Волині.

Геннадій Гулько (Луцьк)

МАЛОВІДОМІ ГЕРОЇ - ШАХТАРІ З ПОЛІССЯ

Наше бурхливе, багате різними подіями сьогодення зовсім не сприяє скрупульозному вивченню та об'єктивній оцінці окремих сторінок історії, що належали, зокрема, до зовсім ще недалекого радянського минулого. Водночас триваючий нині процес його переоцінки здійснюється на

підставі переважно досить суперечливих державних ідеологічних настанов або ж особистої політичної заангажованості тих, хто сьогодні переписує нашу минувшину. Але ж у тому, нині переважно критикованому бутті, все ж були такі явища та особи, які не лише варгі доброї пам'яті, але й виваженої позитивної оцінки, зокрема й на сторінках краєзнавчих часописів з історії волинського краю. Не бажаючи вступати в полеміку зі своїми опонентами щодо більш значних історичних явищ та подій радянської доби, що пережила Волинь, зупинюся лише на одній проблемі. Вона з різних причин ще не отримала належної оцінки як в професійних істориків, так і місцевих краєзнавців.

Мова йтиме про волинян – Героїв Соціалістичної Праці або ж прирівняних до них. Коли три роки тому з ініціативи Волинської організації ветеранів України був виданий плакат «Звеличені працею», у якому вперше (як за радянський період, так і часи Незалежності) були оприлюднені короткі дані про 45(!) волинян - Героїв соцпраці (так надалі. Авт.), то для багатьох наших земляків це було справжнє відкриття. Чомусь частина місцевих істориків та й краєзнавців залишаються переконаними, що цим високим званням удостоювалися переважно партійні функціонери, заслужені академіки й лише зрідка – прості трударі. Ще інші вважали, та й вважають, що від особи Героя нічого не залежало, а все інше здійснювалося лише завдяки забаганкам обласних та місцевих партійних і радянських керівників. Нібито з метою одержання високої державної нагороди на таку вибрану особу працював не лише колектив ланки або ж бригади, але й цілі колгоспи чи шахти. Автору цього матеріалу, при підготовці згаданого плаката довелося ще встигнути поспілкуватися з окремими проживаючими на Волині Героями соцпраці. Отже, маю право стверджувати, що їх особисті розповіді, вивчені доступні архівні матеріали та публікації в пресі, засвідчили зовсім інше. Зокрема, варто наголосити, що з 45 жителів або ж уродженців Волині, які це високе звання одержали протягом 1951 – 1989 років, 34 були сільські трударі (механізатори, тваринники, ланкові та бригадири й голови колгоспів), вісім шахтарів, ще двоє - залізничник та співачка й лише один партійний функціонер районного масштабу [14]. Показово також, що дванадцять (!) з них у свій час проживали або ж працювали в межах нинішнього Ковельського району, тобто на Волинському Поліссі. Звичайно, що можна за окремими з них вбачати і якусь негласну підтримку владних, зокрема, партійних структур. Разом з тим, пам'ятними для автора цього дослідження були розповіді під час особистих зустрічей з колишніми колгоспниками – ланковими Осипенко Лідією Федорівною та Приходько Ніною Захарівною, відповідно з с. Маньків колишнього Локачинського та Волошки Ковельського районів. Вони згадували про надзвичайно важку, зранку до вечора працю в післявоєнні роки, але з якої, як згадують героїні, «по молодості», ввечері все ж йшли з піснею. Цікавими були також розповіді старожилів з сіл Доросині та Щурин колишнього Рожищенського району про колгоспників Володимира Миколайовича Вірного, Марію Яківну Верезії та Марію Іванівну Войтюк, які ще в 1951 році першими на Волині стали Героями праці, запроваджуючи новаторські методи вирощування кок - сагізу (тоді стратегічного для держави каучуконоса). Цінними спогадами про свій час поділився й відомий шахтар з Нововолинська Володимир Якович Сівак, який, на жаль, помер у позаминулому році й не дожив до так бажаного ним 90 – річчя. Можна наводити ще ряд прикладів, але все ж слід стверджувати, що за досягненнями переважної більшості волинських Героїв соцпраці цього високого звання все ж була не якась там негласна підтримка «зверху», а тривала, важка й виснажлива для здоров'я праця. Це ж і є однією з причин, що 39 саме таких Героїв з-за хвороб досить рано вже пішли з життя.

Загалом, як воєнне, так й післявоєнне молоде покоління волинян тогочасними перипетіями життя було поставлене перед дуже складним життєвим вибором. Людина мала або дослухатися до безапеляційних вимог з боку різних тогочасних владних структур, або ж потрапити під загрозу втрати не лише мінімальних особистих свобод, або й навіть самого життя [6, 367]. Відомо, що з 30 тисяч переважно молодих людей, вивезених нацистськими окупантами на роботи в Німеччину в умови фактичного рабства, дуже незначна кількість, всупереч окремим сучасним ствердженням, поїхала туди добровільно [9]. Зокрема, й направлення волинської молоді на шахти Донбасу та Кривбасу наприкінці 1940-х та 1950-ті здійснювалося на підставі відповідного Указу Верховної Ради СРСР як «мобілізованих для роботи на будівництві». І не всі погоджувалися з таким обмеженням свободи й безвиході, бувало, ставали як червоними партизанами, так й вояками УПА [5,107]. З позицій сьогодення окремі дії молоді у таких реаліях буття не можуть у жодному випадку сприйматися однозначно. Пам'ятаймо, що вони були діти свого, дуже непростого часу, але переважну більшість наших земляків навіть в дуже важких обставинах виділяла серед інших працьовитість та жага до життя.

Вивчення життєвого шляху кожного з волинських Героїв та передовиків соцпраці, зважаючи на те, що відходять з життя останні з них, все ж слід приділяти цій тематиці більшої уваги з боку, перш за все, місцевих краєзнавців. Адже вартий мав бути їх уваги уродженець с. Мизове колишнього Старовижівського району Сарапін Василь Степанович (1937 – 2001), який починаючи з 1959 року три

десятиліття (!) працював на підземних роботах у шахтах м. Нововолинська (додаток 1). Відомо, що за свою дійсно героїчну багатолітню працю він був нагороджений, поряд з багатьма іншими відзнаками, не лише досить престижним орденом «Знак Пошани», але й медалями «Шахтарська Слава» всіх трьох ступенів. За словами ветеранів – гірників, у їх шахтарському середовищі таке нагородження вважається прирівняним до звання Героя соцпраці. Водночас слід зважити, що за роки його звияжної праці в м. Нововолинську він разом з дружиною Ларисою Степанівною виростили й виховали 11 (!) дітей. П'ятеро з них проживають у нашому шахтарському місті, а один - відомий науковець, нині працює в найбільш престижному вузі м. Києва [19]. Шкода лише, що земне життя Василя Степановича завершилося ще в 2001 році й зустрітись з ним особисто не довелося.

Але серед багатьох історій життя молодих волинян тієї непростой доби особливо виокремлюється зовсім нетиповий плин буття простого поліського хлопця з с. Нуйно колишнього Камінь – Каширського району Володимира Мойсейовича Борсука. Шкода, що джерел для оповіді про нього виявлено зовсім небагато, в основному - це два газетних інтерв'ю, висловлених цим Героєм соцпраці ще 15- 20 років тому, а також окремі офіційні архівні документи. Увесь цей матеріал можна окреслити трьома розділами: по – перше, це життєвий шлях Володимира Борсука до повернення на Волинь наприкінці 1940-х років, по – друге, це його трудова діяльність на шахтах нашого краю до 1959 року, і по – третє, його життя після повернення на батьківщину в 1980-х роках. Зокрема, відомо, що він народився 6 січня 1924 року в багатодітній селянській родині в поліському селі Нуйно. Як зазначено в його автобіографічній довідці, оприлюдненій в одній з газет Львівщини, тут він закінчив чотири класи сільської школи [12]. З 1934 року, після смерті батьків, був пастухом в сусідньому селі, а перед початком німецько – радянської війни в червні 1941 року вже працював робітником на залізниці. Зважаючи на те, що наш герой оповіді на той час мав тільки 17 років, то він міг бути лише простим робітником на вузькоколії Ковель – Камінь-Каширський. Залишається невідомим, коли та за яких обставин він на початку війни захворів на тиф, але, згідно його ж розповіді, він мало не помер. У лікарні в м. Камінь-Каширську, що перед війною була розрахована на 50 місць, він перебував довго, адже на час його виписки з лікарні, ця місцевість вже була під нацистською окупацією [15, 252].

Цілком вірогідно, що його попередня робота на залізниці й спричинила ту обставину, що й після встановлення окупаційного режиму він продовжував працювати на залізниці. При цьому, в одному з останніх своїх газетних інтерв'ю він наголошував, що німці платили за працю добре, «...хату за німецькі гроші поставив...» [13]. Здавалася б, для юнака – сироти життя почало налагоджуватися. Але вже в березні 1942 року, після коротких курсів в Ковелі, 120 місцевих хлопців, зокрема, й В. М. Борсука, як зазначено в офіційному документі, було «мобілізовано» до робочого загону по ремонту об'єктів німецької військової залізниці. Невдовзі половина з них товарняком була вивезена на роботи під російське місто Псков. Так примусова попередня праця на окупантів привела нашого героя фактично у робочий загін імперського військового відомства, де поряд з українцями та поляками працювали інженерами та майстрами й німці. Згідно тодішнього радянського законодавства такий статус примусової трудової діяльності на ворога вже міг вважатися й політичним злочином.

Як згадував Володимир Борсук, відбудова залізниці біля Пскова після бомбардувань радянською авіацією та диверсій партизан була дуже важкою, так як більшість робіт виконувалася вручну. Йому, юнакові, ще й дуже знесиленому важким кліматом та холодом, тут було непросто вижити, але все ж допомагали товариші по нещастю. При цьому він наголосив, що розуміючи про свою працю «як таку, що на фашистів», то українські та польські робітники пробували перешкоджати відновленню колії «...хто як міг» і гітлерівці «... таких дуже часто розстрілювали на місці». Але він все ж вижив. Наприкінці 1943 року, після того як радянські війська перейшли в наступ на Псковщині, ремонтний загін евакуювали під місто Мілан в Італії, де довелося ремонтувати колії вже після бомбардувань англо – американської авіації. Тут волиняни, часто навіть вночі, без світла, «...кирками роздбовували насип, стягали вниз понівечені вибухами шпали та рейки, на їх місце лаштували нову колію...». Згідно розповіді героя нашої оповіді, він у таких важких умовах «...ледь не вмер, висох зовсім...» і вже не міг довбати киркою землю та носити шпали. Наприкінці життя Володимир Борсук вважав, що у черговий раз вижив у тих умовах лише тому, що був малого зросту та зовсім худеньким, і його німець - повар часто залишав при кухні, де йому інколи перепадала зайва порція супу [13].

Досить показовим моментом його життя був час, коли робітників їх загону біля міста Верони визволили в квітні 1945 року американські війська, серед яких був, вірогідно, польський підрозділ з корпусу генерала Андерса. Так як його офіцери з'ясували, що частина робітників з Волині та ще й знають польську мову, то їм запропонували вступити на військову службу до польської частини. Володимир Борсук згадує, що тут була ще й обіцянка після війни залишитися проживати в Англії або Франції, на що кілька його земляків і погодилися. Але сам він все ж відмовився, почувши що один з військових назвав їх «...польськими хлопами, а я ж – українець!». Щодо подальшого його життя, то згідно розповідей, воно було типовим для всіх репатріантів: «...приїхали радянські офіцери, оформили

відповідні документи й пішки...» (!) направили всіх визволених радянських громадян дорогою через Альпи до Австрії [12]. Залишається загадкою, чому в фільтраційному таборі радянських окупаційних військ у цій країні співробітники «СМЕРШу» не взяли до уваги майже трьохрічне перебування нашого героя робітником ремонтного загону німецької військової залізниці. Адже й за менші такі «провини» у ті часи, як неодноразово наголошував мій сусід з Луцька, колишній військовополонений та репатріант часів війни Василь Михайлович Манжула, можна було опинитися в «сонячному Магадані». Можливо, до вух працівників спецслужби, які проводили перевірку, дійшла його відповідь польському офіцеру. У будь-якому випадку вже в червні 1945 року Володимир Борсук стає рядовим 234-го запасного полку, який формувався переважно з чоловіків - репатріантів, що пройшли відповідну перевірку. Пізніше він продовжував службу в 701-у, а потім в 954-у авіаполках, розташованих відповідно на території Словаччини та Угорщини. Демобілізували героя нашої оповіді лише наприкінці 1948 року, але за умови, що він завербується на відбудову шахт в Ростовській області [13]. Як відомо, з боку радянських спецслужб це була традиційна вимога, з тим щоб молодь із Західної України після військової служби та повернення на батьківщину не потрапляла до збройних формувань УПА. А далі, як згадує Володимир Борсук, почувши наприкінці 1949 року, що на Західній Україні розпочалося будівництво шахт, він «...записався у добровольці». Після короткого перебування вдома в с. Нуйно, з початку 1950 року він став працювати на будівництві шахти №1 в нещодавно заснованому місті Нововолинськ [15, 559].

Саме з цього часу йде другий період життя цього ще молодого, але вже фізично зміцнілого чоловіка. Як свідчать офіційні документи, з 1950 по 1954 рік на будівництві згадуваної шахти він освоїв професії бетоняра, муляра та тесляра. Вірогідно, що на цих роботах Володимир Борсук показав себе найкраще, так невдовзі він вже шахтар введеної в стрій шахти, а потім і бригадир першої прохідницької бригади. Ще пізніше - вже бригадир на Нововолинській шахті №2. Наш герой пригадував у своїх газетних інтерв'ю, що заробітки в ті часи були досить великі, й простий волинський хлопець міг дозволити собі придбати мотоцикл та на кожні вихідні приїздити за 120 км додому в с. Нуйно. З гумором підкреслював, що тоді мотоциклів у селі було два - у нього та голови колгоспу. Невдовзі молодим енергійним бригадиром зацікавилися сусіди - львів'яни і його бригаду в повному складі «...загітували на Червоноградські шахти...». Як свідчать офіційні документи, з 1954 року Володимир Борсук бригадир бригади прохідників шахт №1 та №2 «Великомостівська», а потім бригадир бригади прохідників (майстрів механізованого забою) Червоноградської шахти №1 Великомоствіського будівельного управління комбінату «Укрзахідшахтобуд» Львівської області [11]. Саме на цій шахті наш герой з бригадою, змагаючись з своїми колегами з шахти №9 «Великомостівська» на чолі Героєм соцпраці П. Сапіним, показав визначні результати праці, виконуючи системно кілька норм видобудку! Коли вже на схилі років життя його запитали про можливі підтасовки партійними функціонерами та керівниками шахт результатів цього змагання, то Володимир Борсук заявив, що він ніколи партійним не був, «...але справжнім комуністам, які займалися не балаканиною, а робили діло - симпатизував». Та й взагалі «...шахтарі - народ сильний і...справжній. Серед них фальші не може бути, тільки взаємовиручка, взаємодопомога, один за всіх. Адже щозміни спускаєшся під землю на 500 - 700 метрів, де треба не байдики бити, а працювати по-справжньому» [13]. При цьому з гумором пригадував написане від руки гасло, що фігурувало біля входу в їх шахту: «Байда, Чуркін та Борсук - не пускають кирку з рук!». Водночас він стверджував, що ніяких «приписок» бригадам у ті часи ніхто не робив, а всі його особисті досягнення завдячені важкій кількарічній праці. Майже тими ж словами пояснював мені два роки тому й про свій шлях до Героя соцпраці й нововолинський шахтар Володимир Якович Сівак.

Згадуючи ці часи своєї трудової доблесті Володимир Борсук підкреслив, що його зовсім не здивувало, коли вийшов урядовий указ від 26 квітня 1957 року про присвоєння йому звання Героя Праці з врученням ордена Леніна й золотої медалі «Серп і молот». При цьому знову зіронізував, що з нас вимагали змагатись та постійно перевиконувати «...в три - чотири, а той більше рази норми вуглевидобудку, за перевиконання планового графіка, що, як відомо, завжди присвячувався якомусь партійному з'їзду. Для всіх нас законом був план...». Зокрема, відомо, що в червні 1955 р. прохідницька бригада шахти №2 «Великомостівська», де Володимир Мойсеевич, вірогідно, тоді вже був бригадиром, за місяць проклала 88,4 м шахтного ствола, тобто перевиконала план на 245 відсотків! [2, 25]. Водночас наголосив, що неодноразово потрапляв під час праці у шахтах в ситуації із загрозою для життя, а ще одного разу його з «любові» ще й важко отруїли. Тут можна лише дивуватися з того, де ж бралися сили та був ентузіазм на працю у цих ще зовсім тоді молодих людей? Адже ж не лише за «великі» гроші вони давали такі результати!

Щодо наступного періоду життя Володимира Борсука, то тут лінія його химерної долі робить черговий зигзаг. А розпочався він з вручення в Києві йому вистражданої важкою працею нагороди. З гумором він розповідає, що після вручення йому та тридцятьом іншим трудівникам з «усієї

України» в урочистій обстановці в Києві високої нагороди перший секретар ЦК Компартії України Володимир Щербицький (насправді О. Кириченко. Авт.) «...довго тряс руки й від імені найвищого керівництва тодішнього Радянського Союзу сердечно дякував за плідну роботу». А після цього, «...ми, гірники Львівсько – Волинського вугільного басейну влаштували собі «замочування» в одному з київських кафе... Адже гроші були в кожного й не малі..., замовляли собі всі дорогі, вишукані страви....». А далі, якщо слідувати спогадам Володимира Борсука, гулянка закінчилася тим, що на Центральному вокзалі м. Києва його затримали й забрали у відділення міліції, а Зірку Героя під розписку вилучили, щоб «не вкрали». Що ж, не дарма кажуть, що не лише казкові герої у своєму житті проходять іспит «вогнем, водою і мідними трубами». Наш герой оповіді цілком підтвердив цю неперехідну істину і, якщо підсумувати його розповідь про наступний відрізок життя, то простий волинський чоловік у 33 роки просто не витримав чергового життєвого іспиту саме «мідними трубами», тобто, славою. «...Почалися часті замочування Зірки на місці з приводу й без приводу. А друзів тоді мав багато. До того ж постали проблеми в сім'ї. Мусив шахту кинути і... завербуватися на лісорозробки аж в Архангельську область...»[12]. Володимир Борсук не розповідає надалі якихось подробиць, але цілком вірогідно, що його «завербування» на Північ мало й ще якісь інші причини. З офіційних джерел відомо лише, що з 1957 по 1959 рік він обирався депутатом Львівської обласної ради 6-го скликання, отже він ще два роки після вручення Зірки був шахтарем, а потім раптово розрахувався й вибув з Червонограда [11]. Що остаточно спонукало його до цього взяти достеменно вже неможливо. У членів родини випитувати про таке зовсім не етично, водночас архівні документи про це теж нічого не свідчать. В опрацьованих автором доступних виданнях про шахтарську працю у Львівсько – Волинському вугільному басейні в період 1960-х – 1980-х років він згадується лише раз [2, 65]. При цьому цікавим лишається факт, про те що Герой Соціалістичної Праці Борсук Володимир Мойсейович значиться у всіх відомих каталогах про звиязників цієї славної когорти. Хоча водночас відомо, що з 20747 Героїв соцпраці 87(!) в радянські часи з різних причин були позбавлені цього високого звання[18]. Як вбачається з розповіді нашого героя про видачу дублікату Золотої зірки він почав клопотатися, коли вже розвалювався Радянський Союз. Нічого він не згадував і про вручений йому орден Леніна, що, як відомо, виготовлявся з дорогоцінних металів, а також законні пільги та доплати, що й зараз мають Герої соцпраці, які живуть серед нас. Отже, загадок в історії свого життя герой нашої оповіді залишив надто багато.

Щодо третього етапу життя Володимира Мойсейовича Борсука, тобто після завершення його «зіркового» злету, то з різних джерел відомо, що після проживання та праці на шахтах в м. Архангельську він все ж повернувся у своє рідне село Нуйно. Тут, де проживали дружина та троє дітей, він побудував «...великий дім на центральній вулиці села...», ще багато років до пенсії працював у місцевому колгоспі [13]. Зважаючи на багатий життєвий досвід, жартівливу вдачу та ще й будучи вмілим теслею, то односельчани його поважали та дослухалися до завжди слухних порад. При цьому дуже вузьке коло близьких йому людей знало про його по - справжньому героїчне минуле, а громадськість району та області почула про цю історію лише на початку 2000-х років з його двох унікальних інтерв'ю. Помер Володимир Мойсейович 17 липня 2012 року, оточений піклуванням дочки, зятя та внуків.

Так що можна вважати, що його досить бурхлива життєва «одіссея» завершилась відносно благополучно. Але роздумуючи над всіма перипетіями цієї житейської епопеї простого волинянина та більшості інших наших земляків - Героїв соцпраці, то розумієш, що лише сильна воля, молодечий запал і любов цих дітей Полісся до праці вознесли їх так високо. Водночас мимоволі задумуєшся над тим, як все ж несправедливо поступає з пам'яттю про них сучасне наше покоління. До речі, саме про це ще 20 років тому оповідав у одному з своїх інтерв'ю головний герой нашої розповіді. Він зокрема сказав: «...А про Героїв Соціалістичної Праці, то про них щось і не чути. Коли молодими були, коли трудовою славою гриміли, то й потрібними для держави почувалися. Тепер же ніби кинуті напризволяще, як хочеш, так і живи. Про які пільги мова, коли навіть місцева влада рідко мною цікавиться...» [13]. І це з очевидною біллю в душі говорив уже майже осліплий єдиний Герой соцпраці у тодішньому Камінь – Каширському районі! Показово також, що жодної інформації про В.М. Борсука немає у численних краєзнавчих виданнях з історії як цього району так й Волинської області. Навіть у загальновідомій «Вікіпедії» навпроти його прізвища досі не вказана кінцева дата його бурхливого життя[18].

На завершення варто наголосити, що волинським історикам та краєзнавцям все ж слід розповідати в своїх публікаціях й про цих наших Героїв, а там, де ще можливо, не минати оселі, де вони проживають, зустрічатися з ними та збирати таку цінну інформацію про їхнє життя. Адже лише їх звиязні досягнення, а не якісь ідеологічні комбінації, як це вбачається й з розповідей про Василя Степановича Сарапіна й особливо Володимира Мойсейовича Борсука, давала можливість простим молодим – волинянам у ті роки засвідчувати всій колишній величезній країні про споконвічну любов людині нашого поліського краю до праці та стремління до більш кращого життя.

Додатки:

Біографія.

Сарапін Василь Степанович народився 17 січня 1937 року в селі Мизове Старовиницького району Волинської області. Батьки: тато - Сарапін Степан Йосипович, мама - Сарапінна Марина Андріївна.

Навчався у Мизівській школі. В 1954 році навчався в школі ФЗН (фабрично-заводського навчання) - 6 місяців, зарахований столярем 5 розряду, вважається мобілізованим для роботи на будівництві згідно Указа Президіума Верховної Ради СРСР на строк з 05.11.1954 року по 05.11.1958 року. Служба в Радянській Армії. Навчання в Нововолинській школі ГПШ з 16.08.1959 року по 16.06.1960 року. В лютому 1960 року одружився з Красновою Ларисою Степанівною. В 1960 році зарахований на роботу машиністом 3-го розряду шахти №4 «Нововолинська».

В 1961 році обраний секретарем комсомольської організації. В 1962 році зарахований підземним різноробочим, в 1963 році переведений учнем гірника очного забою, в 1964 - гірником очного забою. В березні 1967 року обирався депутатом Нововолинської міської ради по Нововолинському виборчому округу №103. В лютому 1974 року переведений машиністом вугільного комбайну, в цьому ж році вступив до лав Комуністичної партії Радянського Союзу.

В лютому 1987 року переведений машиністом підземних установок, в вересні 1988 року в зв'язку з ліквідацією шахти №4 «Нововолинська» її ділянки були прислані до шахти №2 «Нововолинська», на посаду машиніста підземних установок, де і працював по 06.12.1990 року.

За час роботи на шахті №4 «Нововолинська» був нагороджений:

- 1970 рік - медаль до 100-ліття з дня народження В.І.Леніна;
- 1975 рік - значок «Ударник 9 п'ятирічки»;
- 1976 рік - значок «Переможець соцзмагання»;
- 1976 рік - орден «Знак пошани»;
- 1977 рік - значок «Переможець соцзмагання»;
- в різні роки - медалі «Шахтарська слава III, II, I степені»;
- 1987 рік - медаль «Ветеран праці».

За роки життя Василь Степанович з Ларисою Степанівною виростили і виховали 11 дітей.

1. Уродженець с. Мизове, шахтар з м. Нововолинська Василь Степанович Сарапін. Фото та текст автобіографії з сімейного архіву.

2. Уродженець с. Нуйно, шахтар - Герой Соціалістичної Праці Борсук Володимир Мойсейович. Фото за 1957 рік.

3. Нововолинська шахта №1. Фото 1950-х років. З особистого архіву М. О. Якименка.

Шахта № 1. Фотографія Коган Семена Соломоновича.
Іх архіву історического народного музею г. Нововолинська.

4. Нововолинська шахта №1. Фото 1950-х років. З особистого архіву М. О. Якименка.

Використані джерела:

1. Денисюк В. Літопис Камінь – Каширищини.- Луцьк: Надстиря, 2001.- 521 с.
2. Ковальчук Г. Розвиток промисловості в Західних областях України за 20 років.- Київ : Наукова думка, 1965.- С.65.
3. Купровський В., Власюк М. Нововолинськ. Прогулянка містом. Путівник.- Нововолинськ, 2014. - С.5.
4. Кавун В. Віддав «зірку» міліціонераві. // «Голос України» від 23 листопада 2005 року.
5. Забродець О. Волинські оstarбайтери (1941 – 1945рр.). Волинь у другій світовій війні. Збірник наукових та публіцистичних статей.-Луцьк: Вежа, 2014.- С.107.
6. Коц М., Осауленко Л. Волинь у лещатах смерті. Публіцистично – документальна повість.- Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня».-2007.-430 с.
7. Попов Б., Сподаренко І. Нововолинськ- місто шахтарів. – Львів: Книжково – журнальне видавництво, 1962.- 98 с.
8. Павлов П. Старовижівщина – поліський край. Історико – краєзнавчий нарис.- Луцьк: Надстиря, 2006 .- С.176.
9. Приходько В. Хто був гірший за німців? // «Волинська газета» від 10 червня 2021 року.
10. Указ президії Верховної Ради СРСР від 26 квітня 1957 року «Про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці працівникам будівництва підприємств вугільної промисловості Української РСР»./«Радянська Волинь» від 28 квітня 1957 року.
11. Указ президії Верховної Ради СРСР від 26 квітня 1957 року «Про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці працівникам будівництва підприємств вугільної промисловості Української РСР»./«Вільна Україна» від 28 квітня 1957 року.
12. Сусік В. Герой Соцпраці з Нуйно. // « Полісся» від 10 липня 2001 року.
13. Сусік В. Зірку Героя носив лише...півдня.// «Вісник» від 19 серпня 2001 року.
14. Солоненко М. Їм праця і сила крила давала.// «Голос України» від 5 вересня 2018 року.
15. Тронько П. та ін. Історія міст і сіл УРСР. Волинська область. – Київ, 1970.- С. 252, 560, 561.
16. Чуркін І. Підземні скороходи.- Львів, 1963. - С.4, 5.
17. Цюриць С. Шахтарська слава – не для нас? // «Волинська газета» від 9 січня 2014 року.
18. Електронний ресурс: [http:// www.](http://www.) Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Борсук Володимир Мойсейович.
19. Документи з архіву родини Сарапіних.

Алла Дмитренко (Луцьк)

ЖИТТЯ, СПОВНЕНЕ БОРОТЬБИ І ПЕРЕМОГ: ДО 85-ЛІТТЯ ВОЛИНСЬКОЇ КРАЄЗНАВИЦІ ОЛЕКСАНДРИ КОНДРАТОВИЧ

13 березня відзначила своє 85-ліття відома волинянка, щира патріотка рідного краю, дослідниця етнокультурних надбань Волинського Полісся, почесна краєзнавиця України, авторка багатьох краєзнавчих досліджень, лауреатка премій імені Миколи Куделі та Василя Кмединського Олександра Павлівна Кондратович. В основу публікації покладені фрагменти розмови з ювіляркою, її спогади, мрії, здобутки і перемоги.

85-ть – то багато чи мало? – «Безперечно, що багато. Але тут головне: що людина встигла зробити за цей час. У будь-якому віці кожному шкода покидати білий світ. Набуто досвіду, знань, щось зроблено, а тобі видається: мало. Тож загадуєш на майбутнє. Але то вже як Бог дасть».

Недаремно кажуть, що в житті як на довгій ниві – тут буває все – невдачі і перемоги. *Що відносить до здобутків і перемог Олександра Кондратович?*

«Найперше, – каже ювілярка, ніколи не кривила душею. Намагалась, як мовлять мої земляки-полісяни, жити по правді. А то завжди не просто. Ніколи й нікого не зраджувала. Але й не прощала зради.

А ще зберегла життя й здоров'я своєї матусі. Воєнне лихоліття, тяжкі випробування по тому ще в ранньому дитинстві дали зрозуміти, що мати – найрідніша і найдорожча людина. Дарма, що постійно хворіє. І ти мимоволі усвідомлюєш свій найголовніший обов'язок: берегти і зберегти їй здоров'я. Бачиш, як вона понад силу надривається над чимось, не вагаючись, кидаєшся на допомогу: «Дайте – я!» Хоч і в самій бракує сили. Ніколи не дозволяла собі непослуху і ніколи нічого в неї не просила. Бо що вона могла дати? Хіба що серце. З восьми літ три роки поспіль випасала корів без будь-якої підміни у свято чи в будень. Збудять тебе зі сходом сонця, і ти, куняючи, женеш худобу на пашу, а приганяєш уже смерком. З невеликою перервою опівдні. І так хочеться погратися з іншими дітками!.. Та я не ремствувала: іншого виходу не було».

У книзі *«Мов спалах блискавки»* Олександра Павлівна пише, що люди вважають дитинство раєм. *«А моє дитинство, – стверджує авторка, – спалила війна».* – «І то в прямому сенсі цього поняття. Наприкінці зими 1944-го посеред вечора в наше село завітав загін «українців». Так називали тоді мої земляки вояків УПА. Чим могли, нагодували. Дали прихисток на ніч. Над ранок на село ринули червоні. Упівці, аби не піддавати населення небезпеці, відстрілюючись, подалися до Полицівського лісу. Розлючені нападники заходилися палити людські оселі. Робили це цілеспрямовано та вміло: спочатку підпалювали хати, а потім, вириваючи палаючі снопки соломи із стріх, несли їх до господарських будівель, що вмиг спалахували, і залишали на обійстях озброєного бандита. Аби господарі нічого не погасили. І в цьому вогняному пеклі забігає на наше подвір'я сусідський хлопчик Юрко Мацик та мчить на город. – Стой! – кричить палій. Але малий не чує і біжить далі. Автоматна черга – і Юрко, розкинувши руки, падає обличчям у сніг. – Та він же – дитина! – вигукує крізь сльози мама. – А мене яка різниця? Сказано стоять, – значит, стой, сволочь! Мене ведь человека убить всё равно что муху!

Через день налетіла нова банда червоних та пограбувала решту села і забрала з погорільців те останнє, що залишилось на них. У мами – кожуха та чоботи, в батька – светра, у мене здоровенний дядюра зірвав з голови крамну хустину. Сказано ж бо: «Народні месники!» Тільки ж мстили не ворогові за народ, – а народові!

Сім'я перебралася до сусіднього села. Напровесні батько вирішив лісом пробратися на рідне обійстя, скопати грядку та посіяти тютюн на розсадку, обіцяючи до вечора повернутися. Не повернувся. Хуторяни знайшли його з відрубаною головою. То була помста за сина – вояка УПА. За два роки не стало і брата. Як таке пережити?!

З Божою поміччю пережили. 1947 року повернулися до рідного села без будь-яких харчових запасів. Тяжко голодували. Проте вистояли. Я дуже хотіла вчитися. Тому вчилася відмінно. Бачачи ж, як матуся радіє кожному моему успіхові, ще більше старалася.

Семирічку закінчила відмінно, при цьому перечитавши всі книги шкільної та сільської бібліотек. Тож, аби погамувати мої читацькі апетити, вчителька російської мови й літератури Марія Іванівна Глоба давала на день-два почитати книгу, яку вона привозила для себе з районної книгозбірні. Той огром прочитаної літератури впливав на формування відповідних критеріїв у ставленні до навколишнього світу і, зокрема, найближчого оточення. Була переконана, що людина може досягти і найскладнішої мети, якщо не покладатиме рук і вперто працюватиме в потрібному напрямку, шукаючи шляхів до втілення її в життя.

У педагогічному училищі також навчалася відмінно, готуючись до майбутньої вчительської праці. До того ж підвищена стипендія полегшувала моє існування, бо взимку мама не могла допомогти харчами. В уяві малювала привабливі картинки шкільного життя і поставила собі за мету здобути вищу освіту. І не яку-небудь – університетську! Спостерігаючи за роботою наших сільських та училищних викладачів, витворила уявний образ Учителя: ерудований, всебічно розвинений, досвідчений, добрий, любить дітей і свою працю. Тож намагалась не лише ґрунтовно засвоювати навчальні предмети, але й на достатньому рівні оволоділа грою на домрі, гітарі, не пасла задніх і на уроках образотворчого мистецтва та співів. Керувала дитячим хором базової школи, при цьому виконувала обов'язки старшої піонервожатої.

У цей час заклади культури здійснювали пошук талантів. Від нашого училища скерували в обласний центр народної творчості групу слухачів, до якої зарахували й мене. На жаль, ніхто з нас сито відбору не пройшов або отримав неприйнятну пропозицію, у т. ч. і я. А все ж ми сприйняли це за успіх.

Виходить, до свого вчительського чину ви підійшли у всеозброєнні? – «Ваша правда. Однак життєві обставини перекреслили мої попередні плани. Довелось, замість стаціонарного навчання в університеті, піти на роботу. Наступного року я поступила на заочне навчання до Одеського держуніверситету і взяла на своє утримання маму. Учительську працю розпочала в Качинській семирічці та отримала під свою оруду найпроблемніший у школі клас: 26 непосидючих хлопчиків і 6 дівчаток, які нічим не поступалися своїм візаві, 13 пропусків занять за один день не вважали чимось особливим. Як не вважали проблемою і зірваний у якогось учителя урок. Потрібно було негайно шукати вихід.

Найперше вирішила пильніше придивитися до своїх школярів, вивчити їхні індивідуальні особливості, зацікавлення та запропонувати якусь спільну справу, яка могла б об'єднати колектив. Шукала в кожній дитині якусь тільки їй притаманну золотинку, формувала мотивацію до навчання, які б допомогли їм більш відповідально поставитися до навчальної праці, власної поведінки й класу в цілому. Як мовиться, хто шукає, той знаходить. Дуже допомогли мені мої власні знання: могла знічев'я допомогти комусь перекласти речення-два з німецької, іншому – у розв'язку задачі. А це своєю чергою сприяло зростанню мого авторитету, отже, й можливостям позитивного впливу на вихованців. І досить швидко було досягнуто успіху. Про різні види та форми нашої спільної роботи можна написати цілий трактат. Або й роман. Крім того, керувала учнівським хором та хором сільської молоді, відповідала за всю художню самодіяльність у школі й у селі. Згодом організувала самодіяльний драматичний театр. А щоб випускники семирічки могли на місці здобути середню освіту, пізніше відкрила 9-ий клас Ковельської вечірньої середньої школи.

Тут, у Качині, почала дописувати до районної газети, брати участь у конкурсах, які вона проводила, більш глибоко зацікавилась пісенним фольклором своїх земляків. По сусідству з нами жила одинока жінка Клавдія Михайлівна Логвинська, або баба Кладьба, як прозивали її в селі. Вона й справді була справжнім бездонним кладезем народної творчості.

Пісеньки, пісеньки,
Скільки я вас вмію,
Позбираю в фартушок,
По полю розсію.

Ой як буде добре,
То я позбираю,
Як буде погано,
Зроду не згадаю, – якось наспівала мені бабуса.

І хоч добре їй ніколи не було, рідні пісні, перекази, приповідки на все життя залишилися в її серці. Мріялось: закінчу університет і запишу збережене в її серці та пам'яті. Університет я закінчила. З відзнакою. На жаль, того ж літа скінчила свій земний шлях і баба Кладьба. Які скарби пісенного фольклору понесла вона на той світ, не мливо навіть уявити!

Пізніше були Нуйнівська, Ворокомлівська середні школи. В останній довелось поєднувати вчительську працю та обов'язки заступника директора. У першій доручили керівництво VIII класом, у якому з V по VII класи змінилось аж шість класних керівників: більше ніж пів року не витримували і кидали. Мені ж вдалося довести їх до X класу та випустити із школи, причому як один із кращих класів. Деколи зустрічаємося, підтримуємо зв'язки телефоном.

А як ви знаходили спільну мову з такими непростими колективами? «– Допомагав індивідуальний підхід та любов до рідного Полісся і України. Ми багато говоримо про всебічний розвиток учнів і дуже мало для того робимо. Важливо, щоб дитина не лише засвоювала основи наук, а й супутні мистецтва: живопис, музику, скульптуру, архітектуру. Хоча нині це видається простим і зрозумілим. А тоді було доступним лише радіо. Тож класний керівник мав подбати про пошук шляхів і засобів для такого розвитку учнів. Не менш важливим було формування у вихованців почуття патріотизму, любові до рідного краю. У той час не рідко можна було почути від сусідів і самих аборигенів: «Полішук затурканий, тупий, відсталий» і т. ін. в тому ж дусі. З перших днів перебування в Качині я записала давній переказ про якогось «тельбатого» та зарозумілого німця, що ні з ким не рахувався й не вітався. Але давні качинці ... таки перевиховали його, і він, залишаючи село, побачив: на озері, що розкинулось посеред села, гуска плаває. То він зняв капелюха та й привітався: «Добрий день, гусь! Навчила мене ваша Русь шапку знімати і «Добрий день» казати».

На жаль, мої учні почули тоді цей переказ уперше (!). Однак активно включились у його аналіз: визначення часу виникнення (Русь!), боротьба поліссян з поневолювачами. Роком пізніше було знайдено давній скарб збруї, що належала якомусь готу, що приходив сюди з метою завоювання, намірився повернутися. Але не повернувся. Либонь, не з власної волі. Такі факти та вміла їх подача не залишають байдужими.

У кожній школі я створювала із старшокласниць вокальну групу. Ми опановували найбільш популярні і значущі авторські пісні та народні. При цьому дуже допомагало моє володіння грою на домрі. То все незабутні, приємні й дорогі спомини...».

Хотілось би, щоб ви хоч кількома словами сказали про свою працю як завідувачки методичного кабінету райвно. – «То відтинок життєвого шляху в 12 років. Саме мені довелося створювати цю нову структуру в освітній галузі району. Моя давня, ще від матусі запозичена звичка працювати так, щоб не було соромно за результат, примушувала повністю віддаватися роботі. Найперше потрібно було подбати про забезпечення шкіл кадрами, адже тоді тут працювало багато людей без спеціальної педагогічної освіти, про вищу навіть не велося мови. Майже. І ми вирішили готувати місцеві кадри, залучаючи до заочного навчання педагогів, що працюють, агітувати й допомагати шкільній молоді, що має нахил до роботи з дітьми, у вступі до педагогічних вишів. Тільки шляхом заочного навчання за цей час здобули вищу освіту 725 осіб. Минуть роки, й завідувач райвно Володимир Тишков скаже: «От ви, Олександро Павлівно, колись зі свічкою в руках шукали, як би заповнити в школах вакансії, а я нині вдень зі свічкою шукаю вакансій, щоб працевлаштувати молодих учителів».

Ми розробили цілу систему роботи з початкуючими педагогами. Організовувалися екскурсії, різні відпочинкові заходи, створили клуби молодих учителів, які очолили президенти. Дехто насміхався: «Полісся – і президенти, ха-ха!» Та ми працювали не покладаючи рук. Наш досвід з молодими педагогами вивчався республіканським і всесоюзним міністерствами освіти. Очолила районне відділення Педагогічного товариства УРСР, яке тісно співпрацювало з таким же Товариством охорони пам'яток історії та культури на чолі з незабутнім П. Троньком. Досліджували й вивчали народну культуру та творчість, навіть ризикнули провести на Новий рік щедрування. І хай то було не повноцінне відтворення народного звичаю, але воно будило народну пам'ять: ми співали – а люди ... плакали. У цей час майже всі вихідні я присвячую вивченню народних звичаїв та обрядів, записам пісенного мелосу. Улітку 1976 року записую два весільні обряди в Гуті-Камінській та Видричах. І в цей же час попадаю в поле зору місцевих кадебістів, Олександр Симонов буквально ходить по п'ятах, отримую перлюстровані листи. Рятують мене участь у VI з'їзді Педтовариства та перехід на роботу до його обласного відділення. За чотири роки в ньому виводжу наш підрозділ на друге місце в Україні. Мене обирають делегатом і VII з'їзду.

Вихід на пенсію позбавив службової поденщини. Читала лекції в у ВППО, зустрічалася з учителями та учнями Волині. Багато працюю над вивченням народної культури, традицій та звичаїв, мелосу поліщуків, впорядковую зібраний матеріал, пишу книги. З Божою поміччю вдалося видати 18 книг: «Калиновий квіт Полісся» (співаник), «Народини, або Дарована Богом свіча: родильні звичаї Західного Полісся», «Народний календар Волинського Полісся», що були визнані «Книгами року», «Нуйно: на скрижалях історії та сьогодення». Книгу «Весілля на Поліссі» поповнила розділами: «Вінкоплетини», «Коровайний та сирний обряди на поліському весіллі», «Особливості поліського весільного етикету» і видала працю «Поліська весільна епопея». Не простим сторінкам свого життя присвятила книгу споминів «На перехрестях долі».

Коли моє рідне село Кримне з його 400-літньою історією віроломно позбавили статусу окремого населеного пункту та історичної назви і приєднали до його колишньої вулиці Брониці, що тільки 40 років тому стала селом, кинулась на відвоювання справедливості. Спочатку була сама. Згодом приєдналися ще дехто із моїх земляків. 9 років тривала боротьба. Але ми перемогли! Ще 9 років потратили, аби дорожники поставили відповідні знаки на в'їзді та виїзді із села. Довелось навіть написати книгу «Кримно і Броніця: минувшина та сьогодення» (близько 200 сторінок). Але праця не пропала марно: коли Українська Церква отримала статус Помісної, моє рідне село було першим у районі, що перейшло до ПЦУ. Свій вірш, присвячений селу, закінчую словами:

*Й ти відродилось, село моє,
І будеш довго, довго жити!
Тож ще зозуля нам кує
І сонце сяє у зеніті.*

Своє 85-ліття зустрічаю книгою «Мов спалах блискавки: Камінь-Каширське педагогічне училище в документах, персоналіях та споминах», що побачила світ три місяці тому. Тож поки рука тримає стил, а пучки знаходять клавіші комп'ютера, працюватиму».

Нехай сонце вашого життя ще довго «сяє у зеніті»! А до звання почесний краєзнавець України, премій імені Миколи Куделі, Василя Кмецинського додадуться інші відзнаки.

ЖУРАВЛИНЕ З ГЛИБИНИ ВІКІВ

Кожне село, як і людина, має свої таємниці. Припорошені сивиною давнини, прикриті важкими замками вікової історії, вони завжди ваблять до себе, запрошуючи зазирнути у незвідане, що їм намагаються зробити найбільш неспокійні серця. І передають найдопитливіші свої свідчення з покоління в покоління - від батьків до дітей. Так і в селі Шайно, нині Журавлиному. Вже кілька століть прагнуть люди зазирнути в історію «Панських могилок», як називають тут давно старовинне кладовище. Старожили розповідають, що вона ведеться від тих часів, коли гетьман Іван Мазепа воював із солдатами Петра І.

Один із церковно-приходських літописців назву села пояснює тим, що поблизу його є три могильні насипи чи кургани, які свідчать про те, що на цьому місці була велика битва росіян із поляками і шведами. За історичними свідченнями, могутній російський імператор Петро Великий посилав своє військо на допомогу польському королю, своєму союзнику Августу Саксонському, на якого напав шведський король Карл XII. У цій місцевості відбулася велика битва російських військ зі шведами. Загинуло багато воїнів. Насипали на горі три великих могили, обнесли їх валом. А посередині посадили молоденьку грушу, котра з часом виросла, розкинула своє віття. Так як загін росіян воював під керівництвом боярина Шейна, то і місцевість називали його іменем. У 1933-1935 роках у пам'ять про полеглих на середній могилі поставили хрест, священник освятив це місце, щоб було усе по-Божому, по-християнському. І так тривалий час село називали Шейном, Шайном. Микола Теодорович пише, що ця історія не є чимось більшим, як плід фантазії літописця. Село Шейно походить від древнього Шайно, яке за історичними даними існувало на два століття раніше від російського полководця Шейна.

Перша писемна згадка про село Шайно (Журавлине) датується першою половиною XVI століття (1538 рік), коли воно належало князю Василю Михайловичу Сангушку-Ковельському.

У 1543 році село разом з іншими поселеннями Ковельського маєтку стало власністю королеви Бони. Перекази про цю королеву довгий час були поширені серед людей старшого віку. В неприступній болотистій місцевості на підвищенні був розташований її замок. До цього часу це урочище називається «Замкова». Коли королева добиралась до нього, карета загрузла в болоті. Ще й дуже голосно кавкали жаби. Королева Бона сердилась і довго наказувала їм замовкнути, але ті не слухали. За непослух жаби були прокляті Боною на «вічне мовчання». Тому і по сьогоднішній день, хоч і пройшла там меліорація, в канавах ніколи не чути квакання жаб.

Після смерті Бони село увійшло в число королівських маєтків. Через рік король подарував Шайно російському князю Андрію Михайловичу Курбському. Після смерті Андрія Курбського (1583 рік) деякий період Шайно було в володінні його дружини Олександри Петрівни Семашківни. З 1583 року село належало до маєтку Визва (також володіння Курбського) і входило до складу Ковельського староства.

В одному з історичних документів сказано, що князь Курбський передав княгині «замок» Ковель з усіма будовами та вогнепальною зброєю, також місто, передмістя з фільварками і млинами Ковельськими, палаци і волость, до того палацу прилегли: палац Гридковичі, палац Шайно, палац Хотешово та інші.

18 травня 1585 року слуги, бояри і селяни покійного князя Курбського скаржилися уряду Володимирському про образи, спричинені їм княгинею, про те, що Курбська «в Шайно віддала фільварок якомусь Сокольницькому, людині, яка не мала ніяких заслуг перед домом Курбських».

У 1590 році Ковельський маєток, а також село Шайно були відібрані в Олександри Петрівни і передані Андрію Фірлею із Домбровиці, каштеляну-радянському, який був зобов'язаний сплачувати податок на користь королівської казни з 55 полупанів 742 гроша, з одного ремісника по 4 гроша [2, 178].

У 1832 році село належало поміщиці Ржевуцькій. Після падіння кріпосного права селяни мали невеликі наділи землі по 2-3 га. Основна ж маса земель належала церкві і поміщикам, який жив у селі Кругель. У 1872 році частина села була продана священником Дашкевичем дяку Тарановському.

Відомий історик і дослідник О. М. Цинкаловський у своїй книжці-довіднику «Стара Волинь і волинське Полісся» писав: «Я вивчав все, що можна було знайти на землі волинян, і про них. У 19 столітті в селі Шейно було 164 двори, 1064 жителі, початкова школа, дерев'яна церква і два вітряки».

Церква в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці в селі збудована невідомо ким і коли. Вона була дерев'яна, на кам'яному фундаменті, із дзвіницею. В 1877 році її заново перебудували. За словами приходського літописця, священниками у церкві були Кирило Точинський, Іоан Концевич, Яків Абрамович, Євстафій Косаковський, Никанор Любачевський.

Церковно-приходська школа існувала тут з 7 жовтня 1885 року. Навчання в школі тоді було обов'язковим. У 1903 - 1907 роках у школі навчалося близько 60 учнів. Навчальний рік розпочинався 1-го жовтня і закінчувався перед Вербницею. Для учнів 4 класу, які вже закінчували школу, навчання продовжувалося ще на місяць, після чого спеціальна комісія екзаменувала їх і випускала зі школи. Лазарук Яким Іванович згадував прізвища вчителів школи: Лобачевського Милітона, Філюка Михайла. За часів панської Польщі в селі була побудована нова чотирьохкласна школа, в якій вчителювали: настоятель храму Досінчук, поляк Осінський зі своєю дружиною, поляк Куклінський.

Внаслідок триразового поділу Польщі Волинь, як і ряд інших земель, увійшла до складу Російської держави. Тому багато селян села Шайно служили в царській армії, на Балтійському флоті, воювали в I Світовій та Громадянській війні. Одним із провідних полководців був виходець із Шайна Охримук Василь, який все своє післявоєнне життя прожив у м. Харкові.

Після 1921 року Волинь, і в тому числі с. Шайно, була окупована панською Польщею.

За статистичними даними 1939 року в селі було 1094 жителі, 242 селянських і 6 куркульських господарств. Половина господарств була безкінною. Одна початкова школа на 30 дітей, церква. У Свято - Покровській церкві служба в ті часи здійснювалася українською мовою. В 1932 році у Волинському воєводстві розгортається рух, який охопив і Шайно. Рухом цим керувала КПЗУ. В селі з'являлися комуністичні листівки, вивішувалися прапори. Членами КПЗУ були з 1924 року Шум Каністрат Іванович, в 1932 року - Лавринюк Євламій Гаврилович, Яцина Михайло Йович, Підбільський Трохим Євдокимович, а 1936 року - Тишик Григорій Якович.

Але, на противагу комуністам, в селі були патріоти своєї землі, свого народу, які об'єднувались і боролися за національну ідею, за волю України. Членами ОУН в 30-ті роки були Яцина Микола, Шум Феді і Шум Олексій.

У 1939 році відбулося возз'єднання Західної України з УРСР. У 1940 році були розділені між бідняками церковні і куркульські землі. В цьому ж році було організовано колгосп ім. Димитрова, який проіснував недовго.

24 червня 1941 року село було окуповане німцями, які відразу спалили 26 дворів с. Шайно. В червні 1943 року за вбивство німецького солдата спалено 302 двори. Решта села була спалена в 1944 році при проходженні через село лінії фронту. За роки війни від рук загарбників загинула 21 людина, бандерівцями вбито 37.

Довго радянські війська не могли прорвати оборону міста Ковеля. Лінія фронту проходила біля села з березня по липень 1944 року якраз через вище згадані «Панські могилки». Загиблі лежали на полях, як снопи, кров звідти стікала рікою до села. Ще й сьогодні тут можна знайти «подарунки війни» - міни та снаряди.

Про те, як була прорвана оборона, описується в книзі Володимира Жарка «Особливо небезпечний для рейху». Командування фронтом направило сюди 41 штурмовий батальйон під командуванням вірменина Мірзояна Арама Шаміровича з завданням негайно визволити село. Перша атака позицій противника була невдалою. Щоб уникнути втрат, Арам Шамірович вирішив діяти по-іншому. Пізно ввечері 4 липня розвідники батальйону безшумно зняли вартових на німецьких позиціях, зайняли доти, з яких, як і німці, давали кулеметні черги (щоб загарбники, які знаходилися в селі, нічого не запідозрили). Червона і зелена ракети сповістили воїнам батальйону про початок атаки. Все пройшло миттєво. З місць ночівлі фашисти вискакували в спідній білизні, бігли в болото, що було в центрі села, піднімали руки і кричали: «Капут». 5 липня 1944 р. стало днем визволення села. Також 5-6 липня було визволено м. Ковель. У 1982-1986 роках Арам Мірзоян тричі приїжджав у с. Журавлине, бо воно було йому дуже дороге. У сімдесятих роках гостями учнів школи були учасники визволення району: казах Мусаєв Єргалі Мусаєвич зі своїми бойовими товаришами.

Під час боїв за визволення села загинуло немало воїнів, які були поховані у братській могилі села, а пізніше їх останки перевезені у братську могилу селища Луків (Журавлине до 1959 року належало до Луківського району). А в 1968 році при будівництві нової хати житель с. Журавлине Лукашук Іван розкопав могилу з рештками невідомих радянських солдатів, які урочисто було перепоховані на сільському кладовищі.

У роки війни приміщення школи згоріло. Після визволення села навчання дітей проводив Шум Федір Маркіянович, який закінчив Ковельську гімназію. Навчання проводилося в хаті, яка ледве уціліла. У 1946 році навчання проводилось у хатах Томашука Петра Сидоровича, Ланця Степана Родіоновича, Яцини Степана Тимофійовича.

Будівництво нової школи почалося в 1947 році, коли директором був Патій Володимир Микитович. Матеріал для будівництва був привезений з с. Кукуріки. Відразу було побудовано дві класні кімнати (від центральної вулиці села), а згодом решта дерев'яного приміщення. Цегляна частина школи була добудована в 1964 році при директору Мірошнику Івану Савичу (родом з Сумщини). З

1949 року і до виходу на пенсію в школі працювала Лазарук Марія Миколаївна (родом з Сумщини). До 1961 року школа була семирічною, згодом - восьмирічною

У селі Шайно в 1943 році діяли і здійснювали військові операції воїни УПА. Особливо потрібно відзначити участь Шума Олексія, він же «Олекса», псевдонім «Вовчак». Юнаком вступив до ОУН, проводив ще за Польщі серед молоді Ковельщини підпільну організаційну роботу. Проїшов військовий вишкіл при Ковельському окружному проводі. За дорученням ОУН на початку березня 1943р. організував перехід до лав УПА всієї української поліції Ковеля. Під керівництвом Олексі Шума було звільнено всіх в'язнів німецької тюрми, а також невільників з табору полонених.

Однією з найвдаліших була військова операція, коли після кропіткої розвідки 15 травня 1943 року спецзагін УПА «Помста Полісся» під особистим командуванням Олексія Шума зробив засідку на шляху Ковель - Брест, неподалік села Кортеліси. У результаті вдалої засідки та коротенького, але запеклого бою було ліквідовано шефа німецьких штурмовиків генерала Лютце з його штабом. «Вовчак» був здібним бойовим старшиною, командував серйозними військовими операціями УПА проти німців. Під час однієї з таких акцій хоробрий командир загинув. Сталося це 20 березня 1944 року на хуторі Луковичі Іваничівського району. Смерть Шума Олексі стала великою втратою для повстанського руху Волині, бо він належав до найвидатніших бойових старшин УПА. Бойові побратими поховали свого командира на кладовищі с. Жашковичі Іваничівського району. У 2004 році в березні на могилі героя України зібралися патріоти з усієї Волині, щоб вшанувати світлу пам'ять великого борця за волю рідної землі.

У селі Шайно таких вояків було багато, яких знали на всю округу. Це Яцина Василь і Яцина Андрій, Лазарук Василь і Лазарук Михайло, Шум Микола (брат Олексі), Самолюк Степан і Самолюк Євгенія, Самолюк Андрій, Лавринюк Михайло, Роюк Роман, Яцина Михайло і Яцина Трохим, Хом'як Йосип, Лавринюк Яків, Солодуха Омелян, Судима Самійло, Шум Федір, Підбільський Михайло та інші. Після закінчення війни ті, хто залишився в живих, були замучені, закатовані, відправлені на 25-річне ув'язнення за національну ідею, за українську душу, за те, що були патріотами своєї землі, свого народу.

7 червня 1946 року Указом Верховної Ради село було перейменовано з Шайна в Журавлине. Існує легенда, що село перейменовано в честь лейтенанта Журавльова, який загинув під час визволення села.

В 1947 році було створено колгосп «Перемога». Першим головою колгоспу був Ланець Петро Іванович. Хто зберіг за роки війни реманент, коні, того вивезли в Сибір. Таких сімей було більше десятка.

У 1949 році братами Якимом та Іваном Лавринюками (у минулому членами КВЗУ) в селі було створено партійну організацію.

Колгосп «Перемога» став досягати певних успіхів уже за головування Олександра Семеновича Білінського. В той час село Журавлине належало до Ковельського району. В 1963-1964 роках колгоспники почали одержувати на зароблені трудяні зерно, цуко. Господарство починає займатися льонарством, яке стало приносило прибутки.

У 1967 році с. Журавлине знову переходить в інший район. У Стару Вижівку з Ковельського району направили першим секретарем райкому партії Бориса Сніжка, і він колгосп «Перемога», як перспективне господарство, забирає в Старовижівський район. До Старовижівського району відійшло не тільки Журавлине, а й села Паридуби та Смідин.

Головою колгоспу стає Тунчик Михайло Данилович, вчитель із с. Дубечного. А в 1970 році головою колгоспу в с. Журавлине направили молодого перспективного організатора Шевчука Миколу Івановича, здібного, дисциплінованого організатора, який задав велику перспективу селу і по сільськогосподарському виробництву, і в соціальній сфері. За головування Шевчука М. І. колгосп досяг небувалих раніше успіхів. У 1972 році колгосп «Перемога» нагороджується Прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС та ЦК ВЛКСМ.

Багато колгоспників були нагороджені орденами і медалями. Мабуть, у жодному колгоспі Старовижівського району немає стільки орденоносців. Яцина Галина Григорівна та Лазарук Юхимія Василівна нагороджені орденами Леніна. Шум Віра Іванівна - орденом Жовтневої революції, Батильчук Ганна Володимирівна, Денег Андрій Зіновійович, Лавринюк Григорій Федорович, Лавринюк Лідія Петрівна, Ткачук Степан Лаврентійович, Устимук Марія Мойсеївна - орденами Трудового Червоного Прапора. Приступчук Галина Василівна отримала Грамоту Президії УРСР.

У 1978 - 1989 роках колгосп «Перемога» очолював Григорій Кіндратович Сачик, а головою Журавлинської сільської ради була Ольга Федорівна Лавринюк. У ці роки і колгосп, і сільська рада були визнані за хороші успіхи були відзначені не тільки в районі, а й в області. Журавлинська сільська рада завжди займала III місце по області за своїми показниками, а колгосп «Перемога» - перші місця в

районі по вирощуванню сільськогосподарської продукції (льону, картоплі, зернових, цукрового буряка) і по надоях молока.

5 грудня 1974 року в селі було відкрито новий Будинок культури, а в 1988 році - дитячий садок.

У 1994 році побудована двоповерхова простора школа. Будівництво школи розпочалося в 1992 році, а 10 листопада 1994 року вчительський та учнівський колективи святкували новосілля. За роки існування школи з 1947 року і по даний час зі школи вийшло 1360 випускників. Серед них визнані інженери: Лукашук Григорій Григорович - лауреат Державної премії в Києві, Хом'як Григорій - інженер космічного конструкторського бюро в Москві, Лазарук Євген - у Львові, Ничипорук Євген - у Дніпропетровську. Багато теперішніх випускників стали працівниками банків, економістами, юристами, лікарями та вчителями.

У 1995р. с. Журавлине вдруге була відбудована Свято-Покровська церква. Першим настоятелем був священник Володимир Береш. У 2009 р. відкрито Будинок молитви релігійної громади ХВЄ.

На базі сільськогосподарського підприємства «Перемога» у 2000 році утворено ТзОВ «Журавлине». Його співзасновниками були Лазарук Ю. Є., Самолюк А. А., Батильчук М.М., Яцина Р. К., Приступчук О. В., Шух Н. Є.. Директором його став Лазарук Ю.Є. У серпні 2009 року ТзОВ «Журавлине» припинило господарську діяльність і було ліквідоване.

На даний час в селі нараховується 130 дворів, проживає 540 жителів.

Список використаних джерел:

1. Архів Журавлинської сільської ради.
2. Теодорович М. Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному і ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії. Т. 5.
3. Цинкаловський О. М. Стара Волинь і Волинське Полісся – Т. 2. – Вінніпег, 1986. – 580 с.

Микола Шаясюк (сміт Стара Виживка)

АЛЕКСЕЄВ ФЕДІР КОРНІЙОВИЧ - НАРОДНИЙ ВЧИТЕЛЬ, ОРГАНІЗАТОР, СПРАВЖНИЙ ІНТЕЛІГЕНТ І ПАТРІОТ – ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ БУКВИ

*Світлій пам'яті голови колгоспу імені Сталіна
у селі Мизово (25.03.1954 - 24.07.1960 р.) присвячується.*

У середині 50-х років двадцятого століття, а точніше 25 березня 1954 року, в історії села Мизово та місцевого колгоспу імені Сталіна, появляється постать Людини Алексеєва Федора Корнійовича на посаді голови правління артілі, яка відіграла величезну організаторську роль в економічному і культурному розвитку і зростанні колгоспу і села та його жителів.

Він був людиною високоінтелегентною, культурною, дисциплінованою, вимогливою до себе і людей.

І сьогодні, у пам'яті, повертаючись у ті роки, коли господарство очолював Ф.К. Алексеєв, по іншому, - в історичному і філософському плані не можна сказати інакше як: "Роль особи в історії".

Тільки за 6 років його головування в колгоспі і на селі було побудовано стільки господарських та соціально-культурних об'єктів, що його всім наступникам вдалося це зробити приблизно більше як за тридцять років. Потрібно підкреслити і те, що всі новобудови були зведені силами мизівських трударів і без будь-якої допомоги держави, а тільки за кошти колгоспу.

Історія направлення Ф.К. Алексеєва головою колгоспу в село Мизово з посади завідуючого Старовижівським районним відділом освіти у березні 1954 року цікава і в дечому неочікувана.

Ф.К. Алексеєв був направлений у нашу область із Вінничини на посаду завідуючого Седлищенським Райвно 12 березня 1945 року і пропрацював до березня 1954 року на різних освітянських посадах району і області.

Згідно з офіційними документами Старовижівського райкому партії (Лист № 72/5 від 23 лютого 1954 року має такий зміст:

«Секретарю Волинського обкому партії тов. Пономаренко, копія завідувачому обласного відділу народної освіти): На виконання рішень вересневого 1953 року Пленуму ЦК КПРС по зміцненню партійних організацій і колгоспів району відповідними кадрами, та враховуючи прохання завідувачого районним відділом освіти Алексєєва Ф.К. направити його на роботу в колгосп, бюро райкому партії просить звільнити його із займаної посади. Секретар райкому партії П.Євтушенко».

Але, одночасно потрібно відмітити, що робота районного відділу освіти під керівництвом Ф.К. Алексєєва за підсумками підготовки шкіл району до нового 1952/1953 навчального року була визнана найкращою в області та удостоєна перехідного червоного прапора, а за підсумками 1953/1954 року визнана другою в області. Підстав для звільнення не було.

Однак, як розповів його син Д.Ф. Алексєєв, про що розповідав йому батько, причиною направлення в село, був виступ Ф.К. Алексєєва на районних зборах комуністів (так тоді називався пленум райкому партії), де він піддав критиці бюро райкому партії за повільну роботу по зміцненню колгоспів району кращими кадрами. Секретарям райкому партії критика не сподобалась і Ф.К. Алексєєва вирішили направити головою колгоспу імені Сталіна в село Мизово.

Другою причиною направлення в с. Мизово стало те, що протягом 1951- 1953 років об'єднаний колгосп імені Сталіна був у числі відстаючих. (Колгосп імені Сталіна в с. Мизово був створений 11 лютого 1948 року, а колгосп імені Тельмана 13 жовтня 1948 року. Весною 1951 року, на виконання постанови ЦК ВКП (б) та Ради Міністрів Союзу РСР та постанови ЦК ВКП (б) України і Ради Міністрів УРСР від 16-18 листопада 1950 р. "Про укрупнення дрібних колгоспів та зміцнення складу голів колгоспів". Об'єднаний колгосп імені Сталіна у 1951 році очолив Дубік Григорій Степанович.

Але, маючи великий людський потенціал (у 1953 році у селі проживало 2296 чоловік), хороші землі, артіль майже по всіх показниках була в числі відстаючих. Наприклад: 31 серпня 1952 року районна газета "Сталінський прапор" публікуючи зведення про хід осінньої сівби зернових повідомляла, що із 17 колгоспів, мизівське господарство було на останньому місці.

Крім цього у цьому номері газети у статті "Чому відстає колгосп імені Сталіна?", журналіст Малашевська, розкриває багато інших недоліків у господарюванні артілі.

Повідомлення і наступних номерів газети за 1952-1953 роки, замітки і публікації підтверджували відставання колгоспу імені Сталіна і по інших показниках і ходу сільськогосподарських робіт. Тому Ф.К. Алексєєв, високоорганізований, освічений і дисциплінований керівник-організатор найбільше підходив на посаду голови колгоспу, щоб навести дисципліну, вимогливість і порядок серед кадрів середньої ланки і всіх трудівників села.

Ось як згадує про його прихід в село, колишній колгоспник, Матлах Василь Якимович, який на початку був шофером у Ф.К. Алексєєва: «То було на початку весни у 1954 році. Я тоді був шофером на новій грузовій машині ГАЗ- 51, бортова і возив старого голову колгоспу Дубіка Г.С. Як привезли нового голову колгоспу з району, то Алексєєва Ф.К. обирали в старому клубі. Було начальство районне. А вже на другий день Дубік Г.С. передав Алексєєву Ф.К. документи і печать і я став возити нового голову на тій же бортовій машині. Але нею більше я їздив з головою в район, а по селу він їздив на виїзних конях, а машиною я возив все: і дрова, і лісоматеріал для колгоспу і людей, зерно, всякі запчастини з сільгосптехніки до тракторів і до всього що треба.

Скажу, що через рік-два як обрали Алексєєва, то люди в селі побачили що прийшов настоящий хазяїн. Новий голова був дуже працьовитий і всіх заставляв робити, їздив по полях і фермах. Дуже зайнявся стройкою і по всіх бригадах будувалося, і в селі будувалося. А вже в кінці 50-х років колгосп викупив всі машини і трактори в МТС, стали і свої комбайни і культиватори і плуги тракторні і все все. Як потом прийшли другі голови то вони стільки не зробили як Алексєєв Ф.К. Потім не раз його згадували люди добрими ділами, як його забрали з Мизова у Вижву, а потім у Любомль. Люди дуже шкодували за ним. Хай йому буде вічна пам'ять».

Про обрання Ф.К. Алексєєва головою колгоспу імені Сталіна згадує Дудинець М.В.: « То було здається у березні 1954 року, у старому клубі і людей було багато і я там був. Із району був голова райвиконкому Пасічник П.Т., а привіз його на "Победі" (твій рідний дядько, мамин рідний брат Барановський П.Т). Як його обрали головою то по колгоспу його возив на виїзних конях Рудик Лук'ян. А потім появилася перша легкова машина "Москвич-403, яку скоро Алексєєв Ф.К. продав у Буцинь і купив хорошу грузову. (Він раніше думав про колгосп, а потом про себе). Через пару років, як получили хороший урожай льону (насіння і волокна) то колгоспові дали у премію легкову машину «Победа» з області. Але Алексєєв Ф.К довго не їздив, а забрали в райком. А за те йому дали "Москвич - 405" і на додачу грузову машину. Жив Алексєєв Ф.К. у хорошій сім'ї на квартирі у Рудика Івана Івановича і його жінка Уліта Іванівна, яка готувала йому обід, а потім там жила і сім'я голови».

Ці спогади Матлаха В.Я., Дудинця М.В. та багатьох інших жителів села (всього не можна перелічити) засвідчили про велику організаторську роботу Ф.К. Алексєєва у розбудові соціально-культурних закладів села та головне у зростанні економіки і грошових доходів колгоспу імені Сталіна.

Якщо у 1953 році доходи артїлі становили 192627 карбованців то за підсумками господарювання у 1957 році вони склали 1 мільйон 200 тисяч карбованців.

З приходом Ф.К. Алексєєва на посаду голови колгоспу, в селі Мизово розпочалося широке будівництво. На перших порах була побудована (реконструйована) потужна колгоспна електростанція, де встановлено сильний дизельний двигун, що приводив у рух два генератори, які виробляли електроенергію, щоб до максимуму електрифікувати виробничі процеси та дати електроенергію в будинки жителів.

Як бувший заврайвно Ф.К. Алексєєв потурбувався і допоміг середній школі побудувати свою автономну електростанцію, електроенергії якої вистачало на всі потреби школи.

Розпочалося будівництво приміщення контори колгоспу, яке до цього знаходилося в старій хатині. Після завершення його будівництва тут розмістилася і сільська рада, сільська бібліотека, поштове відділення, радіовузол і кімната відпочинку на верхньому поверсі. За рік приміщення було здано.

Була швидкими темпами введена в експлуатацію колгоспна пилорама, яка була одною з найкращих в окрузі і працювала майже круглодобово.

Щоб порізати деревину на дошки або бруси селянам потрібно було записуватися у графік, так як дуже багато лісоматеріалу розпилювалося для колгоспних потреб. Привозили на розпилку деревину із інших сіл.

З метою прискорення будівництва на селі і забезпечення колгоспу і жителів села стіновими матеріалами був побудований цегельний завод, директором якого довгий час був Гречина Гнат. Тут у літній період працювало багато старшокласників, які козлували і штабелювали цеглу, просушували її у шопях.

Для потреб у колгоспників був побудований млин (його приміщення ще збереглося і на сьогодні), де крім помолу зерна була крупорушка та ступа для обмолоту проса. Пізніше тут були встановлені і вальці для помолу високоякісного борошна.

З ініціативи Ф.К. Алексєєва у 1958 році розпочалося будівництво дитячих ясел, які у травні 1959 року були здані і відкрили двері для дітей сільських трудівників. Про це писала 7 червня 1959 року районна газета «Шлях жовтня». Тільки пізніше, через два роки, коли у школі не вистачало класних кімнат, ясла змушені були тимчасово віддати під школу. Правління колгоспу постійно надавало допомогу під час будівництва сільського сільмагу. А вже у 1957 році у селі, для потреб жителів, працювало шість торгових точок і шкільний буфет.

Протягом 1954-1957 років у селі повністю закінчилась радіофікація села. Майже у кожному будинку встановлено радіоточку. У селі запрацював колгоспний радіовузол, яким завідував колгоспний електромеханік Дарчук Петро Йосипович. Тут був створений сількорівський пункт у складі Сарапіна Й., Зоценка А.І., Бабича П.Л. Лектором працювала Вальянікова Н.І.

7 травня 1959 року в районній газеті «Шлях жовтня» сількорівський пункт повідомляв: «В першому році історичної семирічки колгоспники артїлі імені Сталіна взяли соціалістичні зобов'язання: виростити по 11,8 цнт. зернових, 4,5 цнт. льону волокна, 4 цнт. насіння льону, 110 цнт. картоплі, по 600 цнт. зеленої маси кукурудзи. Станом на цю дату із плану 150 га кукурудзи, посіяно 120 га, в т.ч. на 60 гектарах підсіяно кормових диньок по кукурудзі. Перед у соціалістичному змаганні веде бригада Прожижка П.З. В колгоспі йде місячник по заготівлі торфу. На 1 травня 1959 року екскаваторник Дричик П.В. добув 1700 тонн торфу, з яких 1000 тонн вивезено на поля. Заготівля торфу продовжується.

Й. Сарапін - секретар парторганізації, А. Зоценко редактор колгоспної багатотиражної газети «Шлях Леніна», П. Бабич – сількор».

На чотирьох комплексних бригадах було побудовано 20 виробничих приміщень, на кожній бригаді кормоцех, силосні башні, зерносховище, криті токи, кукурудзосховище, картоплесховище, майстерня і гаражі для механізаторів, великий чотирьохрядний шлакобетонний свинарник.

Після лютневого 1958 р. Пленуму ЦК КПРС та березневого пленуму ЦК Компартії України «Про розвиток колгоспного господарства та реорганізацію МТС», колгосп імені Сталіна за свої кошти викупив всю сільськогосподарську техніку і трактори МТС, які були закріплені за колгоспом і став одним із найкращих в районі по забезпеченню технікою.

Як педагог і бувший завідувач райвно, Ф.К. Алексєєв постійно допомагав школі і особисто директору школи Зоценку А.І. До нового 1957/1958 навчального року Мнзівська середня школа мала 8 класних кімнат- кабінетів, слюсарно-столярну майстерню, 3 учнівських гуртожитки, теплицю, зразковий стрільковий тир, кролеферму, велику пришкільну ділянку.

Правління колгоспу імені Сталіна і особисто Ф.К. Алексєєв турбувалися і про людей старшого віку. Розповідають, що коли до його в контору на прийом приходила старша людина (жінка чи чоловік) то він сам раніше виходив з кабінету і запрошував їх до себе, вислухає і обов'язково вирішить людську

проблему і допоможе.

Коли він дізнався від людей, що в селі є самотні люди, які не мають змоги спекти хліба, він приймає на засіданні правління колгоспу і виконкому сільської ради рішення щоб визначені бригадами і сільською радою жінки пекли хліб (борошно поставляло сільпо, а колгосп оплачував його вартість), і підводами довозили старим людям хліб. Таких підвод було виділено на село аж три і у визначені дні безкоштовний хліб доставлявся стареньким. Це була справжня турбота про людей.

На початку 1958 року у селі Мизово почалася закладка фундаменту під новий колгоспний будинок культури на 300 місць. Лівову частину роботи по виготовленню документації, завезенню каменю і щебня з кар'єру, придбання лісоматеріалу, цементу, цегли - лягло на плечі Ф.К. Алексєєва.

Розповідають, що в будівництво нового будинку культури включилося все село: депутати сільської ради, комсомольці, молодь, старшокласники школи, партійно-господарський актив колгоспу.

Довгоочікуване будівництво (сім років) завершилось у грудні 1964 року, а в січні 1965 року його урочисто відкрили, присвятивши 95 річницю від дня народження В.І. Леніна. Жаль, що тоді на відкритті колгоспного сільського будинку культури не було Ф.К. Алексєєва. (він тоді працював завідувачем Любомльським райвно). Село тоді відносилось до Ковельського району.

Широкий розмах будівництва, вагомі успіхи у соціально-культурному розвитку села Мизово та економічне зростання колгоспу імені Сталіна були відмічені районною та обласною владою.

За підсумками спільної роботи виконкому Мизівської сільської Ради та правління колгоспу імені Сталіна, у обласному соціалістичному змаганні за 1957 рік Мизівська сільська рада була визнана найкращою в області.

Виконавчий комітет Волинської обласної ради депутатів трудящих випустив у вересні 1958 року спеціальну брошуру: «З досвіду роботи Мизівської сільської Ради депутатів трудящих Старовижівського району», в якій детально, у розповідях Стасюка С.С., Ф.К. Алексєєва, Г.С. Дубіка, Г.В. Кузьмінця, С.А. Дубіка, А.І. Зоценка, розкрито вагомі здобутки мизівців за 1954-1958 роки, дано коротку історичну довідку про село і його жителів.

Не обійшлося і без активної участі Ф.К. Алексєєва робота по будівництву і відкриттю пам'ятника-обеліска колишнім членам КПЗУ Климу Куптію та Кирилу і Івану Сарапіним, який урочисто відкривало районне та обласне керівництво 17 вересня 1957 року.

В той день на лісовій поляні недалеко обеліска була організована і районна сільськогосподарська виставка, підготовку якої здійснювало правління колгоспу імені Сталіна та виконком сільської Ради.

Ще одна новобудова виросла в селі у час, коли Ф.К. Алексєєв був головою колгоспу - це церква. Як розповідають старожили, він ніби не помічав, що вона будується, що жителі села іноді використовують колгоспний транспорт, колгоспну кузню для привезення матеріалів та виготовлення залізничних кріплень і стягуючих болтів. Люди були дуже вдячні за це, адже йому як комуністу, мабуть, неодноразово робили зауваження і в райкомі партії і працівники НКВД.

Коли почалася електрифікація всіх вулиць села, то Ф.К. Алексєєв особисто їхав у м. Луцьк у проектний інститут по електрифікації разом із сільським електриком Дудинцем М.В. Виїжджали із села раненько, встигали заїхати в райком партії із секретарем райкому вирішити виробничі питання, а потім в область в м. Луцьк, звідти в м. Ківерці до начальника ПМК-18, яка здійснювала електрифікацію села. Невипадково електрифікація с. Мизово була завершена в районі однією з перших. На всіх вулицях села було електричне освітлення, висіли фанарі, а колгосп імені Сталіна оплатив всю електрифікацію та освітлення вулиць.

У цій короткій розповіді не можна розкрити до кінця всіх трудових успіхів колгоспників села Мизово за період 1954-1960 років під керівництвом Ф.К. Алексєєва, але й до сьогодні він залишив свій славний слід, слід справжнього трудівника і патріота, якого любили і пізніше жаліли люди.

Крім великого господарника Ф.К. Алексєєв був на селі великим педагогом, культурною людиною, на роботу приходив акуратний, у приміщенні правління колгоспу вимагав завжди чистоти і порядку.

Розповідають, коли одного разу в контору колгоспу зайшов колгоспник Філончук Марко у брудних чоботах, розхристаній куфайці, шапка-вушанка незав'язана і на бік, то Ф.К. Алексєєв вивів його з vestibюлю контори, заставив привести себе в порядок, почистити чоботи і лише тоді зайти в чисте приміщення контори. Це була наука і для інших людей і всіх колгоспників.

Не любив Ф.К. Алексєєв грубості, нецензурних слів, з чим не мирився і боровся скрізь.

Був випадок коли десятикласник Мизівської середньої школи, приніс старшому брату-трактористу на поле обід, де в цей час Ф.К. Алексєєв перевіряв роботу трактористів. Старшокласник у розмові висловився словом "холера". Ф.К. Алексєєв зробив йому серйозне зауваження, заставив зайти в школу і перед класним керівником і учнями вибачитися за таку грубість. Потім Ф.К. Алексєєв перепитав у класної керівниці про поведінку учня, який із слюзами у очах вибачився у класі.

Ф.К. Алексєєв коли йшов по вулиці він завжди перший вітався зустрічному громадянину або навіть школяреві і говорив перший «Добрий день».

Згадує мій однокласник В.І. Матлах, який жив по сусідськи з будинком І.І. Рудика, де квартирувався Ф.К. Алексєєв «Я виходив на дорогу і дивився, коли Ф.К. Алексєєв буде йти на обід. Коли я його побачу то біжу йому назустріч. Він мені перший казав «Добрий день», і мені так було радісно і цікаво, то я це робив з великим задоволенням. Потім я другим йому відповідав - «Добрий день». Бо як казали люди він завжди першим здоровався, міг вислухати людину на дорозі, в колгоспному дворі, в полі і допомогти вирішити питання, з яким людина зверталася до голови колгоспу».

Протягом своїх шести найпродуктивніших і найпрацьовитіших років, коли Ф.К. Алексєєву було від 42 до 48 років, він своїми зусиллями і невтомною, можна сказати цілодобовою працею, зумів вивести відстаючий колгосп ім.Сталіна у с. Мизово у число передових не тільки в районі, але й в області.

Однак роки важкої праці на керівній посаді у колгоспі, під постійним тиском і контролем райкому партії, всіляких перевіряючи служб вплинули на стан здоров'я Ф.К. Алексєєва. З початку 1960 року він почав проситися, щоб його перевели на педагогічну роботу. І 24 липня 1960 року, на загальних колгоспних зборах було задоволено заяву Ф.К. Алексєєва про звільнення його з посади голови колгоспу. Новим головою колгоспу було обрано нашого земляка Дудинця Василя Івановича, який до цього працював секретарем Старовижівського райвиконкому, був депутатом районної Ради.

Після головування в колгоспі імені Сталіна, Ф.К. Алексєєва з 27 липня 1960 року призначають директором Старовижівської середньої школи, аз 10 травня 1961 року знову завідувачим Старовижівським райвно, де працює до грудня 1962 року.

Після розформування Старовижівського району у грудні 1962 року, Ф.К. Алексєєва, з 4 січня 1963 року призначають завідувачим Любомльським районним відділом народної освіти, де він пропрацював до 12 липня 1979 року, аж поки вийшов на пенсію у ранзі видатного волинського педагога, заслуженого вчителя УРСР, кавалера Ордена «Знак пошани», нагородженого медаллю А.С. Макаренка, як його педагоги називали «вчителя всіх вчителів».

І далі, хотілося б детально зупинитися на життєвій і педагогічній діяльності Ф.К. Алексєєва у Старовижівському районі.

Він народився 2 травня 1912 року у селі Хоменки Джуринського (нині Шаргородського) Вінницької області. Навчаючись у школі був активним, дисциплінованим і старанним школярем. У 1922 році був делегатом першого районного зльоту піонерів Джуринського району.

Після закінчення середньої школи і педучилища з 1 вересня 1929 року по 3 березня 1937 року пропрацював директором і учителем історії та географії Ворошилівської і Лозівської семирічних шкіл.

З третього березня 1937 року по 5 грудня 1939 року інспектором та завідувачим Шаргородським відділом народної освіти.

З 5 грудня 1939 року по 15 грудня 1942 року проходив дійсну військову службу в РСЧА, де бере участь у воєнних діях у російсько-фінській війні.

Після визволення Західних областей України, (Вінницька область згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів УРСР була закріплена за Волинською областю по зміцненню педагогічних кадрів) наказом № 995 від 12 березня 1945 року заступника народного комісара Освіти УРСР т. Гуменка І.С. тов. Алексєєва Федора Корнійовича відряджають в розпорядження Волинського облвно для використання на посаді завідувача Райвно.

А вже наказом № 94 по Волинському обласному відділу народної освіти від 16 березня 1945 року Алексєєва Ф.К. призначають на посаду зав. Седлищенським райвно з 12 березня 1945 року. Так почалася трудова педагогічна діяльність Ф.К. Алексєєва на теренах Седлищенського, а пізніше Старовижівського районів. Саме у важкі післявоєнні часи йому довелося із самих підвалин будувати мережу шкільних закладів району, відкривати початкові, семирічні і середні школи, залучати і навчати педагогічні кадри, відстоювати свою позицію справжнього освітянина і вчителя перед районним начальством, іноді не в угоду йому. Але його з перших початків полюбили вчителі, директори шкіл, всі працівники освіти за його турботливе ставлення до педагогів та освітньої галузі району взагалі.

Невідомо тільки по якій причині (а видно в неугоду районному керівництву, що післявоєнний період дуже часто змінювалось), 2 вересня 1947 року, наказом № 59 по обласному відділу народної освіти Алексєєва Ф.К. призначають інспектором шкіл Волинського облвно.

6 серпня 1951 року наказом № 206, новий завідувачий Волинським обласним відділом народної освіти Ю.А. Ярошук знову призначає Ф.К. Алексєєва директором Старовижівської середньої школи, а з жовтня 1952 року завідувачим Старовижівським райвно.

За рік роботи у 1952 році на цій посаді, районний відділ народної освіти під керівництвом Ф.К. Алексєєва визнають найкращим в області і вручають перехідний червоний прапор виконкому обласної

Ради депутатів трудящих та обкому профспілки працівників початкових і середніх шкіл УРСР, від 16 лютого 1953 року.

Рішенням Виконавчого комітету Старовижівської районної Ради депутатів трудящих № 399 від 10 вересня 1953 року Ф.К. Алексєєва призначають заступником голови виконавчого комітету Старовижівської районної Ради депутатів трудящих, а з листопада 1953 року знову призначають завідуючим райвно.

Ось така кадрова політика Старовижівського райкому партії та райвиконкому говорить про те, що Ф.К. Алексєєв не мирився з неправильними думками районного керівництва щодо педагогічних кадрів району.

Приступивши до виконання обов'язків директора Старовижівської середньої школи з 6 серпня 1951 року, Ф.К. Алексєєв береться за завершення будівництва нової школи, яка у райцентрі знаходилася в кількох пристосованих приміщеннях та будинках вивезених на Сибір громадян. Місяці напруженої роботи дали свої результати. Вже 8 квітня 1952 року районна газета «Сталінський прапор» повідомляла за інформацією директора школи Алексєєва Ф.К., що з 7 квітня 1952 року вже 4 класи навчається у новій школі, через відсутність приміщень.

З першого травня 1952 року Алексєєва Ф.К. знову призначають завідувачем райвно, а нову школу у Старій Виживці відкривають урочисто 1 вересня 1952 року, з початком нового 1952/1953 навчального року.

«28 серпня 1952 року у Старій Виживці закінчила роботу серпнева нарада вчителів, в якій взяло участь понад 200 представників учительських колективів району. З доповіддю «Про заходи по підвищенню навчально-виховного процесу у школах району», виступив завідуючий райвно Ф.К. Алексєєв із доповіддю «Директиви ХІХ з'їзду ВКП (б) про розвиток СРСР на 1951-1955 роки» виступив секретар райкому партії Гуменко. Учасники конференції вчителів прийняли листа любимому Сталіну» - про це писала районна газета «Сталінський прапор» № 70 від 28 серпня 1952 року.

Як бачимо із повістки денної наради вчителів, без політизації вчителів не обходилась жодна нарада, жодні збори учительських колективів, а також і учнівських.

Наприклад, на початку червня цього ж року, районний відділ освіти змушений був проводити районний зліт молодших класів, присвячений закінченню навчального року, щоб обрати делегатів на республіканський зліт піонерів. На зльоті виступив за райвно Алексєєв Ф.К., секретар райкому партії Гуменко та секретар райкому комсомолу Поляк.

14 вересня 1952 року у Старій Виживці відбуваються районні партійні збори з повісткою денною: «Про директиви партії до ХІХ з'їзду ВКП (б)», на яких з доповіддю виступає секретар райкому партії Євтушенко, а у своєму виступі на цих зборах Ф.К. Алексєєв піднімає питання про будівництво нових шкіл у селах Мизово, Сереховичі, Замшани, Датинь, Велимче.

16 листопада 1952 року ХІІ сесія Старовижівської районної Ради депутатів трудящих знову розглядає питання у порядку денному «Про здійснення закону про обов'язкове навчання», де з доповіддю знову виступає заврайвно Ф.К. Алексєєв.

21 березня 1953 року пленум райкому партії знову розглядає питання «Про поліпшення навчально-виховного процесу у школах району», з доповіддю на якому виступає Ф.К. Алексєєв, а в порядку контролю дане питання знову стоїть на пленумі райкому партії у грудні 1953 року.

Складається думка, що райкому партії і райвиконкому не було інших питань, крім питань освіти, які бездоганно вирішував на той час Ф.К. Алексєєв, який мав свою професійну думку про шляхи розвитку освіти в районі.

Коли в червні 1951 року біля с. Буцинь був розстріляний партійно-радянський актив району, що їхав на розширений пленум обкому партії, то після цієї події Ф.К. Алексєєва зняли з посади заврайвно, за те, що на пленум обкому він не їхав разом з активом, а взяв грузову машину, щоб привезти одночасно наочність і прилади для шкіл району. Так розповідав його син Д.Ф. Алексєєв, що в даний час проживає у Любомльському районі. У начальства району заклалась підозра.

Сьогодні у Старій Виживці та в районі, майже не залишилось тих людей, хто працював із Ф.К. Алексєєвим в кінці 40-х і на початку 50-х та 60-х років. Одинадцять років свого життя він віддав педагогічній роботі у Старовижівському районі та плюс 6 років селу Мизово під час свого головування в колгоспі імені Сталіна.

Останні 16 років трудової діяльності Ф.К. Алексєєв віддав педагогічній роботі на посаді завідуючого Любомльським районним відділом освіти.

У 2012 році, в Любомулі в актовому залі школи № 3, відбулася зустріч-сходання поколінь, яка була приурочена пам'яті 100 річчю з дня народження Ф.К. Алексєєва.

Хочу привести виписку із статті районної газети про цю подію: «Хороший слід залишив Федір Корнійович і на Любомльщині. Тільки за одну п'ятирічку, з 1970 по 1976 рік, в районі побудовано 10 шкіл, школу-інтернат. Будувалось і житло для освітян, понад 100 вчителів відсвяткували новосілля,

придбали більше 50 легкових автомобілів. Відкривались дитсадки, постійно підвищувався рівень освіти самих педагогів. За успіхи у галузі район майже щорічно отримував перехідний Червоний Прапор. Як один з кращих педагогів, Федір Алексєєв був учасником Всесоюзного з'їзду вчителів у 1968 році.

Як згадували ветерани, котрим, випало працювати в ці роки, "хоч і буремні, але романтичні часи", Ф.К. Алексєєв був скромною людиною, справжнім інтелігентом, зразком ввічливості і людяності, захищав учителів від надмірної політизації, був вимогливим як до себе так і до підлеглих. Добрими справами і високою мораллю залишив світлий слід в серцях багатьох людей.

Все його життя на Волині супроводжувала вірна подруга і дружина Алексєєва (Овчарук) Оксана Гавриліна (26.01.1913 р.-22.11.1989 р.), яка також народилась на Вінничині у с. Попелюхи Піщанського району.

Разом з Ф.К. Алексєєвим виховали двох дітей: доньку Ольгу, яка в даний час проживає в м. Санкт-Петербург та сина Дмитра, який проживає в селі Забужжя Любомльського району та присвятив своє життя вчительській роботі як ї його батько і мама .

Помер Ф.К. Алексєєв 20 травня 1996 року у м. Луцьку і похований там на кладовищі разом із своєю дружиною.

Вічна пам'ять великим педагогам. Заради нашого майбутнього жили і працювали ці люди.

Микола Шаясюк (сміт Стара Виживка)

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО МУДРИХ ВЧИТЕЛІВ

(З історії життя творчої і громадської діяльності сім'ї вчителів Миколи Івановича та Ірини Кіндратівни Міщуків з села Мизово)

Життя людське - це мить, і вона має бути осяяна любов'ю і турботою про ближніх, і тоді суджено ї після смерті жити вічно в пам'яті інших. Людство безсмертне саме тому, що зігріває свої душі біля вічно палаючої ватри, запаленої серцями вчителів. Учитель — це не професія, це покликання...

В народі кажуть, що письменник живе у своїх творах, скульптор - у створених ним шедеврах, а вчитель - живе у думках і справах своїх учнів. Тому кожна людина з почуттям великої вдячності згадує свою школу і рідних вчителів все своє життя, адже у кожному прожитому дні у школі було щось неповторне, незабутнє, таке, що залишиться назавжди.

Учитель... Що може бути краще? Адже любити дітей, віддавати їм усього себе, навчати їх - це найбагородніша справа на Землі. Є такий вислів: «Учитель від Бога». Це значить, що це учитель не за професією, а за покликом. От і в нашій школі, покоління старших людей впевнене, що працювали вчителі від Бога. Це сім'я Міщуків - Микола Іванович та Ірина Кіндратівна - присвятили себе вихованню дітей в селі Мизово в першій половині ХХ століття.

Майже півстоліття, починаючи з 1906 року, М.І. Міщук вчителював у нашій школі. Сьогодні, коли з'явилася можливість вивчити архівні матеріали, стали відомі «білі плями» славного життєпису цих педагогів, Вчителів з великої букви. Деякі грані життєвого шляху вчителів Міщуків зуміли розкрити краєзнавці нашого села і вчителі.

З 1920 до 1939 року на території нашого району з освітніх закладів було лише кілька початкових шкіл. Темрява і злидні панували в поліському селі. Діти селян - бідняків навіть мріяти про освіту не могли. Майже 70 процентів населення в районі було неписьменним. Важку спадщину одержав наш народ і після війни. Фашистські варвари зруйнували культосвітні заклади, в тому числі і ті, які відкриті були в довоєнні роки. Жителям села важко було відбудовувати народне господарство, будувати школи і відновлювати в них навчання. Та труднощі загальними зусиллями були подолані. З кожним роком у районі до ладу ставали все нові і нові школи, не тільки початкові, а й середні.

Олімпійських висот на освітянській ниві в той нелегкий час досягли заслужені вчителі України:

старовижівчанка Віра Карпук та вчителька Смідина Надія Шевчук, мизівчанка Ірина Міщук, Іван Григоренко, вчителька сєдлищанської школи Віра Парчак.

5 березня 1953 року наша районна газета «Сталінський прапор» повідомляла, що Указом Президії Верховної Ради УРСР від 3 березня 1953 року за видатні заслуги у справі розвитку народної освіти присвоєно звання «Заслуженого вчителя школи УРСР» - Григоренку Івану Тихоновичу, вчителю, директору Мизівської середньої школи Старовижівського району. Не дивлячись на високий авторитет і повагу до І.Т. Григоренка, з ініціативи вчителів школи починається клопотання перед районним і обласним відділом освіти про присвоєння такого звання і І. К. Міщук, яка на той час уже пропрацювала, майже, 32 роки на педагогічній ниві. Клопотання вчителів виявилися не марними. Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 26 жовтня 1953 року №741 : «Присвоїти звання заслуженого вчителя школи УРСР за діяльність в області розвитку народної освіти Міщук Ірині Кіндратівні - вчительці Мизівської середньої школи Старовижівського району». Тоді таку відзнаку нечасто присвоювали саме учителям.

Зародки освіти в селі Мизово

О.Цинкаловський про зародки освіти в селі Мизове пише: «Церковно - приходська школа існує з 1866 року і розміщується в громадському домі, громада дає опалення. Оплата праці вчителя становить 50 рублів, сторожа -10 рублів. В 1893 році розпочалось будівництво нового приміщення церковно - приходської школи (точніше добудова). До двох класних кімнат було добудовано коридор і учительську. Працювали 3 вчителі. Навчалось 50 учнів. Школа стала початковою. Викладались російська, українська мови, математика. Закон Божий викладав священник». Зважаючи на різний соціальний стан, навчання давалось непросто.

Тому найбільше бажання М.І.Міщука - втілити в життя мрію - сприяти відкриттю повноцінної української школи в селі Мизове .

Віхи життя вчителів - просвітителів, подружжя Міщуків

Народився Микола Міщук 5 грудня 1888 року в с. Мизове (тоді ще Сєдлищєнського району) в родині бідного селянина. Коли йому було 7 років, помер батько, а мати залишилась сама з чотирма дітьми. Після закінчення навчання у Мизівській школі, 1904 року вступив до учительської школи в Секун, яку закінчив у 1906-му. Потім був направлений у школу містечка Вижва Сєдлищєнського району (с.Нова Вижва), де працював до 1 -го вересня 1910 року. У 1908-му у Волинській учительській школі отримав звання учителя. З 1 вересня 1910 року по 1 вересня 1911-го працював учителем Зачєрнецької початкової школи Маціївського району, з 1 вересня 1911 року по 1 вересня 1914 року в Мизівській початковій школі.

Коли почалася Перша Світова війна, Микола Міщук був мобілізований до царської армії, але офіційно рахувався вчителем Мизівської школи (за солдатами царської армії зберігалось постійне місце роботи).

У 1915 році закінчив військову школу в Москві, був переведений в офіцери і виїхав на фронт. Брав участь у боях з німцями, за що був нагороджений орденом Станіслава III ступеня «З мечем і бантом», орденом Анни IV ступеня з написом «За хоробрість» і Георгіївським хрестом IV ступеня. За ці високі нагороди призначалось 256 рублів царської пенсії.

Закінчив війну Микола Міщук у ранзі штабе - капітана царської армії. У 1919 році приступив до роботи вчителем Мизівської школи, а з першого вересня 1920 року по 1 вересня 1928 року працював її директором.(Однак, за неофіційними даними, а також, за пізнішими розповідями дружини Ірини Кіндратівни Міщук своїм близьким та знайомим, зокрема, односельчанам Жолинській Надії Василівні та Дудинцю Миколі Васильовичу, Міщук Микола Іванович із фронтів першої світової війни пішов служити в армію Української Народної Рєспубліки, де дослужився до звання полковника.) З вересня 1928-го по вересєнь 1939-го, будучи освітянином, одночасно служив дяком у сільській церкві. Тоді ж, з 1934 по 1942 рік ,там служив Никанор Абрамович - майбутній митрополит Української автокефальної православної церкви.

В період життя мизівських людей під владою Польщі (1921 -1939 роки), незважаючи на важку працю, постійне ополячення і політичне засилля, під керівництвом М.І.Міщука діяв сільський хор, де зберігалися і примножувалися народні традиції і звичаї. На рідній мові ставили в селі українські п'єси, відзначались Шевченківські дні, дати народження Лєсі Українки та Івана Франка, читались і розповсюджувались їх книги і твори.

17 червня 1937 року, коли у Мизові урочисто відкрили дім «Просвіта», хористи підготували цілий концерт і п'єсу. Культурно - освітня діяльність тривала навіть в період німецької окупації (1941 -1943 роки).

З приходом Червоної Армії у вересні 1939 року, Микола Міщук був призначений учителем Яно-Каролінської школи Турійського району. У 1940 році - директором Освіської неповної середньої школи цього ж району.

У період німецької окупації у селі Мизово працювала школа, яка давала учням знання за сім класів. Директором школи у війну (поки її не закрили німці) був М.І.Міщук. Вчителями були: арифметики - його дружина Міщук Ірина Кіндратівна, математики і фізики - Цветков Степан Данилович викладала німецьку, керувала хором Скрипник Зіна біологію і ботаніку -Янушевська із своїм чоловіком. Закону Божого навчав Никанор Абрамович. У 1942 році Мизівські вчителі викладали предмети і в Седлищенській торгівій школі - технікумі.

Ось як про своє навчання у школі у цей час згадує Цалай (Фалько) Надія Микитівна, 23 ІЗ 1933 р.н. *«У школу я пішла уже «за перших совітів», де у 1940 році. Мене ще вчили у старій школі. Вчила Міщук І.К. і ще деякі вчителі і С.Д.Цветков. Перші два класи я навчалась у 1940-1941 роках, а потім почалася війна. Навчання продовжувалось поки загарбники не закрили школу. Тоді навчались у старій школі, і я вже вчилась у третьому класі, поки німці не закрили».*

Як пригадує Барановська Олександра Терентіївна: *«У кінці 1941 року будинок «Просвіта» ставив п'єсу «Назар Стодоля» Це було зимою. Людей повний зал. Никанор Абрамович і Микола Міщук грали на гітарі і співали. У п'єсі грали головні ролі Костя Жолинський і Рихлюк Ганна»*

У червні 1944 року Міщук М.І. був призначений директором Яїнської неповної передньої школи Камінь - Каширського району, а після визволення Старовижівського району від загарбників ентузіаст - освітянин узявся відновлювати навчання дітей у рідному селі 31 серпня 1944 року до вересня 1946 -го (село Мизово визволили 18 липня 1944 року) працював директором Мизівської школи. Спершу це були п'ять класів, де викладали чотири вчителі, а в жовтні відкрився шостий, а у листопаді - сьомий класи. Завдяки Миколі Івановичу школа у Мизовому стала першою в районі десятирічною.

У той час на Волині не вистачало учителів - в серпні 1946 року директор поїхав у Воронежську область Росії, де тоді був голод. Переконав свою сестру, яка жила з своїми дітьми, не боятися бандерівців і повернутися на батьківщину. Коли опинилися в Україні, купив виснаженим племінницям буханець хліба. Його смак і досі пам'ятає Тамара Іванівна Сарапін, яка разом із сестрами Надією та Антоніною продовжили родинну освітянську традицію.

Поділилась спогадами Сарапін (Вальянікова) Тамара Іванівна: *«Ось уже майже 70 років пройшло, а я досі чую запах найсмачнішого, найсолодшого хліба, який привіз наш дядько Коля у село Новобелая Михайлівського району Воронежської області у середині серпня 1946 року з рідного Мизового. Ми ту буханку не їли, а тільки нюхали - такий приємний і неповторний запах вона видавала, здавалося, божественний, як паска. Лише під вечір її поділили і маленькими шматочками смакували, насолоджуючись справжнім хлібом. Я його смак пам'ятаю й сьогодні. Тоді у нас, у Воронежській області, був голод, бо 1944 – 1946 роки видавалися неврожайними. З колгоспів забирали все на фронт, а вдома перебивалися могли. Мама терла кукурудзяну і просяну шелеху, пекла з неї млинці. Їли все зелене: кропиву, трави і різні рослини.*

У нас дуже боліли животини. Всі діти були худі. Часто паморочилась голова.

Моя мама, Наталія Іванівна Міщук, 1896 року народження, у Воронежську область прибула із біженцями з Волині у 1915 році, коли почалася Перша світова війна. Старший брат Яким зі своєю дружиною Євдоєю і дітьми забрали її з собою, тікаючи від німців. Молодший брат Микола вчився у військовому училищі в Москві і пішов на фронт.

Тут, у селі Новобелая, вона вийшла заміж за Івана Валянікова. Після війни брат Яким зі своєю сім'єю повернувся в Мизове, а мама залишилась у Росії.

Батьки побудували хату-мазанку, але простору, де народилося семеро дітей. Найстарший брат Олександр і сестра Марія померли маленькими. Така ж доля спіткала і молодшого Віктора.

Батька мобілізували на фронт, а ми залишилися самі. Але через рік через кровотечу шлунка його комісували. Коли прийшли німці, батька розстріляли з багатьма іншими, бо був комуністом. Воєнні роки були страшними. Сестри Надія, Антоніна, я і менший Володя IX могли допомагати мамі.

Після закінчення Великої Вітчизняної Війни нас почав шукати молодший мамин брат Микола Міщук. Він і раніше намагався це зробити, ще за перших «совітів», у 1940-1941 роках, але листи сюди із Західної України не доходили - їх не пропускало НКВД.

У 1945 році ми одержали першу звісточку з Мизового від дядька Колі. Мама диктувала, а старші сестри, Надя і Тоня, писали відповідь. Дядько обіцяв приїхати, побачити, як ми живемо. Він свого слова дотримав, привіз святий хліб, розповів про життя на Волині, у рідному селі Мизовому і вмовив маму переїхати на батьківщину. Ми продали будинок, зібрали деякі речі і 30 кілометрів їхали до станції волами, а далі за виручені гроші товарняками добрались до Києва. Три дні були там, поки взяли білети на поїзд, й ці три дні дядько Микола нас годував смачним українським хлібом та іншими продуктами.

З Ковеля в Мизове йшли пішки, бо скрізь на залізничних коліях стояли ешелони.

31 серпня 1946 року мама вклонилась мизівській землі і заплакала від радості, адже вона не була тут майже 32 роки. Запам'ятався цей день надовго. Сонячна погода, така зелень, така краса,

що всі аж зітхнули з полегшенням.

Ми жили у дядька Якіма. Їли хліба вдосталь, картоплю, пили молоко... У вересні старші сестри Надія і Антоніна, що закінчили Россошанське педучилище у Воронежській області, почали працювати у Мизівській школі вчителями 1-4 класів, а я пішла у 8 клас. У 1949 році стала випускницею першого випуску 10 класу. З того часу ми ніколи не відчували голоду, але запах того хліба, який привіз дядько Микола, ніколи не забувається. Він - святий, як паска!»

Згадує племінниця М.І. Міщука (Сарапін Т.І., 1930 р.н.) і шкільні роки : « Уроки М.І. Міщука проходили дуже цікаво. Особливо, пам'ятаю уроки української мови та літератури. Він знав напам'ять, майже, всі твори Т.Г. Шевченка. І ось, коли до кінця уроку залишалося хвилин 15, він брав у руки гітару і починав співати. Спочатку співав пісню «Думи мої, мої дум», потім «Реве та стогне Дніпр широкий», а закінчував співати піснею «Червона калина», що було яскравим вихованням патріотизму, любові до України.

Він завжди працював так, як писав у своїй заяві до Седлищанського райвн 12.08.1944 р.: «...усердним і добросовісним відношенням до справи постараюсь оправдати довіру, котру покажете мені цим призначенням».

3 грудня 1948 року М.І. Міщук помер від туберкульозу, не доживши два дні до свого шістдесятиріччя. Ховали Міщука М.І всією школою на чолі з тодішнім директором Кученьовим Олексієм Тимофійовичем та всім селом. На похоронній процесії несли великий лозунг «На вічну пам'ять Миколі Івановичу від Мизівської середньої школи», багато вінків : ялини, гірлянди і квіти з кольорового паперу. На кладовищі відбувся прощальний мітинг, на якому виступали представники місцевої влади, вчителі та учні школи. Поховали його на старому кладовищі поряд із могилою батька його дружини - Кіндрата Матлаха.

Самовідданою була педагогічна праця і дружини Миколи Міщука - Ірини Кіндратівни. Зона з 1920 року сіяла розумне, добре, вічне у душах не одного покоління мизівчан. І майже два десятки років трудилася в школі за буржуазно - поміщицького ладу. За панської Польщі навчала у 1-4 класах арифметики. У часи повоєнного становлення шкільництва в нашому селі викладала математику.

Ірина Міщук мала неспокійний характер і добре серце, повністю віддавала себе дітям, уробленій учительській професії. Після смерті «незабутнього чоловіка і друга» (як написала вона на пам'ятнику коханому чоловіку), Ірина Кіндратівна працювала ще до середини 60-х років. Відрадою для душі Ірини були квіти. Після виходу на заслужений відпочинок її подвір'я вабило різними видами екзотичних рослин, які привозила звідусюди. Казала, що : «Діти - це квіти землі. Доки вистачало сил, я всю свою любов і тепло віддавала дітям. Коли їх стало не вистачати для нелегкої праці, почала вирощувати квіти. Хочу, щоб з кожним днем розквітала наша українська земля. Щоб красивішав той куточок, де прожила вік».

У листопаді 1957-го до 40-ї річниці Жовтневої революції їй було вручено орден Леніна та присвоєно звання заслуженого працівника освіти УРСР. У 1970 році їй також вручена ювілейна медаль «До 100-річчя від дня народження В.І Леніна» та значок «Відмінник народної освіти».

Відійшла у вічність Ірина Кіндратівна 1982 році, коли їй було 86, залишивши своїм нащадкам вагомий педагогічний досвід, а жителям села Мизове, її учням багатьох поколінь - пам'ять про великого учителя.

Педагогічна праця і подвиг Миколи та Ірини Міщуків варті пам'яті і наслідування багатьом нашим молодим людям, а особливо учням і вчителям Мизівської середньої школи, які нині навчають дітей, ведуть дорогою знань, науки, патріотизму і відданості

Сьогодні в ЗОШ І-ІІІ с. Мизове шанують і бережуть пам'ять про славетних вчителів району. В шкільній і сільській бібліотеці зберігаються фотодокументи, альбоми, що засвідчують факти славетного минулого зародження освіти в селі Мизово. Періодично проводяться історичні години та години пам'яті, присвячені педагогічному подвигу сім'ї Міщуків.

Мій перший вчительці

(Присвячено Ірині Кіндратівні Міщук)

В день іменин Ваших,
Дуже хочеться мені.
Заглянути в ясні очі,
й побажати від душі.
Вам найкращого здоров'я,
І життя довгих років.
Щоб щасливо Вам жилося,
Без сердечних, без пороків.
І не думайте ви більше,
Що стара Ви, одинока.

Бо у учнів до Вас, рідна,
Любов давня і глибока.
Вам подяка за науку,
І за душу нам віддану.
Ваші слова, Ваші думи
Нам у серце покладені.
Пам'ятаєм на природі,
Ваші уроки проведені.
Ви завжди були в народі,
Все життя нам відведено
«Стоїть явір над водою»,
Ми співали ідучи.
І вчили нам задане
Легко так, як сміючись.
Як приємно нам згадати,
Ті роки такі щасливі.
Вміли гарно розказати,
І було в Вас стільки сили.
Так бувайте Ви здорові!
Моя друга рідна ненько.
Вам добра від нас й любові,
Не болять хай Вам серденько.
А Ви прикладом нам будьте.
Завжди радісна й весела.
Знайте, ми, Вас не забудем,
Знаєм де Ваша оселя.
Хай новії сорти квітів,
цвітуть рясно, прикрашають.
Наша дяка і привіти
Ваше ім'я прославляють!
*Надія Олександрівна Жолинська,
м. Рига 07.02.1970 року.*

Микола Шаясюк (смі Старя Вижівка)

З ДИТИНСТВА РІС ВІРУЮЧОЮ ЛЮДИНОЮ

21 березня минув 51 рік від дня смерті нашого великого земляка, уродженця Мизового, митрополита УАПЦ на еміграції Никанора Абрамовича. Про його славний життєвий шлях багато написано в книзі нині покійного Володимира Рожка. Щоб повернути нашій пам'яті ім'я ще одного визначного земляка, Володимир Євтухович підготував матеріал про митрофорного протоієрея Петра Мелиха, який був надрукований у «Сільських новинах» 24 березня 2018 року. Від племінника Петра Євдокимовича, сина сестри Ганни Петра, мені вдалося дізнатися дещо ширшу інформацію про уродженця Мизового, який усе своє життя присвятив служінню церкві та Богу, був надійною підтримкою та опорою митрополита.

Протягом 50-90-х років про Петра Мелиха у рідному селі старалися не згадувати, тому для багатьох мизівців його особистість була маловідомою. До розповідей про нього постійно проявляв увагу КДБ, співробітники якого навідувалися у Мизове, вишукували хоч якусь інформацію у родичів чи їхніх сусідів, контролювали його листування з родиною. Йому приписували різні зв'язки з українсько – німецькими націоналістами, вчинки та дії, які він ніколи не робив. Підтвердження цьому можемо знайти у статті «Байки Івана Макара і правда про ОУН», яка була надрукована у пресі у 1988 році.

А він просто любив своє село, православну церкву, Україну. На життєвому шляху йому довелося пройти багато подій далеко від Батьківщини (в Німеччині та США), але він завжди залишався вірним сином своєї землі, постійно підтримував зв'язки з рідними і знайомими.

Народився Петро 1922 року у багатодітній родині Євдокима Андрійовича і Марфи (як по батькові, внуки не пам'ятають) Мелихів у с. Мизове, де ще зростали сини: Митрофан, Іван, Онисько,

Кирило та дочки Ганна і Параска. У 20-30-х роках ХХ століття сім'я працювала на землі, виробляла та продавала продукцію сільського господарства. У цей період (18 березня 1921 року - 17 вересня 1939 року) територія Мизового знаходилася під владою Польщі, яка контролювала суспільно – політичне життя села.

Коли Петру виповнилося 7 років, він пішов у школу (була польською), де викладали й уроки української мови, які вів Микола Іванович Міщук, а арифметику – його дружина Ірина Кіндратівна. Потім вчився у Ковельській гімназії. Сім'я Мелихів була набожною, тож всі діти ходили до церкви Різдва Пресвятої Богородиці, де їх привчили до православної віри. 4 квітня 1934 року настоятелем церкви у село прислали Никанора Абрамовича, відтоді служба стала відбуватися українською мовою. Через деякий час Петро Мелих (а йому вже було 13-14 років) почав прислужувати отцю Никанору, освоював не тільки основи служіння у храмі, але й переймав думки й погляди священника, які припадали йому до душі, наполегливо вивчав Закон Божий.

«МІЙ ДЖУРА» - ТАК НАЗИВАВ ПЕТРА МЕЛИХА МИТРОПОЛИТ АБРАМОВИЧ

Коли в село прийшла Червона Армія, владу очолили комуністи і їх прихильники (його дядько Митрофан Андрійович Мелих був призначений першим сільським головою), Петро Мелих працює на батьківській землі. Незважаючи на нову політику перших совітів щодо церкви, він постійно відвідував службу, допомагав отцю Никанору проводити богослужіння, хоч молодь комуністи агітували не ходити до храму, а школярам і вчителям взагалі забороняли вірити в Бога.

У період з 17 вересня 1939-го по 22 червня 1941 року великих змін у житті Петра Мелиха не відбулося. Однак вони проходили у його свідомості, адже рідні відчували політичний тиск, а 22 травня 1941-го року частину сім'ї вивезли разом із 12-ма родинами мизівців у вагонах – телятниках (вони вважали, що підставою для цього була участь сина Кирила в ОУН).

З приходом німців знову активізувалася церковна діяльність і богослужіння, населенню ніхто не забороняв ходити до храму. У цей час Петро Мелих, як і раніше, допомагає отцю Никанору Абрамовичу у службі, є його надійним слугою у всіх церковних справах.

Коли 6 лютого 1942 року протоієрей Никанор Абрамович поїхав до Кобрини на майбутню хіротонію на єпископа Чигиринського як тимчасового вікарія владики – адміністратора з перебуванням у Києві, разом із ним вирушив і його помічник Петро Мелих, який допомагав йому під час проведення Пінського собору 8-10 лютого 1942 року. Після посвячення у сан єпископа Никанор Абрамович повернувся у свою парафію в Мизове, де служив у церкві Різдва Пресвятої Богородиці до 10 березня 1942 -го. Цього дня владику залишив малу батьківщину. Проводжати його вийшло все село. Ця подія була урочистою та хвилюючою. Плакали і люди, і владики.

З єпископом Никанором до Києва виїхав і Петро, який у Вищому Церковному управлінні в Києві зайняв посаду діловода. «Це мій джура, що я його привіз із Мизова», - пізніше писав владики Никанор до високопреосвященнішого Полікарпа, адміністратора УАПЦ. Відомо, що владики Никанор Абрамович приїжджав у своє рідне село в сані єпископа у липні 1942 року, коли перебував у м. Рівне, а також у травні 1943-го. Чи був з ним у тих поїздках Петро Мелих невідомо. Цього не вдалося дізнатися і в родині.

12 липня 1943 року вірний помічник єпископа бере церковний шлюб із дівчиною Іриною (у родині є відомості, що його наречена ніби-то далека родичка Никанора Абрамовича). На фото, яке Петро надіслав «на довгий спомин дорогій бабусі в день свого вінчання», зафіксовано молодят в оточенні друзів і знайомих, що виходять з Андріївської церкви в Києві. 21 вересня 1943 року, у день свята Різдва Пресвятої Богородиці, після того, як владики Никанор провів свою останню службу в Андріївській церкві, Петро Мелих разом з ним залишає окупований Київ і виїжджає спочатку у Рівне, а потім – у Варшаву.

НАЙБІЛЬШЕ СУМУВАВ ЗА РІДНИМ СЕЛОМ

За інформацією Володимира Рожка, Петро Мелих у 1946- 1950 роках навчався у Богословсько – педагогічній академії у Мюнхені (Німеччина). Після її закінчення був рукоположений архієпископом Никанором у сан священника. 1951 року він емігрував до США, де приєднався до УПЦ, очолюваної митрополитом Іоанном Теодоровичем, а пізніше – митрополитом Мстиславом Скрипником. Тут наш земляк проводив богослужіння у кафедральному соборі Святого Дмитрія м. Картерет (штат Нью-

Джерсі), служив разом з архієпископом Марком Гундеком. Одночасно був членом вищих органів церковної влади: Ради Метрополії, Консисторії УПЦ США, Науково-богословського інституту, духовним опікуном Української православної ліги. Дописував постійно в українську пресу.

У США в сім'ї Петра та Ірини Мелихів народилося троє дітей: сини Роман і Ярослав та дочка Мартуся. 1974 року дружина Петра Євдокимовича була у туристичній поїздці в СРСР під іншим прізвищем. Під час перебування у Києві до неї на зустріч їздили сестра Петра Ганна з чоловіком Михайлом і брат Онисько. Вони зустрілися з Іриною, побували у визначних місцях столиці. Рідні подарували їй вишиті рушники, домашній хліб, а також деякі інші продукти довгого зберігання.

Сам Петро Мелих після виїзду до США так більше на Батьківщині і не бував (тут би його арештував КДБ). Але на всіх фото, які він надсилав в Україну, в його очах вбачалася постійна туга за рідним селом. 1979 року Петро Мелих помер і був похований на Національному пантеоні у місті Саут-Баунд-Брук штату Нью-Джерсі - «українському Єрусалимі» Америки.

Коли мені вдалося прочитати його листи із США до рідних, то я ще більше відчув у них сум нашого земляка за Мизовим, за рідною природою, батьківською хатою, садком, вулицями. Він кликав у гості до себе за океан батька, братів, сестру, щоб побачити їх. У листах описував усе, що пам'ятав: як у юності косив, заготовляв сіно для худоби, катався на санях тощо. Як би важко йому не було, але Петро Мелих зазначав, що якби йому ще раз вдалося пережити життя, він обрав би той самий шлях. Але дуже хотів побачити рідних і своє село.

ВЕЛИКІ ЦІННОСТІ ЗБЕРЕГЛИ ДЛЯ УКРАЇНИ НАШІ ЗЕМЛЯКИ

Видно, так треба було, що 22 вересня 2019 року на каналі «Прямий» я побачив телепередачу, у якій розповідалось про раритети України. Її запис нині є в ютубі. У ній генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська» Неля Куковальська озвучила кілька цікавих, можна сказати, навіть сенсаційних інформацій, пов'язаних з Никанором Абрамовичем. Виявляється, саме наш земляк під час війни в окупованому німцями Києві відновив богослужіння у Софії Київській.

Як зазначають історики, Російська імперія полюбляла користуватися вигідними собі легендами, а не реальними фактами. Щоб підлаштувати історію під себе, написати у вигідному для них світлі, росіяни збирали і вивозили на свою територію різні древні артефакти. Особливий інтерес проявляли до тих, які були ще з часів Київської Русі. Ярослава Мудрого радянські ідеологи хотіли зробити схожим на пізніших московських князів, зображали його з довгою бородою, щоб таким чином продемонструвати їх ідентичність, обґрунтувати походження російського коріння саме від європейців, а не монголо-татар.

Завдяки розкопкам археологів, напрацюванням антропологів та сучасним комп'ютерним технологіям сьогодні стало можливим відтворення образів наших видатних предків. Довгий час історики не знали, де поділися останки князя Ярослава Мудрого, вважали, що зникли десь у Росії. Але Неля Куковальська повідомила, що завдяки тривалим пошукам, спілкуванню з українською діаспорою за кордоном вдалося дізнатися, що під час від'їзду з Києва у 1943 році Никанор Абрамович разом з невеликим багажем найцінніших речей вивіз із собою до Європи, а потім і в США череп Ярослава Мудрого, а також ще одну із великих реліквій української нації – чудотворну ікону Миколи Мокрого, яка зцілювала людей.

До слова, череп київського князя у 30-х роках ХХ століття відправили в Ленінград до антрополога Герасимова на дослідження. Потім він був у Москві і повернутий в Київ. Після війни його розшукували, щоб знову вивезти в Росію. Архієпископ Антоній із США зазначив, що знає, де він сьогодні знаходиться. Ведуться переговори про його повернення на Україну.

Після цих повідомлень стає зрозумілим, які цінності для України зберегли владика Никанор Абрамович та його «джура», митрофорний протоієрей Петро Мелих, який кожен крок супроводжував архієпископа.

Вічна пам'ять нашим землякам.

ОКРЕМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СЕЛА ЛЮТКА

Насамперед хочу відмітити що с.Лютка згідно пошукових старань краєзнавця із Лютки Сергія Наумука було визначено дату першої писемної згадки про село, яка значиться 1780 р згідно записів в церковно-приходській книзі Дубечеської округи. Як на мене то село звісно набагато старіше і цьому передують цікаві факти, зокрема мною при перегляді старих мап (карт) було відшукано, що село на карті Волинської Губернії із атласу Вільберхта 1800 року та Старій Польській карті 1840-1959 рр. значиться як ЛЮТА де вказано, що в селі на той час було 72 житлових будинків (господарств) їх мешканців. Тому справедливо спадає на думку, що село має набагато глибшу та старішу історію, і наше завдання проводити далі пошуки, щоб відшукати потрібну інформацію.

Мені спало на думку спробувати відтворити одну із сторінок історії села Лютка у довоєнний та післявоєнний 1941 рік періоди на підставі свідчень і спогадів старожилів села, які пам'ятають як це було і погодилися поділитися своїми спогадами про ті часи. Їхні спогади виявилися дуже цікавими і це мене ще більше налаштувало на думку, що це вкрай потрібно зробити, щоб залишити слід та джерело інформації про наше невелике село для нашого молодого покоління та нащадків, яке нажаль мало знає про ті тяжкі часи.

Мій замисел полягав в тому ,щоб відтворити територіальну мапу (карту) нашого та навколишніх сіл. Відтворити і нанести на мапу з відповідною нумерацією житлові будинки, які за спогадами були на той час і поіменно перерахувати проживаючих в них на окремому додатку.

СПИСОК РОДИН, ЩО ПРОЖИВАЛИ В 1940-50 рр. в с. ЛЮТКА

№ буд	Прізвище, ім'я чоловіка	Дружина	Діти родичі, що проживають разом	Примітка
1	*ГРЕСІ* Гресь Федір	1.Олена 2.Тетяна	Син Дмитро, д.Галина С.Федір, д.Василина	
2	*БОРОДІНСЬКИ Любохинець Андрій	Параска	С.Микола, с.Василь – м.Київ с.Іван – Брест	
3	*КОЦЮБА* Наурук Мирон	Мав дружини	3 С.Володимир С.Альоша – льотчик	
4	*КОЦЮБА* Наурук Тихон	Текля	С.Михайло Д.Настя – Крим С.Олександр – Дубечно	
5	Наурук Данило	Мартва	Д.Катерина – Миколаїв	
6	*МЕНЬКИ* Наурук Іван	Хотимка	С.Микита С.Василь	
7	*ФЕДІЇ* Демчук Остап	Наталка	Сини Микола, Нечипур, Яків, Адам – 1941 р.н.	
8	*ЙОСИПКО* Чирак Йосип	Лукерія	Сини Михайло, Федір, Іван Дочки Надія, Марія	
9	Демчук Фадєй	Юхимка	Дочки Палашка, Тетяна, Василина, Наталка, Сиветка, син Микола	
10	*ЗЕНЬ* Патейчук Зіновій	Васька (ВАСА)	Син Іван Д.Євдокія	
11	Мазурик		Д.Ганна, сини Петро (ПИЧА), С.Зіновій	
12	Патейчук Нечипур	Федоська	Дочки Марія - Заболоття Єва	
13	*ПАТЕЙЧУКИ* Патейчук Дмитро	Мартва	Дочки Надя, Настя, Ольга Син Адам	
14	*РЕНЬЧИХА* Наурук Хома	Федоска Матруня	Син Адам С.Іван, д.Серафима- Горохів	
15	*САЦІ* Наурук Данило	Ганна	С.Василь- Заболоття д. Василина-Миколаїв, Марія-Мокре	
16	Хвещук Самійло		Сини Артем, Макар, д.Марія –Дубечно	
17	Сулева Наум	Лукія	С.Адам-Ростов, с.Степан 1937 р.н,	

		(ЛУЦЯ)	Катерина -1941 р.н, д.Марія	
18	Сулева Зіновій	Василина (Васька)	Дочки Галина,Люба Сини Іван,Панас	
19	Сулева Сергій	Марія	Сини Володимир, Борис	
20	Хвещук Ульян Йосипович	Степанина	Дочки Василина,Настя, Катерина, Ольга, Надя син Володимир	
21	Наумук Гнат	Гапка	Д.Василина – усі троє розстріляні німцями в 1943р	
			Сини Василь, Семен, дочка Параска	
22	Хвещук Федір	Євгенія	Д.Марія, сини Гриць, Йосип, Спиридон	
23	*СЕНДИК* Демчук Олександр	Мелашка	Сини Палифір, Іван –Ростов Дочки Олександра- Ростов Д.Федоська	
24	Демчук Василь	Параска	С.Ліканор, Д.Тетяна	
25	Хутір *Грудувське* Наумук Іван	Параска	Сини Василь (Василько),Федір Д.Василина- Дубечно, Ольга	
26	Хвещук Юліан Пилипович-1908р	Христина 1908 р.н.	Сини Адам, Іван, Дочки Єва, Надя	
27	Хвещук Тетяна Фадіївна		С.Панас Панасович -1941 р.н.	
28	Любохинець Василь	Катерина	Сини Дем,ян, Микола, Д.Марія,Серафима,Надія –Брест, Олександра	
29	СулеваСемен	Юхимка	С.Андрій, Захарій Д. Уляна, Наталка	
30	Сех Михайло	Лукія	Сини Мефодій, Кіндрат Дочки Марія, Сивета	
31	*АРТЕМКО* Любохинець Артем Павлович		Д.Василина, Настя, Сини Данило, Григорій-Дубечно, Василь	
32	Наумук Антон Данилович	Федоська	Сини Борис, Микола Д.Євка	
33	Наумук Олексій Йосипович	Параска	С.Адам – Брест, д.Тоня- Брест	
34	Місірук Іван	Кулина	Сини Адам, Василь	
35	*ЛАПАЦОНИ* Хвещук Яків		Син Іван, Гнат- був поранений на війні Д.Федора	
36	Демчук Максим	Марія	С.Василь- Чевель	
37	Бондар Андрій	Варвара	С.Іван- Вербка, д. Люба- Смолярі, Д.Валентина –Кримно	
38	*ПАВЛІК* Наумук Павло		Дочки Настя, Марія	
39		Марія (Манька)		
40	Чол..загинув на війні	Димна	Д.Василина(померла в молодому віці) Син загинув на фронті	
41	Каць Трохим		Сини Іван, Гриць	
42	Демчук Купрій	Наталка	С.Анатолій д.Степанина, Ольга	
43	Наумук Пилип Макарович	Оксенка	Д,Степанида, Ольга	
44	Степан	Марія (марийка)	Д.Уляна,Василина,Югиня С.Василь, Олександр	
45	*КАЦІ* Каць Іван	Улита	С.Василь, Микола-перекладач мови Запоріжжя, д. Віра	
46	*ЛИТВИНИ* Хвещук Іван Степанович-1898	Марія (Маринюся)- 1897рн	Сини Трохим- Ульяновск Росія, Нечепур – Ратно, Павло -1932 р.н.	
47	Хвещук Данило	Ярина	С.Нечипур- Мінськ, с.Володимир Дніпропетровськ, д Мотруня –Яревище	

48	Хвещук Панасій	Лукерія	С.Олександр, д.Катерина	
49	*ГАРСЧИЙ* Сех Федір	Варка	С.Федір, д.Катерина.д.Югиня	
50	*КРЕСАНІ* Хвещук Іван Спиридонович	Васька	Д.Ніна	
51	*КРЕСАНІ* Хвещук Спиридон Крисанович		С.Іван,Василь, Дочки Мар,янка, Явдошка –Рокита, Хартина_Дубечно, Настя	
52	Хвещук Юхим	Параска	С.Іван- Заболоття, с.Василь(Вацик), С.Степан	
53	Соботович Адам	1 ж. Катерина	С.Григорій (Гришка),Василь-Брест, Іван (Іванчик)	
		2ж. Олександра	Д.Валя, -Брест. Д.Ліда- Мокре	
54	Наумук Ваврам	Палашка	бездітні	
55	*ГУЗІ* Липка Іларіон		С.Трохим, д. Ганна(Ганночка), Д.Марія, Юхимка	
56	Мазур Рійн	Мярена	Д.Ганна, с.Зіновій, с.Петро	
57	Хвещук Сергій	Зінька	Д.Луця, - (дочка Ольга Володимирівна	
	Брат Павло		Петро, Матрона	
	Брат Степан		Лукія	
58	*ДМИТРИК* Наумук Дмитро	Тетяна	Д.Василина-Заболоття,д.Ніна С.Іван- Дубечно	
59	Липка Іван		Д.Уляна, Васька, Сарафіна	
60	Любохинець Данило	Параска	С.Станіслав (Стась)	
61	Гаврилюк Нечипур	Улита	С.Нечипур,Макар, д. Мартва, Мелашка	
62	Хвещук Харитон	Параска	Д. Катя, Галя, Ольга- Рокита	
63	Демчук Мойсей	Марина	С.Іван(Приймачок) ,с.Микола с.Василь і с.Андрій виїхали на шахти	
64	Бондар Павло, сестри :Параска,Марія, Тетяна			
65	Патейчук Василь	Мартва	С.Іван(Ванька) д.Федора,д.Настя, Д.Марія-Заліси	
64	*ГНАТИК* Наумук Гнат	Марія	С.Василь, Іван, Адам	
65	Наумук Данило	Мар яна	С.Антоній (Антонік), Макар-Мотузи , С.Андрій,Миколай,д Улита (Волита), Васька-Дубечно, Федора	
66	Радчук Яша Євтухович	Улита	С.Нечипур, Макар Д. Мартва, Мелашка	
67	*КЛОЧКИ* Хвещук Тетяна	Левчук Хартина	Син Василь Дочка Люба	
68	*РАБИШУКИ* Хвещук Семен		С.Іван-Дубечно, С.Василь-Ростов с.Микола- виїхав	
69	*КУБАХ* Яків		Д.Настя, Марія, сир Тимофій	
70	*КУПЦІ*Наумук Яків Панасович	Текля	Д.Палашка -1934 рн с.Панас-1937 рн, Д.Серафима-1941 рн,с.Василь-1944 рн, С.Володимир- 11948 рн	
71	Наумук Іван Панасович	Васька	Д. Надя, д. Степанина	
	Наумук Юхим Панасович-загинув в армії		С.Данило,с.Іван (Йваниско)-1931 рн Д.Мотруна-Дубечно,Явдошка- Текля, Настя-Дубечно,д,Текля – Рокита С. Григорій (Грицько)	

72	Демчук Сидор	Кулина	С.Мойсей,с.Володимир,с.Яша, Панас Д.Уляна, Марія,Катерина,	Мали МЛИНА вітряка
73	Сех Іван	Палашка	С.Григорій.с.Матвій,д.Настя	
74	Бондар Марія Яківна	Д.Галина- Харків		
75	Наумук Силивет	Юхимка	С.Іван,с.Янік, с.Федось, д. Параска	
76	Чирак Пилип	Параска	С.Мирон, с.Пархом, с.Василь, с.Андрусь, д.Федоська, д.Ганна, Ольга	
77	Хавень Йосип Олександрович	Олена Максимів	С.Роман, с.Ліканор Д. Олександра, Явдошка, Василина	
78	Сех Кіндрат	Федора	С.Іван, с.Андрій, Сергій, Д.Настя, Югиня, Дарка,Марія	
79	*МИРОНКИ* Чирак Мирон	Уляна З Теклі	Д.Євка, с.Адам, д. Люба, д. Валя	
80	Хвещук Іван Юхимович	Василина	Д. Люся, Галя, Марія	
81	Хутір.ЦВИЇ Гарбарук Макар		Д. Ганна.Галя, с.Анатолій	Хутір відносився до Мокре
82	Х. ЦВИЇ Гарбарук Мартин	Марія	Д.Єва	-=-
83	Х. ЦВИЇ Дудка Дарія			-=-
84	Клуб с.Лютка	Перевезений і зібраний з с.Любохيني після війни (брала участь у перевезенні Радчук Василина Й)		
85	Школа с.Лютка	Згоріла в роки війни під час авіа нальоту німців		
86	Магазин			

Всього в селі в 1940-50 роках проживало 436 людей (похибка у підрахунку становить не більше 0,5 %)

В описовій таблиці подані імена членів сімей та родин так як їх подали оповідачі і вони можуть різнитися від офіційного імені людини а також подані так звані вуличні або сільські назви родин. Прошу вибачення у тих, хто неправильно зрозумів поданий матеріал або ображається на його зміст.

За спогадами інформацію надали жителі села :

РАДЧУК Василина Йосипівна – 1929 р.н.

ХВЕЩУК Іван Ульянович – 1940 р.н.

ХВЕЩУК Серафима Яківна – 1941 р.н.

НАУМУК Василь Якович – 1944 р.н.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА :

1. Польська тактична карта Західної України 1924 – 1939 рр.
2. Стара Польська карта 1840 – 1859 рр.

Микола Якименко (м. Луцьк)

ЗЕМЛЯ ТАЛАНОВИТИХ ЛЮДЕЙ

Старовижівщина подарувала Волині багатьох відомих особистостей. Серед них, безумовно, майстер народної творчості, відомий в Україні різбляр Іван Ариванюк, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки Анатолій Цьось, колишній багаторічний керівник Старовижівського держлісгоспу Петро Сахарук.

Сьогодні ми презентуємо розповіді про них, які опублікував у газеті Верховної Ради України «Голос України» власкор видання, Почесний краєзнавець України Микола Якименко. За цей час дещо змінилося в статусі наших героїв. Так Іван Ариванюк - здобув славу майстра, який виготовляє більярдні кий, якими користуються визначні майстри цього виду спорту – чемпіони світу, Європи, України, Петро Сахарук - став заслуженим лісівником України, пішов на заслужений відпочинок, а Анатолій Цьось став ректором ВНУ імені Лесі Українки.

КОЛИ БОГ ДІЛИВ ТАЛАНТИ, ТО УПОДОБАВ ІВАНА АРИВАНЮКА

Досягнення заслуженого майстра народної творчості Івана Ариванюка з Луцька вражають. У 1970-1980-х роках без його виробів не обходилася жодна експозиція майстрів народної творчості на Всесоюзній та Всеукраїнській виставках досягнень народного господарства. Отримував за них золоті, срібні і бронзові медалі. У роки незалежності став одним з перших у державі майстрів спорту з більярду.

Сьогодні наш земляк є одним з найкращих в Європі майстрів з виготовлення більярдних кийів. В елітному середовищі цієї вишуканої гри роботи Івана Луцького, такий псевдонім має Ариванюк, високо цінуються. Вважається, що його кий приносять удачу. Користуючись ними, визнані майстри більярда вигравали звання чемпіонів світу та титули переможців найпрестижніших турнірів. Гра так глибоко увійшла в життя Івана Ариванюка, що навіть наша розмова з ним на початку березня відбувалася в одному з найкращих більярдних клубів Луцька - «Жорж», постійним відвідувачем якого він є.

Першим його художнім «критиком» був дядько з палкою

Теплі спогади в Івана Ариванюка назавжди залишилися про рідне село Новосілки, що в Старовижівському районі. Славилася вона надзвичайно красивими весільними (посаговими) скринями, які виготовляли чи не в кожному дворі. Були ці скрині предметом гордості і свідченням достатку родин багатьох поколінь українців. Не минула ця творча робота і малого Івана Ариванюка. Виростав він, за власним висловом, біля дерева з рубанком і долотом у руках. Згодом Новосілки об'єднали із Смолярами. Змінилися часи, а разом зник і традиційний промисел, хоча й досі ще живуть кілька тих давніх майстрів, яким зараз вже за вісімдесят. Вони і були першими учителями мого сьогоденішнього співрозмовника.

Талант до творчості у сільського хлопчика пробудився рано. У 13 років Іванко намалював портрет батька. У 14 років став у колгоспі художником.

-Буряків мамі вже не давали, я відробляв, - посміхається вже давно сивочолий майстер. - «Перці» малював. Один дядько за мною з палкою бігав, мовляв «нащо так намалював, що мене всі пізнають?». Тоді СРСР Хрущов керував. Скільки я тієї кукурудзи перемалював! А скільки робіт для бібліотеки і школи виконав. Було мені 13-16 років тоді. Для кіно треба було афішу написати, наочну агітацію оформити. Гуашами і акварелями малював. Але ж фактично ніхто не вчив малювати. В школі, і то я не знаю на скільки на 3 чи на 4 малював. Бо в школу не було коли ходити, треба було корів пасти. В школі табличку множення вивчив лише до 5, а вже дядько в селі показав, як на пальцях можна табличку множення далі рахувати. Наступного дня прихожу в школу і кажу вчительці, що я вже всю знаю. Давай, каже, показуй, як ти пальці складаєш після п'яти. Можу і вам показати. Це вже коли поїхав в училище вчитися, то закінчив його з відзнакою, вручили червоний диплом.

До вершин... через картопляну грядку

Як багатодітній сім'ї, Ариванюкам виділили додатково город під картоплю. Ця обставина, як з'ясувалося згодом, відіграє визначальну роль у подальшій долі Івана. Оскільки цей клапоть землі був поряд з обійстям одного із визначних майстрів народної творчості Касіяна Каваса. На той час він вже працював викладачем Яворівського професійного училища декоративного і прикладного мистецтва в селищі Івано-Франкове (Янів). Ариванюки, працюючи на городі, ходили до Кавасів пити воду. Саме там маленький Іван вперше побачив шкатулки з яворівською різьбою. Як зізнається, йшов до Касіяна не так на водопій, як на різблені шкатулки подивитися.

Довідково: Касіян Матвійович Кавас (1937 р. - с. Смолярі) – учасник вітчизняних і світових виставок народно-декоративного мистецтва з квітня 1956 року. Нагороджений золотими, срібними і бронзовими медалями, дипломами ВДНГ у Москві. Основний вид творчості – яворівська різьба і розпис. Різблені ним скрині, тарелі, адресні папки, альбоми, вази зберігаються у Львівському музеї етнографії і художнього промислу, Українському музеї декоративно-прикладного мистецтва у Києві, Запорізькому історико-краєзнавчому музеї, в приватних колекціях громадян Австрії, Канади, США, Польщі, а також у канівському музеї-заповіднику «Могила Т.Г.Шевченка». Касіян Кавас разом з науковцями підготував фундаментальну працю «Художня обробка деревини». Він удостоєний звання народного майстра України.

Касіян Матвійович приїжджав у Смолярі, бачив малюнки свого юного земляка. Казав, що йому треба вчився. Так той і зробив після закінчення десятирічки. Згодом отримав диплом різьбляра по дереву. За молодими майстрами в селище Івано-Франкове, що на Яворівщині, приїхали «купці» і серед них Анатолій Миронченко, згодом також став Заслужений майстром народної творчості, з Луцького меблевого комбінату. Він раніше закінчив це училище і вже набирив фахівців на художні промисли. Звичайно не міг оминати і хлопця з Волині, до того ж одного із найздібніших випускників.

На той час на Луцькому меблевому комбінаті ще не було сувенірної дільниці. Тож молодому фахівцю спочатку довелося малювати плакати, різні лозунги. А потім з'явилися і сувеніри. Їх взірці

розробляв сам Миронченко. Переважно це були пейзажі на фанерних або липових дощечках. Технологія їх виготовлення була простою: тонували чорною фарбою дощечки, а потім через вирізи показувалося світла деревина. Лаконічні такі картини, в той час модні, чиста графіка.

Привітання від Фіделя Кастро

В 1972 році Івана Ариванюка запросили в Ківерцівський лісгосп, як організатора сувенірного цеху. Отримав квартиру. Набрал людей, розробив взірці.

- На базі цеху проводилися всесоюзні семінари, - пригадує майстер ті роки. - Не було такої таємниці як тепер, хто що робить, а обмінювалися досвідом. Ми тоді по Закарпаттю їздили багато, до мене приїжджали. Виготовляли сувенірну продукцію: шкатулки, декоративні тарілки. Елементи орнаментів з нашої волинської вишивки інтерпретували в дерево. Почав їздити на Виставки досягнень народного господарства (ВДНГ) в Москву, Київ. Там був павільйон народних художніх промислів України. Був його постійним учасником. Отримував золоті, срібні, бронзові медалі. Творчі роботи почав виконувати. Львівський етнографічний, Київський музей декоративно-прикладного мистецтва, наш красназнавчий закуповували мої вироби. Наприклад, Волинська область звітує у Києві і замовляють мені картину «Лісова пісня»... Різні були роботи: пейзажі, гравірування, рельєфна різьба, шахмати робив на замовлення. Потім були сувеніри, творчі роботи на політичну тематику. Наприклад зробив портрет Леніна на дереві. Досить великий: 70 на 100 сантиметрів. Художня рада відібрала той портрет, а Щербицький забрав його до себе в кабінет.

- У 1974 році Леонід Брежнєв, перебуваючи на Кубі, подарував виготовлений вами портрет Фіделю Кастро.

- Кажали, що портрет лідеру кубинської революції дуже сподобався. Інакше б коменданте не передав би мені свою книгу з автографом.

- Це, так би мовити, були парадні речі. А чисто виробничі питання ви вирішували?

- Довелося технологічно розробляти сувенір у вигляді амфори для духів (ефірного масла) «Кримська роза». Потрібні були копіювальні верстати. Мені порадили зайти до міністра лісового господарства Бориса Миколайовича Лук'янова і попросити. Це був справжній міністр: вникав в технологічні процеси, прогресивно мислив. Мене посилав у Фінляндію по обміну досвідом, у творчу поїздку в Литву. В Києві запитав: чи хотів би подивитися музей декоративно-прикладного мистецтва? І продовжив мені на три дні відрядження, ще й поселив у «Жовтневий» готель. Такого, як він, вже не буде.

Доля не пустила його в Абхазію

Ще одна цікава історія, яка посприяла подальшій щасливій долі Івана Ариванюка. В Ківерцях на базі сувенірного цеху держлісгоспу в 1978 році організували всесоюзний семінар. Був на ньому і міністр лісового господарства Абхазії. Побачивши все це розмаїття сувенірів, він забажав забрати майстра з Волині до себе. Запропонував відразу квартиру в Гаграх, хорошу ділянку під забудову і безпроцентний кредит на всі будматеріали по державних цінах. Пропозиція хоч була і звабливою, але виїжджати з Волині Іван Ариванюк не дуже хотів. За порадою звернувся до тодішнього начальника обласного управління лісового господарства Дмитра Телішевського, той до міністра лісового господарства Лук'янова, а міністр - у місцеві партійні органи. Так через невеликий проміжок часу Ариванюк отримав трикімнатну квартиру в середмісті Луцька. Зважаючи на події, які згодом відбулися в Абхазії, напевно сам Господь не пустив туди волинянина. Перебуваючи в той час в Києві, Іван Ариванюк зустрів колишнього міністра в одному лише спортивному костюмі. Це все що він зміг забрати з собою, рятуючись від мародерів. Господь оберіг нашого земляка від великих неприємностей і подарував цікаве продовження його творчої біографії..

Сьогодні головне захоплення Івана Ариванюка більярд. З цією грою познайомився ще у 1965 році, коли навчався в училищі і разом із студентським загonom їздив у Мукачево. Потім у Ківерцях у лісгоспі поставили маленький більярдний стіл. Іван зрозумів, що ця гра для нього: треба думати і мати хороший зір, треновані чутливі руки. Вже згодом, перебравшись із Ківерців у Луцьк, йдучи повз будинок офіцерів почув знайомі звуки. Зайшов і побачив більярдний стіл. Оскільки жив Ариванюк усього за кілька десятків метрів від будинку офіцерів, то почав регулярно заходити туди грати.

- Коли їздив у Москву, вже почав там відвідувати більярдені, - розповідає Іван Іванович про свій шлях в цю елітну гру. - Майстер спорту Фролов, він працював модельником на авіазаводі в Москві, відзначив, що я непогано граю. Підемо, запропонував, виберу тобі недорогий стіл. Потім у Києві був майстер, який обслуговував більярдені столи. Захожу, а він мені показує кия: в мене зарплата 200 карбованців, а кий той коштує 1000. Подивився на того кия. Ще не знав як він робиться, але володів технологіями обробки дерева. Подумав, невже кия сам не зроблю. Взяв та і зробив. Вже десь на третьому році мого нового ремесла чемпіон Радянського Союзу Аслан Бузоев, тоді в Москві проводилися ці турніри, грав моїм кием. Двічі ним завойовував це звання. Так у Москві знали, що є такий майстер з Луцька. Потім, коли при Горбачову прийняли постанову про народні художні

промисли, організував кооператив. Але настали важкі часи і людям було не до сувенірів, не було збуту. Кооператив розвалився. Зважаючи на всі попередні заслуги, мені в Луцьку дали творчу майстерню.

«Зброя» для чемпіонів світу

- А майстром спорту як ви стали?

- Мабуть не випадково. Регулярно вигравав чемпіонат області, створив федерацію. Це був початок волинського більярду. Згодом поїхав на чемпіонат України в Сімферополь і виграв перше місце. Говорили, що ця гра буржуазна. Художники, письменники зайшли, поговорили, чаю попили, більярд пограли. Але згодом в усі будинки офіцерів повернули більярд, бо Сталін сказав, що ця гра корисна для офіцерського, генеральського складу, вона розвиває стратегічне і тактичне мислення, точність зору, вміння орієнтуватися і визначати позицію. Більярдний стіл – це поле битви. Заходив у більярду в Москві. Вибачте, там такі визначні люди приходять, там рівень гри зовсім інший. Там босяки і паскуди не приживаються, з ними ніхто не хоче говорити.

-Хто ж грає вашими киями?

- Майже половина вітчизняних чемпіонів світу і Європи: Ярослав Винокур, Сергій Крижанівський, Артур Півченко, Олександр Паламар, Юрій Пашинський... Всі пробували і досягали успіхів.

На знімку: Іван Ариванюк (зліва) із своїм давнім партнером по грі професором Геннадієм Бондаренком.

На знімку: Робота майстра

Наша розмова відбувалася в присутності одного із партнерів Івана Ариванюка по грі в більярд професора Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Геннадія

Бондаренка. Він теж може гідно оцінити кий відомого майстра, оскільки лише в 2019 році двічі вигравав відкритий Кубок України серед вищих навчальних закладів у лізі «Професор. Доктор наук». Слід зазначити, що здобував ці високі титули Геннадій Васильович у віці 73 роки.

-Грав кием Івана Івановича, з яким познайомився ще в 1970-х роках. І користуюся ним уже років з десять. У його киях закладена якась позитивна енергетика.

Попри всі свої таланти Іван Ариванюк залишається скромною і надзвичайно позитивною людиною. Про нього майже не розповідають ЗМІ, зате поважають за професіоналізм колеги і знайомі.

САХАРУК ЛІСУ НЕ ЗРАДИВ

Якщо скажуть, що лісівники люди замкнуті, не вірте. Професія наклала свій відбиток на їх характер. Вони довше з-поміж всіх зберегли ту первісну товариськусть, притаманну нашим прадідам. Люди тоді раділи зустрічі один з одним, ділили навпіл радощі і прикрощі. Мій давній приятель директор Старовижівського держлісгоспу Петро Сахарук цьому яскравий приклад. Веселішого, дотепнішого співрозмовника важко знайти. Якщо вже сміється, то на всі 32-а. Людина Петро Мойсейович добра. Коли біда, підлеглі не роздумуючи йдуть до нього. Знають: підтримає, розрадить. Провинився – отримуй по повній програмі, ображайся лише на себе: все справедливо, все по-ділу.

Життєву стежку Петро Сахарук обрав не випадково. Батько тридцять років працював лісничим Любомльського лісництва. Тож з раннього дитинства збирав на насіння жолуді і шишки, садив дерева, косив траву конячці, оборював лісові квартали. Бачив, як у дощ, сніг, рвучкий вітер, мороз працюють лісники. Не заховаєшся: над тобою лише небо. Однак, коли закінчив школу, сумнівів не мав: поступатиме у Львівський лісотехнічний інститут. Не стримала Петра і перша невдача. За другим разом все-таки став студентом. По закінченні інституту прийшов у Любомльський держлісгосп. Працював старшим інженером по лісозаготівлях. А потім, як жартує, двадцять років ходив довкола лісу. Має на увазі свою роботу першим секретарем Любомльського райкому комсомолу, навчання у Вищій партійній школі ЦК КПУ, секретарювання в Старовижівському райкомі партії. Коли ж після відомих подій 1991-о, райкоми наказали довго жити, пішов на біржу. Безробітним був недовго. Влаштувався в райсільгоспуправління на досить скромну посаду агрономеліоратора. Коли ж в 1992 році створили Старовижівський держлісгосп, Петра Сахарука, як людину досвідчену і контактну, запросили туди головним інженером. Його робота задовольняла керівництво тодішнього об'єднання "Волиньліс". Тож коли наприкінці 2000 року постало питання про нового директора лісгоспу, очолити колектив запропонували Петру Мойсейовичу.

Про правильність вибору керівника свідчать виробничі показники підприємства. Сьогодні Старовижівський лісгосп – один з кращих в обласному управлінні лісового господарства. Тут не лише успішно створюють нові ліси, але мають потужну лісопереробку, консервний цех. За шість років, які лісгосп очолює Петро Сахарук, реалізація продукції зросла майже в два з половиною рази, продуктивність праці – в три, заробітна плата – в п'ять, виробництво пиломатеріалів – в п'ятнадцять разів. Не менш показними є результати розвитку лісового господарства. Якщо в 2000 році було посаджено 124 гектарів лісів, то цього – 265. Лісгосп одним з перших в області розпочав заліснювати облогуєчі, переважно малопродуктивні землі. В 2006-у таких лісів посаджено на 165 гектарах – більше всіх в області. Проте це не остаточний показник. Навіть 14 грудня, коли був у Старій Виживці, лісгосп, скориставшись теплою погодою, садив сосну.

- Маємо проблему з виділенням таких земель під заліснення, - ділиться наболілим Петро Мойсейович. – Планували в найближчі роки засадити лісами 700 гектарів неугідь. Однак останнім часом сільські ради відмовляють нам. Кажуть, що вільних площ немає. А ви подивіться, скільки довкола землі "гуляє". Складається враження, що хтось зверху дав вказівку вставляти нам палки в колеса.

Наполегливість, з якою лісгосп створює нові бори, варта поваги. На землях, які довго облогуєчі, зустрівся ще з одною серйозною перешкодою. Личинки хруща знищують кореневу систему ще незміцнілих деревець. В деяких місцях їх доводиться підсаджувати по два-три рази. Але лісівники не здаються: знову і знову приходять на поле, аби через кілька років воно зазеленіло молодими сосонками і ялинками.

До речі, Старовижівський лісгосп єдиний в області, де ліс садять спеціальними машинами. Це забезпечує високу якість і продуктивність робіт.

Звичано, навіть найталановитішому керівникові не вдалось би так швидко досягти позитивних результатів, якби він не мав високопрофесійної команди. З повагою Петро Мойсейович говорить про своїх помічників. Напевно кожний лісгосп хотів би мати в себе такого головного лісничого, яким є заслужений лісівник України Михайло Бабій. Багато років успішно працюють лісничі Дубечнівського лісництва - Федір Лавренюк, Сьомаківського – Григорій Семенюк, Буцинського – Анатолій Гаврилюк. Про високий професіоналізм колективу свідчить і той факт, що з 242 працюючих у лісгоспі – 37 мають

вищу освіту, 73 - спеціальну середню освіту, ще 12 здобувають знання у вузах. Чи кожен колектив може похвалитися такими кадрами?!

Кілька років тому Петру Мойсейовичу, знаючи про його ювілей, пропонували стати держслужбовцем. Мовляв, пенсію заробиш солідну. Відмовився. Без лісу вже не уявляє свого життя.

ВИТЯГУЮ ЩУКУ, А ЙІ... НЕМАЄ КІНЦЯ АБО ЧИМ ПАХНЕ РИБАЦЬКА ЮШКА

У кабінет Анатолія Цьося – першого проректора Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, доктора наук, професора, і ймовірно у найближчому часі ректора цього поважного вишу, оскільки в листопаді виграв вибори на цю посаду, завітали в останні дні року. Але не тому, щоб дізнатися про його плани як науковця, а як до цікавої і неординарної людини з безліччю захоплень. Свята ж на порозі і хочеться чогось цікавого під цей новорічно-різдв'яний настрій.

Любо жити в Любохинах

Перший президент незалежної України Леонід Кравчук казав: якщо біля вашого села проклали залізницю, то вам повезло на все життя. А що вже говорити про тих, хто народився, як Анатолій Цьось, в оточеному з усіх сторін прекрасними озерами селі Любохини. Люди їдуть сюди відпочити за сотні кілометрів, а в нього вся ця краса десь там... за огородем. Більше того дідусь Микита був професійним рибалкою і не розставався із сітками навіть в роки війни, мав навіть нагороди за це від радянської влади.

Не дивно, що багато спогадів про дитинство в Анатолія Васильовича пов'язано саме з рибальством. Ловив в'юнів і карасів кловнями та кошиками навіть на болотах, які згодом осушили. Тож, напевно, не випадково серед багатьох захоплень науковця, рибальство чи не на першому місці. А ще народився мій співрозмовник 2 січня 1966 року і вважайте щораз має шанс продовжити новорічні святкування.

-Наукова робота, яка мені дуже подобається, забирає багато часу. Це публікація книжок, навчальних посібників, монографій, наукових статей, робота з аспірантами і докторантами... Але вважаю, що будь-яка людина, аби добре і продуктивно працювати, повинна мати і час для активного відпочинку. Якщо дозволяють обставини, то займаюся спортом: раніше - гандболом, зараз віддаю перевагу скандинавській ходьбі, яка дуже добре впливає на організм і дарує позитивні емоції. І ще дуже люблю риболовлю, особливо зимову. Найбільше подобається ловити щуки. Коли їду на рибалку, не ставлю за мету зловити багато. Головне гарно провести час, поспілкуватися із друзями і отримати позитивні емоції. Щоб не слухати якихось телефонних дзвінків, не вирішувати якісь виробничі питання, просто відпочити (навіть від людей), побути десь на озері в тиші, - ділиться своїми уподобаннями мій співрозмовник.

Налаштовувати Анатолія Васильовича на рибальські теми довелося недовго. Тай слухач у нього, тобто автор цих рядків, видався вдячним: захопився так, що розводячи руками, показуючи яку рибу той зловив, заледве не скинув керамічну статуетку зі столу господаря. А трофеї в нього були дійсно знатні. Чого вартувала лише семи кілограмову щуку, яку Анатолій Цьось витягнув з-під льоду. Голова її була такою великою, що довелося розширювати ополонку.

-Перше таке рибачке відчуття: витягую її через ополонку, а вона не закінчується (сміється). І коли з нею підійшов до товаришів, то вона дійсно виглядала як щука король, як щука гігант. Або 26-кілограмовий сом, якого ми зловили на одній із річок Волині. Не міг його підтягнути, руки розгиналися. Щоб зробити нормальне фото, треба було підняти цього сома і 30-40 секунд потримати. Лише за третьої спроби вдалося його закадрувати, - пригадує приємні моменти зі свого рибачього життя.

Делікатеси з... дискової борони

Ще одним улюбленим місцем відпочинку мого співрозмовника є село Приморське на півдні Одещини, куди він виїздить із сім'єю і друзями. З однієї сторони там море, бази відпочинку, а з іншої дельта Дунаю, канали. Тобто є можливість поєднати відпочинок на морі з дуже гарною риболовлею.

- Там ми судаків ловили, сомиків, підлящиків... У каналах, які з'єднують лимани і Дунай, дуже багато є коропів і карасів. Смажили їх на вогищі на крузі з дискової борони. Ні в кого такого не було. Люди підходили, фотографували, дивувалися, що можна так просто на вулиці на цьому диску смажити ці карасі і коропи, - розповідає Анатолій Цьось. - Він зроблений з якісної сталі і дуже підходить для смаження риби: сталь товста, добре тримає температуру і риба швидко і якісно смажиться, не підгорає. Окрім того ми на цьому диску смажимо на олії дуже смачну картоплю в мундирах. Миємо, ріжемо її великими шматками. Готову виймаємо на тарілки. Обов'язково беремо часник і видавлюємо на цю картоплю, посипаємо трішки петрушкою і кропом. Все це перемішуємо. Такий запах стоїть апетитний, що діти більше картоплю їдять, як рибу чи м'ясо.

Оскільки наша розмова відбувалася напередодні цілої низки новорічних і різдвяних свят, прошу Анатолія Васильовича поділитися своїми кулінарними секретами.

- Мене журналісти якось запитали, які я страви більше люблю. Так ось між м'ясом і рибою вибираю рибу. Хоча м'ясо теж люблю, але фарширована щука, смажена риба і, навіть, варена смакує більше. Також від дідуся багато чому навчився. Риба ж у нас завдяки йому завжди була, то варили юшку. Багато рибаків не люблять варену рибу, коли юшку їдять, а мені подобається.

- Мені було 50 років і ми поїхали на рибалку. Провів тоді майстер-клас як рибу смажити на олій дискової бороні, про яку ми з вами говорили. В мене рецепт простий. Насамперед риба має бути свіжою. Потім ріжемо її на великі шматки і обвалюємо не просто в борошні, а в панірованих сухарях, добавляючи в них трохи борошна. І коли вона смажиться в тих сухарях, то набуває такого золотистого кольору, стає соковитою, м'якою. На мою думку, це найкращий рецепт смаження риби. Або може бути борошно грубого помолу чи висівки.

- У нас є два варіанти варіння юшки, - господар кабінету продовжує наганяти апетит. - Мій товариш, коли варить юшку, то обов'язково додає невелику кількість червоної риби. Тоді ця юшка стає трішки жирнішою і має насичений смак червоної риби. Я, як правило, не добавляю червоної риби. Перше, що роблю, це кидаю у воду рибу і все інше разом: цибулю, всі необхідні спеції. Картоплю не кладу, або зовсім мало. На мою думку, картопля псує смак юшки. Але використовую багато моркви. Вона дає такий специфічний солод і забезпечує смак дуже доброї юшки. Зазвичай кидаю в юшку велику рибу. Варимо саму юшку не дуже гострою, оскільки відпочиваємо переважно з дітьми. Але робимо дуже гарну приправу, куди даємо багато спецій: різні перці, сіль, помелений часник і кожен

вже в свою тарілку додає цієї гостроти за смаком. Часник теж додає таку хорошу смакову нотку і він скріплює усі ці перці в одне ціле.

У рибалці мене найбільш приваблює атмосфера відпочинку, доброти, спілкування. Навіть деколи дуже добра думка приходить у голову і по роботі.

- І, навіть, краща як в кабінеті?

- Там думати дуже важко, треба більше з людьми говорити. Загалом вважаю, що завдання керівника більше це не говорити, а слухати людей. Чим краще керівник слухає людей і чує їх, тим ймовірніше, що зможе згодом прийняти правильне рішення. А коли керівник багато говорить, але не слухає людей, то він не є ефективним.

Отож, на кінець, давайте перевіримо, яка ж то юшка вийде за рецептом Анатолія Цьося. Часу на рибалку, на жаль, вже немає. Хутчій у магазин.

РОЗДІЛ V. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА І ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Олександра Кондратович (Луцьк)

ЕТНОКУЛЬТУРА ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ: НАРИСИ

Слово про слово: слово було, є і завжди буде Богом

Мова – найкоштовніший скарб, яким володіє кожен народ. Тому так дбайливо доглядає його древо, від коріння і до верхівки та до всіх його складових. На жаль, українці не завжди і не скрізь нею дорожать, частенько послуговуються чужинською і, що найболючіше, мовою поневолювача. Мабуть, саме це і є причиною того, що ми ніяк не можемо вийти на свою власну дорогу. Гнат Хоткевич першу частину підготовленого ним свого часу підручника «Історія України» завершує пекучою фразою: «Ми все життя будували то Велику Литву, то Велику Польщу, то Велику Росію. Тільки ніколи не будували Великої України».

«Мова – дух народу», – стверджував відомий лінгвіст Бодуен де Куртене. Тому Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», новий правопис, що повертає їй питомо український дух і звучання, викликають шалений опір наших недоброзичливців. Маємо пам'ятати про це і боротися. Шевченківська лауреатка Галина Пагутяк наголошує: «Хто володіє мовою, той може підкорити світ». І то істина давня й незаперечна, про що знаходимо підтвердження й у Святому письмі.

«На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. ... Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей», – читаємо в Євангелії від Івана (Івана 1, 3, 4).

Як засвідчує Біблія, саме за Словом Божим постав світ. «І сказав Бог: «Хай станеться світло!» І сталося світло» (Буття 1, 3). Подібним чином виникли Земля і Море, небесні світила, різноманітна рослинність, звірина і сама людина за образом та подобою Божою.

ОБЕРЕЖНО: СЛОВО. Якщо Слово – Бог, то Воно вимагає й відповідного ставлення до Себе, глибокого пошанування. Наші предки вважали Його оберегом або й присудом, надавали йому містичного значення.

Пригадую своє дитинство в селі Кримному Камінь-Каширського району. Недільної днини або у свято жінки з нашої вулиці Діброви любили збиратися на нашому подвір'ї. Всідалися на теплих, нагрітих сонечком брусах містка й заводили свою жіночу гуторку. Мама була єдиною грамотною серед них, тож користувалася особливою повагою, деколи розповідала якісь цікавинки з прочитаних раніше книг, які вони сприймали за правду життя.

Однак кожне таке зібрання розпочиналось за усталеним ритуалом: жінки хрестилися та при цьому промовляли: «Ой дай Боже, в добру пору сказати, а в лиху помовчати!» Ці сільські добродійки знали значення й вагу мовленого слова, а тому ретельно продумували: що, де, коли і як сказати те чи інше слово. Бруднослів'я не було не те що серед слабкої статі, але й чоловіків. Людей, що виходили поза межі дозволеної мовленнєвої практики, зневажали. Наприклад, у нашій сім'ї лайливих слів не вживали. Якщо хтось із сусідів вдавався до них, батько відразу ж зупиняв його: «Мені ти можеш сказати що завгодно, але в хаті – діти, тож говори по-людськи».

У наш час чимало слів, які раніш вживалися сільською людністю у повсякденні, вже вважаються нецензурними та виходять із вжитку. На жаль, їм на заміну в мовлення українців прийшло не мало брутальної лексики, матюків; не рідко можна зустріти молоду людину чоловічої статі, яка за кожним словом вживає назву жінки вільної поведінки, що починається літерою «б». І це не особливо хвилює попутників такого мовця і його самого. Однак існує думка, що бруднослів'я негативно впливає на здоров'я, психологічний стан самого автора.

Та згадаймо не таку вже й далеку минувшину – років на 50–60 назад. Траплялось, сусід вчинив якусь прикрість чи шкоду ближньому та ще й затримався з вибаченням. Тоді потерпілий йшов до кривдника вияснити стосунки. Як би це виглядало в наш час, нехай кожен змалює собі епізод в силу своєї уяви та часу. А от колишній полісянин починав свою мову наступним чином: «А згинь твоя біда! Іване (чи Степане, чи ще якимось), що ото ти наробив мені?» І далі йде виклад претензії. Зрозуміло, вихід буде знайдено, і сусіди залишаться добрими сусідами. Проте звернімо увагу на вжиту вставну конструкцію «А згинь твоя біда!», якою розпочинав своє мовлення покривджений. Вона засвідчувала, що людина не прийшла сваритися, ба більше, – причинити шкоду своєю мовою, можливою експресією,

а прагне порозумітися, однак не переконана в коректності діалогу, витримці мовців і, найперше, своєї власної, а тому вдається до цієї застережної фрази, спрямовуючи можливі негачії на **бїду** винуватця. Пригадуються й випадки, як старші жінки виганяли малих бешкетників, що позривали незрілі стручки гороху та потолочили рослину: «А лихо вашій бїді! Нащо ж ви навіть лопатки позривали та горох потоптали?...»

І знову покривджений, аби не спричинити якоїсь напасті винуватцеві, усі негативні емоції спрямовує – на його бїду. Адже надарма хтось із поетів сказав: «Словом можна вбити / Словом можна спасти, / Словом можна полки за собою повести».

МОЛИТВА – НАЙМОГУТНІШЕ СЛОВО. Слово-благання. Слово-каяття. Слово-обітниця. Пригадую спогад відомого вінницького письменника-патріота Миколи Рябого про свого земляка, якого врятувала молитва від наглої і мученицької смерті. Юнак, що за свою любов до України потерпав у нелюдських умовах ГУЛАГу, разом із побратимами вирішив відзначити Святвечір. Від своїх жебрацьких хлібних пайок вони щодня відрізали скибочку глевкого хліба та засушували, роздобули пару шматочків цукру. Вечорами подали від пильного ока різних сексот, відгородившись дірявою ковдрою, повторювали колядки. Хтось доніс про ці невинні зібрання. І от саме на Святвечір начальник їхнього барака звинуватив групу патріотів у підриивній діяльності і призначив керівникові 3 доби карцеру.

Це було найжахливіше покарання. За карцер слугував високий тісний ящик, що стояв у коридорі. Зачинена в ньому людина могла лише незворушно стояти. Щоб приречений передчасно не задихнувся, внизу було зроблено отвори, через які всередину вільно проникали пацюки, якими кишив барак. І вони тим користувалися. В'язень спочатку щось бурмотів, вигукував, далі з ящика лунали несамоовітї крики, які згодом послабляувалися, а потім і зовсім стихали. На третій день двері відчинялися – і звідти випадав людський кістяк, доценту обгрізений щурами.

Знайомий письменника добре усвідомлював свою долю. Попрощався з побратимами, віддав їм свої жебрацькі заощадження і попросив відзначити Коляду та пообіцяв не кричати, аби не зіпсувати їм свято. Зачинений у ящик-труну, він якийсь час оніміло стояв, а потім почав молитися і просити Всевишнього дати йому силу витримати катування. А голодні тварюки вже починали свою криваву вечерю. Проказав «Отче наш», а далі зі сльозами та відчаєм звернувся до Божої Матері: *«Пресвятая, Всемилоствива і Всеблагая Мати Божя і Мати Наша! Преблагословенна Дїво Маріє! Вірю і визнаю, що Ти, Пречудесна Матінко Небесна, – Заступниця всіх сиріт, забутих, переслідуваних і всього роду людського. Тому покладаю на Тебе всю мою надію – помози мені, грішному. Справді-бо, хто може мені допомогти? Хто може убезпечити мені оборону в теперішньому і майбутньому житті, як не Ти, Усеблагая Мати? Ось тому й віддаю Тобі всі мої справи, жертвую Тобі, Наймилосердніша Мати, всі мої терпіння, прикроці, болі, смутки, злидні й хворощі. Занеси їх до Престола Твого Божественного Сина й випроси прощення всіх моїх гріхів і провин. Усі мої думки, почування, пориви душевні, наміри й намагання я віддаю у Твої пресвяті руки. Піклуйся, Матінко Божя, за моє спасіння і добро!»*

Заради безмежної Твоїї любови, я прощаю всім моїм ворогам і віднині буду по-християнському любити всіх моїх ближніх. Заради імени Твого пресвятого, Пречиста Дїво, я гиджуся всіма моїми гріхами. Щиро обіцяю Тобі вже ніколи більше не гнівити і Твого Божого Сина.

В руки Твої, Усеславна Мати, я передаю себе самого, всю мою рідню, мій народ, всіх моїх друзів і ворогів – цілий світ. Усім нам покажи Твоє милосердя. Дай мені, грішному, ласку, аби я не згинув наглою і негідною людині смертю, а в годину смерти пригорни мене до Свого Материнського серця та заведи мене до Небесного Царства, аби там я прославляв Твою безкінечну доброту і милосердя, Небесна Царице, во всі віки. Амінь».

Приречений на цю наглу й жорстоку смерть вкладав у молитовні слова всі свої почуття і силу, намагаючись перебороти страх та невідворотність мученицької смерті. Закінчував молитву й починав знову та вірив, що Сили Небесні його почують. Раптом відчув, що втрачає почуття реальності. Спробував зосередитися і зрозумів, що він не кричить, прислухався – пацюків не чуно: вже не шматують його одяг і не пишать.

Як годиться, через три дні відчинилися двері зловісного ящика і в ката очі полізли на лоб. – У-у, сволочь! Бандєра проклятий! Да тебя и крысы не едят!

МАГІЯ СЛОВА: УСВІДОМЛЕННЯ І ЗАСТЕРЕЖЕННЯ. У процесі свого історичного поступу етнос розвивався, вдосконалювався, розвивалась та вдосконалювалась його мова і сфери її побутування та застосування, прийшло усвідомлення значення слова, його неабиякої магічної сили. Наші предки надзвичайно боялися прокльонів і вважали їх (та й нині вважають) великим гріхом. Якщо ж доводилось чути їх на свою адресу, намагалися застерігатися, відповідаючи авторові: «Не про нас казано!» Більш посвячені говорили: «Хай сказане вами йде на сухі лози, на глибокі води, за високі гори!» Однак категоричніші могли й сказати: «Хай сказане звідки прийшло, щоб туди і пішло» або «Сіль вам у вічі».

Фрази «Не про нас казано», «То не про нас мова» вживали і коли розповідали, співчуючи, про якісь нещастя чи хвороби, що спіткали інших людей.

А все ж зустрічалися й захланні, безсердечні люди, які, користуючись словом, наче зброєю, намагалися помститися за якусь шкоду чи із заздрощів. Колись були поширеними різні наслання на маленьких дітей. Щоб нашкодити матері малючка, недоброзичливиці накидали на її дитинку всілякі випробування – крикси, плакси, нічниці, нудниці тощо. У такому випадку немовлятко всю ніч, як висловлюються старші жінки, шиється: плаче, стогне, нудиться, вертиться, непокоїться. Дитячко страждає, але не менше страждає і його ненька. У такому випадку зверталися до бабів-шептух, щоб **зговорили** напасть, тобто відмінили дію наслання. Однак чимало жінок вивчали тексти таких замовлянь і самі відводили лихо від своїх кровиночок.

Перш ніж проказати замовляння, шептуха або мати хреститься сама та хрестить дитину, молиться «Отче наш» і промовляє текст, яких існує чимало. Наведемо один з них: *«Добрий вечор, садавая бабо. Прилетів ворон з чужих сторон, сів на воротях в червоних чоботях. Иди забирай од (ім'я) крикси, плакси, ночниці, нудниці. Неси на тії болота, де чирет (очерет) не родить, де люди не ходять, де пташки не літають. Нехай там крикси, плакси, ночниці, нудниці пропадають. (Ім'я) свій сон має, нехай їм засинає»*. Вважається, щоб замовляння допомогло, його слід зговорювати тричі і найкраще – на вулиці, де сходиться хоч би дві загорожі. А ще краще, – якщо три чи чотири. Тоді сила наслання зменшується багатократно. Вчителька з Маневиччини розповіла: «Якщо бачу, що маленьке перед сном страждає, хрещуся, хрещу його та біжу до загорожі. Там три рази проказую замовляння, хрещуся, молюся й біжу до хати – дитячко моє вже спокійненько посопує».

Поширена в народі також думка про «погане око», тобто про людей, які спричиняють іншим неприємності лише своїм спогляданням. Тому намагаються їх уникати або застерігаються фразами «Сіль тобі у вічі».

НЕ ПИТАЙ ПРО ДОЛЮ. Колись вірили та й нині віримо, що долю людині визначає Бог. Тому суворо забороняється питати у ворожки чи ворожбита: «Скільки мені жити?» У відповідь найчастіше чулось: «Скільки Бог назначив». Бо ж не відомо, хто почує відповідь, та ще й число видається замалим. А я, несвідома, у свої п'ятнадцять чи шістнадцять таки спитала. «Шістдесят чотири», – почула у відповідь. Ми з подругою Данкою тоді весело розсміялися: «О-о, так багато!..»

Пройшли роки – і я на порозі свого 64-ліття. Раптом пригадалося пророцтво ворожки. Я успішно читаю лекції у ВІППО, зустрічаюся з шанувальниками народної пісні та звичаїв у різних куточках Волині, видала кілька книг, написала чимало статей – і ... Хто ж поспішає у засвіти? І я починаю багато молитися, просити в Бога продовжити вік, даю обітницю жити за Його Заповідями, роблю пожертви у храмі. Саме в той час я чимало часу працювала на дачі, що на Струмівці, ділилась зібраним урожаєм з тими, хто цього потребував. Аби економити час, добиралась велосипедом. І під час вранішньої молитви, і сідлаючи свого металевго коника, просила у Бога заступництва. І все ж того року я чотири рази попадала в ДТП: перші три були дещо полегшеними, ніби попередженнями, за четвертим – дивом залишилась живою. Повернувшись додому, чистенько вимила велосипед, а при нагоді продала.

З того часу я топчу ряст уже 21-ий рік. Спогадуючи давнє, переконаюся: ворожка винесла свій вердикт без будь-яких лихих задумів, вважаючи, мабуть, такий вік прийнятним. До того ж і я з присутньою при цьому подругою Данкою погодилась з ним. Але Вічність той факт зафіксувала у своїх анналах. Зважаючи на мої щирі молитви, поведінку, тричі попереджувала, а за четвертим разом зберегла життя. Пам'ятатиму про це до останніх днів свого існування на білому світі і дякуватиму Всевишньому.

Пресвяте слово мати

Чи мали українці свято Матері? Безперечно, мали. Стверджувати це дає мені право наступне. Збираючи матеріал до своєї книги «Народний календар Волинського Полісся», розпитувала старших людей про Великдень. Серед різних питань поставила й таке: «А що робили на другий день Пасхи?» – «Як що? Ходили в гості до матира!». – «А коли ще був живий батько, були й інші діти?». – «То й що. Хай собі. Але ходили в гості до матира! Заміжні дочки й жонаті сини з сім'ями».

Отже, це було не що інше, як пошанування в цей день Матері, іншими словами, своєрідне свято Матері. Правда, його так не називали. Але – відзначали.

До того спонукали різні чинники, зокрема *постові* пісні. Знаємо, у Великий піст наші люди, дотримуючись його вимог, відмовлялись від розваг, у тім числі й не співали. Проте дозволялось співати пісень, які мали назву *постові*. Усе це були сюжетні твори з розгорнутим сюжетом, повчальним змістом і глибоким підтекстом: «Сирітка», «Вой була вдова», «Ой летіло три зозульки», «Новая церковка», «Як поїхав Данилуша» тощо.

Українці не створили своєї Біблії. Нею стали для них народні пісні. Саме в них і через них народ висловлював свої погляди на життя, формулював моральні закони і принципи, правила поведінки,

виливав свої жалі і болі. У постових піснях, між тим, змальовано й високочолий образ Жінки-Матері, означено, як слід ставитися до неї. Найперше, поважно та бережливо.

З жінкою-матір'ю пов'язували чимало надій та покладали на неї не менше й обов'язків, насамперед, сімейних, виховання дітей, порядкування в господі. Недарма ж казали: «Жінка тримає хату за три вугли», а чоловік, як бачимо, пильнував тільки одного.

Та звернемось до постових пісенних перлин. «Сирітка» повістусь: «У неділю рано, / Як стало світати, / Десь пошла сирота / По світу блукати». Відразу ж зауважимо: у дівчинки є батько, проте тут відбито погляд, що сповідувався серед наших країн: немає в дитини батька – вона півсирота, немає неньки – кругла сирота. Лиха мачуха настільки закидала малу падчерку роботою, що та ледве дочекалася неділі, аби ранесенько на світанку вирушити на пошук померлої неньки, яка обігріє та розрадить.

У дорозі дівчинці зустрічається Сам Господь. Розпитав і порадив не йти на пошуки, бо вже її матуся «В широкій долині, / В глибокій могилі». Та поклик зраненого серденька веде дитину далі, і вона знаходить і ту долину, і матірню могилу. «Як знайшла могилу / Та стала плакати, / Аж зачула мати, / Стала промовляти: / «Ой а хто ж то плаче / На мойому гробі?» – «Ой то я, матусю, / Возьми мене к собі!». Задля того, аби хоч на мить відчувти материнське тепло, дівчинка ладна й померти. Однак покійниця заповідає своїй кровиночці життя і з того світу повчає, як жити, як відстоювати свою материзну (спадок по матері).

Діалог між героями балади – померлою ненькою та її донькою відбиває давні вірування полісян: матері навіть на тому світі не забувають про своїх дітей, своєю безсмертною душею вони весь час пильнують за ними і в разі необхідності приходять на допомогу. І це – *не марновірство*. У пам'яті зринає образок із далекого дитинства. До хати сусідів, у яких померла молода жінка відразу по народженні дитини, запрошений священик здійснював молебень, свяченою водою кропив хату, всі вікна та двері. Я все допитувала маму: чому він так робить. «Бо покійна Ольга приходить до своєї дитинки». – «Як приходить? Адже вона померла!». – «Отак і приходить, колише своє дитятко. Правда, її ніхто не бачить, – тільки те, як гойдається колиска».

Я не встигла продовжити свої розпитування, як тут нагодилась баба Мазурка. «То, дочичко, чиста правда», – прийшла вона на допомогу матусі. І розповіла про випадок, який стався з нею особисто. Літнього надвечір'я вона повернулась із жнивного поля. В чеканні, поки повернеться з випасу худоба, підвісила до сволюка колисочку й вирішила, стоячи, погодувати своє малятко. Дитятко припало до маминих грудей, а вона, перевтомлена на жнивах, незчулась, як задрімала. Прокинувшись від голосного крику своєї померлої матері, яка, міцно тицьнувши п'ястком у її лоб, голосно закричала: «Що ти робиш? Прокинься – дитинка не дихає!» Глянула на маля – грудь перекрила йому носик, і воно задихнулось. Кинулась рятувати: тормошити, розтирати груденята, поплескувати по щічках – і дитинка почала дихати... «Коли б не покійничка, не жити б моїй дитинці. Першої ж неділі пішла до церкви, подала грамотку за її упокій. І відтоді щовечора молюся, щоб Бог дарував їй Царство Небесне».

Під час Великого посту дівчата й жінки ще ходили на вечорниці та досвітки і за кужілкою, співаючи, змочували нитки щирими сльозами та промивали серця від намулу й захланності. Кожна із пісень цього циклу відзначається розлогим сюжетом, яскравою символікою та повчальним змістом.

У пісні «Ой летіло три зозульки» розкриваються особливості давнього поховального обряду. Бо ж летіли не зозульки, а найближча родина померлого – мати, сестра, дружина. Прибувши на місце, кожна зайняла визначене ритуалом місце: «у головках», «у ручейках», «у ножейках». Ступінь родинності визначив і глибину жалоби кожної. Не будемо вдаватися в деталі, лише скажемо: «Де мати плакала, там річейка стала», і плакала-тужила вона «од віку до віку». Адже материнські сльози за дитиною не висихають у серці до кінця її життя.

Мірилом духовності, навіть ореолом святості огорнено образ матері в баладі «Вой була вдова». Її дев'ятеро синів в силу невідомих з тексту твору обставин «зросли, в розбої пошли», зрадивши неньку. У своєму кривавому ремеслі дійшли, здавалось би, до найглибшої прірви, та вбивство чоловіка рідної сестри Насточки раптом отверезило захланних вбивць, і вони усвідомили, що не мають права з'явитися перед очі матері, і самі виносять собі присуд: «Йди ти, Насточко, на схід сонця, до матьонки в гостиную, а ми підемо на захід сонця – в глуху бездну». Перед дочкою вдови, яка любила свою матір та жила за законами моралі і правди, попереду довге й щасливе життя від сходу й до заходу сонця. У братів-розбійників майбутнього немає: їхнє сонце вже зайшло, попереду – глуха ніч, людська зневага й забуття.

Повчальний розлогий сюжет, журлива мелодія проникали прямо в серце та спонукали жити по правді, як казали колись предки.

Не можу оминати прекрасну призабуту баладу «Тепер тепла нема в літі», яка ще з дитинства запала в душу під час виконання її лірником. 30 років потім шукала по різних селах Камінь-Каширщини, щоб записати. Зустріла аж у Гуті-Камінській та записала з голосу Настасії Йосипівни

Приймак. Виявляється, *немає тепла в літі, немає добра в світі з однієї причини: «син матира цюрається»*. Тієї, що дала йому життя, вивела в люди, допомогла надбати всього добра. Він чекає гостей – кумів, приятелів, які будуть пити-їсти, тож матері буде *«нігде сісти»*. Ні благання, ні сльози не допомогли. Тому змушена, плачучи, залишити рідне обійстя. Здається, увесь світ забув і відвернувся від неї. Але – не Бог! Чорна хмара закрила небо. Ударив грім на синів двір. «Забив жінку, ще й дитинку, ще й хазяйства половинку, а гостойки по застільню, а худобу – по подвір'ю».

Це примусило сина схаменутися, наздогнати матір та попросити повернутися. У відповідь на розповідь про лихо, що сталося, старенька сказала: «Ой то, синку, мої сльози та й не впали по дорози, та й не впали 'вни на камінь – тебе, синку, покарали». Не гріх нагадати ці слова й декому з наших сучасників. Недарма колись застерігали: «Материнські сльози марно не минають».

У творі відбито давні вірування предків: *образа, зневага жінки-матері, кривда, заподіяна їй, не прощаються до сьомого коліна*. Не прощаються вони й тим, хто спостерігав за нелюдськими вчинками дітей, але не заступився. Ось так поцінювали наші предки прояви добра і зла. Пам'ятаймо про це. Возвеличуючи Жінку-Матір, народ, однак, не забував нагадати: «Шануй батька й неньку, і буде тобі скрізь гладенько».

Тема матері в народній творчості безкінечна, як і саме життя. Саме її я намагалась розкрити в книзі «Як у лузі калиночка з кітками», яку присвятила своїй мамі Надії Антонівні Кондратович.

Рідна мати моя

«Рідна мати моя, ти ночей неспала, / Ти водила мене у поля край села /, І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, / І рушник вишиваний на щастя, на долю дала». Хто не знає цих крилатих Малишкових слів? Вони бринять у нашій душі, звучать на різних імпрезах, на родинних вечірках. Чому ми їх так любимо, вирізняємо з-поміж інших? Тому що вони про найріднішу, найдорожчу для кожного з нас людину – Матір.

Скільки ніжних, пестливих слів створила народна уява про жінку-матір! І не перерахувати. А ще кожен знаходить у своєму серці власні, особливі слова, намагаючись передати через них свою любов та повагу. Наша ненечка кожен день, в усі пори року, сумлінно, з великою любов'ю та самовідданістю несе свій святий обов'язок материнства, пильнує кожную мить зростання своєї кровиночки, невтомно плекає її душу і серце. «Дитина порізала пальчик, а у матері заболіло серце» – кажуть у народі. А ще говорять: «Матір не купити і не заслужити». І всі ми сходимось на одному: «Нема цвіту над маківку, нема роду над матінку». Тож поки живі наші матері, любимо й шануймо їх, піклуймося про них, як вони сердечно й невтомно піклувалися про нас, коли ми були маленькими й безпомічними. Та й випустивши у світ на життєву дорогу, матері серцем назавжди залишаються зі своїми дітьми. І ми постійно відчуваємо це, хай і на інтуїтивному рівні. В час небезпеки поряд з молитвою «Господи, помилуй!» чи «Господи, поможи!» ми мимоволі виголошуємо: «Ой матіночко!», «Ой мамочко!», щиро вірячи, що це допоможе. Ми вирушаємо в далеку чи ближню дорогу – матері з молитвою проводжають нас, з молитвою і чекають на наше повернення, бо ж, як стверджує народна мудрість: «Материнська молитва і з дна моря дістане».

Образ жінки-матері займає чи не провідне місце в пісенному фольклорі Волинського Полісся. В усі часи ця постать у сімейній ієрархії привертала до себе увагу дослідників і просто допитливих людей своєю великою любов'ю та самовідданістю, з якою вона виконує святий обов'язок материнства, годує, плекає, виховує дітей, готує до гідного життя на всіх його стежках і дорогах.

Українська жінка в усі часи була й залишається пречистою Мадонною та Великою Матір'ю. І це по-належному поцінювалось у народі. Як тут не пригадати вислів Івана Франка: «Коли се правда, що мірою культурності всякого народу може служити то, як той народ обходиться з жінками, то й се безперечна правда, що русько-український народ після сеї міри покажеться висококультурним у відношенню до других сусідніх народів» [7, с. 52]. Тому в його очах жінка заслуговувала й заслуговує на всенародне пошанування.

За час нашої незалежності ми відновили День Матері, що відзначається в другу неділю травня. Чимало дослідників кинулось шукати пракорені цього прекрасного й такого потрібного свята. Ці пошуки привели аж за кордон, до американського Лос-Анджелеса, де на початку минулого століття свято Матері запропонувала відзначати юна Анна, яка рано втратила неньку. Втрата найдорожчої для кожного з нас людини спонукала й мене особисто зініціювати на початку 1970-х Уроки Матері в школах Камінь-Каширського району, де я в той час завідувала методичним кабінетом райвно. І перший такий захід було проведено на початку листопада 1974 року в селі Полиці під час семінару словесників. Аби пересвідчитися в корисності таких уроків, вирішила послухати думку школярів. Запам'ятався відгук одного юнака: «Такі уроки дуже потрібні, вчителька спонукала нас замислитися над проблемою «матері – діти», «діти – матері». І, може, саме сьогодні я спитав себе, що важить для кожного з нас мати і хто ми для неї. Адже мати – як вода: захотів – і напився: завжди поруч. Ні, мабуть, як повітря:

дихаєш – і не помічаєш. І тобі здається: так триватиме завжди. А це неправильно: матір треба любити та постійно піклуватися про неї, як вона не втомлюється піклуватися про нас».

Ця по-юначому щира й по-дорослому мудра думка вразила мене. Вона спонукала розробити методичні рекомендації Уроків Матері для різних вікових категорій школярів, керуючись мудрою порадою видатного українського педагога Василя Сухомлинського, що «праця, одухотворена любов'ю до матері-творця, людини, – це велика виховна сила». Кажуть, колись в українській родині панував культ матері: її шанували, возвеличували і водночас на неї покладали велику відповідальність за виховання дітей, ведення домашнього господарства; недарма ж казали: «Батько тримає хату за одне вугло, а мати – за три». Наша ненечка не лише невтомно трудилась коло печі, на городі, в полі, але й нерідко заміняла дітям батька, коли той перебував у далекій дорозі чи вирушав боронити рідну землю, а то й сама брала в руки меч. Така вона, наша українська мати, – любляча, ніжна й водночас безстрашна.

Та повернемося до питання щодо Дня Матері, його витоків. Мусимо відзначити: у народному календарі Волинського Полісся День Матері був присутнім віддавна. Було неписаною традицією на другий день Великодня сім'ями відвідувати батьків. Але ці відвідини заміжніх дочок, синів, що відділилися, мали промовисту назву *«Ходити в гості до матири»*, як мовлять тут. Ще був живим батько, могли бути в родині й інші діти, але ці відвідини називалися саме так: *«Ходити в гості до матири»*, тобто пошановувати матір. Отже, другий день Пасхи був своєрідним Днем Матері. І то була наша, рідна, а не позичена в когось традиція. Підтвердженням такого висновку служить і давній звичай: саме в цей день хрещеники ходять ранцювати до хрещених матерів, а ті у відповідь дають їм ранець. Звідки такі лексеми: *ранцювати, ранець*? Вочевидь, вони походять від слова *ранок*. Адже діти прибігали до своєї матусі ранесенько, доки вона ще не пішла до церкви. Якщо ж похресник з якоїсь причини не навідував ранком хрещеної, то вона брала крашанки з собою до храму й при зустрічі вручала йому ранець. Зауважимо: діти ходили ранцювати лише до хрещеної матусі і ніколи – до хрещеного татуся. У наш час ця традиція відпала – не хрещеники ходять у гості до хрещених матерів, а вони самі з гостинцями навідують охрещених ними дітей. Зрештою, і в поливаний понеділок, якщо існує такий звичай, обливали водою саме дівчат, з якими в народній уяві пов'язувався символ плідності. Коли ж дівки хотіли «віддячити» парубкам, вони вже обливали їх джерелицею в середу. Отже, розділяли ці дні і дії, пов'язані з ними.

Про українську жінку-матір написано вірші, поеми, оповідання, повісті, романи, складено пісні. І все ж щоразу видається, що то занадто мала данина її щоденному материнському подвигу. Либонь, найкраще й найповніше про неї сказано в народному мелосі. Не є тут винятком і пісенний фольклор Волинського Полісся. Пісня колись була для поліщуків не лише розрадою, порадицею, втіхою, але й своєрідним моральним кодексом. Вона навчала, застерігала, лікувала душу, осуджувала й возвеличувала. Усе, що боліло й надихало, знаходило тут свій відгук.

То що ж говорить нам пісенний фольклор полісян про жінку-матір? Дуже рідко в ньому зустрічаються твори про щасливе материнство, а все більше змальовується в них нещаслива, а то й трагічна доля берегинь сімейного вогнища. Але й тут постає перед нами прекрасний, величний, одухотворений образ Матері.

У середині, а може, й наприкінці 1970-х, я завітала до старенької полісянки Зінаїди Петрівни Козак, що мешкала в селі Черче Камінь-Каширського району, з метою записати хоч дешицю з пісень, яких вона, за твердженнями односельців, знала безліч. Була рання весна, і їй нездужалось. Та й роки брали своє: добігало до вісімдесяти. Я ледве не плакала від розчарування. Віддалене від райцентру село – коли ще доберусь сюди знову. Але слово за словом, ми розговорилися, і старенька зронила обнадійливе: «Якщо вже я, дочечко, нездужатиму співати, то хоч нашепчу. Яку ж то вам заспівати?» – «А ту, що найбільше любите». – «Я їх усіх люблю. Вони, як діти, живуть у мому серці»

Якусь мить роздумувала, і полилась щемка, протяжна поліська мелодія. Неголосний, притишений звук. Не багато голосу, але так багато серця:

*Ой сини мої – соколи мої,
А дочки – голубочки,
Невістки мої – перепелочки,
А зяті – лебедочки.
Невістки мої – перепелочки,
А зяті – лебедочки,
Ой як я умру, мої дітоїки,
Збирайтесь до купочки.*

То – пісня-прощання, пісня-заклик, пісня-заповіт. Відходить в інші світи Велика Мати. Багато побачено. Багато пережито. Вона творила, кріпила, навчала, оберігала і тримала Рід. Як їй це вдавалось? Одному Богові відомо та їй самій. Нині настає час Істини. Прощаючись з найріднішими, Берегиня предковичних традицій побивається не за власним життям, що скапує, наче віск зі свічі, що

догоряє, а за майбутнім своїх нащадків, за процвітанням та утвердженням на землі її Роду. Тому для кожної віточки родинного Древа Мати знаходить особливі слова. То не просто влучно дібрані звертання-характеристики: «сини – соколи», «дочки – голубочки», «невістки – перепелочки», а «зяті – лебедочки». Це визначення життєвої місії кожного з представників сімейної ієрархії. Мудра прародителька знає: аби справа, якій вона присвятила все своє життя, марно не пропала, її діти мають «збиратися докупочки», діяти спільно і злагоджено. При цьому і сини та дочки, і зяті та невістки зобов'язані втілити в життя визначене самим трибом існування родинної спільноти завдання. Однак кожен із них сприймає це по-своєму.

У творі відображено найдраматичніші події історичного поступу – перехід від матріархату до патріархату. Тому так по-різному ставляться до цієї жалобної події сини та дочки, з одного боку, і зяті та невістки, з іншого. Перші перейняті клопotaми: «як же то нам ісхавати / Ту матьонку роднейку?» У зятів з невістками інша мета: «Ой коли б то нам та й іспретати / Тую неньку старую». Якщо задуми та дії перших пов'язані з належним пошануванням пам'яті дорогої людини, то другі переймаються лише тим, аби якнайшвидше її «іспретати», закопати в землю й забути.

Щоразу, коли прослуховую цей запис чи перечитую текст пісні, вона мені асоціюється з Україною. То сама Мати-Україна звертається до своїх синів та дочок, ворохобних зятів і невісток об'єднатися, аби успішно протистояти будь-яким випробуванням та життєвим незгодам і продовжити ту справу, задля якої жили й боролися справжні патріоти. Як тут не згадати слова Ніни Гавриленко:

*Мати. Материнка. Материзна.
Земна однокорінносте, лиш ти
Спроможна світ переплести так тісно,
Що аж згинаються веселкові мости? [3, с. 59].*

Матері народжують дітей, виводять їх у світ людей, навчають жити в суспільстві, тому завжди віддають перевагу творенню, а не руйнації, нищенню. Наснажені любов'ю до своїх дітей, вони, як ніхто, вміють забезпечити їхнє належне виховання. Великий чеський педагог Ян Амос Коменський ще в епоху середньовіччя наголошував на необхідності існування в кожній хаті *материнської школи*.

В Україні також завжди високо цінувалась роль жінки у вихованні дітей та молоді. Особливо покладалися на авторитет старших. Вельми прикметною в цьому сенсі є сімейно-побутова пісня «Ой зайду я ночувати». Ось як змальовує син роль старенької матері в сімейному побуті та у вихованні дітей:

*Не проганяй, моя мила,
Нехай мати буде:
Вона, наша старейкая,
Порадничка буде.
Ой я піду із косою
Й а ти – з грабельками,
Наша мати старейкая,
Вдома з дітоїками.
Ой а прийдемо із поля –
Вечеря готова.
Наша мати старейкая
Кладе у піч дрова.*

Три куплети – і три згадки «Наша мати старейкая». Про що це говорить, як не про пошанування матері, точніше, бабусі? Тут доречно нагадати, що німці дідуся й бабусю називають *великим батьком і великою матір'ю* (Grosfater і Grosmutter). Отже, під висловом «Наша мати старейкая» слід розуміти «Наша Велика Мати». Не забуто в пісні і про дружину, що уособлює в даному випадку жінку взагалі. Вона також вимагає пошанування та бережливого ставлення. Саме так можна витлумачити слова господаря дому: «Ой я піду із косою (бо ж чоловік!) / Й а ти з грабельками». Не з граблями, а – грабельками». Сказано ж: жінка! І не просто жінка, а його дружина, мати його дітей. А понад тим возвеличується образ «матері старейкої» – вона і порадничка, і мудра вихователька дітей, і духовна наставниця, і берегиня родинного вогнища: нагодувавши сім'ю вечерєю, «кладе у піч дрова», аби не вичах вогонь сімейної злагоди та добробуту.

Відзначаючи роль жінки в родинному побуті та в суспільстві, народ покладав на неї чимало обов'язків. Найперше на неї покладалась одна з найвідповідальніших місій – місія продовження роду. Тому дівчинку ще з дитинства готували до ролі материнства, дбали за її здоров'я, фізичне й духовне, всіляко оберігали її дітородні органи, вчили дорожити дівочою честю. Її краса, незайманість, розум і працьовитість поцінювалися вище, аніж матеріальні статки. Про це складено безліч пісень. Ліричний герой пісні «З'їздив я коника», яку, як свідчить мешканка села Верхи Камінь-Каширського району Анкілена Павлівна Ілляшик, від якої було записано твір, «співали ще за панщини», журиться, що

«з'їздив коника», «з'їздив і другого», та не має певності щодо успішності своїх залицянь. Горда, хоч і бідна, дівчина вагається в прийнятті остаточного рішення, бо в неї «посагу не буде», за що в майбутньому можуть дорікати їй родичі парубка та й він сам. Але ні наговори «злих ворожейків», ні матеріальна бідність юнки не змогли затьмарити кохання парубка. «Ти в мене посаг самая, / Як на небі зора ясная», – заспокоює він обраницю свого серця та переконує, що саме її йому «Бог судив» [2, с. 126].

У народі сповідувався принцип, що гармонійне поєднання зовнішньої та внутрішньої краси дівчини забезпечить у майбутньому і красу материнства. В іншій співанці аж три парубки добираються руки і серця сільської красуні. Та вона, либонь, аби пересвідчитися в серйозності намірів своїх залицяльників, відмовляє в побаченні, мотивуючи таке рішення великим морозом. І тут бере слово найбільш закоханий і рішучий, до того ж і не бідний:

– Не бійся, дівчино,
Не бійся морозу –
Я твої ножейки
У шапойку вложу.
– Ой твоя шапойка
Бардзо дорогая.
– Штири волики
Та й буде другая [1].

Для коханої дівчини не шкода й «шапойки», що вартує «штири волики» ... Тут прийомом гіперболізації підкреслюється значення не лише дівочої вроди, але і її дівочої чистоти (цноти), високих моральних якостей. Така юнка народить здорових і красивих дітей та стане для них хорошою матір'ю, мудрою вихователкою і вірною дружиною своєму судженому.

В українській народній традиції виплекано образ жінки як сильної, роботящої особистості, що вміє дати лад і в хаті, і в полі, та водночас мудрої і вірної дружини, дбайливої і ніжної матері. Якщо батько має забезпечити добробут родині, то на дружину покладалась відповідальність за виховання дітей, забезпечення їхнього фізичного та психічного здоров'я, моральності та духовності. «До батька йдуть за порадою, до матері – за серцем», – кажуть у народі. Ненька навчить, розрадить, пожаліє і допоможе. Недарма Т. Шевченко дав їй таку високу характеристику:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим [1, с. 388].

Високо поцінуючи роль жінки-матері в родинному колі та в суспільному житті, народ виробив неписаний кодекс правил, яких вона мала дотримуватись у своєму повсякденному житті. Найперше вона має бути берегинею роду, не допустити руйнування сім'ї. Героїня пісні «Ой гай, мамцю, гай» помилилась у життєвому виборі. Колись вважали: вибравши собі пару, дівчина вибирала собі й долю. Але нашої героїні дісталась «лиха доля». І коли не стало сили терпіти осоружне життя, йде на пораду до неньки:

Ой мамцю моя, чи не буде гріха,
Ой як прийдеться та й покинути
В середині віка? [2, с. 168].

Колись українське село практично не знало розлучень. І найбільша заслуга в тім – жінки, точніше: жінки-матері, що, як ніхто, розуміла: успішного виховання дітей у сім'ї можна досягнути, лише поєднавши зусилля чоловіка та дружини. Бо батько і мати, як співається у відомій пісні, – «два сонця гарячих». І вони мають зігрівати дитячі серця та освітлювати їм дорогу у щасливе майбутнє. Тож і порада найріднішої людини витримана саме в такому ключі:

Ой доню моя, ой кажу ж бо я:
«Ой сядай каля його, говори ти до його,
Лихій доли годи!»

«Найпрекрасніша мати щаслива» [5, с. 83], – писав Василь Симоненко. А яка ж мати посправжньому щаслива? Та, що народила й виховує чи виховала дітей. Звернемо увагу на те, яку самооцінку виставляє собі молода жінка, лірична героїня пісні «Ой додому, баламуте». На запитання чоловіка-баламута, що десь загулявся «З ким ночуєш?» радісно відповідає:

Ой з дітками, мій милейкий, з дітками,
Як у лузі калиночка з квітками.
Ой їднейке положила й ув ногах,
А друге, малейкоє, – в головах,
А третє, найменшейке, – при стині,

А сама я, молодейка, – між ними.

Як на сучасні погляди, то тих діток дрібненьких, здається, аж занадто. Але це як на сучасні прагматичні міркування. Лірична ж героїня пісні, юна матуся, щаслива, почувається, ніби пташина у своєму затишному кубелечку поруч зі своїми кровиночками. При цьому вона не тільки прекрасна, любляча мати, але і дбайлива господиня та мудра вихователька свого баламутного чоловіка: зуміла так побудувати діалог з ним, що той розкався. Якимось видатний аварський поет Расул Гамзатов, у розмові з кореспондентом популярної газети про нетривкість тогочасної радянської сім'ї, про непомірно велику кількість розлучень заявив, що в аварців немає розлучень, бо їхні сім'ї тримаються на жінках. І повідав переказ про те, що сам Аллах наказав аварській жінці: «Будь прекрасною, якщо можеш. Будь мудрою, якщо хочеш. Але розважливою ти маєш бути завжди». Здається, лірична героїня пісні «Ой додому, баламуте» повністю відповідає усім цим критеріям – і прекрасна («як у лузі калиночка з квітками»), і мудра, про що свідчать результати її розмови з чоловіком, і розважлива: вміє правильно розставляти акценти в сімейних стосунках, не пам'ятати зла і прощати («доки зайду до річечки – забуду»).

Жінка-мати завжди поруч зі своїми нащадками – навіть перед лицем смерті вона не забуває про свій материнський обов'язок. Героїня балади «Ой як важко, ой як тяжко» до останнього боронить своїх дітей перед чоловіком-зрадливцем, що прийшов позбавити її життя. Не про себе, а про них думає вона перед лицем смерті. «А хто ж буде наших діток малих годувати?» – намагається вона достукатися до очерствілого серця. Та коли це не допомагає, благодіє: «Не ріж мене, мій милейкий, / Хоч сюю годину, / Нехай же я нагодую / Малейку дитину!». Ось яка вона, українська жінка-мати: поруч – ніж, але її думки не про себе, а про маленьку ненагодовану дитинку!

За народними уявленнями, мати навіть на тому світі піклується про своїх дітей, про що дуже переконливо сказано в пісенних баладах «Ой нагорі сніг іде», «Як поїхав милий». Овдовілий батько, в серці якого все ще не згасла любов до покійної дружини, навідує її могилу та просить дозволу одружитися, адже осиротілі діти вимагають жіночої опіки. А вона у відповідь, ніби чекаючи на ці відвідини, радить йому, як жити, як поводитися, а насамкінець рекомендує не одружуватися на вдові, яка, знову ж таки за народними уявленнями, не буде піклуватися про її дітей, а дбатиме за своїх. Тому радить брати в дружини «дівойку»: «Ой-бо тая дівойка – / Гей, добра мати, / Буде моїх сироток / Доглядати» [2, с. 201].

І хоч неблаганна смерть забрала її від її любих діток, позбавила щастя їх виховувати, але й у потойбіччі вона вболіває за них, тому й заповідає своєму коханому взяти за дружину ту, яка буде щиро опікуватися ними. Важливість заповіту засвідчує те, що саме ним закінчується балада.

У народному мелосі оспівана не лише краса й безкорисливість материнської любові, але й самовіддана любов дітей до тієї, що привела їх у світ людей. Саме про це мовиться у постовій пісні «У неділю рано», яку ще називають «Сирітка». Та й у самому творі мовиться про неї як про сироту, попри те, що в ліричній героїні є батько. Натерпівшись знущань від лихої мачухи, «У неділю рано, / Як стало світати, / Деся пошла сирота / По світу блукати» [2, с. 87]. Ні, не «блукати» – «матиря шукати». Їй зустрічається Сам Господь та відмовляє від пошуків, бо вже її ненька «В широкій долині, / В глибокій могилі». Але потреба материнської любові та ласки, її теплового слова повели сирітку далі, і вона таки знайшла дорогу могилку.

*Як знайшла могилу
Та й стала плакати,
Аж зачула мати,
Стала промовляти:
«Ой а хто ж то плаче
На мойому гробі?» –
«Ой то я, матусю,
Возьми мене к собі!»*

Мати потрібна дитині як непогасне джерело любові, як духовна наставниця, як зримий та близький дороговказ. Тому любов до рідної неньки дівчинка вимірює ціною власного життя, вона навіть ладна померти, аби тільки бути поруч з нею. Проте покійна мати відмовляється прийняти таку жертву та заповідає донечці життя, водночас навчає, як їй слід поводитися, аби вибороти собі місце під сонцем, право на материзну.

Відає належне своїй неньці і ліричний герой пісні «Пойду я в садочок». На запитання: «Хто тобі милейкий?» – впевнено відповідає, що і теща йому мила, «бо жінку вродила», мила йому і дружина, мати його дітей, однак

*Мати наймиліша:
Мене породила.
Як мене родила,*

*Сім раз замирала,
Восковая свіча
Всю ночку палала.
Восковая свіча
Всю ночку палала,
Смертенная 'вдежа
В головках лежала [2, с. 152].*

Проте в деяких селах лісостепової частини Волині дещо по-іншому подається розмова сина з матір'ю. Ось як він тут ставиться до тещі, дружини та рідної неньки:

*Теща мені мила,
Бо жінку вродила.
Жінка мені мила,
Бо моя дружина.
А ти, рідна мати,
Мусиш пробачати,
А як ще щось скажеш,
То вижену з хати [1].*

Але то прикрий виняток. Жінку-матір в народному мелосі зображено як взірць, еталон найвищої проби, перед яким можна тільки схилитися. В розумінні наших краян матір'ю поймається не та, що народила дитину, а та що привела її у світі людей, виростила, виховала. Тому в побуті часто замість *народила* послугуються лексемою *привела*. Прикметною в цьому сенсі є постова пісня «Ой у читвер, по обіди». Жанрове означення *постова* вказує не лише на відповідні часові рамки виконання (Великий піст), а найперше – на значущість її виховного змісту. В народі вірять, що напередодні Страстей Господніх, Бог, перевтілюючись у Старця, ходить по світу та спостерігає за поведінкою людей. Ось Він бачить, як бідна вдова засаджує дрібною картопелькою свою вбогу ниву та гірко плаче, підійшовши, питає: «Чого плачеш, жінко?» – «Як же мені, дідуню, не плакати: то ж не картопля, а горох. Що з неї виросте? Я бідна вдова, а вдома дітей купа, їсти просять. Хто нам допоможе? Повмираємо з голоду». – «Не плач, удово, – як будеш Богові вгодна, то не будеш голодна». Ще такого врожаю картоплі, як того року, жінка на своїй ниві не бачила [4, с. 100].

Зовсім по-іншому розгортаються події в пісні «Ой у читвер, по обіди». Іде Господь «дорогою – / Стоїть дівка над водою». Він просить у неї «води пити, / Смажни вуста промочити». Але та відмовляє, мотивуючи свою поведінку тим, що «вода нечистая», бо в ній «купалася Пречистая». Але, виявляється, «воду знечистила» сама дівка, яка

*Дев'ять синів породила,
Ні одного не вхристила,
Ні одного не вхристила,
Усі в воді потопила [2, с. 82].*

Здається, тільки заради припинення злодіянь розпусної дівки «у читвер, по обіди / Пішов Господь по всім світи». І ця зустріч примусила героїню пісні вжахнутися своєї поведінки. «А ти, дівко, не лякайся, – радить Господь, – / Йди до церкви, сповідайся».

*Ой як дівка в церкву войшла –
По коліна в землю вросла.
Її попи жалували,
Її кости позбирали,
Її кости позбирали,
На цвинтари поховали [2, с. 82].*

Звернемо увагу: в тексті жінку, що *народила дев'ятеро синів, жодного разу не названо матір'ю*. Отже, аби тебе так назвали, мало народити дитину – *матір'ю треба бути!* Уже саме слово *мати* оточене ореолом святості, одухотвореності. Тому й ставлення до жінки-матері виступає мірилом моральності, духовності людини. Наш великий Пророк Тарас Шевченко застерігав: «хто матір забуває, того Бог карає» [8, с. 254].

Колись на Поліссі була поширеною балада «Тепер тепла нема в літі». У зачині твору наголошується:

*Тепер тепла нема в літі, /2
Тепер добра нема в світи.
Древ на древо схиляється – /2
Син сатира цюрається.*

Цей світовий і суспільний катаклізм викликаний одним – брутальною поведінкою сина-багатія, який проганяє з хати рідну матір. Ні її благання, ні сльози не зачепили його очерствіле серце, бо, бачте,

він очікує на багатих гостей, «кумів та приятелів», які будуть «пити, їсти», а тій, що народила-виплекала його, буде «нігде сісти» та ще й доведеться соромитися, через те що всі «будуть в кармазині», а його ненька – в серняжині. Знедолена старенька мати йде шукати притулку в дочки, але й там його не знаходить, бо в тої чоловік такий само, як і її син, та може вбити дружину за наданий прихисток рідній людині. Здається, увесь світ відвернувся від нещасної жінки. Але – не Бог, Який усе бачить і все чує. Поки мати розмовляла з дочкою, чорна хмара вкривала небо – і вже невдячний син наздоганяє матір та просить повернутися, бо в нього трапилася біда: грім «забив жінку, ще й дитинку», «Побив гості по застіллю, / Ще й худобу по подвір'ю» [2, с. 206].

*«Ой то, синку, мої сльози /2
Та й не впали по дорози,
Та й не впали 'вни на камінь – /2
Тебе, синку покарали.*

Отже, за свою безсердечність та кривду, заподіяні матері, син заплатив життям нащадка та дружини. Така ж доля дісталась і «гостойкам по застіллю» як співучасникам наруги над беззахисною жертвою, в яку перетворив син рідну матір, вважалось-бо: якщо ти не заступився за покривдженого, ти сам став співником кривдника. Ця жорстока наука примусила сина схаменутися, наздогнати неньку, повернути назад і пообіцяти в майбутньому піклуватися про неї та шанувати. Якщо раніше він заявляв, що йому «стидно буде признаватись», що вона «його рідна мати», то тепер обіцяє: «Намалюю тебе в рамах, / Скажу гостям: «Моя мама» [2, с. 206].

Завдяки таким пісням народ виховував у людей, надто у молоді бережливе ставлення до матерів. «Берегти матір, – писав В. Сухомлинський, – означає дбати про чистоту джерела, з якого ти пив з першого свого подиху й питимеш до останньої миті свого життя» [6, с. 215].

Ще багато можна сказати про те, які обов'язки покладав народ на жінку-матір, водночас її самовіддана любов до дітей, оберегові функції в родині високо поцінювалися: вважалось, той, хто зневажає рідну матір, збиткується над нею, *чинить гріх, який не прощається до сьомого коліна*.

Сина, ліричного героя балади «Тепер тепла нема в літи», який не шанував матір і насамкінець прогнав з рідної хати, тяжко покарано: грім «забив жінку, ще й дитинку, / Ще й хазяйства половинку, / А гостойки по застіллю, / А худобу по подвір'ю». Ось така розплата. «Та до чого тут «гостойки»? – скажете ви. Вони порушили моральний закон: спокійно спостерігали за знущанням сина над ненькою і не заступились. Пам'ятаймо про це. А ще пам'ятаймо мудру пораду Володимира Сіренка, яку він висловив у вірші «Бережіть матерів»: «Кожний з нас безпритульним душею стає, / Коли мамине серце навік захолоне». А тому настійно радить: «Люди добрі мої! Бережіть матерів, / Як себе бережіть. Як свою Україну!» Прислухаймося та живімо за Божими заповідями і законами моралі!

Примітки:

Ранцювати (місц.) – ранесенько провідувати хрещених матерів, які винагороджували своїх хрещеників крашанками, що мали назву *ранець*.

Каля (місц.) – коло.

Список джерел

1. Архів автора.
2. Калиновий квіт Полісся. Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині / Упор. О Кондратович. Луцьк: Вол. книга, 2007. 248 с.
3. Кондратович О. Народини, або Дарована Богом свіча: родильні звичаї Західного Полісся. Луцьк: Вол обл. друкарня, 2004. 132 с.
4. Кондратович О. Народний календар Волинського Полісся. Луцьк: Вол книга, 2009. 200 с.
5. Симоненко В. Поезії. К.: Молодь, 1966. 208 с.
6. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. К.: Рад. школа, 1978. 264 с.
7. Франко І. Вибрані твори в двадцяти томах. К.: В-во худ. літератури, 1955. Т. 5.
8. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. К.: Наук. думка, 1990. Т. 1. 528 с.

Плекання дитини

Українці, як, втім, і інші народи, особливо багато сил та енергії віддавали дітям, їхньому зростанню, вихованню, підготовці до життя. Тому вироблено цілісний комплекс ритуалів та заходів для досягнення цієї мети. Перш за все всіляко оберігали вагітних; повитухи, покликані на порід, суворо дотримувалися усіх звичаїв та пересторог, аби не зашкодити ні породіллі, ні новонародженому.

Зайшовши до хати, ця народна акушерка молилася, пильно оглядала жінку, застерігала присутніх відбудь-яких недобрих передбачень, нервозності. Приймавши пологи, пупок зав'язувала свяченим льоном, у першу купіль клала щось із свяченого зілля, навхрест кропила ванночку (колись коритце) свяченою водою і децицю вливала до літепла. Воду після купання виливали під дуб чи ясен (після хлопчика) або яблуню чи грушу (після дівчинки), маючи при цьому на оці, аби хлопчик виріс здоровим та гожим, як той дуб чи ясен, а дівчинка в дівочтві була для парубків солодкою, як груші чи

яблука. Суворо заборонялося виливати воду на дорогу чи стежку, щоб перехожі не затоптали новонародженому його долі.

Однак і цим не обмежувалися застережні заходи. Якщо хтось зустрічав бабу повитуху, що поверталася з порогу (здебільшого господар на знак пошанування відвозив її додому, хіба та навідріз відмовлялася від цього), ніколи не питав, хто народився. Проте, коли хтось не втримався від цікавості, завжди отримував одну й ту саму відповідь: «Народився Богдан!», – хоч би то була дівчинка чи близнятка.

Новонароджене малятко пильно оберігали, ні на мить не залишали наодинці, особливо до того часу, поки його не охрестили. Якщо ненька за гострої потреби залишила немовлятку на самоті, обов'язково клала поруч щось гостре, колюче, ріжуче (голку, ножиці, ніж тощо), аби лихе «сколосось», «порізалось» і т. ін. Під час хрещення освячували також кусник хліба. Він вважався особливим оберегом. Матері прив'язували в голівках дитинки хрестик та клали і цей хлібчик. Брали їх також із собою, якщо йшли на прогулянку.

Найбільшою загрозою вважалась підміна немовлятка дитиною нечистого. І до цього часу в багатьох селах в мовленнєвій практиці старших людей можна почути слова 'дмінаний, 'дмінок, в сучасному розумінні це – дитина підмінена, підмінок. Такими епітетами старші винагороджують дітей неслухняних, збитошних, нібито вони й справді підмінені. Аби уникнути такого лиха, батьки, родина намагалися не привертати до малятка уваги, найперше нечистого. Колись серед колискових дуже поширеною була пісня «Колихала баба діда». Матері починали співати колісанки саме з неї. Герой її – примхливий старий дід, якого важко приспати. Почувши про нього, лихе минало домівку з немовлям. Насправді ж, це пісенька-оберіг, замовлянка, приспівлянка та ще й наділена пророчим передбаченням. Коли прохала матерів наспівати колісанок, вони починали саме з неї, либонь, зважаючи на її оберегову дію.

Підмінами, як їх називав відомий народознавець Хведір Вовк, можуть стати і старші діти, не тільки немовлятка. Тому, аби уникнути такої біди, батьків застерігали: не сварити й не бити дитину, а потім викидати за двері, де на неї вже чекають демонічні істоти. Сва Іванівна Денисюк, 1930 р. н. (Ворокомле), пригадує розповідь старших: «Якось мати нагримала на дитину: «Йди, 'дмінку, з хати!» – й викинула за двері. А нечистий підстеріг, забрав те дитя й підкинув своє. Мати невдовзі зрозуміла, що сталося, та стала бити підкидька помелом. Нечистий прийшов і сказав: «Нащо б'єш? Я твоєї не б'ю». А вона йому: «Віддай мені мою дитину. А я віддам тобі твою і не битиму!» Так і повернула мати своє дитя». За переказами ж, підмінених дітей практично не можна було повернути. Такі діти довго не живуть, помирають до семи років.

Віра в підмінених дітей була характерна не тільки для Волинського Полісся, а й Рівненщини, Берестейщини. Можливо, так називали неповносправних дітей, уражених церебральним паралічем чи ще якимись іншими хворобами. Цих нещасних відмовлялися хрестити священники, хоча й могли дати ім'я. У наш час таких дітей батьки, надто матері, усіма силами намагаються соціалізувати, залучати до життя в суспільстві.

Вклонімось низенько матері

«Материнська молитва і з дна моря дістане», – сказав хтось давно до нас. І це істина незаперечна та вічна, що не раз потверджувалася самим життям.

Про один такий випадок і хочу розповісти. Десять наприкінці 1945-го чи на початку 1946-го мамі приснилося, ніби з нашої клуні, спаленої в 1944 році, як утім і всієї нашої вулиці Діброви, червоними партизанами, вивалюється дві деревини. Ненечка кинулась рятувати становище: поставити їх на місце, щоб не завалилася вся стіна, а з нею і клуня. Величезними зусиллями їй вдалося вставити на місце лише одну, друга не далася й відкотилася подалі.

– Ой то сон на недобре, – бідкалася мама. – Він віщує якусь непоправну втрату. Чекати довго не довелось – 2 травня 1946 року у віці тридцяти двох років помер брат Сергій, мамин первісток, помічник і захисник. Вона надзвичайно тяжко перенесла його смерть. Ми боялися за її здоров'я та психіку. Після похорону кілька ночей підряд вона зривалася з ліжка, бігла до дверей і кликала: «Синку, ти прийшов!.. Заходь. Заходь... Я зараз тебе погодую».

Сестра Ганна прокидалася, обнімала маму за плечі й переконувала: «Мамо, лягайте спати, – Сергія немає: він помер, і ми його похоронили». – «Як немає? Он він у дверях стоїть!». Той трагічний діалог тривав якийсь час, потім ненечка заспокоювалася і лягала. Не знаю: постать померлого брата була плодом уяви зраненої материнської душі чи справді в дверях з'являвся його привид? Так тривало, може, ночей зо три, – мама плакала, молилась, але більше вночі не зривалася.

Біль втрати дещо притих, проте не минув. Як мовиться: минулося, та не забулося. Мама весь час поверталася до того віщого сну, отої другої деревини, що вивалювалася із стіни. Один син пішов у вічність. На кого із двох живих чекає лиха година?

Так у повсякденних клопотах минув рік. І от напровесні наступного стривожена мама ранком бідкається: «Господи, чого так тяжко на душі, що не можна знести: якби земля розступилась – у землю пішла б. Ой, чує моє серце: щось недобре з Федею». – «Мамо, що може бути недоброго з Федею? – заспокоює маму сестра. – Війна закінчилась. Він працює на складі, не голодує, не бідує...» – «Материнське серце не обманиш: з ним щось страшне трапилося або трапиться». Увесь день матуся бідкалася, плакала й молилася.

Серце ж мамине не підвело. Увечері того дня брат зібрався на побачення. Підшив до гімнастерки білий комірець, вдягнув, підперезався ремнем, зверху надягнув шинелю і рушив до дверей. Але щось зупинило його. Він глянув у вікно: рвучкий вітер, мряка. Знімає шинелю і вирішує доповнити свій одяг ще й куфайкою, у якій працював на складі. Завершує свою екіпіровку шинеллю і рушає на зустріч з коханою дівчиною.

Повертався пізенько. Вже й до частини недалеко. Аж тут на бічній вулиці налітають на нього двоє, один з них заламує йому руки, а другий наносить удари ножем. Беззбройний брат намагається вирватися, гукає про допомогу. Ніж раз по раз впирається в його тіло, але брат не здається й кричить. На щастя, поруч проходив військовий патруль, і патрульні, зачувши крики, стріляючи вгору, кинулись йому на поміч. Бандити залишили стікаючого кров'ю Федю прямо на вулиці і втекли.

Рятівники, несучи на шинелі напівживого побратима, чимдуж помчали до шпиталю, що за дивним збігом обставин розташовувався неподалік. Там люди у білих халатах зробили все, щоб врятувати йому життя. На другий день бувалий у бувальцях лікар скаже: «Знаєш, синку, подякуй своїй мамі, яка народила тебе в сорочці: бандити заподіяли тобі чотирнадцять ран, але ніж їхній оминув твої життєво важливі органи. Правда одного разу він був близько від серця, але не вразив. Ще трохи долемо тобі крові – житимеш».

Наступного дня мама виглядала втомленою, проте була спокійною і так не тужила, як попереднього. Лист від брата прийшов тижнів за три чи через місяць. У ньому він пояснив свою тривалу мовчанку перебуванням у шпиталі та тією моторошною нічною пригодою. Мама читала, плакала і весь час повторювала: «Слава Тобі, Господи!», «Слава Тобі, Господи!» – і молилась. Але то вже були її подячні материнські молитви.

Нині, аналізуючи ті давно минулі події, переконаюсь: брата врятували щирі материнські молитви. Бо що таке молитва? То сердечна розмова з Богом. І Він її почує та допоможе. Хтось же зранку попередив матусю про смертельну небезпеку, яка очікувала її сина в далекому Болграді на Одещині, де діяла в той час банда канібалістів, та спонукав до щирих молитов. І не дарма брат одягнув під шинелю ватянку, яка вкупі з двома ремнями пом'якшувала удари ножа. І проходження неподалік від нападу військового патруля, і розташування поблизу шпиталю – усе спрацювало на збереження йому життя.

Хочу повідати ще про один випадок з неписаної історії нашої родини. Либонь, 1940 року навесні батько повів у нічне нашу кобилу з малим жеребчиком. Перекинувшись кількома словами з такими ж пастухами, попросився на якийсь час піти додому й відпочити, а потому у відповідь підмінити когось із них. Не встиг навіть заснути, як відчув болісний удар у лоб, що супроводжувався голосним криком його покійної матері: «Вставай, сплюху! Розлігся! А на Терешковому твоя кобила пропадає!»

Як ошпарений, схопився з ліжка й побіг на випас. Дійсно, наша трудівниця лежала там, де вказала покійниця, силкуючись встати. Та не пускала поламана нога, що застряла в глибокій вузькій ямці. Виявляється, жеребці, підживившись, ринули до кобилиць. Ті почали тікати. Нашій не пощастило. І посеред літа сім'я залишилась без тяглової сили.

Батько не раз розповідав про цей випадок і показував місце на лобі, куди отримав болючий удар п'ястком своєї покійної матері. Виявляється, навіть перебуваючи за межею, матері пильнують за своїми дітьми й у відповідальний момент приходять на допомогу.

Зустрічаючи День Матері, вклонімося низенько своїй, щиро подякуймо їй за безсонні ночі, за пильнування нашого здоров'я, за невтомність її рук і серця, за її щирі молитви за нас.

Подарунок для матусі (етюд)

Якось навесні ми з колегою вийшли зі школи. Сіре небо, точніше, одна суцільна свинцева хмара без просвітку, ніби пресом причавила землю. Усе в сірій барві. Ми поволі бредемо. Тягуча розмова ні про що, така ж сіра, як і все довкола.

Раптом нас випереджує мала дюймовочка в зеленкавому пальтечку й підбігає до розкішного куща форзиції, яка, незважаючи ні на що, довірливо розквітла під вікном сусідньої школи.

– Матусю, дивись! – вигукнуло дівчатко. – Дивися, матусю: золотий дощик уже все позолотив!

Манюня обходила кущик то з одного, то з іншого боку, плескала в долоньки, то нахиляла, то відхиляла голівку і все щебетала, щебетала ... І таки не втрималась:

– Мамцю, можна, я обережно зірву оту маленьку гілочку з однією квіточкою?

- Не можна, доню.
- Бо воно їй болітиме?
- Болітиме.
- То я не буду.

Дівчинка якось запитливо-розуміюче глянула на свою молоду матусю й заховала, аби не спокуситися, ручки за спину. Потім поворушила губенятами, надаючи своєму милому личкові вираз невинного янголятка. Та знову не стрималась і промовила:

– Але ж у тебе сьогодні день народження. Я хотіла подарувати тобі тільки одну маленьку гілочку. Золотий дощик не образиться! Ти потерпиш, правда, дощику? – звернулось дівчаточко до рослини.

Юна мати, у якої помітно округлювався животик, ніжно пригорнула доню до себе й змовницьки запропонувала:

- А ти подаруй мені цілий кущик!
- Як? – не зрозуміла дівчинка.

– А отак: підійди до нього й скажи: «Золотий дощику, я дарую тебе моїй матусі на день народження. Побажаймо їй здоров'я і добра!»

– Мамочко, але ж рослинку не можна рвати – ти сама казала: їй буде боляче!

– Ми й не будемо! Просто приходитимемо сюди на прогулянку й милуватимемось її красою.

– Ой як добре! – сплеснуло рученятами дівча. – Золотий дощик буде довго-довго цвісти. – А влітку, як припече сонечко, я приходитиму сюди зі своїм чарівним відеречком і поливатиму.

– Дуже добре, – в тон донечці відповіла ненька. – Всі задивлятимуться на його квіти й посміхатимуться. Та ми нікому не зізнаємось, що це твій (!) такий розкішний дарунок для мами.

Вони загадково посміхнулись одна одній. А ми мимоволі замилювались цим чарівним родинним тандемом.

– От вам і сюжет: маленька жар-птиця і золотий дощик, – неквапом і з якоюсь мрійливою задумою мовила моя співрозмовниця. – Ви звернули увагу, як юна мама розв'язала питання збереження природи? Немає нічого відокремленого, все взаємопов'язане. І будь-яка рана, заподіяна комусь одному, болить усім, як їхня власна.

– Філософія щонайвищого гатунку, – погоджуюсь я.

– Зауважте і те: яка на диво мудра ця молода жінка, – чомусь на шепіт перейшла моя супутниця, ніби боячись розполохати ту осяйну ауру, що її створили двоє рідних людей. – Вона піклувалася не лише про виховання доньки, що поруч, а може, і найбільше, про того, кого викохує під серцем. Мені видається, що її вустами та вчинками керувала якась вища мудрість, – знову заспішила колега, намагаючись виговоритися до кінця. – Бо хто такі українці? Романтики, що все навколо себе одухотворюють! От поміркуюте: орлики, півники, косарики, братики, грицики...

– Так, то все квіти, рослини, – примудряюсь нарешті і я мовити слово. – Хоча щодо назв цього не скажеш.

– От-от, квіти. І ми те знаємо. А перелічіть їх ось так іноземцеві – і він миттю зарахує їх до живих істот – птахів і дітей, яких ми щиро любимо й так пестливо поймаємо. Або той же казково прекрасний кущик ... Форзиція – це одне. А золотий дощик – то вже зовсім інше. Це – цілий світ краси і добра!

Раптом ми помічаємо, що небо саме по собі почало вивисуватись. І густа мжичка, виявляється, не така вже й уїдлива. Може, і в ній закодована якась недоступна нам, нині сушим, мудрість? Хтозна. «Не бува в природи кепської погоди», – несподівано приходить на думку і мимохить пригадуються обов'язки, які чекають на кожну з нас. Ми розходимось. Але мала поетка зі своєю лагідною і мудрою матусею не раз навідує мою пам'ять та сипле прямо в серце пелюстки золотого дощику.

Таїна, коди, повчання однієї поліської пісні («Пойду я в садочок»)

Пісня для українця була думою, сповіддю, порадицею і розрадицею, спонукою до життя і самим життям. Була підручником і законодавцем, а загалом – справжньою філософією.

Звернімось до пісні «Пойду я в садочок». Ніби нескладний сюжет, проста мова, і героями не переобтяжена. Але в ній закодована висока філософія сімейного укладу українців. Уже сам зачин з його ізотеричним кодом, символікою таять у собі глибинні пракорені сімейного життя:

*Пойду я в садочок,
Вищиплю цвіточок, –
А з того цвіточка
Виросло три сади.*

Мимоволі починаєш замислюватися: що ж то за такий чарівний цвіточок, з якого виростає «три сади». Та ще й не звичайні сади:

У першому саді

*Зозулейка кує,
У другому саді
Соловей ночує.
У третьому саді
Рутка-м'ята родить,
Ой там мати сина
За ручейку водить.*

Де? У якому краї розташовані ці сади? І не знаходиш такого місця на Землі. Вони у твоїй уяві. Можна припустити: тут ідеться про звичайний український сад, які колись повсюдно розкошували в Україні і які вечорами та вночі зігрівали душу солов'їним співом. Проте це лише припущення, яке не має видимого опертя.

Яку дію означає слово «вищиплю»? Спочатку співвідносиш його зі словом «зірву». Однак в такому випадку це символізує його загибель. Тож мимохіть виникає думка про прищеплення, а отже, виникнення нового життя – «трьох садів» як трьох етапів зростання людини, трьох її сутностей на кожному з них і кожен з яких архіважливий.

«У першому саді / Зозулейка кує», віщує долю та відраховує літа. Цей етап по-своєму важливий, адже треба заслужити прихильність рябокрилої, а найперше – Божої ласки, аби твої літа були довгими і щасливими, на радість тобі самому та ближнім і, звичайно, суспільству. Людина не завжди усвідомлює дію Божого Провидіння: «Комусь кують зозулі – просто так, / Над кимось ворон – за готівку криче» (Олег Берман). То винагорода родині за щире служіння Господові, а чи проекція на таке служіння самого адресата? Одне і друге зобов'язують.

«У другому саді / Соловей ночує» – констатація факту без будь-якої конкретизації. Це так видається на перший погляд. Проте вже сама згадка про птаха з Божого саду багато про що говорить. Спочатку приходить на думку побутове сприйняття соловейка як неперевершеного співця і, найперше, співця кохання. А далі пригадуються вірування полісян про нього як про птаха обрану – «ранейшого пташейка», якому, як співається у веснянці «Ой ти, соловейку», Сам Господь

*видає ключі
Із правей руки
Зиму замикати,
Літечко 'дмикати».*

Наділена Божою силою, ця дрібненька непомітна птаха долає і «сніжечки по горойках», і «крижечки по долиночках», з честю виконує Господній наказ, перемагає стужу, віхолу, несе тепло у світ і лише по тому летить у густий ліс, в'є на калині гніздечко та виводить діточок. І не звичайних діточок, а вірних слуг Господніх. Саме цьому і присвятить своє майбутнє життя:

*Навчу їх літати,
Навчу щебетати.
Дала-лом, дала-лом,
Навчу щебетати.
Навчу їх літати
Понад небесами,
Дала-лом, дала-лом,
Понад небесами.
Навчу щебетати
Трьома голосами.
Дала-лом, дала-лом,
Трьома голосами.*

Думається, фразу «літати понад небесами» слід розуміти, як літати на небо, до Бога, і славити Його «трьома голосами», тобто досконало. Однак при цьому треба пам'ятати: щоб літати до Бога, це право необхідно заслужити праведним життям і батьків, і дітей.

Перші два сади – це ніби підготовка, аби увійти до третього. А чим він особливий? У ньому захована основна думка, ідея твору.

*У третьому саді
Рутка-м'ята родить,
Ой там мати сина
За ручейку водить.*

Тут значно збільшується число персонажів: крім матері та сина, з'являються теща, дружина, дочка, невістка, восковая свіча.

Мати сина не просто «за ручейку водить», а прагне отримати відповідь на найсокровенніше питання:

– Ой синку, мій синку,
Синку мій роднейкий,
Скажи ж мені, синку,
Хто тобі милейкий.

Головними постатями третього саду є мати і син, тобто та, що дає, народжує життя, і той, що продовжує його.

Дозволю собі навести тут вислів Віктора Манойла про літературний твір: «Твір не буде людським без обожнення жінки, бо все, чим живе людство, – в ній. Це моє кредо, бо батько нічого не втрачає при народженні дитини, а мати – ще й силу кісток віддає їй. Та що там, у найкращий період свого життя, у розквіті, жінка кров'ю стикає за право дітородства, за рід свій, за народ, за людство. Без обожнення жінки літературний твір приречений на поразку» [За: Петро Шкраб'юк Божественній красі – натхненний спів». – «Слово Просвіти», ч.11, 18–24 березня 2021].

На запитання матері син дає досить розлогу відповідь у стилі поліського сільського етикету, аби когось не зневажити. Проте робить акцент на найпосутнішому:

– Теща мені мила,
Бо жінку вродила,
Жінка мені мила,
Бо моя дружина.
Жінка мені мила,
Бо моя дружина,
Мати – наймиліша:
Мене породила.

Далі у відтворенні сина постає картина надзвичайно тяжких пологів:

Як мене родила,
Сім раз замирала,
Восковая свіча
Всю ночку палала.
Восковая свіча
Всю ночку палала,
Смертенная вдежа
В головках лежала.

Невблаганна смерть сім разів силкувалась забрати життя в породіллі. Вже й ближні змирилися з безнадією, вочевидь, і баба-повитуха також. Тому й поклали «в головках» тієї, що в тяжких муках народжувала нове життя, «смертенну вдежу», аби у свій час спорядити її у засвіти.

Але ... Щось тримало жінку на цьому світі. Що саме? «Восковая свіча», яка «всю ночку палала»! Вона не просто світила – вона палала, невтомно боролась за два життя – тієї, яка народжувала нове життя, і того, хто йшов у світ людей! І була то не звичайна побутова свічка, – а свічка-громниця, яку запалювали баби-повитухи під час складних пологів. А якщо пригадаємо, що такі свічки освячуються в храмах на Стрітення – велике дванадцяте свято з нагоди приходу до вводу Пресвятої Богородиці, то дійдемо висновку, що це Сама Матінка Божа Своєю незримою присутністю боролась зі смертю за життя породіллі і того, що йшов у світ. І здолала її!

То кульмінація в розгортанні сюжету пісні і головна ідея, звідси й закономірний заклик:

Годуй, мати, сина,
То й прибуде сила.

І він, той заклик, ґрунтується не лише на традиції, коли старі батьки доживали свого віку в синів, оточені увагою та піклуванням. Так воно мало бути в ідеалі, однак у кожній сім'ї обставини склалися по-різному. У будь-якому разі матері заслуговують поваги та пошанування.

Наостанок у пісні заторкується доля дочки, яку ненька має «готувати в чужу стороночку», попри те, що саме вона завжди найбільш щиро опікується долею матері; порівнюється її поведінка з осудною поведінкою невістки. І саме тут виникає чимало запитань, адже свекруха свого часу також була невісткою, та й дочка теж перебуває в чийось невістках. Пісня не дає відповіді на це архіважливе запитання, а спонукає до роздумів: якщо свекруха стане для невістки матір'ю, то та у відповідь стане їй за доньку.

У пісні жодним чином, навіть натяком не згадується батько.

У пісенному фольклорі полісян неоднораз ідеться про надзвичайно важливу роль, яку відіграють не тільки в сімейному житті, суспільстві, а навіть у Всесвіті стосунки між матерями та синами. Як приклад наведу зачин балади «Тепер тепла нема в літи»:

Тепер тепла нема в літи,
Тепер добра нема в світи.

Чому?!
Древ на древо схиляється –
Син матица цюрається.

Як бачимо, негідна поведінка сина спричинює не тільки катаклізми в суспільстві («добра нема в світі»), але й у Всесвіті («тепла нема в літі»).

Де взялися братики?

І справді, де взялися братики? Ніби й не варто задавати такого питання: усі знають цю непримітну рослину. Та чи все знають? Мабуть, ні. А поки зупинимось на загальновідомому.

«Братики», – саме так звикли в народі називати фіалку триколірну. А ще ця лікарська рослина поймається як братки трибарвні, братки триколірні, брат-і-сестра, в медицині – *Viola tricolor*. Квітка в неї і справді триколірна: пелюстки її вгорі темно-сині або фіолетові, внизу – жовті, по боках – світлі, іноді білі, чим і відрізняється від фіалки запашної, пелюстки в якій всі фіолетові. Різниться ще й тим, що вона не має фіалкового запаху.

Ростуть братки трибарвні по лісах, між кущами, нерідко сусідять з фіалкою запашною. Трапляються й на полях, перелогах та на пагорбах. Можемо зустріти їх і на звичайній грядці. Найбільш поширені в північних районах нашої країни, в Курській області Росії, тобто на колишніх українських землях.

Це однорічна або дворічна рослина. Стебло просте, гіллясте, тригранне, дудчасте, дещо облиствене, покрите разом з листками короткими волосками, часто лежаче, а до верхівки – прямостояче. Цвіте з квітня по жовтень. З лікувальною метою її збирають не пізніше червня, коли вона ще радує квітами. Завдяки вмісту в ній алкалоїдів віоліну та сапоніну, каротину й вітаміну «С» (29 %), фіалку триколірну застосовують у вигляді відварів, настоянок та порошку при золотусі, екземі, чиряках, різних висипах, ревматизмі, артриті, подагрі тощо. Такий широкий спектр лікувальних властивостей, можливо, й спричинився до назви – *братики*. Та пошукаємо й інших причин.

Наші співвітчизники жили за законами природовідповідності, берегли природу та в усі часи сповідували принципи високої моралі, порядності, вірності заповітам предків, а також в міжособистісних стосунках, надто між юнаком та дівчиною, чоловіком і дружиною; всіляко засуджувалась зрада та, либонь, найбільшому осудові піддавався інцест. Проблеми педофільії, одностатевих стосунків нині мусуються в значній кількості кіно- і телепродукції, що, на мою думку, не стільки виступає пересторогою для таких злочинів і збочень, скільки привертає увагу до цих ганебних явищ і таким чином мимоволі сприяє їхньому поширенню серед морально нестійких людей. Питання інцесту менше привертає уваги. Нині воно, здається, взагалі залишилось поза нею. Хоча наших предків питання статевої близькості між батьками та дітьми, братами та сестрами дуже турбувало, особливо в часи воєнного лихоліття, нападів ворогів на українські села та містечка, коли багато дітей залишалось сиротами, які, поневіряючись поміж чужими людьми, чужими територіями, забували, де вони народились, від кого походять або й узагалі не пам'ятали таких відомостей. Старші намагались повернути молодому поколінню родову пам'ять. Цьому сприяли бесіди з конкретними людьми, різні перекази та легенди. Та понад тим стояла пісня. Свідченням цьому є поширення по всій Україні пісень-балад про статево близькість між братом і сестрою та означення її як тяжкого смертного, непростого гріха.

Відомо: в українців здавна існує звичка давати рослинам, деревам назви живих істот і навіть людей – орлики, півники, зозулинці, косарики, іван-чай, петрів батіг і т. ін. Вочевидь, за кожним з таких поменувань стоїть якась властивість чи історія. А що ж стоїть за назвою *братики*?

Можливо, якась прикметна історія трапилась в часи, коли наші землі спустошували орди турків і татар, коли стогнала-ридала Україна,

*що нічим прожити.
Ой витоптала орда кіньми маленькі діти.
Малих потоптала, старих порубала,
А молодих, середульших в неволю забрала.*

Принаймні до такого припущення нас спонукає поширена колись на Волинському Поліссі пісня-балада, пісня-легенда «Йшов Ванюша потайком», записана автором 1976 року від світлої пам'яті Тетяни Гаврилівни Мартинюк у селі Видричі Камінь-Каширського району на Волині.

Молодий парубок, у якого «жупан дран», крадькома добирається в рідні краї, ймовірно, з турецької неволі, по дорозі заходить до шинку. Нашу увагу привертає діалог, що відбувається між ним та господинею закладу:

– Шинкарочко молода, /2
Дай горілочку й вина.
– Я горілочку не дам, /2
Бо у тебе жупан дран.

– *Хоч у мене жупан дран, /2*
Та у мене грошей збан.
– *Як у тебе грошей збан, /2*
Я за тебе дочку ддам.
Ддам за тебе дружичку, /2
Ще й вірною служичку.

Наведена розмова характеризує не лише «шинкарочку молоду», а й оточення, де правлять бал гроші. Саме вони й визначили поведінку героїв твору. Гроші вплинули також на перебіг наступних подій, які чинилися поспіхом: «*У неділю вінчали, / В понеділок спати клали*». Тому лише під час першої шлюбної ночі молоді люди дізнаються, хто вони, якого роду та звідки. Виявляється, що «*з села селяни*» і обоє «*Карп'яни*», тобто Ванюша – Карпів син, а Марійка – Карпова дочка.

«Бодай попи пропали – /2
Сестру з братом звінчали !» –

пісня найперше виносить присуд священнослужителям, які повинні бути охоронцями та оборонцями суспільної моралі. Поспішила й шинкарка, і самі молодята, що зазнали випробувань сирітства. Як мовилось вище, у відповідності до вірувань наших предків та за законами народної моралі інцест (кровозмішування близьких родичів) вважався колись непростим, смертним гріхом. Ванюша й Марійка, не відаючи, що вони – брат і сестра, вступили в інтимний зв'язок і тому розплачуватися за це повинні саме вони. А розплата надзвичайно сувора. Як свідчить текст твору, бідні діти навіть не мають права на життя, тож єдиним виходом для себе вважають смерть. Однак з таким гріхом вони не можуть навіть померти:

– *Поберімося за ручки /2*
Та й біжімо до річки.
Річка каже: «Не втоплю!» /2
Господь каже: «Не прийму!»

Вирішили шукати порятунку в лісі. Проте й там його не знаходять: *Звірі кажуть: «Не з'їмо!» /2* / *Господь каже: «Не прийму!»*. Отже, коло замкнулося. Де ж вихід?! Брат і сестра його знаходять: вирішують власним трагічним прикладом попередити наступні покоління:

Побіжімо в чисте поле /2
Та й розсіймося травою,
Будуть люди траву рвати, /2
Нас з тобою споминати:
«Ой то тая травиця, /2
Що то братик-і-сестриця».

Зустрівши в лісі чи в полі цю непримітну рослинку, що має назву *братики*, або *брат-і-сестра*, чи використовуючи її для зіцлення, пригадаймо знічев'я і цю прекрасну пісню-баладу про жертвність молодих людей, «*із села селян*», – людей з високою і щирою душею і не менш високою мораллю.

Балада «Йшов Ванюша потайком» є водночас і піснею-застереженням з глибоким виховним підтекстом, тому ця тематика набула широкого поширення на всіх теренах України, а також у Білорусі, про що пише Іван Франко у своїх «Студіях над українськими народними піснями». У розділі «Турчин купує сестру-полонянку» аналізує пісню «Ходить турчин по риночку». Героями твору є Калярів діти – брат і сестра. Не знаючи, хто вони і звідки, також поспіхом вступають у шлюб. Рятують їх від кровозмішування те, що брат іде грати в карти, а, повернувшись пізно, розпитує бранку про її походження і дізнається приголомшливу правду про їхній кривий зв'язок. Він благає сестру:

– *Проси Бога – та й я буду, серце моє!*
Що я з тобов нічку не спав, гей, море мре!
Що я з тобов гріху не мав, серце моє!

Як бачимо, навіть сам факт вінчання близьких людей турчин сприймає за тяжкий гріх та просить сестру вимолити йому у Бога прощення. Можна припустити, що і волинський, і галицький варіанти були створені в час, коли в Україні після нападів ординців було багато сиріт, які не знали про долю своїх рідних і могли, як і герої розглядуваних пісень, так само поспішно вступати в шлюб, не знаючи правди один про одного. Обидва твори об'єднує спільна ідея: інцест – це смертний, непростимий гріх, а тому перед вступом у шлюб треба знати походження обранця (обранці).

Цією ідеєю перейнята й балада «У Києві на ринку» («У Києві на ринку п'ють козаки горілку»), поширена колись на Звенигородщині, вітцівщині Тараса Шевченка. Поет захоплювався нею та знав кілька її варіантів. За спогадами М. Білозерського, він серед інших співав її на весіллі П. Куліша 1847 р. в селі Мотронівці коло Борзни. Під час вечірки з приводу обрання М. Костомарова професором Київського університету (червень 1846 р.) його гості так само захоплено слухали у виконанні Генія пісню «У Києві на ринку п'ють козаки горілку». Текст та мелодію одного з варіантів записав і

опублікував М. Лисенко. Пісня за змістом та розгортанням сюжету близька до поліського варіанту: те ж усвідомлення гріховності їхнього чину та сподівання на прощення внаслідок молитви за них людей:

*Ходім, сестро ярами,
Розсіємось цвітами; /2
Ой ти будеш синій цвіт,
А я буду жовний цвіт; /2
Будуть люди цвіти рвать,
Із нас гріхи ізбирають. /2
Ходім, сестро, горою,
Розсіємось травою. /2
Будуть люди косити,
За нас Бога просити: /2
«Да чи се ж тая травиця,
Що з братиком сестриця?»*

Порівнюючи варіанти балади з Полісся та Звенигородщини, відзначаємо спорідненість змісту та форми, однак не можна оминати й деяких відмінностей. У поліському варіанті показано глибоке душевне сум'яття героїв через вчинений ними, хай і несвідомо, непростий, смертний гріх та намагання спокутувати його ціною власного життя й застерегти від цього прийдешні покоління. У варіанті із Звенигородщини бачимо лише бажання випросити собі прощення у Бога молитвами людей.

Як бачимо, стільки тайни міститься в назві звичайної рослини! Треба тільки вміти її прочитати... І передати іншим.

Пригадую, як на одній із виховних годин я проспівала пісню-баладу «Йшов Ванюша потайком» своїм луцьким школярикам та спільно з ними детально проаналізувала її зміст та засоби вираження головної думки твору, спираючись на народні вірування й традиції, історичний контекст. За кілька днів ми пішли на екскурсію до лісу і, на своє здивування, помітила, як мої вихованці, зустрічаючи братики на своїй стежині, оминали їх, не дозволяючи собі наступити на квітку.

Зоряна Кучинко (Луцьк)

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ ВНУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Для вивчення процесу формування та етапів розвитку музею археології ВНУ імені Лесі Українки існують дві категорії джерел, а саме: писемні і археологічні.

Що стосується першої категорії, то в ній можна виділити дві групи: перша – документація самого музею і друга – газетні публікації про діяльність музею.

Першу групу писемних джерел презентує, передусім, книга відгуків відвідувачів музею, наявна у вигляді двох товстих зошитів журнального формату. Перша книга була започаткована 10 жовтня 1979, а завершена 3 червня 2005 р. і нараховує 270 відгуків, понад 5 тисяч осіб [3]. Друга започаткована 5 грудня 2005 р. і нараховує 310 записів [4]. Книга відгуків є дзеркалом, в якому відображена очима відвідувачів понад сорокарічна історія функціонування музею. А як свідчать записи, відвідувачі були різного віку – від школярів до пенсіонерів і різного соціального статусу – від робітників і селян до інженерів, офіцерів і навіть докторів наук. Однак значення цього джерела не лише в цьому. Завдяки Книзі відгуків можна простежити всі етапи становлення музею археології як місця зберігання цінних археологічних артефактів Волині з найдавніших часів до ранньомодерного часу, а також висвітлити його освітньо-пропагандистську, культурно-виховну та науково-дослідну діяльність. Чи не найголовнішим документом, що фіксує значення музею, є Книга надходжень археологічних артефактів до фондів, за час його існування [5].

Не менш важливим джерелом для вивчення, формування й поповнення музейних фондів є наукові звіти археологів про дослідження пам'яток Волині впродовж кількох десятиліть. Значна кількість керамічних виробів, знарядь праці, предметів озброєння, прикрас походить з багаторічних досліджень давньоруського городища Х-XI ст. в с. Городище Друге Луцького району. Про це інформується у звітах М. Кучинка, автора розкопок пам'ятки в 1977-1989 рр. [6].

Унікальні матеріали експозиції музею, а саме залізний меч, два наконечники списів: один з листовидним, а другий – з чотиригранним вістря, оздоблений врізним орнаментом амулет з рогу сарни, велика колекція різнокольорових намистин, зафіксовані в його ж звіті про дослідження давньоруського міста Перемиль [7]. Про походження шпор, та бойової сокири, що прикрашають стенд

„Давня Русь”, можна довідатись із наукового звіту М. Кучинка про дослідження могильника поблизу с. Усичі Луцького району [8].

Групу писемних джерел становлять газетні публікації, які зберігаються в фондах і фіксують етапи розвитку музею від його виникнення в 1976 році 2017 року. Так, на початку 70-их років ХХ ст. у зв'язку з накопиченням археологічних матеріалів на історичному факультеті Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки газета „Радянська Волинь” писала про потребу їх музеєфікації [9], а вже в 1976 році вже з'явилася інформація в обласній газеті про те, що в Луцькому педінституті йде підготовка до створення музею старожитностей Волині [14]. Отже, звідси можна простежити витоки, а точніше, перші кроки музею. Відкриття кімнати-музею археології в Луцькому педагогічному інституті відбулося 9 березня 1977 року. Цій знаменній події присвятили свої публікації журналіст газети „Радянська Волинь” Я. Струмівський [15] та кореспондент газети „Молодий Ленінець” В. Мельник [12]. Обидва відзначали, що поява такого музею в краї є, без перебільшення, важливою подією. Звістка про відкриття унікального археологічного центру на Волині викликала інтерес широкого загалу. І як наслідок – з'явилась велика стаття журналіста В. Ворона в Горохівській районній газеті „Слава праці”, в якій була подана розлога історія археології Волині та її роль у пізнанні минувшини краю [2]. Про подальший розвиток музею археології уже в новому приміщенні розповідається в статті кореспондента газети „Молодий ленінець” О. Андрєвої, яка порушила питання про його роль у дослідженні та охороні пам'яток археології Волині [1]. За цей же рік в названій газеті знаходимо й повідомлення про роль музею в організації рятувних розкопок волинських краєзнавців в селі Садів Луцького району [10]. А ось „Радянська Волинь” написала, як ентузіастами, причетними до створення музею, було відкрито невідоме поселення княжої доби в с. Підгайці Луцького району Волинської області, матеріали з якого поповнили музей [11]. Цікавими є публікації про найновіший етап його функціонування вже в третьому приміщенні. Це зокрема статті С. Наумка в газеті „Волинь Нова” [13].

Надзвичайно важливу категорію джерел, які висвітлюють становлення і формування музею, а також його багатогранну діяльність здобуті як завдяки польовим дослідженням університету, так і дарування волинських краєзнавців. Він сформований таким чином, що дозволяє шляхом експонування археологічних артефактів висвітлити різні періоди давньої історії Волині – від стародавнього кам'яного віку (палеоліту) до пізнього середньовіччя. Доволі велика кількість предметів чітко класифікована. Експозицію музею археології становлять 18 тематичних розділів. Це – Еволюція людини, Археологічна карта Волині, Доба бронзи, Ранньозалізний вік, Східні слов'яни, Давня Русь, Волинь XIV-XVI ст., Волинь козацька, Духовна культура Волині, Методика польових археологічних досліджень, Дослідники археології Волині, Праці археологів кафедри, Нумізматика і сфрагістика, Нові здобутки музею. Звичайно ж, не всі з названих розділів експозиції є рівнозначними. Головними, безумовно є розділи, які презентують артефакти, поділені нами на п'ять груп, а саме: знаряддя праці, предмети побуту, зброя, культові речі та нумізматичні матеріали. Аналізуючи складові частини пам'яток цих груп, враховуються такі чинники як функціональне призначення виробів на час їх створення, матеріал, з якого вони виготовлені, датування, художня та історична вартість тощо. Дотримання цих вимог і визначає значення артефактів, як історичного джерела, і наочності для навчання студентів за спеціальностями „музеєзнавство, пам'ятокознавство” та „історія та археологія”.

Аналіз археологічних джерел варто розпочати із знарядь праці, бо за їх змінами можна простежити розвиток суспільства впродовж всього періоду історії. Відомо ж бо, що суспільно-економічні формації різняться не тим, що виробляється, а тим як виробляється, якими засобами праці. Це, зокрема, можна простежити, розглядаючи знаряддя від найпростіших форм палеоліту до досконалих пізнього середньовіччя. Найдавнішими засобами праці, представленими в музеї археології, є ручні рубила, які були універсальними знаряддями праці, а також гостро наконечники, що використовувалися первісними людьми як вістря списів і ножі, та скребачки для очищення шкір убитих звірів. Перші вважалися чоловічими, а другі – жіночими знаряддями і були в користуванні впродовж тисяч років. Вони є яскравим джерелом для достовірного ствердження факту, що, крім традиційного збиральництва, первісні люди Волині займалися і полюванням. Про це свідчать бивні та кістки мамонта і дикого коня, розташовані поруч у вітрині. Пам'ятки палеоліту, представлені в експозиції музею, датуються від 50 до 10 тисяч років тому.

Вагомим джерелом для вивчення розвитку первісного суспільства є крем'яні вістря стріл для лука – видатного винаходу, який зробив мисливство основною галуззю палеоекономіки, а також кістяні гарпуни та гачки, що говорить і про наявність рибальства в нашому краї в наступному історичному періоді – мезоліті (10-6 тис. рр. до н.е.).

Джерелом, що засвідчує прогрес первісного суспільства Волині є свердлені і шліфовані сокири, що з'явилися на заключному етапі кам'яного віку – в неоліті (6-4 тис. до н.е.). А такі нові знаряддя праці, як глиняні прясла для веретена та тягарці для натягування ниток на вертикальному татському

станку свідчать про появу прядіння і ткацтва. Цікавим джерелом є кам'яні пристрої для розмелювання зерна – зернотерки, крем'яні серпи, а також кістки свійських тварин, що засвідчують появу землеробства і скотарства. А кістяні гарпуни та глиняні тягарці для риболовних сіток говорить і про розвиток рибальства.

В наступному періоді – енеоліті (4-3 тис. до н.е.) знаряддя праці музею репрезентують життя ранніх землеробів Волині: рогова мотика, крем'яні серпи, кам'яна зернотерка, рогове та кам'яне долото, кістяні шила та голки, кам'яні сокири і мальована кераміка.

Цікаві джерела доби бронзи (2 тисячоліття до н.е.) у вигляді таких знарядь праці, як шліфовані крем'яні сокири, серпи, велика зернотерка і розтирач-куранти, кістяні шила і глиняні прясла для веретена тощо.

Археологічні артефакти, які презентують ранньозалізний вік (загалом I тисячоліття до н.е.) також представлені різними знаряддями праці: глиняними пряслами, втульчастою залізною сокирою, розтирачем.

Отже, археологічні джерела музею дають можливість висвітлити розвиток продуктивних сил і поступальний рух первісного суспільства, яким були закладені підвалини наступної розвинутої цивілізованої людської спільноти.

З рубежу нової ери розпочався ранньосередньовічний період історії, який представлений в музеї археології артефактами слов'янського та княжого періодів (1-14 ст. н.е.) Знаряддя праці презентують залізна сокира, наральники, чересла, окуття заступів, кам'яні жорна, рибальські гачки, гарпун, ножі, долото, сланцеві прясла для веретена тощо.

Про розвиток ювелірного ремесла свідчать глиняний тигельок для плавки кольорових металів та керамічна ложка, якою розливали розплавлений метал у спеціальні формочки для виготовлення прикрас.

Досить велика колекція знарядь праці відноситься до пізньосередньовічного і ранньомодерного часу. Це вже досконалі частини плуга — залізні леміші і чересла, мотики, окуття дерев'яного заступа, серпи, які презентують розвиток землеробства. Низка знахідок музею дозволяє говорити про розвиток різних ремесел. Про ковальство свідчать різноманітні залізні вироби, а також інструменти: молоток, пробійник, кліщі. Про деревообробну справу свідчать сокири, тесла різних форм, стамеска, струг та ін.

Другу групу археологічних джерел презентують предмети щоденного побуту. Передусім, це глиняний посуд, який з'явився в неоліті і був спочатку ліпним, а ставши гончарним, існував і в наступному часі. З'явилися його види: горщики, миски, чаші, глеки тощо. Сюди ж належать і різні прикраси у вигляді бронзових і залізних фібул для одягу, металевих і скляних браслетів для оздобу рук, які в нашій колекції належать здебільшого до княжого і середньовічного часів, скляне різноманітне намисто, підвіски, персні різних форм, сережки, кістяні і металеві гудзики. З пізнього середньовіччя маємо колекцію мідних ложок і двозубих вилок, бронзовий світильник, накладки на шкіряні вироби тощо, а також численні поясні пряжки різних форм. До предметів побуту належать і глиняні люльки часів Козаччини.

Третя група представлена предметами озброєння. З часів мезоліту і далі — це крем'яні вістря стріл для лука, в ранньозалізному віці це вже бронзові скіфські стріли різних типів, а в слов'янському і княжому періоді — це залізні вістря різних форм і типів. До предметів озброєння належав з давніх часів спис. В експозиції музею він представлений крем'яним наконечником доби бронзи, а також залізними — ранньозалізного віку, слов'янського, княжого і козацького періодів. Що ж до бойових сокир, то в музеї вони представлені у вигляді кам'яних свердлених і шліфованих бронзового віку та залізних давньоруського і пізньосередньовічного часів. Є в музеї залізний давньоруський меч, козацька шабля, алебарда. До предметів військового спорядження вершника і його коня належать стремена, шпори, вудила, псалії, кінські підкови, пряжки від кінської зброї, а також залізні частини у вигляді риб'ячої луски, які нашивали на шкіряний панцир.

Унікальним джерелом влади військового начальника є кам'яна булава періоду енеоліту, свинцева та рогова булави слов'яно-руського часу. Нарешті в козацькому відділі музею є чимало предметів вогнепальної зброї — гарматні ядра, рушничні кулі, пістоль та інструменти для ремонту рушниць.

Четверту групу пам'яток археології, наявних у музеї, представляють різночасові культові речі, знайдені в різних районах краю. Цікавим є розділ музею “Духовна культура давньої Волині”. Її представляють сакральні предмети, зокрема язичницькі амулети, у вигляді просвердленого вовчого ікла, глиняних фігурок тельця і півня, бронзових підвісок у вигляді півмісяця – лунниць, сокирок-символів бога грому Перуна. Вони є добрими джерелами вивчення первісних релігійних вірувань волинян. Окрім названих речей, тут є і предмети, пов'язані з християнством, такі як натільні мідні хрестики, підвісні овальні іконки для носіння на шиї та мергельна прямокутна ікона із зображенням

Ісуса Христа. Загалом наявні предмети культу є вагомим джерелом для дослідження духовного життя волинян у минулому.

І, насамкінець, п'яту групу пам'яток представляють нумізматичні матеріали. Тут є давні грецькі та римські срібні та мідні монети, пізньосередньовічні західноєвропейські монети, монети Росії XVIII-XIX ст., монети СРСР, та незалежної України. В колекції є також сучасні монети країн Європи, Азії і Америки різного номіналу.

Таким чином, для вивчення питання формування, розвитку та діяльності музею археології ВНУ імені Лесі Українки наявна значна джерельна база. Весь комплекс писемних та речових джерел дозволяє об'єктивно відтворити історію музею археології у дослідженні матеріальної і духовної культури давнього населення Волині.

Джерела та література

1. Андреева О. Скарб прикрашає музей / О. Андреева // „Молодий ленінець”. – Луцьк, 1984. – 2 жовтня
2. Ворон В. Хто шукає, той знаходить // „Слава праці”. – Горохів, 1977 – 22 грудня
3. Книга відгуків відвідувачів Музею археології . - №1 // Фонди Музею археології ВНУ імені Лесі Українки. – 1979-2005/22. – 104 с.
4. Книга відгуків відвідувачів Музею археології . - №2 // Фонди Музею археології ВНУ імені Лесі Українки. – 2005-2017/23. – 190 с.
5. Книга надходжень Музею археології // Фонди Музею археології ВНУ імені Лесі Українки. – 2003. – 78 с.
6. Кучинко М. Звіти про розкопки давнього руського городища в с. Городище Друге Луцького району Волинської області // Фонди Музею археології ВНУ. – 1977/7.– 12 с. ; 1978/8.– 20 с. ; 1982/10.– 18 с. ; 1983/11.– 16 с. ; 1986/14.– 18 с. ; 1988/16.– 18 с. ; 1989/17.– 20с.
7. Кучинко М. Звіт про археологічні роботи в с. Перемиль Горохівського району Волинської області в 1994 р. // Фонди Музею археології ВНУ. – 1994/19.– 28 с.
8. Кучинко М. Звіт про розкопки курганного могильника біля с. Усичі на Волині в 1976 р. // Фонди Музею археології ВНУ. – 1976/6.– 10 с.
9. Кучинко М. Археологічні знахідки // „Радянська Волинь”. – Луцьк, 1974. – 16 жовтня
10. Кучинко М. Римський шлях на Волині? / М. Кучинко // „Молодий ленінець”. – Луцьк, 1977. – 4 червня
11. Кучинко М. Гай над річкою / М. Кучинко, А. Якуб'юк // „Радянська Волинь”. – Луцьк, 1977. – 27 грудня
12. Мельник В. В гостях у матері історії / В. Мельник // „Молодий ленінець”. – Луцьк, 1977. – 12 березня
13. Наумук С. Археологічний музей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки діє вже 40 років / С. Наумук // „Волинь-Нова”. – Луцьк, 2016. – 28 травня
14. Петрова Л. Музей в інституті / Л. Петрова „Радянська Волинь”. – Луцьк, 1976. – 22 жовтня
15. Струмівський Я. Крізь товщу тисячоліть / Я. Струмівський // „Радянська Волинь”. – Луцьк, 1977. – 12 березня.

РОЗДІЛ VI. РЕЦЕНЗІЇ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Михайло Кучинко (Луцьк)

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію Якубовського Василя Івановича «Болохівська земля у XII-XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка». Кам'янець-Подільський, 2020. 344 с.

Серед наукових праць українських археологів особливе місце посідають роботи, присвячені історії окремих земель періоду існування давньоукраїнської держави – Київської Русі. Однією з таких є нова монографія відомого серед науковців, освітян і краєзнавців професора Василя Івановича Якубовського «Болохівська земля у XII-XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка». За більше, ніж п'ятдесят років археологічних досліджень на території верхів'ї рік Південний Буг і Случ її автор відкрив і дослідив цілу низку пам'яток, описаних ним у багатьох наукових публікаціях, найвагомішою з яких є монументальна монографія, обсягом понад 40 друкованих аркушів. У ній яскраво проявився науковий талант дослідника, помножений на величезну працелюбність. Свідченням цього є такий красномовний факт. Джерельною базою його книги став скрупульозний аналіз понад 130 давньоруських пам'яток, виявлених на означеній території, зокрема 29 городищ, 74 селища та 27 могильників. При дослідженні цих пам'яток знайдено кілька тисяч артефактів у вигляді керамічного посуду, металевих знарядь праці, предметів озброєння, побутових виробів тощо. Справжньою окрасою монографії є скарби срібних оздоб, знайдені в процесі дослідження літописних міст Божька, Болохова, Городця, Губина.

Крім археологічних матеріалів, здобутих розкопками як попередників, так і самого автора, ним використано також письмові звіти науковців, що зберігаються в спеціальних архівах України. Це Науковий архів Інституту археології НАН України (м. Київ), Науковий архів Хмельницького обласного краєзнавчого музею (м. Хмельницький), Науковий архів Старокостянтинівського районного краєзнавчого музею (м. Старокостянтинів) та Науковий архів Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Ним ретельно вивчено також свідчення руських літописів про Болохівську землю та численні публікації археологів та істориків, які в тій чи іншій мірі дотичні до теми монографії, що є предметом розгляду в нашій рецензії.

Зібраний матеріал дозволив вченому окреслити кордони Болохівського політичного утворення, з'ясувати стан вивчення регіону, дослідити поселенську структуру, охарактеризувати матеріальну культуру місцевого населення, його економіку, військову справу, розкрити духовний світ. Як видно з книги, з поставленими завданнями автор справився блискуче.

Структура монографії відповідає вимогам, які ставляться щодо робіт з археології і складається з вступу, п'яти розділів з підрозділами, ілюстрацій, каталогу старожитностей, списку використаних джерел та додатків.

У вступі подається фізико-географічна характеристика регіону, визначається мета, актуальність та інші важливі аспекти дослідження. Перший розділ присвячено докладному аналізу історіографії та історії вивчення Болохівської землі. Автор виділив основні етапи розвитку археологічних досліджень регіону, охарактеризував процеси формування джерельної бази та історію відкриття основних пам'яток.

У другому розділі охарактеризовано культурно-історичні процеси, які мали місце на території Болохівської землі XII-XIII століть. При цьому автор звернув увагу на літописну історію краю, порушив питання кордонів регіону, розглянув основні археологічні пам'ятки. В розділі подано опис наявних тут городищ за типами, функцій ним призначенням та іншими особливостями, селищ, сільськогосподарські округи, докладно проаналізовано поховальні пам'ятки, виявлені на досліджуваній території.

Пильну увагу приділив автор питанню хронології названих пам'яток, спираючись переважно на керамічні комплекси, а також на прикраси із скарбів і типи предметів озброєння. Це дозволило йому визначити історичне минуле регіону в межах часового проміжку з 1150 по 1257 рік, тобто відрізок історії населених пунктів, згаданих у руських літописах. Археологічні розкопки поселень означеної території, дали можливість вивчити майже всі сторони життя місцевої людності.

Третій розділ монографії присвячений вивченню економічного розвитку населення регіону. В ньому на базі археологічних матеріалів, знайдених за роки досліджень, в тому числі і самого автора, докладно описано основні галузі господарської діяльності болохівців. Археологічні артефакти дозволили висвітлити стан розвитку сільського господарства: рільництва, тваринництва і промислів, а

також залізодобувного та залізобного ремесла, гончарного виробництва, ювелірної справи, обробки дерева тощо. Нарешті на основі відповідних знахідок В. І. Якубовський докладно охарактеризував внутрішню і зовнішню торгівлю, що мала місце у Болохівській землі XII-XIII століть.

У четвертому розділі монографії розглядається військова справа та духовна культура населення регіону. На нашу думку, таке об'єднання не варто було робити. Краще би було виділити духовну культуру в окремий розділ. Однак, що зроблене, те зроблене.

Торкаючись військової справи, автор подав докладний опис зброї ближнього і дальнього бою, захисного обладунку воїна, спорядження вершника і верхнього коня, як це і прийнято в археологічній літературі. Викликає інтерес подана ним характеристика військово-оборонних споруд регіону. Погоджуємося з думкою автора, що військова справа Болохівської землі розвивалась на місцевих традиціях із залученням запозичень кращих надбань сусідів Східної Європи.

Характеризуючи рівень розвитку духовної культури місцевого населення, В. І. Якубовський використав власні знахідки скарбів срібних прикрас та культових предметів духовної культури болохівців. Торкнувся він і поширення писемності в регіоні. Загалом схвалюючи аналіз цих пам'яток, вважаємо, що культура заслуговує більшої уваги, ніж їй приділено в монографії. Тим більше, що наявних матеріалів для цього пре достатньо.

П'ятий розділ є по суті підсумковим. В ньому сконцентровано увагу на з'ясуванні результатів дослідження політико-державного утворення XII-XIII століття Болохівської землі та міркування автора з приводу багатьох питань історії та археології регіону. Вони загалом добре підсумовують викладений в основній частині монографії матеріал.

Важливою складовою частиною книги є додатки. Вони включають каталог основних пам'яток XII-XIII ст. з прив'язкою їх до населених пунктів, та літератури, а також таблиці з результатами аналізів знахідок, 111 таблиць рисунків, фотографії знахідок та карти. Яскравим підтвердженням трудомісткості роботи є список джерел та літератури, який обіймає 494 найменування, серед яких 86 праць автора.

Оцінюючи монографію Василя Івановича Якубовського, необхідно наголосити, що вона є серйозним науковим дослідженням, в якому на основі археологічних матеріалів висвітлено історико-культурний розвиток території, що знаходилась у верхів'ях Південного Бугу і Случі, відомій в українській історіографії як Болохівська земля. Слід відзначити особистий внесок автора у вивчення зазначеної проблеми. Зокрема в книзі широко використані результати його багаторічних розкопок городищ Божська, Губина, Болохова; міст Вали, Гнійниці, Теліжинців; селищ Велика Березна, Вереміївка, Губин, Лещани; могильників Михнів, Губин та ряд інших пам'яток, інформація про які міститься в додатках.

Важливими на нашу думку, є результати хімічного, спектрального, остеологічного та інших аналізів, проведених у лабораторних умовах. Вони допомогли авторові у висвітленні економіки, техніки виробництва тощо.

Сказане вище свідчить, що рецензована праця написана на належному науково-теоретичному рівні. А головний висновок з її аналізу можна сформулювати так. Монографія В. І. Якубовського присвячена актуальним проблемам, для вирішення яких він зібрав велику кількість джерел, переважна більшість яких введена в науковий обіг вперше. На їх базі авторові вдалося вирішити цілу низку проблем, які до нього викликали суперечки серед дослідників. А в результаті з'явилося повноцінне дослідження, яке є вагомим внеском в українську археологічну та історичну науку. Варто наголосити, що книга має чудовий дизайн. Немає сумніву, що вона стане в пригоді науковцям, освітянам та широкому загалу шанувальників вітчизняної історії.

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, Національний університет «Острозька академія»

Беценко Валентина, викладач Старовижівського професійного ліцею

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, професор кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки

Гаврилюк Тетяна, директор Старовижівської районної філії Волинського обласного центру зайнятості

Гей Василь, письменник, заслужений діяч мистецтв України, "Почесний громадянин села Чевель"

Гулько Геннадій, краєзнавець, голова ради ветеранів Волинської області

Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти

Демчук Галина, методист гуманітарного відділу Старовижівської селищної ради

Денисюк Василь, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки

Добиш Олександр, директор Чевельської загальноосвітньої школи I-II ст.

Імберовський Михайло, начальник відділу комунального майна Волинської обласної ради, депутат обласної ради VII скликання

Капітула Наталія, директор комунального некомерційного підприємства "Старовижівський центр первинної медичної допомоги" Старовижівської селищної ради

Карпук Олександр, житель с.Чевель, депутат Старовижівської селищної ради

Кичиліук Володимир, вчитель історії ЗОШ I-III ст. с. Кримне Старовижівського району

Клюнтер Валентина, членкиня НСКУ

Коваль Оксана, учитель української мови та літератури НВК "ЗОШ I-III ст- гімназія" смт Стара Вижівка

Ковальчук Наталія, директор Комунального закладу «Старовижівський краєзнавчий музей» Старовижівської селищної ради Волинської області»

Кондратович Олександра, членкиня НСКУ

Коць Любов, начальник відділу інформації та використання документів національного архівного фонду Державного архіву Волинської області

Крішан Акаш, магістр історії, Акціонерне товариство «Фармак», експерт з проектної діяльності

Кулик Антоніна, директор-завідувач відділення соціальної допомоги вдома комунального закладу "Центр надання соціальних послуг Старовижівської селищної ради"

Куц Тамара, жителька смт Стара Вижівка

Кучинко Зоряна, старший лаборант кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Кучинко Михайло, доктор історичних наук, професор

Лавринюк Ольга, жителька с.Журавлине, пенсіонерка

Легка Наталія, пенсіонерка

Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Маркус Ігор, старший науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею

Мілішук Світлана, бібліотекар Чевельської загальноосвітньої школи I-II ст.

Надольська Валентина, кандидат історичних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки, доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності

Недзельський Вячеслав, член НСКУ
Оксенчук Соломія, учениця 11А класу НВК "ЗОШ I-III ст- гімназія" смт Стара Виживка
Олексюк Ольга, краєзнавець
Оліферчук Ірина, директор комунального закладу позашкільної освіти «Старовижівський центр дитячої та юнацької творчості»
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, доцент
Павлюк Юлія, студентка 1 курсу Київського національного лінгвістичного університету
Пахолок Василь, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та публічного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки.
Приступчук Оксана, вчитель Журавлинської школи I-II ст.
Рибачок Ірина, краєзнавець
Сливка Валентина, поетеса
Смолярчук Віктор, голова Волинського обласного Фонду підтримки індивідуального будівництва на селі
Трембіцький Анатолій, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач Хмельницьким міським відділом Центру дослідження історії Поділля, член НТШ, УІТ та НСКУ, Почесний краєзнавець України
Філіпчук Лариса, начальник Центру поштового зв'язку м.Ковель Волинської дирекції АТ "Укрпошта"
Хвищук Віталій, житель с. Лютка Старовижівського району Волинської області
Чабан Олена, член Національної спілки журналістів України
Шаясюк Микола, краєзнавець
Штик Тетяна, начальник Старовижівського бюро правової допомоги Ковельського місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги
Якименко Микола, почесний краєзнавець України, власний кореспондент газети «Голос України» у Волинській області
Яриніч Валентина, начальник гуманітарного відділу Старовижівської селищної ради
Яровенко Сергій, В.о.директора Турійської районної філії Волинського обласного центру зайнятості, краєзнавець

ЗМІСТ

Григорій Недопад ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	3
Ольга Черен, В'ячеслав Шворак ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	5
Василь Камінський ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	6

РОЗДІЛ І. ЧЕВЕЛЮ – 500

Валентина Сливка (Бондар) РІДНОМУ ЧЕВЕЛЮ З НАГОДИ 500-РІЧЧЯ ПРИСВЯЧУЮ СЛОВО	8
Світлана Міліщук ЧЕВЕЛЬ ВІДСВЯТКУВАВ 500-РІЧЧЯ!	11
Вячеслав Недзельський З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПІСНІ-ГІМНУ С. ЧЕВЕЛЬ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ДНЯ СЕЛА	13
Василь Гей КОРІННЯ І КРИЛА НАТХНЕННЯ	19
Любов Коць ЦЕРКВА СЕЛА ЧЕВЕЛЬ У ДЖЕРЕЛЬНІЙ БАЗІ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	20
Валентина Беценко (Смолярчук) ТАК І НЕ СКУШТУВАВ СВЯЧЕНОЇ ПАСКИ... (З історії сім'ї Давида Смолярчука).....	23
Наталія Легка ТРАГЕДІЯ РОДИНИ ПАНЧЕНКІВ – ТРАГЕДІЯ ВКРАЇНИ	25
Тамара Куц (Резюк) РІДНІ НЕ ВПІЗНАЛИ ПІСЛЯ 8 РОКІВ РОЗЛУКИ	27
Віктор Смолярчук ЗАГИНУЛИ В БОЯХ ПІД ЧЕВЕЛЕМ.....	28
Віктор Смолярчук ОРГАНИ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ У ЧЕВЕЛІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	32
Вячеслав Недзельський ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ	37
Тетяна Штик НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЖИТЕЛЯМ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ	39
Наталія Капітула ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я СЕЛА ЧЕВЕЛЬ.....	42
Антоніна Кулик НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЖИТЕЛЯМ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ	43

Тетяна Гаврилюк ЗАЙНЯТИСТЬ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ	43
Лариса Філіпчук ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛЕННЯ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ	45
Наталія Ковальчук «СЕЛО ЧЕВЕЛЬ: ІЗ ГЛИБИНИ ВІКІВ – ДО СЬОГОДЕННЯ»	46
Олександр Добиш ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ СЕЛА ЧЕВЕЛЬ - ОЗЕРО СВЯТЕ	48
Олександр Карпук ДІД ЗАПОВІДАВ ЛЮБИТИ ЗЕМЛЮ І ДОПОМАГАТИ ЛЮДЯМ	50
Світлана Міліщук СПОГАДИ БОНДАР (СОПРОНЮК) КАТЕРИНИ ЯКІВНИ ПРО ХУТІР ОСОВА	51

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Геннадій Бондаренко СТАРОВИЖІВЩИНА У КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	53
Галина Демчук СИМВОЛІКА СТАРОВИЖІВСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: ЛОГОТИП	55
Михайло Імберовський ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ - ШАНС ДЛЯ ГРОМАД СТАТИ УСПІШНИМИ	56
Ірина Оліферчук ВІД ІСТОРІЇ – ДО СЬОГОДЕННЯ	57
Геннадій Бондаренко, Григорій Охріменко, Світлана Локайчук, Ігор Маркус, ЦІННІ СТАРОЖИТНОСТІ ВЕЛЬБАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРИП'ЯТСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ВОЛИНІ	60
Крішан Акаш МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО НА ВОЛИНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР МІСТА ВИЖВИ У РАННЬОМОДЕРНИЙ ЧАС	65
Віктор Атаманенко ОПИСОВО-СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО РОЗВИТКУ ВИЖІВСЬКОГО КЛЮЧА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТ.	71
Ірина Рибачок НАДАВЧІ ЛИСТИ ТА ПРИВІЛЕЇ ВЛАСНИКІВ МІСТ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНІ (КІНЕЦЬ XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)	78
Василь Денисюк ВИЖІВСЬКИЙ МАЄТОК У 60–90-х РОКАХ XVIII СТ.	81
Сергій Яровенко СТАРОВИЖІВЩИНА У ВІЙСЬКОВІЙ ІСТОРІЇ	86
Володимир Кичилук СТАРОВИЖІВЩИНА У ВІЙНІ 1812 РОКУ	100

Василь Пахолок ПАРТІЙНА СТРУКТУРИЗАЦІЯ РАЙОННИХ РАД ПЕРШОГО – СЬОМОГО СКЛИКАНЬ НА ПРИКЛАДІ СТАРОВИЖІВСЬКОЇ РАЙОННОЇ РАДИ	105
--	-----

Олександр Дем'янюк САКРАЛЬНА АРХІТЕКТУРА СТАРОВИЖІВЩИНИ: ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧІ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ-ІНФОРМАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ.....	107
--	-----

Наталія Ковальчук СТАРОВИЖІВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ТА ЙОГО ПЕРСПЕКТИВИ.....	112
---	-----

Олена Чабан СВЯТО ПІСЕННОЇ ДУШІ (з нагоди 30-річчя хору "Надвечір'я")	115
--	-----

Валентина Яриніч СТАРОВИЖІВСЬКИЙ СОЛОВЕЙКО	118
---	-----

РОЗДІЛ ІІІ. ЕТНОГРАФІЯ КРАЮ

Алла Дмитренко ОБРЯДОВА АТРИБУТИКА ВОЛИНСЬКОГО ВЕЛИКОДНЯ В СИСТЕМІ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ	120
---	-----

Оксана Коваль, Соломія Оксенчук ЧОЛОВІЧІ ЧИНИ У ВЕСІЛЬНОМУ ФОЛЬКЛОРІ СТАРОВИЖІВЩИНИ	125
--	-----

Оксана Коваль, Юлія Павлюк РЕГІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ПРИМОВОК У РОДИННІЙ ОБРЯДОВOSTІ СТАРОВИЖІВЧАН	132
--	-----

Ольга Олексюк ТРАДИЦІЙНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТАРОВИЖІВЩИНИ	139
--	-----

Микола Якименко ХАТА ЩЕ З ЧАСІВ КРІПАЦТВА.....	145
---	-----

РОЗДІЛ ІV. НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ТА ІСТОРИЧНІ ПОСТАТІ КРАЮ

Анатолій Трембіцький УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ – У ПРАЦЯХ ЄВФІМІЯ СІЦІНСЬКОГО І ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО.....	148
--	-----

Валентина Надольська ПЕТРО НИКАНДРОВИЧ АБРАМОВИЧ – ДОСЛІДНИК І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ	151
--	-----

Валентина Клюнтер ТРАГЕДІЯ ВОЛИНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ	153
---	-----

Геннадій Гулько МАЛОВІДОМІ ГЕРОЇ - ШАХТАРІ З ПОЛІССЯ.....	156
--	-----

Алла Дмитренко ЖИТТЯ, СПОВНЕНЕ БОРОТЬБИ І ПЕРЕМОГ: ДО 85-ЛІТТЯ ВОЛИНСЬКОЇ КРАЄЗНАВИЦІ ОЛЕКСАНДРИ КОНДРАТОВИЧ	162
--	-----

Оксана Приступчук, Ольга Лавринюк ЖУРАВЛИНЕ З ГЛИБИНИ ВІКІВ.....	166
---	-----

Микола Шаясюк АЛЕКСЄЄВ ФЕДІР КОРНІЙОВИЧ - НАРОДНИЙ ВЧИТЕЛЬ, ОРГАНІЗАТОР, СПРАВЖНИЙ ІНТЕЛІГЕНТ І ПАТРІОТ – ЛЮДИНА З ВЕЛИКОЇ БУКВИ.....	169
---	-----

Микола Шаясюк ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО МУДРИХ ВЧИТЕЛІВ (З історії життя творчої і громадської діяльності сім'ї вчителів Миколи Івановича та Ірини Кіндратівни Міщуків з села Мизово)	175
---	-----

Микола Шаясюк З ДИТИНСТВА РІС ВІРУЮЧОЮ ЛЮДИНОЮ.....	179
--	-----

Віталій Хвищук ОКРЕМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СЕЛА ЛЮТКА.....	182
---	-----

Микола Якименко ЗЕМЛЯ ТАЛАНОВИТИХ ЛЮДЕЙ.....	185
---	-----

РОЗДІЛ V. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА І ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Олександра Кондратович ЕТНОКУЛЬТУРА ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ: НАРИСИ.....	193
---	-----

Зоряна Кучинко ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ ВНУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....	211
--	-----

РОЗДІЛ VI. РЕЦЕНЗІЇ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Михайло Кучинко РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЯКУБОВСЬКОГО ВАСИЛЯ ІВАНОВИЧА «БОЛОХІВСЬКА ЗЕМЛЯ У XII-XIII СТ. ІСТОРІЯ, МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА, ЕКОНОМІКА». КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКИЙ, 2020. 344 С.	215
--	-----

АВТОРИ ЗБІРНИКА.....	217
----------------------	-----

Підписано до друку 07.09.202. Формат 60×84 1/16
Ум. друк. арк. Замовлення № . Тираж 300.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.

Друк ПП Іванюк В. П.
43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 65.
Свідоцтво Держкомінформу України
ВЛн № 31 від 04.02.2004 р.